Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı

21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM

A. Gunder FRANK/ Paul SWEEZY / Harry MAGDOFF / Göran THERBORN / Elmar ALTVATER / Ernest MANDEL / Ivan FROLOV / Colette AUDRY / Samir AMİN Su SHAOZHI/T.dos SANTOS / Adolfo Sanchez VAZQUEZ / Oscar NEGT / Pablo G. CASANOVA/Pedro VUSKOVİÇ/ Pietro INGRAO/Aleksander GRLICKOV/ Michael HARRINGTON / Luciana CASTELLINA / Wolfgang F. HAUG

belge yayınları

«Dünyada Sosyalizm Konferansının onuncusunun tartışma konusunu *21. Yüzyılda Sosyalizm* oluşturdu. Farklı kesim ve akımlardan sosyalistlerin bu ilginç tartışma toplantısının bizde de yankı yapacağına inanıyoruz. Katkıda bulunan yazarlara ilişkin şu kısa bilgileri verebiliriz: *Andre Gunder Frank* Amsterdam Üniversitesinde Gelişme Ekonomisi ve Toplumbilim dersi veriyor; *Paul Sweezy*, ABD'de yayınlanan *Monthly Review* dergisi kurucu editörlerinden, uzun yıllar boyunca üniversitelerde ders vermiş bir kuramcı; *Harry Hagdoff*, Amerikalı iktisatçı, yazar; *Göran Therborn*, İsveç'te Nijmegen Üniversitesinde siyasal bilim okutuyor; *Ernest Mandel*, Brüksel Serbest Üniversitesinde Siyasi İncelemeler Merkezi yöneticisi, *Ivan Frolov*, SSCB Bilimler Akademisi yöneticilerinden, eski «Sosyalizm ve Barış Sorunları» dergisi redaktörlerinden, «Felsefe Sorunları» dergisinin baş redaktörü; *Colette Audry*, Fransız Sosyalist Partisine bağlı Bilimsel Araştırmalar Merkezi yöneticilerinden; *Samir Amin*, Dakar'da «Üçüncü Dünya Forumu» araştırmalarını yönetiyor; *Su Shaozhi*, Çin'de Marksizm-Leninizm-Mao Zedong Enstitüsü yöneticisi; *Gonzales Casanova, Latin* Amerika Üniversitelerinde ders veren bir profesör; *Sanches Vasques*, Meksika'da felsefe dersleri veren bir profesör; *Dos Santos*, Rio de Janeiro, Kamu İdaresi Yüksek Okulu yöneticisi; *Vuskoviç*, Meksika'da Latin Amerika Araştırmaları Enstitüsü yöneticisi; *Pietro Ingrao*, İtalyan parlamentosunda IKP milletvekili, *Unita* gazetesi yayıncılarından; *Aleksander Grliçkov*, Belgrad Üniversitesinde siyasal bilim profesörü; *Michael Harrington*, New York Queens College'de siyasal bilim okutuyor; *Luciana Castellina, Il Manifesto* gazetesini çıkaranlardan, IKP adına Avrupa Parlamentosu üyesi; *Wolfgang Haug*, Berlin Hür Üniversitesinde profesör, «Argument» dergisi editörlerinden.

BELGE YAYINLARI : 67

BİRİNCİ BASKI : Nisan 1989

Copyright : Belge Yayınları/Argument Verlag

DER SOZIALISMUS AN DER SCHWELLE ZUM 21. JAHRHUNDERT (Argument Verlag, Berlin 1985) / Derleyen: Miloş Nikoliç/ Türkçesi: Kudret Emiroğlu, Yılmaz Öner, Görgün Taner, Ferda Koç, Zeynep Neşe/Dizgi-Baskı: Final Ofset/BELGE - ULUSLARARASI YAYINCILIK TİC. LTD. ŞRK. : Başmusahip Sokak Talas Han 302/B Cağaloğlu - İstanbul.

Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı

21. YÜZYIL ESİĞİNDE SOSYALİZM

Türkçesi : Kudret EMİROĞLU
Yılmaz ÖNER

Bu derlemedeki katkılardan Haug, Ingrao *ve* Samir Amin*'in yazıları Yılmaz Öner,* Mandel*'in yazısı Görgün Taner,* Castellina*'nın yazısı Ferde Koç ve Zeynep Neşe tarafından ve bütün diğer yazılar Kudret Emiroğlu tarafından çevrilmiştir.*

ÖNSÖZ

Bu kitap uluslararası bir proje çerçevesinde yayınlanmaktadır ve on yılı aşan bir süredir yürütülen etkinliklerin ürünüdür.

On yıl önce üç Yugoslav dergisi (Sosyalizm, Sosyalist Düşünce ve Pratik *ve* Dünyada Marksizm *dergileri) Yugoslavya'da uluslararası bir konferans düzenlenmesini üstlendiler ve marksistlerle öteki sosyalist düşünürlerin sosyalist kuram ve pratiğe ilişkin mevcut sorunları bir araya gelip tartışabilecekleri bir örgütlenmeyi gerçekleştirdiler.*

Bu girişimi izleyerek 1975 sonbaharında Yugoslav marksistler daha geniş bir çerçevede toplandılar ve 'Dünyada Sosyalizm' uluslararası konferansının toplanması kararlaştırıldı, buna bağlı olarak bir konsey oluşturuldu. Konsey ilk toplantısında hedeflerini belirledi ve Konferansın temel etkinliklerine ilişkin kararları oluşturdu.

Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı her yıl Cavtat'da (Dubrovnik yakınında) yuvarlak masa toplantısı düzenler ve marksistlerle öteki sosyalist düşünürleri, değişik ülke, akım ve kökenlerden kişileri birlikte tartışmak üzere biraraya getirir. Bu tartışmaların amacı karşılıklı bilgilenmeye katkıda bulunmak, marksistlerle öteki sosyalist kuramcılar ve eylemciler arasında daha gelişmiş bir anlayışı ve eleştirel diyaloğu sağlamak, böylelikle bugünkü dünyamızda sosyalist dönüşüm kuramının gelişimine yardımcı olmaktır.

Dünyada sosyalizm sürecinin değişik biçimler altında geliştiğini düşünürsek, değişik yolların tutulduğunu anımsarsak, Yuvarlak Masa tartışmalarının hedeflerine ulaşmada başarı sağlaması için değişik sosyalist pratiklerden, farklı gelenek ve kökenlerden kuramcıları ve eylemcileri biraraya getirmesi gerekir. Tartışmacılar toplantılara herhangi ülkenin, örgütün veya akımın temsilcisi olarak değil birey olarak katılırlar.

Bu amaçlara ulaşmak üzere Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı Cavtat'da şimdiye kadar dokuz Yuvarlak Masa toplantısı düzenlemiştir, bunların konuları şöyledir: 'Bugünkü Dünyada Sosyalizm' (1976), 'Sosyalizm ve Siyasal Sistemler' (1977), 'Sosyalizm ve Gelişen Ülkeler' (1978), 'Sosyalizmin Öznel Güçleri' (1979), 'Katılım, Özyönetim, Sosyalizm' (1980), 'Sosyalizm, Bilim, Teknoloji, Kalkınma Stratejisi' (1981), 'Bugün Marksist Düşünce: Tutumlar, Çelişkiler, Bakış Açıları' (1982), 'Marx, Marksizm ve Bugünkü Dünya' (1983) ve 'Sosyalizm ve Barış' (1984).

Yuvarlak Masa toplantılarına 81 ülkeden 300 kadarı Yugoslav marksist olmak üzere (bazıları birkaç kez) 557 sosyalist kuram ve pratiğinin öncüsü katılmıştır. Dokuz Yuvarlak Masa toplantısının tartışmaları yanında 500 rapor Dünyada Sosyalizm *adlı süreli yayının (İngilizce ve Sırp-Hırvat yayını olarak) 52 sayısında yayınlanmıştır. Bu tartışmalar çerçevesinde, şöyle ya da böyle en keskin kuramsal polemiklerin ve siyasal çekişmelerin bile, uluslararası yapı ve nitelikteki toplantının hoşgörüsü ve dürüstlüğü içinde belirli sınırlarda tutulduğunu ifade etmek gerekir. Bu da çağdaş sosyalizm içindeki değişik öncüler içinde muhalif ideolojik ve politik gruplar ve kökenler arasında tartışma açmanın olanağını göstermiştir. Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı, pratikte Cavtat'daki Yuvarlak Masa toplantıları, dünyadaki sosyalizm süreci içinde bütün önemli ideo-politik ve kuramsal kökenlerden kuramcıları ve siyasal eylemcileri*

uluslararası siyasal, kuramsal bir forumda toplayan tek örgütlenmedir. Yalnızca bu niteliği ile Cavtat Yuvarlak Masa toplantılarındaki tartışmalar son on yıldaki sosyalizm düşünce ve pratiğine ilişkin en gerçekçi görünüşü ortaya koymaktadır.

Onuncu Yuvarlak Masa toplantısı Cavtat'da 21 Ekim'den 26 Ekim'e kadar toplanacaktır. Bir anlamda on yıldır süren çalışmaların ve elde edilen bilginin jübilesi olarak ve aynı zamanda gelecekteki tartışmaların kuramsal programını oluşturmak ve bakış açısını ortaya koymak için Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansının Konseyi konu olarak 1985 yılı Yuvarlak Masa toplantısına 'Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Sosyalizm' konusunu kararlaştırmıştır.

Konsey bu başlığı seçerken sosyalizmin yalnız geçmişine ilişkin bir tartışmayı değil cesur bir biçimde geleceğinin tartışılmasını istemiştir. Bu istek, bilimsel incelemelerle ve ampirik fikir yürütmelerle, yirmi birinci yüzyılın eşiğinde, insanoğlunun temel sorunlarına ilerlemeci insanca bir yanıt oluşturan sosyalizm düşüncesinin tartışılmasını canlandırmayı içermektedir. Fakat sosyalizm düşüncesinin yeniden ortaya konulması yalnızca iyimserlikle yapılırsa doğru temeller üstüne oturtulduğu ve etkili olacağını söylemek kolay olmaz; eğer çağdaş insanın ana sorunlarına ilişkin olumsuz çözümler göz önüne alınmaz, sosyalist pratik içindeki kaçınılmaz çelişkiler ve değişik zorlukların hakkı verilmezse bu sonuçlar sağlanamaz. Gene de, böyle bir iyimserlik tehlikesinin bilincinde olan Konsey, artan kötümserliğe, sosyalist pratiğin büyük sorunları karşısındaki kuramsal-siyasal geri çekilişe ve bugünün dünyasının dramatik tehdidine karşın, büyük öneminden dolayı, çağımızın biriken ve yeni ortaya çıkan çelişkilerine karşı ilerici çözümler bulmanın gerçek tarihsel olanaklarını, insancıl tasarımları, kurtuluşcu, yılmaz ve önsezi sahibi düşünüşün cesa-

retini artırmak için bu konunun tartışılması davetini yapmıştır.

85 Yuvarlak Masa Toplantısı 'Yirmi birinci Yüzyılın Eşiğinde Sosyalizm' için Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı Konseyi 18 ülkeden en dikkate değer otuz kadar sosyalist kuramcıya yazılı katkıları için çağrıda bulunmuştur. 1985 Nisanına kadar Detlev Albers, Elmar Altvater, Samir Amin, Colette Audry, Pablo Gonzales Casanova, Luciana Castellina, André Gunder Frank, Ivan Timoseisevich Frolov, Aleksander Grliçkov, Michael Harrington, Wolfang Fritz Haug, Istvan Huszar, Pietro Ingrao, Harry Magdoff, Ernest Mandel, Oskar Negt, Theotonio dos Santos, Su Shaozhi, Issa Shivji, Paul Sweezy, Göran Therborn, Giuseppe Vacca, Adolfo Sanchez Vazquez, Predrag Vranicki, Pedro Vuskoviç, Raymond Williams'dan yazıları alınmıştır.

Bu arada, 85 Yuvarlak Masa toplantısı başlamadan bu katkıların basılması önerisini yapan Uluslararası Konferans Konseyinin görüşü Londra'da Verso Yayıncılık, Paris'de L'Institut socialiste d'études et de recherches, Madrid'de Fondacion Pablo Iglesias, Batı Berlin'de Dag Argument Verlag, Türkiye'de Belge Yayınları ve Belgrad'da Izdavacki Centar Komunist tarafından kabul edilmiştir 26 katkının toplam sayfa sayısı yayıncıların basmayı kabul ettikleri uzunluğu aşmış bulunduğu için, Konsey, her yayıncıya, yayınladığı kitap için istenilen katkıyı seçme önerisinde bulunmuştur. Sonuç olarak bu kitaptaki katkıların seçimi de yayıncı tarafından yapılmıştır.

Fakat 85 Yuvarlak Masa toplantısına gelen bütün katkı yazıları ve tartışmaların tüm tutanakları 1986 yılı içinde Dünyada Sosyalizm *süreli yayınının İngilizce ve Sırp-Hırvatça baskılarında yayınlanacaktır.*

Belgrad, 1 Haziran 1985

Miloş Nikoliç
Uluslararası Dünyada Sosyalizm
Konferansı Sekreteri

SOSYALİZME VE TOPLUMSAL AKIMLARA YÖNELİK SİYASAL MEYDAN OKUMALAR

Andre Gunder Frank

Günümüzün dünya ekonomisi bunalımı, Doğuda, Batıda ve Güneyde, sosyalizme ve toplumsal akımlara yönelik ciddi siyasal meydan okumalar yaratıyor. Hâlâ derinleşen bu bunalımın gücü siyasal belirleyicilerinin ve toplumsal akımların gücünü dünyanın bu bölgelerinde çok aşıyor. Tersine, ekonomik olaylar, bir dizi siyasal çekilmeler yarattı ve Marksizmle sosyalizmin ideolojik ve siyasal üstyapısı mevcut ekonomik bunalımın oluşturduğu altyapının bir yansıması.

Bu gelişimlerde Doğunun sosyalist ekonomilerinin yeri ve rolü gerçekten ironik, hele kuramsal umutları ve ideolojik iddialarını dile getiren sözcülerinin söyledikleriyle karşılaştırılırsa. Ölmeden hemen önce Stalin dünyada iki toplumsal sistem bulunduğunu, birinin kapitalist, ötekinin sosyalist olduğunu iddia etmişti (Sosyalizmin Ekonomik Sorunları). Halefi Kruşçev, sosyalist 'sistem'deki Çin-Sovyet ayrılığını kışkırtarak ve Sovyetler Birliğindeki 'gulaş komünizmi'ni ileri sürüp 1980'e kadar 'Amerika Birleşik Devletlerinin yenileceği ve gömüleceği'nin sözünü vererek bu iddianın bir bölümünü yalanlamış oldu. Sovyetler Birliği 1960'ların ortalarında çekingen ekonomik reformlara girişti ve bazı Doğu Avrupalı müttefikleri, özellikle Macaristan, ekonomik örgütlenmesinde ve siyasetinde ce-

sur reformlar gerçekleştirdi. Fakat ikincisinin belirleyici öğesi pazar fiyatlarının artan rolü ve dünya pazarıyla büyüyen bütünleşmeydi, Doğu Avrupanın ekonomilerine uluslararası fiyatların artışı girmiş oldu ve kendi aralarındaki ticarete de aynı şey yansıdı. Batı teknolojisinin büyük oranda ithali 1970'lerde başladı.

1971-72'de tüm sosyalist ekonomiler, Doğu Avrupadakiler, Sovyetler Birliği, Çin ve Kuzey Kore Batıyla olan ticaretlerini geniş oranda artırma ve Batıyla üretim anlaşmaları yapma kararı aldılar ve üretici emeğin uluslararası bölümlenmesinde gerçekten bir değişim istediler. Batıdan teknoloji ithal edecekler ve bunu sanayi malları üretiminde kullanacaklardı. Batı teknolojisini kısmen ham maddelerle, kısmen de ithal ettikleri teknolojiyle üretilecek mallarla ödemeyi umuyorlardı. Bütün bunlar Batının refahının devam edeceği varsayımına dayanıyordu ve bu teşhisten kuşkulanan bizim gibiler gerçekten azdı. Fakat sosyalist ülkeler 1973-75 bunalımında ve 1975-79 zayıf iyileşmesinde hesaplarının yanlışlığını gördüler. İthalatlarını karşılayabilmek için borçlarını artırmak zorunda kaldılar. 1971-81'de on yıllık dönemde sosyalist ülkelerin borcu 8 milyar dolardan 80 milyara ve Üçüncü Dünya ülkelerinin borcu 100 milyardan 800 milyar dolara yükseldi.

Bugün sosyalist ekonomilerin uluslararası emek payında orta düzeyde bir durumu var. Batıdan mamul mal alıyorlar ve ham madde ihraç ediyorlar fakat Güneye düşük kaliteli mamul mal satıyorlar, görece ucuz sattıkları mamul mallarına karşılık ham madde alıyorlar. Yani Güneye göre konumları kendilerinin Batıya göre konumlarına benziyor. Dahası Güneyle olan ödemeler dengesinde bir artık elde ediyorlar ve bunu Batıyla olan açıklarını kapatmakta kullanıyorlar. Macaristan'ın durumunda örnek olarak ticaretin yarıdan fazlası Batıyla. Bunun, içte zaten bulunan bunalıma bir de Batının bunalımını ithal et-

melerine yol açtığını biliyoruz. Bu Polonya'da çok daha dramatik bir görünüm kazanıyor, 1979'da üretim % 2 düştü, 1980'de düşüş % 4,81'de % 14 ve 1982'de % 12 oldu, üretimde toplu bir düşük ve ulusal gelirde dörtte birden fazla azalma. Siyasal sonuçları da bildiğimiz Solidarnosc, vb. Solidarnosc'un doğuşunun 1980 Ağustosunda et fiyatlarındaki zamlardan dolayı yapılan grevlerle olduğunu anımsayalım. Et fiyatlarına zam, Polonya hükümetinin Uluslararası Para Fonu, Batı bankaları vb. nin isteklerine karşı almak zorunda kaldığı meşum önlemlerden biriydi. Romanya da yaklaşık aynı derecede bunalım içinde. 1982'de Macaristan ve Çekoslovakya'da üretim mutlak olarak düştü, Sovyetler Birliğinde de 1980'lerde üretim plan hedeflerinin sürekli küçültülmesine karşılık gerçekleştirilmesi mümkün olmayarak durağanlaştı. 1982'de büyüme planı hedefi 1928'den beri yapılanların en düşüğüydü.

Shto dyelat? Ne yapmalı? Daha kapalı ve bütünleşmiş COMECON ekonomisine mi çekilmeli, yoksa kapitalist dünya ekonomisiyle daha fazla mı bütünleşmeli? Bunlardan yalnız ikincisinin olanaklı olduğundan korkuyorum, veya birincisinin artık ikincisini daha fazla içerdiğini sanıyorum. Geriye dönmenin ekonomik ve siyasal maliyeti çok fazla olacaktır ve yapılabilecek tek şey, kapitalist dünya pazarıyla daha fazla bütünleşmeye devam etmektir. İçerdiği tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçlar da birlikte gelecektir. Stalin 1952'de **Sosyalizmin Ekonomik Sorunları**'nı yazdığında, değer yasasının sosyalist ekonomide kısmen geçerli olduğunu, kısmen de geçersiz olduğunu söylemişti. 'Sosyalist değer yasası'ndan sözediyordu fakat dünya kapitalist ekonomisinin değer yasası sosyalist ekonomide işliyordu. Bunu Yugoslavya için anlatmam gerekmiyor, çok açık. Fakat bu artan derecede Doğu Avrupa ve Çin için de gerçek durumuna geliyor. Ve Çin'de giderek temel mallar için

plan kaldırılıyor daha fazla pazar ilişkileri kuruluyor. Elbette Çin pazarı, Doğu Avrupa pazarı gibi, daha fazla dünya pazarına bağlanıyor.

Sovyetler Birliğinin görece daha yalıtılmış durumda olduğu söylenebilir. Bu doğru. Fakat Sovyetler Birliği dünya pazarına Doğu Avrupa ekonomileriyle bağlanıyor. Sovyetler Birliğinin Doğu Avrupada Batıdan ithal edilen teknolojilerle üretilmiş maddelere gittikçe daha fazla bağlandığını dikkate alın. Hırvatistan'da Zagreb bir örnektir. Batıdan teknoloji ithal edildi ve Batıya mamul mal satarak bunu ödeyebilmeyi umdu. Fakat bunların rekabet yeteneğinin olmadığını gördü. Son yıllarda Yugoslavya Sovyetler Birliği ticaretinin artmasının nedeni, Yugoslavya'nın Batıdan aldığı teknolojiyle ürettiği ve Batıya satamadığı tekstil ürünlerini Sovyetler Birliğine satmasındandır. Gerçekten bir tür üçgen kurulmuş gibidir, Doğu Avrupa, Batıdan teknoloji satın alır ve bunu ödeyemez, teknolojinin ürünlerini Sovyetler Birliğine satar, Sovyetler Birliği de Batıya gaz ve petrol satarak üçgeni tamamlar. Bugünkü eğilimlerin genişlemesi için belirli ekonomik mantık var fakat Doğu-Batı ticaretinin siyasal etkisi sonuç olarak daha şiddetlenebilir.

Gulaş ekonomisinin 'bağımsız' 'planlama' siyasetinin, yaygın üretimden yoğun üretime geçebilmek için Batı teknolojisine gereksinimi olduğu ortaya çıkıyor —daha fazla gulaş üretebilmek ve ödeyebilmek için bu geçişin gerçekleştirilmesi gerekiyor. Dahası, bu teknolojinin ithali —ve teknolojinin kendisi— sosyalist Doğuyu kapitalist Batıya giderek daha bağımlı duruma getiriyor. Yalnız teknolojik olarak değil fakat finansman açısından, ekonomik olarak, siyasal, toplumsal ve ideoloijk olarak ve kültürel olarak bağımlılık artıyor. Kapitalist dünya ekonomisinin bunalımı enflasyon olarak bütünüyle ithal edildiğinde bu bağımsızlık daha da kötü duruma geldi. Ekonomist A. Koves'in Macar **Acta Oeconomica** dergisinde işaret

ettiği gibi 'kalkınmanın nesnel süreci ekonomik siyasanın ithal ikamesinin sağlanabilmesi için ihracata yönelmeyi yeğlemesini gerektiriyor, başka deyişle, uluslararası emek bölümlenişinde artan oranda pay sahibi olmak, dünya ekoonmisine açılmak, bütün CMEA ülkelerinin toplumsal ve ekonomik kalkınma gerekliliklerı olarak önlerine konulmuştur' Bu zorunluluk çok güçlü ve içerde büyük sonuçlara yol açıyor, özellikle ve ironik olarak, sosyalist ekonomilerin kalkınma siyasalarında bağımsız bir seçenek sunmaları beklenen alanda yani teknolojide etkisi büyük oluyor. Çünkü teknolojik kalkınma ve teknolojinin geliştirilmesi dünya ekonomik gelişiminin yan ürünü ve dünya çapında kapital birikiminin uzun dairesel sürecine bağlı. Sosyalist planlamayla bu süreçten kaçınamayan Doğunun sosyalist ülkeleri dünya ekonomik gelişiminin bütünleşmiş sürecinde bir parça olduklarını ortaya koyuyorlar. Dahası, Üçüncü Dünya ülkelerinden ilerde olmalarına karşın, gelişmiş sosyalist ekonomiler, kapitalist dünya ekonomisinin teknolojik olarak gelişmiş kesimlerine hâlâ bağlılar ve bunun oldukça gerisindeler. 1980'de Amerika Birleşik Devletlerini gömmek yerine Sovyetler Birliği çok daha gerilerde kaldı ve Japonya onu geçmiş durumda.

Siyasal anlamı ne olursa olsun son zamanlardaki COMECON içi bütünleşme artık bir alternatif değil, Doğu-Batı ticaretinin basitçe tamamlanması ve bağımlı bir tamamlanması durumunda. Komünizmin ve komünist akımların bunalımına veya bunalımda olmayışına ilişkin üstyapı tartışmalarının gerçek ekonomik temeli de bu.

Şimdi, son dünya ekonomik bunalımı sırasında, yalnızca bir sosyalist ülke vardı ve Sovyetler Birliğiyle başka yerdeki komünist partilerin bunalımı, kapitalizmin yeniden yapılanmasını önleyecek biçimde kullanarak eskisi gibi güç kazanmasına engel olacakları umudu besleniyordu. Bugün böyle bir umuda yer

yok. Komünizmin bunalımının bugün daha büyük olmasının nedeni de bu. Geçenlerde Çernenko'nun dediği gibi: 'Kapitalizmin son buluşunu kısa dönemli bir olay olarak gören CPSU programının bu bölümünü değiştirmemiz gerekiyor' Başka deyişle gerçekçi olmalıyız ve kapitalizmin hâlâ büyük güç rezervine sahip olduğunu kabul etmeliyiz. Todor Jivkov'un kapitalizmin bunalımının Bulgar ekonomisini etkilediğini, dolayısıyla kısa zamanda bunalımın sona ererek normal yaşama dönülmesini umut ettiğini söylemesi daha çok eskilerde değil.

Bu konuda çok kaba olmak istemiyorum fakat partilerin veya seçmenlerin sayısıyla veya bu tür şeylerle kendinden geçen arkadaşları biraz şaşırtmak için böyle davranıyorum. Bugün gerçek bunalım sosyalistlerin ve komünistlerin bunalımın zarar verdiği kapitalizmi daha iyi işletmekten başka programları olmayışında. Bize yönelik gerçek meydan okuma tutarlı ve etkili alternatif bir program hazırlamada. En azından yeni, rakip toplumsal hareketler kadar iyi bir programla, sosyalistlerin ve komünistlerin başarısızlığının yansıması olarak halkı harekete geçirebilen bu popülist akımlara karşı durulabilir.

Batıda emekçi, sosyal demokrat ve komünist akımların artık bunalımın gelişimine karşı hiçbir yanıtları ve ekonomik projeleri yok. Bu yokluk 'Avrupa komünisti' partiler için göz kamaştırıcı bir kanıt oluşturuyor. Monclos antlaşmasında İspanya Komünist Partisi, daha sonra Suarez hükümetinin yürürlükten kaldırdığı kemer sıkma politikasını desteklemekle kalmadı, doğrudan doğruya önerdi de. İtalya'da PCI kemer sıkma politikasını ileri sürdü ve devletin önde gelen savunucusu durumuna geldi, onun baskıcı organlarının güçlendirilmesini savundu. Fransız KP, aux couleurs francais, aşırı milliyetçi oldu ve Solun Birliğini sabote ederek hükümetin kemer sıkmayı dayatmasının sorumluluğundan kaçma yollarını aradı. Böy-

lelikle Avrupa komünistleri ne komünist, ne Avrupalı olabildiler ve basitçe sosyal demokratların başına gelenleri yansıtır oldular. Ne de olsa Keynesciliği kaldıran ve daha Reagan seçilmeden Reagancılığı uygulamaya başlayan Carter ve Callaghan'dı, Demokrat Partiyle İşçi Partisi. Gerçekten hepsi de facto Reagancı taşe-taraftarları oldular ve Reagonomics bile ekonomik bunalımın fırtınasını durdurmayı beceremedi yalnızca yükü zenginlerden fakirlere yükledi. Ekonomi politikteki bu başarısızlık yeni sömürge Üçüncü Dünyada çok daha dramatik kanıtlar sunmaya da devam ediyor.

Son bunalım ve savaş dünyada bağımsızlaşma dalgasını yarattı. Fakat bağımsızlaşma heryerde özgürlük getirmedi, dünyanın birçok yerinde yeni sömürgeciliğe yol açtı. Ulusal özgürlük sömürge bölgelerde önemli bir hareket durumuna geldi ve Latin Amerika gibi yerlerde hâlâ önemini koruyor. Bunun nedeni resmî bağımsızlığın kazanılmasını izleyen acı deneylerle, ekonomik bağımsızlığı getirmekten uzak olduğunun görülmesi. O zaman bir başka sınıf veya koalisyon iktidara gelirse ne fark eder? Bu gerçek siyasal bağımsızlığa ve ulusal özgürleşmeyle sosyalizme veya en azından sosyalist bir yönelmeyle ekonomik kalkınmaya giden yolu açar mı?

Bu açıdan, Washington ve Moskova, bazılarının ulusal özgürleşme, ötekilerinin tersiyle adlandırdıkları hareketin düşüp kalkmayla geliştiğinde anlaşmış görünüyorlar: On dört ülke sosyalist oldu veya sosyalizme yöneldi veya Amerika'nın yeğleyeceği gibi 'Sovyetlere kaptırıldı'. Orta Amerika hakkındaki Kissinger raporu, Reagan yönetimi açısından Orta Amerika konusunun, Kuzey-Güney çelişkisini veya iç sorunlara içerden verilen yanıtları içermediğini, doğrudan Doğu-Batı sorunu olduğunu acı bir biçimde ortaya koyuyor. Bunu kabul eden çok az insan var, gerçekten kanıtlara ters görünüyor.

Bir ironi de, elbette, Orta Amerika'da doğrudan

Amerikan politikasının, özellikle de Nikaragua'da, Sandinistleri Sovyetler Birliğiyle ilişkiye ve bağlaşıklığa zorlamakta olduğu. Aynı şey Vietnam'da oldu; 1975'den sonra bu ülke Amerika Birleşik Devletleriyle diplomatik düzey de dahil 'normal' ilişki kurmak istediğinde, özellikle ekonomik yardımı, yabancı yatırımları ve petrolu garantiye almak istediğinde, bu yaşandı. Hayır diyenler Amerikalılardı; kısmen kendi nedenleriyle, kısmen de onlara Pekin'le Hanoi arasında seçim yapmak zorunda olduklarını etkili bir biçimde söyleyip zorlayan Çin'in etkisiyle.

Fakat temel ironi Sovyetler lehine ileri sürülen gelişmenin olaylarla yalanlanmasıdır. On dört olay iyi biliniyor: Hind içinde, Vietnam, Laos ve Kamboçya, Afrika'da eski Portekiz sömürgeleri (Angola, Mozambik, Gine-Bissau, Cabo Verde ve Sao Tome) ve Zimbabve'yle Ethiopya, Batı Asya'da Güney Yemen, İran ve Afganistan, Karaibler'de ve Orta Amerika'da Nikaragua ve Grenada. Fakat bunlardan sosyalist olanlar azdır ve sosyalizmleri, tüm yönleriyle gözönüne alındığında, halk için biraz hayal kırıcıdır, ulusal kurtuluş mücadelesine destek verenler ve bu ülkelerin önderliği için de hayal kırıcı olmuştur.

Dahası Sovyetlerin sosyalist yöneliş içinde gördüğü ülkeler, henüz sosyalist olmamakla doğru yolda kabul edilenler, bu yolda pek fazla veya hızlı gidemiyorlar. Hiçbiri Batıyla ekonomik ve siyasal bağlantıları kesmedi ve bu yolda biraz ilerlemiş olanlar yetmişlerde durmak ve seksenlerde geriye dönmek zorunda kaldılar. Önde gelen bir örnek Mozambik. Çok şiddetli ekonomik, siyasal ve askeri baskı karşısında, kuraklıktan çaresiz kalarak, Güney Afrika'yla pakt imzaladı. David Rockefeller geçenlerde ülkeyi ziyaret ederek yatırım olanaklarını araştırdı, bir raporda kendilerine Marksist diyen birçok ülkenin gerçekte Marksist olmadıklarını, üstelik Marksist olsalar bile bağımlı kaldıklarından ve birlikte çalışma olanağı olduğun-

dan bunun bir değişiklik yaratmayacağını söylüyor. Özellikle temel ihraç maddesi petrolünü elmas, kahve vb. ile birlikte Cabinda limanından Batıya satan Angola'dan sözediyor. Angola yönünden Batıyla bağları kesmek için hiçbir ciddi çaba olmadı. Gerçekte Sovyetler Birliği de ısrarla böyle birşey yapılmamasını bildirdi, çünkü Küba'yı Afrika'da istemiyor. Zimbabwe'de, —gene bağımsızlığın gerilla mücadelesiyle elde edildiği ülkede—, sosyalizme doğru ilerleyiş, hatta Batıya veya Güney Afrika'ya bağımlılıktan kurtuluşa doğru ilerleme hiç te büyük değil. Mugabe yalnız Marksizmi uyguladıklarını değil, fakat pratik bir Marksist de olduğunu söylüyor! Bütün bu rejimler Kenya veya Fildişi Sahili usulü yeni sömürgecilik yolundalar, üstelik bu ülkelerin bunalım öncesi gösterdikleri başarıları da gösteremeyecekler. Portekiz'in öteki eski sömürgeleri, Gine-Bissau gibi, sözü edilmeden bırakılsa daha iyi. Yalnız Afrika'da en gelişmiş sosyalist hareketin, Amilcar Cabral hareketinin, dövüşülen topluma benzer bir yapıyı kurmakta tamamiyle baaşrısız olduğunu belirtebiliriz.

Yani, başlangıç olarak, bu on dört ülke Moskova veya Washington'da iddia edildikleri gibi değiller. İkincisi hiç kimse dengenin öte yanında neler olduğuna dokunmuş görünmüyor: Çin-Sovyet ayrılığı ve Çin'in Maoculaştırılması, Mısır, Somali ve şimdi de Grenada'nın taraf değiştirmesi. (Grenada'da bu ABD'nin askerî müdahalesiyle oldu fakat piskoposun öldürülmesi elbette buna bahane oluşturdu, en azından Fidel Castro'nun yargısı böyle) Dahası kendimize kaç tane Grenada'nın (piskopos öldürülmeden önce) ve Sandinist Nikaragua'nın dengenin öte yanındaki Çin'le karşılaştırılabileceğini ciddi bir biçimde sormalıyız. Şu anda süren dengeye göre oldukça fazla ülkenin.

Bu gözlemler Doğu-Batı çelişkisinin özellikle Washington ve Moskova arasındaki çelişkinin Kuzey-Güney çelişkisini örten bir sis olduğunu akla getiriyor.

Doğu-Batı çelişkisinin Moskova Washington tarafından pazarlıklarda baskı yapmak hatta kendi bağlaşıklarını kandırmak için kullanıldığını gördük. Bunun yapıldığı bölgelerden biri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri için Kuzey-Güne konuları. Örnekleri Amerika'nın Avrupalı bağlaşıklarını Sovyet tehdidine karşı gereksinimleri temelinde Vietnam politikasını ve şimdi Orta Amerika ve Orta Doğu politikasını desteklemeye zorlaması. Reagan'ın Başkan Mitterand'a Çad'a askerî olarak karışması için baskı yapması bunun son başarılı örneklerinden.

Ayrıca, Doğu-Batı çelişkisi Üçüncü Dünyaya müdahalenin iyi bir bahanesini oluşturarak, süper güçlerin Kuzey-Güney çelişkisindeki çıkarlarını artırmalarına yarıyor. Amerika'nın Orta Amerika'ya müdahale listesi geriye doğru uzuyor: 1983 Grenada, 1983 (ve 1958) Lübnan, Vietnam, Laos, Kamboçya, 1970'den 73'e kadar Şili, 1965'de Santo Domingo ve sayılacak daha bir çok olay. Akıl yürütme hep aynı, Sovyet müdahalesini veya zaferini engellemek, onunla mücadele etmek. Bu bahane olmadan Amerikan müdahalelerine bahane bulmak 'meşruluk'tan yoksun kalırdı. Bunu en iyi açıklayan tutum Kongrede ve halka karşı gösterilen Sovyet şeytanı, böylelikle büyük askeri harcamalara destek sağlanıyor ve bunun çoğu Sovyetlere yönelik nükleer silâhlara veya bu tür araçlara değil, Üçüncü Dünyaya karşı kullanılabilecek konvansiyonel silâhlara gidiyor. Birleşik Devletlerin hızla büyüyen gücü bu açıdan yalnızca aysbergin görünen ucu durumunda.

Daha büyük bir ironi, Amerika Birleşik Devletlerin kapitalist ekonomik yeni sömürgeciliğini sürdürmek için siyasal müdahalelerin bir çoğuna gerçekten gereksinim duymaması. Çünkü Ü;üncü Dünya ülkelerinin zaten pek gerçekçi başka seçenekleri yok. Ana seçenek, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa yabancı ticaret ve sanayi gelişimi için gerekli boşluğu doldura-

mayacaklarına göre, rakip Batı Avrupa ülkelerine ve Japonya'ya yönelmek, daha sıkı ekonomik ve siyasal ilişkiler geliştirmek. Elbette bunun anlamı Washington'un Doğu-Batı çelişkilerini ileri sürerek Batı-Batı rekabetine müdahale etmeyi sürdürmesidir. Aynı Doğu-Batı çelişkisi Batıda ve Güneyde sınıf mücadelelerinde de belirleyici bir rol oynuyor; komünist ve Sovyet gulyabanisi buralarda da yönetici sınıf tarafından kullanılarak halkın çoğunluğunun çıkarlarına karşıt siyasalarını meşrulaştırıyorlar ve pazarlık güçlerini artırıyorlar. Komünist korkusunun yararlılığı, sonra Amerika'nın bağlaşıklarını Amerika Birleşik Devletlerinin aynı şeyi kendilerine karşı kullanmasıyla yüz yüze getiriyor.

Doğuda durum farklı mı? Belki. Fakat Sovyetler Birliğinin bağlaşıklarının, onun Üçüncü Dünyaya yönelik siyasasını, ortak düşmana karşı mücadele baskısı altında kabullendikleri reddedilemez. Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesi Sovyet çıkarlarının veya yönetici sınıf çıkarlarının, Afganistan'da gelişen ve belki Sovyetler Birliğindeki müslümanları da etkileyecek müslümanlığa karşı savunulmasının veya yürütülmeye çalışılmasının açık bir örneği. Yalnız bu tehlike Sovyet müdahalesini zorunlu kılar biçimde Birleşik Devletler tarafından ve CIA tarafından desteklenmişti. Üçüncü Dünyaya yapılan Sovyet yardımı, Batınınkinden daha iyi olmayan ve çoğunlukla da daha kötü olan ticareti, gene emperyalist düşmandan sözedilerek haklı çıkarılıyor. İçerde ve dışarda Sovyetlerin ve bağlaşıklarının toplumsal denetimi elbette, son örneği Polonya'da görüldüğü gibi, emperyalist yıkıcılığa karşı savunma sözleriyle güçlendiriliyor. Böylelikle Doğu-Batı çelişkisi Güneyde kuzeyli çıkarları sürdürmek ve Doğuda statükoyu korumak için kullanılıyor. Doğu-Batı çelişkini başka amaçlarla kullanmak iki tarafta da işliyor.

Mevcut ekonomik bunalımda dünya ekonomisinin

gelişimine karşı oluşturulan karşılık giderek daha siyasal oluyor. Ekonomik bunalımın toplumsal sarsıntılarına karşı milliyetçi, etnik ve dinsel tepkiler geldi. Bu siyasal tepkiler, özellikle etnik ve dinsel olanlar, bugün dünyadaki en güçlü ve önemli toplumsal hareketler. Çoğunlukla sınıfsal çelişkilerle ilgileri var fakat giderek artan biçimde olduğu gibi sınıf çelişkileri arttığında, etnik milliyetçi ve dinci akımlar, sınıf mücadelesinden ve doğrudan üreticilerle üretim araçlarının sahipleri/menecerleri arasındaki mücadeleden çok daha güçlüler. Yalnız sanayileşmiş Batıda değil, Üçüncü Dünya-Güneyde de durum bu. İronik olarak, 'sosyalist' Doğuda da durumu böyle Doğu Avrupa'da milliyetçiliğin, etnik akımların ve dinin yeniden Sovyetlerde hatta Çin'de güçlenişi çok güçlü görünüyor.

Yakın geçmiş, bugünkü durum ve görülebilir gelecek yeni milliyetçi ve etnik akımlarla siyasaların artan gücüne ve yayılışına tanık oluyor. Bunlar 'milli' devlet odağında boy veriyorlar, —bunların birçoğunda bir ulus yok fakat ulus yaratma çabası var— ve etnik azınlıkların bulunduğu devletlerde de daha fazla özerklik ve hatta bağımsızlık arama çabaları görülüyor. Batıda olduğu gibi sosyalist ülkelerin ve Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda savaşlar ve iç savaşlar milliyetçi ve etnik kaynakların ateşe oksijen vermesiyle alevleniyor. Fakat bu acı mücadeleler, talepler ve akımlar dünya ekonomik ve siyasal sistemini giderek çok daha az tehdit edebiliyor, sözcüğün geleneksel anlamıyla sosyalist bir seçenek denilebilecek birşeyi sürdürme olanağı kalmıyor.

Ulusal kurtuluş hareketleri sömürgecilikle savaştığında, yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde, uluscu ve sosyalist akımlar stratejik veya en azından taktik bir bağlaşıklık içindeydiler. Sosyalistler ve uluscular birbirlerini kendi amaçları için kullanmak istiyorlardı. Fakat bugün ulusculuk ve sosyalizm açısından I. Dünya Savaşı öncesi durum artan bir biçimde

tersine dönüyor. Bağlaşık olmak yerine sosyalizm ve ulusculuk rakipler durumuna geliyorlar. Rekabet ettiklerinde uluscular daha güçlü. İronik olarak bu eğilim sosyalist ülkelerde çok daha güçlü ve görünür durumda: Çin-Sovyet çatışmasında, Çin ve Vietnam ve Vietnamla bazı Kamboçyalıların çatışmasında olduğu gibi. Aynı eğilim Üçüncü Dünyada da görülüyor, Güney Asya'da, Batı Asya'da ve Afrika'da olduğu gibi. Filipinler'de Mindanau'daki müslüman/dinci akımlar, Burma'da Kaçinler, Sri Lanka'da Tamiller, Hindistan'da Tamil Nadu, Assam ve Sikhler; Beluciler ve daha birçokları Pakistan ve Afganistan'da hepsi hatta Orta Doğu'daki Filistinliler bile uluscu etnik akımlar. İran, Irak, İsrail, Ürdün, Suriye ve Lübnan arasında, Somali, Ethiopya, Eritre arasında ve Kuzey-Güney Sudan arasında ve Afrika Boynuzundaki öteki yerlerde (bazıları zorluk çekmeden Doğu-Batı çelişkisi içinde yer alan) akımlar; Güney Afrika'da ve bütün Batı Afrika'da da aynı durum var.

Popülist akımlar da heryerde güç kazandı ve bir tür uluscu, etnik, dinsel akımlar ve benzer hedefler oluşturuyorlar; Birçoğu derinleşen dünya ekonomik bunalımına yanıt arıyor ve son zamanların sosyal(ist) siyasaların başarısızlığına veya tutarsızlığına karşı arayış içindeler. Bazı akımlar izleyicilerine dünya ekonomisinden bağımsızlaşma sözü veriyorlar —'durdurun dünyayı inecek var'— ve kendilerine yeterli olmasalar da kendilerine dayanmak isteğindeler. Bu siyasa, geçmişte Tanzanya, Mozambik ve benzeri yerlerde başarılı olmadı, belki gelecekte daha başarılı olur. Batıda, Güneyde ve Doğuda, yerel demokrasinin yeniden dirilmesi taleplerine karşı, dinsel ve uluscu akımlara dayanarak, siyasal-ekonomik popülizme dayanarak, uluscu veya süper-uluscu siyasalarla bu yürütülebilir. Bunun son örneği, Humeyni'nin toplumun en aşağı tabakasını siyasal anlamda harekete geçirerek ulusculuk ve popülist ekonomi siyasetiyle dinci

uluscu karışımı. Bu tür akımların daha fazla güçlenmesi ve yayılması büyük olasılık. Dahası birçoğu Ghana'nın resmî olmayan başbakanı P.V Obeng'in iddialarını —gerçi daha tutarsız bir biçimde— ileri sürüyorlar: 'İlan edilen felsefe uluscu demokratik mücadeledir, sosyalizm, komünizm veya kapitalizmle ilgisi yoktur' (**Güney**, Temmuz 1984, syf. 26'dan alıntı).

Dünyanın birçok yerinde etnik akımlarla ilişki içinde büyük bir dinsel canlanma var. Belki en göze görünür belirtisi Papa John Paul'a çeşitli ziyaretlerinde gösterilen kabul. Batıda dinsel müjde ve kültlerin yayılışı, Polonya dışında da sosyalist ülkelerde bunun ifadesini bulması, İslamın yeniden canlanışı bunun göstergeleri. Müslümanlık tüm Orta Doğu'da, Pakistan, Endonezya, Malezya'da yayılıyor. Bu İslamcı akımlara katılanlar, okuma yazma bilmeyenler kadar okumuş kesim de dahil, genç insanlar. Malezya'da ve başka yerlerde öğrencilerin İslamın yeniden dirilişçileri oluşu Kissinger'in İran Şahı devrildiğinde açıkladığı gözlemi gibi, çağdaşlaşma kuramının artık işlemediğinin kanıtı. Dinsel ve uluscu duygunun gücünün arttığı ve dünyada daha fazla insanı harekete geçirmeye başladığı kanıtlarla görünüyor.

İlişkili bir durum da Batıda Üçüncü Dünyadan daha fazla gelişen 'yeni toplumsal akım'lar. Belirli bir dereceye kadar bunlar devlet siyasetinin partiler eliyle değiştirilemeyeceği kanısından kaynaklanıyor. (Gerçekten, dünya ekonomisi birçok ülkenin denetiminin ötesinde bir güçken, her yerde devlet siyaseti olayların sorumlusu olarak görülüyor). Bu akımlara katılan bir çok heyecanlı kimse kendilerini bir siyasa oluşturmada ve toplumsal ilişkileri dönüştürmede alternatif olarak görüyor. Fakat aynı bunalım onların etkinliklerini kırdığına göre burada hayalci ve fazla iyimser görünüyorlar; bir akımın gelişimi ötekini zayıflatıyor ve dünya sisteminin işleyişi ve yapısı karşısında direnmekte güçsüz kalabilirler.

Böylelikle, Amerika'daki ve başka yerlerdeki yurttaşlık hakları ve feminist akımlar yasal olarak veya biçimlerde büyük ilerlemeler kaydettiler. Fakat birçoğu ekonomik bunalımla yokluğa indirgendi. Yani Kızıl Kraliçe gibi gittikçe daha hızlı koşuyorlardı fakat ayakta duramıyorlardı — ekonomik işleyiş aksi yönde çok daha hızlı işliyordu. Dolayısıyla bu akımların sürekliliği, tüm yasal ve toplumsal kazanımlarına karşın, ekonomik ve kısmen toplumsal kayıplarla darbe yedi. Ekonomik bunalım özellikle zencilerin, hispaniklerin, kadınların ve başka azınlıkların istihdamına darbe indirdi ve kadınlarla ötekileri 'ait oldukları yere gönder'mek üzere güçlü bir baskı yarattı. (Kadınların 'azınlığı' elbette çoğunluktur ve bir arada bütün azınlıklar bir çoğunluk oluşturur. Gene de bunlara azınlık ve azınlık hareketleri denilmeye devam ediliyor.)

Uluscu ve dinsel akımlar da büyük toplumsal güçler ve kadın hareketinin kazanımlarını ciddi biçimde tehdit eder görünüyorlar. Dünyanın bütün büyük dinleri, kadınlar üzerinde, onları 'yer'lerine döndürmek ve üstlerinde iktidar kurmak üzere, eğer bunu tasarlamamışlarsa, kullanılmışlardır. 'Hristiyan aile'nin ve 'geleneksel aile değerleri'nin dinci akımlarca savunulması, müslümanlıkta da benzeşen tutum gibi, ancak kadınlar üstündeki baskının artırılmasına hizmet edebilir. Uluscu akımlar ulusal ülkülere bağlıdırlar ve bunlar da erkeklerin ülküleri olarak ortaya çıkarlar. Ulusculuğu ön plana alan kadınlar değil, erkeklerdir. Hepimizin aynı gemide bulunduğunu ve ulusal yarar için fedakârlık yapılması gerektiğini ileri sürerler, öyleyse ilk defa edilecek şey kadınların elde ettikleri kazanımlardır.

Uluscu ve dinsel akımlar kadın hareketini veya en azından kazanımlarını geriletmekte çok ciddi görülüyorlar ve bu konuda yapılabilecek fazla bir şey olmayabilir. Öte yandan barış hareketi farklı görü-

lebilir. Barış hareketine yalnız kadınlar güç vermiyor, kadınlara da barış hareketi güç veriyor. Greenham Common[1] bir örnek veya simge fakat barış hareketinin feminist veya cinsel taleplere katkıda bulunduğu birçok örnek var.

Uluscu, etnik, dinsel, yerel akımların ve ötekilerinin yakın gelecekte olası başarıları çelişkide bir başka ironi daha yaratacak. Önderler ve belki izleyiciler kendi erdemlerine ve yeterliklerine yönelik iddialarda bulunacaklar. Fakat bu akımların mali bir patlamaya yol açacak borç bombasının dünya ekonomisinde yaratabileceği yıkım kadar bir başarıları olacak gücü bulması zor. Mali bir patlama olmadan bile mali çatlama denilen şey dünya ekonomisini hergün biraz daha çatırdatıyor, uluslararası ticaretin devamını savaş sonrası dönemden hatta 70'lerdeki durumdan bile daha fazla zorluyor. Dünya ekonomisinin yıkımı veya belirli bir duraklaması ulusculuğa ve dinciliğe aradıkları şansı verecek. Böylece son ironi tam dünya ekonomisinin güçleri herkesin denetiminden çıktığında çok daha fazla insanın 'biz burda işlerimizi kendi bildiğimiz gibi yapacağız' demeye başlaması olacak. Dünya çapında sorunlara 'küçük güzeldir' gibi yerel sloganlarla çözüm arayan etnik ve uluscu akımlar dünyanın heryerinde —ne kadar başarılı olacaklarını görmek gerekiyor— yeşeriyor.

Bu beklenmeyen ve birçok yönden istenilmeyen gelişmeler ve Doğu, Güney, Batıda ve tüm dünyada bütün olarak yaşanan ekonomik ve siyasal siyasa çelişkileri, 'burjuva' veya 'Marksist' olsun kuramsal olarak ciddi sorunlar doğuruyorlar. Her ikisi de ana siyasal ve ekonomik gelişimlere —veya burdaki anlamıyla toplumsal ve kültürel gelişimlere— ilişkin dün-

(1) Common: halkın ortak malı olan yer, meydan genel park veya otlak. Bir kimsenin başkasının toprak veya suyu üzerinde hak iddia etmesi. (çev.n.)

ya çapında veya bölgelere ait açıklamalar getirmekte ve tahminlerde bulunmakta kötü bir başarısızlığa uğradılar. Hâlâ ister yöneten sınıf(lar), ister yönetilen sınıflar olsun, siyasa oluşturmak üzere küçük ölçüde yeterli bir kılavuzlamayla kuramsal çaba içine giren yok, çok az.

Olayları açıklamak ve öngörmek üzere yeterli bir kuram oluşturmak ve olayları istenilen yönde etkileyebilmek için siyasa oluşturmaya yardımcı olacak bir çabaya girişmek dünya çapında ekonomi politiğin tarihsel gelişimini gerekli kılar gibi görünüyor. Bu yalnız dünya çapındaki gelişimleri anlamamız ve 'uluslararası' ilişkilere ilişkin bilgilerimizi artırmamız için zorunlu değil, aynı zamanda bu ikisi de verili yer ve zamanda etkili bir siyasa oluşturabilmek için zorunlu. Etkin olan bir siyasa oluşturabilmek için —istenilen etkiyi yaratabilmek için— siyasa bütünüyle veya sürekli olarak gelişimleri ortaya çıkaramazsa da, halkın bu siyasaya ilişkin bilgisi ve görüşünün bulunmasının yararı çoktur. Siyasayı yürütmek, akıntıya karşı yüzmektense akıntıyla birlikte yüzmenin ve onu istenilen yönlere çevirmeye çalışmanın daha kolay ve etkileyici olmasından geçer. Elbette bu akıntının ne olduğunu ve böyle bir siyasa müdahalesi olmadan ne yöne doğru olduğunu bilmek gibi bilimsel bir sorun içeriyor. Akıntının gücünün, yönünün, en etkili siyasayı bile, kendi akışını durdurma yeteneğine karşın onu etkilemesi gibi pratik bir konu da var.

Başka deyişle bu yaklaşımın da önemli felsefî ve siyasal sorunları vardır. Felsefî ikilem özgür irade ile determinizm arasındaki eski soruna çözüm bulma gereğidir. Siyasal sorun da aynı ikilemi izler. Marx'ın açıklama biçimiyle anlatabiliriz: İnsan kendi tarihini yapar fakat istediği gibi değil. İnsan tarihi bulduğu sınırlamalar ve olanaklarla ve kendi siyasa ve eylemiyle başkalarınınkinin karşılıklı etkileşimiyle değişen sınırlamalar ve olanaklar içinde yapar.

Alvin Gouldner'in iki Marksizm dediği klasik çelişkinin incelenmesi burda konumuzun dışında kalıyor. Daha çok volantirist olan eleştirel ve siyasal Marksizm 'sınıf savaşımı tarihin motorudur' diyen birincisi, daha fazla bilimsel olan tarihsel materyalist, 'insanın varlığını belirleyen bilinci değil, bilincini belirleyen varlığıdır' ve üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin gelişimi toplumsal varlığı belirler diyen Marksizm ikincisi, çelişki bunlar arasında. Siyasal özgür irade ile (ekonomik) determinizm arasındaki temel çelişkide bu yalnızca Marksist bir biçim. Gene de, Marksizme yalnızca bir değinmeyle, tarihsel materyalist Marksizmin toplumsal kuramının —siyasal tavrın bilinçle oluşturulması için en gelişmiş açık temelin— hâlâ özgür irade ve öznel siyasal eylemin başkalarının siyasal eğilimleri karşısındaki nesnel sınırlamaları sorunuyla karşı karşıya olduğunu görüyoruz.

Elbette volantirist ve özellikle ideolojik Marksistler bu formülü reddecekler. Volantirist ve özellikle ideolojik Reagancılarla, Humeyni'ye inanan müslümanlarla, Jerry Falwell'in vicdan çoğunluğuna inananların aynı şeyi yapacaklarını biliyoruz. Bu tür insanlar yalnız dağları yürüteceklerine değil, fakat kendi toplumsal ideolojilerinin ve bireysel inançlarının tarihdeki gerçek eylemli bileşenlerden biri olduğuna da inanırlar. Güçlerinin reddine şeytanın muhalif güçleriyle ihanet birliği içinde olmak sayarlar, onları da kendilerinin olduğu gibi volantirist kabul ederler, öyle anlarlar. Karizmatik bir önderle bu tür güçlerin popülist uyanışı mücadele edilmesi gereken bir güç yaratır, gerçi dağların kendi yürümesindense dağları yürütebileceğine inananların yürümesi daha iyidir ama.

Semavi kabul edilen bu güçlerin sonsuz etkisinin reddedilmesi, güya pratik olan siyasalarını bırakın, gerçek sınırlarına ilişkin bir gerçekçiliğin dile getirilmesi hiç te popüler olamayacaktır. Kimin tarafında

olursa olsun 'ulu güç'ün sözcüleri onları şeytanın işi olarak ilan edeceklerdir. Çünkü kutsal olan daima dünyevi nedenlerden daha çekicidir. Bazıları gerçeğin indireceği darbelerin bunu değiştirebileceğini düşünebilir. Pek değil. Daha büyük olan kutsal inancın —veya gerçekte basit siyasanın— başarısızlığıdır, gerçekliğe uymaktan, olayların gerçek akışının yıkım getiren ve daha büyük tehditler getiren yönünden daha büyük olan gene de kutsal kılavuzluk ve inancın çekiciliğidir. Kutsal inancın dünyevi gerçeklikten kaynaklanması gibi ironik bir gerçek, gerçek inananlar için sözkonusu değildir. Gene de eğer sosyalistler dünyevi bir cennete benzer bir yere yaklaşmanın umudunu korumak istiyorlarsa öncelikle ayaklarını dünyevi gerçekliğe sıkıca basmalıdırlar. Bu diyalektik materyalizmin bir başka ironisi midir?

KAPİTALİZMDEN SONRA — NE?

Paul Sweezy

Sorumuzun geleneksel Marksist yanıtı elbette sosyalizmdir. Ve sosyalizmin özü, Marx ve Engels'in yazılarında kızıl bir örgü gibi dokunduğu üzere, yönetici sınıf olarak burjuvazinin yerini proletaryanın, sömürenin yerini sömürülenin almasıdır. Marx ve Engels'in **Manifesto**'da yazdıkları gibi, 'işçi sınıfının devriminde ilk adım, proletaryayı egemen sınıf durumuna yükseltmek ve demokrasiyi kurmaktır' 'Proletarya, politik üstünlüğünde, sermayeyi burjuvaziden dilim dilim koparıp almak için, bütün üretim araçlarını devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde toplamak ve olabildiğince hızla, üretici güçlerin miktarını çoğaltmak için yararlanacaktır' Daha sonra devrimin bu aşaması proletarya diktatörlüğü olarak adlandırılmıştır, kısa tanımı (Marx'ın Wedemeyer'e 5 Mart 1852 tarihli ünlü mektubunda olduğu gibi) '**bütün sınıfların kaldırılması ve sınıfsız topluma geçiş**' diye yapılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin kendisinden başlayarak, yirminci yüzyıldaki sayısız 'devrim'de işler bu biçimde gelişmedi. Proletarya, yani ücretli sınıf, hiçbir yerde, egemen sınıf işlevini yerine getirebilmek için sayı olarak veya kültürel ve siyasal olarak yeterince gelişmiş olmadı. Dahası devrimci süreçlerin fırtınasında ve kar-

gaşasında, iç savaşlarla birlikte, işçi sınıfları ve onların geleneksel kurumları, tekrar örgütlenip eski durumuna kavuşma olanağını bulamayacakları kadar dağıtıldı. Her olayda, düzen, nüfusun değişik muhalif kesimlerden ve çoğunlukla proleter olmayan önderlikle oluşan devrimci partilerin sıkı örgütlenmiş iktidarlarına dayandı. Bu düzenler, gerçekten, siyasal üstünlüklerini 'sermayeyi burjuvaziden dilim dilim koparıp olmak için, bütün üretim araçlarını devletin elinde toplamak için' kullandılar. Fakat devlet, **Manifesto**nun yazarlarının olmasını düşündükleri gibi egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya değildi.

Bu toplumlar, bu nedenle, terimin özgün Marksist anlamıyla sosyalist olarak adlandırılamazlar. Bu da şöyle bir soruyu ortaya çıkarıyor: Bir yüzyılın üç çeyreği kadar devrimci deneyimden sonra, yalın terminoloji kullanımının ötesinde, çağdaş Marksistler, hangi toplumu sosyalist kabul edecekler. İlgili yazını okuduğumda bu sorunun temelde üç yanıtının bulunduğunu görüyorum.

Birincisi, Troçkist geleneği izleyenler, geçişteki yanıltıcı adımın, burjuvazinin mülkünün ve üretim araçlarının sahipliğinin devletin elinde toplanması olduğunu kabul ediyorlar. Bu kendi başına proletaryanın ve bu programı izleyen düzenin çıkarınadır, fakat en çok yarar gören işçi sınıfı olsa da ve işçi sınıfı kendisini bu sistemde yönetici kimliğiyle bulsa da, bu, işçi sınıfının ürünü değildir. Düzen, başka deyişle, işçi sınıfının bir tür vekilidir, bu durumu kötüye kullansa ve maliyeti çok ağır yanlışlıklar yapsa da rejimin kendi devamlılığı yeni düzenin savunusuna bağlıdır. İşçi sınıfı, er veya geç, gelişip olgunlaştıkça, işleri kendi eline alacak ve sosyalizme geçişi tamamlayacaktır. Bu süreci tersine çevirebilecek tek yol üretim araçlarının özel mülkiyetini yeniden kuracak karşı devrimdir.

Bu tutum Rus Devrimini izleyen yıllarda belirli bir tutarlık taşıyordu fakat bana öyle geliyor ki son yüz-

yılın son yarısının tarihsel deneyimleriyle artık eskimiştir ve bundan sonraki gelişmeler için buna dayanamam.

İkinci yanıt tipik yirminci yüzyıl devrimiyle ortaya çıkan toplumu özünde kapitalist olarak görüyor. Bu görüşe göre yalnız iktidardaki rejimin yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletarya olmayışı bir yana, anlamlı bir biçimde (halen mülksüz ücretliler olan) işçi sınıfının temsilcisi olması da sözkonusu değil ve uzun dönemde rejimin proletaryanın çıkarlarına hareket etmesi için üretim araçlarının mülkiyetinin devletin elinde olmasının da herhangi mantıklı bir bağlantısı yok. Kapitalizmin tanımlayıcı özelliği klasik biçimiyle 1500'lerde başlayıp dört yüzyıldır Batı Avrupa'da biçimlenen sermaye-emek ilişkisidir. Bu ilişki üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan ve devlet gücünün tam desteğini alan kapitalistlerle mülkiyetsiz işçi sınıfının karşılıklı mücadelesidir. Devletin özel mülkiyeti eline almasıyla, bu görüşe göre, denetimi eline geçirmesiyle, özünde hiçbir şey değişmez. Devlet kapitalizmi sadece kapitalizmin özel bir biçimidir, toplumsal artı değerin, ücretli işçi sınıfının artı değerinden elde edildiği üretim biçiminin tarihsel bir evriminden ibarettir.

Üçüncü yanıt ikincisiyle önemli yönleriyle uyuşuyor. Yirminci yüzyılın devrimlerinden hiçbiri sermaye-emek ilişkisini temelde değiştirmemiş ve ortadan kaldırmamıştır. Toplumsal artıdeğer veya en azından önemli bir bölümü[1] oluşumunda ve dağıtımında hiç

(1) Yirminci yüzyıl devrimlerinin çoğunluğu, toprak sahipleri, tefeciler, rantiyerler ve vergiler için artık değer üreten büyük köylü nüfusun bulunduğu ülkelerde olmuştur. Devrimden ve toprakların kamulaştırılmasından sonra, devlet, aynı büyüklükte olmasa da, vergiler yoluyla ve köylülerin ürettiği mallarla onlara satılan malların fiyatlarında yaptığı ayarlamalarla bu artık değeri elde etmeyi sürdürür.

te etkisi bulunmayan mülksüz ücretliler tarafından üretilmeye devam edilmektedir. Üçüncü görüşü ikinci görüşten ayıran yön, sermaye-emek ilişkisinin, kapitalizmin temel ve zorunlu bir görünümüyken, tarihsel gelişimi içinde tam değerlendirildiğinde kapitalist sistemi yeterli biçimde tanımlamaya yetmeyeceği düşüncesidir. Yeterli bir tanım için, sermayeden yalnız mülksüz ücretli işçi sınıfı karşısında tek başına bir varlık olarak değil, birbirinden bağımsız hareket eden, ayrı ayrı örgütlenmiş sermaye olarak söz etmek gerekir.

Benim görüşüme göre yirminci yüzyılın devrimleriyle ortaya çıkmış toplumları anlamak için kapitalizmin bu yönünün önemini abartmak olanaksızdır. Ekonomi politiğin —klasik, Marksist ve neo klasik— ana konusu, bir çok özel sermaye biçiminde görünen toplumsal sermayenin varlığına dayanarak kapitalizmin 'yasa'larını ortaya çıkarmak olmuştur. Sermayenin birbirine yaptığı baskıyla, bunu resmî ifadesiyle rekabet kavramı içinde değerlendiriyoruz, toplumsal felsefeyle uğraşanları hâlâ şaşırtacak biçimde, hiç kimse hiçbir yerde üretim yeniden üretim ve dağıtımın yerine getirilmesi için sorumluluk yüklenmeden toplumun gereksinimlerinin karşılanmasını açıklıyoruz.

Böyle bir toplumda, pre-kapitalist sistemlerden ayrı olarak ekonomi, yaşamın öteki yönlerinden (siyaset, din, vb) kökten bir kopuş içine girer, kendi moment ve mantığını üreterek evrim ve devrim süreçleriyle daha önceki toplumsal oluşumlarda hayal bile edilemeyecek bütünlüklü bir egemenlik kurar. Marx'ın klasik ekonomistlerin öncülüğünü izleyerek ikna edici biçimde açıkladığı gibi kapitalist ekonominin 'hareket yasaları' kapital birikiminin güçlü dinamiğinde bir arada işler ve toplumda refah ve fakirliğin kutuplaştığı bir süreç yaratır. Refah güç doğurur ve çelişkiler artıp, öteki kutbun muhalefeti büyüdükçe, sistemi ayak-

ta tutan kurumları ve işleyiş biçimini korumak sabit fikir haline gelir.

Marx'ın sezinlediği gibi yirminci yüzyılın devrimleri bu yataktan yayıldı ve büyüdü. Fakat onun sezinleyemediği nedenlerle (kuramıyla çelişkili olmamakla birlikte) bu devrimler yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletaryayı iktidara getirmedi. İktidara gelen, toplumun çeşitli kesimlerinin biraraya gelmesiyle sıkı biçimde örgütlenmiş devrimci partilerdi. Bu partiler, büyük bir çoğunlukla, Marksist düşünceyle doluydular ve **Manifesto**'da belirlenen programı açıkça gölgelemekteydiler, yani 'siyasal üstünlüklerini' sermayeyi burjuvaziden dilim dilim koparıp almak için, bütün üretim araçlarını devletin elinde toplamak ve olabildiğince hızla, üretici güçlerin miktarını çoğaltmak için kullanıyorlardı.

Kurumlaşmış kapitalizmin kamulaştırılması sermaye-emek ilişkisini ortadan kaldırmadı, basitçe, emeğin işvereni olarak özel kapitalistlerin yerine devleti geçirdi. Böyle yaparak, kapitalist tarih boyunca birbirinden bağımsız olarak gelişmiş sermayeyi birleştirmiş oldu. Elbette bu bütün sermaye birimlerinin tek yönetim altına konulması demek değil, ayrı ayrı bütün yönetimler şimdi eğer bilinçli bir seçimle değilse ihmalle eskiden pazarın kişisel olmayan güçlerini, yaşam ve ölü kuvvetlerini aynı yüksek yetkeye tabi kılmıştır.

Ortaya çıkan bu durumun tanınması önemli ve henüz çözülmemiş bir sorun oluşturuyor. Tarihsel olarak kapitalizmin tartıştığımız iki temel özelliği vardır: Sistemin sömürü yapısını belirleyen sermaye-emek ilişkisi ve sistemin işleyiş biçimini ve hareket yasalarını belirleyen sermayenin birçok birime ayrılması. Zamanımızın devrim sonrası toplumları birinci yönü korumaktadırlar fakat ikincisini ortadan kaldırmışlardır. Onlara kapitalist demeye devam edebilir miyiz? Eğer diyemezsek ne demeliyiz?

Bunun yalnızca bir terminoloji sorunu olduğu, iki kişinin bu toplumların çözümlenmesinde anlaştıkları fakat adlandırılmalarında anlaşamadıkları söylenebilir. Bu elbette doğru fakat verilen adın hiçbir fark yaratmadığı düşüncesine katılmıyorum.

Bunu söylememin ana nedeni sermaye-emek çelişkisiyle ve toplumsal sermayenin birçok birime bölünmesiyle belirlenen yapıya ilişkin çok şey bilmemiz ve şu anlık ona klasik kapitalizm diyebileceğimiz. Klasik ekonomi politiğin konusu buydu ve elbette Marksçı toplumsal bilim de klasik kapitalizmin hareket yasalarına ilişkin bize verimli bir çözümleyicilik, kavrayış ve anlayış verdi. Zamanımızın devrim sonrası toplumlarına kapitalist dersek kaçınılmaz olarak çözümlemelerimize önyargı karışacağına, bulgularımızın istisnalar ve taraf tutmalardan etkileneceğine ve bunun karışıklık kaynağı durumuna geleceğine inanıyorum. Bu karmaşık bir konu ve elbette kısa bir açıklama çerçevesinde yeterince tartışılamaz fakat anlatmak istediğim konuya ilişkin bir örnek vermenin zorunlu olduğunu sanıyorum. Charles Bettelheim çok önemli dört ciltlik **SSCB'de Sınıf Savaşımı** adlı çalışmasında[2] Sovyetler Birliğinin kapitalist toplum olduğunu savunuyor. Zaman zaman kapitalizmin özel bir biçimi, yeni tip kapitalizm vb. diyerek bunu hafifletiyor fakat Sovyet toplumuyla Batılı kapitalizm dediği biçim arasındaki benzerlikleri her yerde vurgulamak ve açıklamak zorunda kalıyor.

Bettelheim elbette Marksı ekonomik kuramı, rekabetin oynadığı rolü görmezlikten gelmeyecek kadar iyi bilmektedir. Rekabeti açıkca 'toplumsal sermayenin değişik bölümleri arasındaki mücadele ilişkisi' olarak tanımlamakta ve kapitalizmin hareket yasalarının bununla yaratıldığını ortaya koymaktadır. Bu

(2) Charles Bettelheim, Class Struggles in the USSR New York 1976.

yasaların Sovyetler Birliğinde de egemen olduğuna inandığı için Sovyet ekonomisi koşullarında rekabetin değişen biçimini açıklamak zorundadır. Bu can alıcı önemde sorunda Bettelheim'in yaklaşımının hakkını vermek için, kendi görüşüne göre 'altı çizilmesi gereken' dört ana noktayı kendi sözleriyle vermek istiyorum:

1) Toplumun değişik sermaye kesimlerindeki mücadele ilişkisi kendisini daima ayrı sermaye birimleri olarak sunan bu sonuncusundan kalıtımdır. Sermayenin farklı bölümlere ayrılışı ücret ilişkisinden, doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopuşundan zorunlu olarak kaynaklanır. Sonuç olarak değişik üretim süreçleri ve toplumsal sermayenin yeniden üretimdeki bağıntısı ortaya çıkar ve bu ikincisi birbiriyle çelişki içinde birçok sermaye biçiminin varlığını açıklar.

2) Toplumun değişik sermaye kesimlerindeki mücadele özünde artık değerden mümkün olan en büyük payı almak için verilen mülk edinme ve biriktirme mücadelesidir. Sovyet ekonomisinde de bunu görebiliriz, özellikle yatırım kredileri için talepte ve çeşitli girişimlerin ve Sovyet 'tröst'lerinin yerleştirilmesinde bu durum kendini gösterir. Bu tür taleplerin birikimi sürekli olarak planları kötü biçimde etkiler ve hedeflerinde enflasyon etkisi görülmesine katkıda bulunur.

3) Toplumun değişik sermaye kesimlerindeki mücadele (yani rekabet) Marx'ın 'kapitalin kendi içinde bir başka kapital biçiminde taşıdığı ilişki **(en tant que capital autre)**' dediği şeyden başkası değildir.

4) Soyut terimlerle rekabet sermayenin dışsal ilişkisi gibi görünen içsel ilişkisinden başka bir şey değildir. Bu dışsal ilişki biçimleri somut ilişkilerdeki değişik sermaye kesimleri arasında tamamlayıcı işleyişiyle dönüştürür. Bu işleyiş değişik görünümler sergiler **(font surgir differentes figures)**: 'Serbest reka-

bet', tekel, devlet müdahalesi, ekonomik planlama, vb. Çeşitli görünümlerin ortaya çıkışı daha sonra 'kanıt' niteliğini kazanan bir dizi hayalin oluşmasına neden olur (s'**imposent comme des 'evidences')**[3].

Bu bölümü olduğu gibi aldım, çünkü, birincisi, Bettelheim'in Sovyetler Birliğini kapitalist olarak tanımlamasında can alıcı bir tutarlılık gösterdiğine inanıyorum, ikincisi, bana göre, hiç bir Marksist böyle bir tanımlamanın ne içerdiğini göstermekte Bettelheim'a yanaşamamıştır. Bunu söyledikten sonra Bettelheim'in görüşünü tüm dikkatimle ve titizliğimle değerlendirme sorumluluğunu yükleniyorum. Bunu akılda tutarak yargılarımı bu dört nokta çevresinde toplayacağım.

1. Toplumsal sermayenin bölümlenişinin, klasik kapitalizmde alışık olduğumuz gibi, zorunlu olarak ücret ilişkisinden veya işçilerin üretim araçlarından kopuşundan kaynaklandığına inanmıyorum. Toplumsal sermayeyi yeniden üreten üretim süreçlerinin bölünmüşlüğü kuşkusuz bir gerçektir fakat bütün ilkel üretim biçimlerinde de bu böyledir ve ücret ilişkisinin var olup olmamasıyla bir bağlantısı yoktur. Kapitalizm tarihinin etkili bir biçimde gösterdiği gibi üretim birimleri sermaye birimleriyle aynı şey değildir. Hatta Birinci Dünya Savaşından önce Hilferding ve öteki Marksistlerce önerilen sermayenin tek büyük tröstte birleşeceği tezi de akıldışı değildi. Bunu hayalci yapan şey sermayenin merkezileşme eğiliminin daima karşı eğilimlerle birlikte (mevcut birimlerin parçalanışı ve sürekli yenilerinin kuruluşu) olduğuydu ve olduğudur.

2. Kapitalizmde ayrı sermayelerin 'artık değerden mümkün olan en büyük payı almak için mülk edinme ve birikim mücadelesi' içinde oldukları tartışılmaz. Ekonomik anlamıyla bu ölüm-kalım mücadelesidir: Başarılı olan sermaye, daha küçük ve az ba-

(3) Bettelheim, **syf. 300-301.**

şarılı olanları soyar ve soğurur, altedilen sermaye iflâs eder ve yok olur. Bettelheim bu süreci Sovyet girişimlerinin daha fazla kredi alma çabalarıyla ve üretim araçlarının devlet bankası ve planlama örgütünce yerleştirilmesiyle eşitliyor. Bu kurumlar hak sahiplerine dağıtılacak malların ve finansmanın miktarını belirleyen siyasayı yürütme sorumluluğunu taşımaktadır. Eğer bu karşılaştırma gerçekten geçerli olsaydı Bettelheim'in yargısı Klasik kapitalist toplumla Sovyet toplumundaki rekabet sürecinin benzerliklerine ilişkin çok güçlü bir görüş olurdu. Ama bu karşılaştırma gerçekten uygunsuz. Sovyet girişimleri yaşama mücadelesi veren ve kapitalist pazarın ormanında ilerlemeye çalışan bağımsız varlıklar değil; siyasal bürokratik yapıda atanmış yönetimler, bu da tamamiyle farklı birşey. Eğer kapitalizmle geçerli bir karşılaştırma yapılmak isteniyorsa, bunun Sovyet menecerleriyle Exxon veya General Motors gibi büyük kapitalist şirketlerin bağımlı alt birimlerinin menecerleri arasında yapılması gerekir. Elbette iki grup da kendi içinde rekabet eder ve bazıları ilerleyebilir veya işten atılabilir. Fakat bunun yaşama mücadelesi ve/veya bağımlı oldukları büyük birimlerin büyümesiyle bir ilgisi yoktur. Bu büyük birimlerin kapitalist ve Sovyet sistemlerinde aynı 'yasa'larla yönetildiğini iddia ederek Bettelheim gerçekte iki sistem arasındaki temel farklılıkların araştırılmasının yolunu kapatıyor.

3 ve 4 Burda Bettelheim soyut ve bana göre biraz da yanlış bir biçimde uzun zamandır Marksist düşüncenin kapitalizm hakkındaki görüşünün bir parçası olan rekabete ilişkin önerilerini yineliyor. Bunu öyle yapıyor ki kapalı bir biçimde bu önermelerin Sovyet sistemine de uygulanabileceğini varsayıyor. Yukarda (2)'de bu kabullenişin geçersiz olduğunu zaten ileri sürdüm. Eğer bu kabul edilirse Bettelheim'ın ikinci ve üçüncü noktalarının tartışılan konunun anlaşılmasına hiçbir şey eklemediği sonucuna varmamız gerekiyor.

Bu konuyu bırakmadan önce, bir yorumda daha bulunmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Sovyet ideolojisinde kapitalizmle Sovyet sisteminin farklılığı genellikle pazara karşı plan terimleriyle ifade edilmektedir; ikincisi kapitalist anarşinin yarattığı sorunlara karşı toplumsal olarak ulaşılmış bir çözüm yöntemi olarak sunulmaktadır. Sovyet planlamasının bütün ekonomi üstünde etkin bir egemenliği olduğu ve bu egemenliğin planda konulan hedeflere ulaşmada kullanıldığı ifade edilmektedir. Bettelheim, bana göre oldukça haklı bir biçimde, bu ifadeyi reddediyor. Planın egemenliği varsayılamaz, kanıtlanması gerekir. Ve henüz hiç kimse böyle bir kanıtlamayı üretmekte başarılı olamamıştır, durum tersinedir. Bettelheim bunu planlamanın ortodoks burjuva ekonomi kuramı gibi bir başka ideolojik rasyonalizasyon olduğuna kanıt olarak yorumlar. Her ikisinin de yanlış yorum olduğuna ve dolayısıyla kapitalist gerçekliği sakladığına inanmaktadır. Ama bu sonuç çıkmıyor. Sovyet ve burjuva kuramları aynı anlamda ideolojidir fakat **yanlış yorumladıkları ve rasyonalize ettikleri gerçeklik aynı değildir.** Bu bir kez anlaşılınca Sovyet sistemiyle kapitalizmin özdeşleştirilmesinin yalnız sorunsal değil fakat olumsal olarak üreticilik dışı olduğu sonucuna varıyorum. Farklı gerçekliklere tekabül eden kuramların uygulanabilirliğini içeriyor ve dikkati acil araştırma isteyen yeni sorunlardan uzaklaştırıyor.

Yirminci yüzyıl devrimlerinin yeni bir yönetici sınıfı iktidara getirmeden yönetici sınıfları devirdiğine işaret ederek başladım. Bunun anlamı devrim sonrası toplumların parti rejimi altında gerçek bir sınıf niteliği taşımadan geliştiği mi? Bana öyle geliyor ki sözkonusu toplumlar değişik gelişme aşamalarındayken ve özellikle yenilerden bazıları geçiş döneminin açık çalkantıları içindeyken bu soruya genel bir yanıt vermeye çalışmak yanlış olur. Fakat Sov-

yetler Birliği için, bu toplumların en eskisi için bir yanıt vermenin mümkün olduğuna inanıyorum ve bu yanıt şöyle veya böyle Sovyetler Birliğini model olarak seçen ülkeler için genel bir bütünleştirmeyi de içermiyor.

Ekim Devriminin önderliğini yapan Bolşevik partisini sanayileşmiş Batı Rusya şehirlerindeki proletaryanın gerçek temsilcisi olarak görmenin tutarlı ve temelde doğru olduğunu düşünüyorum. Fakat iç savaş sırasında bu sınıfın kıyıma uğraması ve dağılması sınıf ve parti arasında oluşturulan ilişkiyi büyük oranda çözdü ve yaklaşık olarak izleyen iki on yılda yani 1920 ve 1930'larda parti belirleyici ve açık bir sınıf temeli olmadan güvenlik güçlerinin ve silâhlı kuvvetlerin denetimiyle yönetimi ele geçirdi.

Bu çalkantı ve mücadele yıllarında yeni bir sınıfın doğduğu ve yavaş yavaş Komünist Partinin yönetimini ele geçirerek eski Bolşevik liderliği tasfiye ettiği, terimin gerçek anlamıyla yönetici sınıf konumunu kazandığı kanısındayım. Bettelheim'in çalışması büyük oranda Sovyet rejiminde gerçekleşen bu dönüşümün çözümlenmesine ayrılmış. Bettelheim yeni yönetici sınıfa parti burjuvazisi **(bourgeoisie de parti)** adını veriyor, örgütlenme ve işlev biçimi açısından uygun bir terim fakat tarihsel anlamıyla burjuvazi terimi yanıltıcı olabilir. Sınıf yönetiminin dinamiklerini tanımlamaya sıra geldiğinde Bettelheim bana göre bir kez daha aynı hataya düşerek tüm dış görünüşlerin altında Sovyet sistemini denetleyen normların kapitalist olduğunu varsayıyor. Sovyet yöneticilerinin içerdeki hedeflerinin birikim için birikim olduğu ve dışardaki hedeflerinin de dünya hegemonyası olduğu söyleniyor. Elbette bu, Batı emperyalizminin aynasındaki görüntüdür; bugünkü dönemde bunun en iyi örneğini ABD sunmaktadır.

Marksçı kapitalizm kuramında birikim zorunluluğu sistemin belirli temel yönlerinden kaynaklanır.

Marx'ın sözleriyle 'birikim toplumsal refah dünyasını fethetmektir, sömürülen insan sayısını artırmaktır ve böylece kapitalizmin doğrudan ve dolaylı salınımlarını genişletmektir' En başarılı kapitalistler, en yeni ve en gelişmiş üretim yöntemlerini kullananlardır. Yani 'kapitalist üretimin gelişimi belirli bir sanayi girişiminde kullanılan kapital miktarının sürekli artırılmasını zorunlu kılar ve rekabet gizli kapitalist üretim yasalarını her kapitalist için uyulması dışsal bir zorunluluk olarak hissettirir. Kapitalini korumak için sürekli büyümek zorunda kalır, büyümek için ilerleyen birikimi dışlayamaz' Sovyet kuruluşu tamamiyle farklıdır. Birey olarak kapitalist yoktur ve (yukarda denildiği gibi) Bettelheim'in Sovyet girişim-menecerlerini aynı rolü oynuyorlarmış gibi göstermek istemesi Sovyet sisteminin yapısı temelinde anlamsızdır. Sovyet yöneticilerinin iktidarı, prestiji ve ayrıcalıkları bireysel refahlarından kaynaklanmaz, devlet organlarındaki aracısız denetimlerinden kaynaklanır ve bu da toplam toplumsal sermaye üstündeki denetimleridir. (Ücret sistemi sürdükçe anlamı devam eden bir kavramdır bu da). Sovyet sisteminde, yöneticileri birikim için birikime yönelten gizli mekanizmaların varlığı gerçek olabilir fakat eğer böyleyse bunlar kapitalizmdekinden tamamiyle farklıdırlar ve bildiğim kadarıyla ,hiç kimse bunların varlığını sergilememiştir. Durum böyle olunca, Sovyet yöneticilerinin birikim için birikime zorla yöneldikleri iddiasını bir yana bırakmamız ve iç işlerinde ve dış işlerindeki davranışlarını anlamak için başka şeylere bakmamızın daha iyi olacağını düşünüyorum.

Böyle bir araştırmanın yeri burası değil ve bunun için yeterli olmayabilirim. Dolayısıyla aşağıda daha fazla araştırmanın gerektiğine inandığım konulara ilişkin bir kaç öneri ve hipotezle kendimi sınırlıyorum.

Eğer Sovyet sisteminde kapitalizmdekilerle karşılaştırılabilecek nesnel ekonomik hareket yasaları bü-

lunmadığında haklıysam, burdan, yönetici sınıfın toplam toplumsal sermayeyi yönetmek için kendi kendine yüklendiği sorumluluğun yapısal bir çerçevesi olmadığı sonucu çıkar. Basitçe içselleşemeyeceğine ve özerk bir ekonominin işlevleriyle yönlendirilemeyeceğine göre kendi hedeflerini kendisinin üretmesi gerekir. Yüzeyden bakınca bu Sovyet yöneticisinin geniş bir seçim şansı varmış izlenimini yaratıyor. Bettelheim'a göre birikim için birikim siyasasını neden yaptıklarını anlamak biraz zorsa da seçebilirler. Aynı biçimde, özgün Marksist anlamıyla gerçek bir sosyalist siyasa da seçebilirler, yani, geleceğin komünist toplumuna geçişi kolaylaştıracak bir siyasa tasarlıyabilirler. Fakat sonuç olarak kendi ayrıcalıklı sınıf konumlarını tasfiye etmiş olacaklarına göre bunu neden yapacaklarını da anlamak gene zor olacaktır. Son olarak ayrıcalıklı sınıf konumlarını koruyan ve güçlendiren bir hedefi de seçebilirler.

Sovyet yönetici sınıfının önde gelen motivasyonunun son hedefinin gerçekten iki sonucu olduğunu, benim yaptığım gibi, kabul edebiliriz. Birincisi, sermaye-emek ilişkisi, yani sömürünün temel sınıf ilişkisinin korunması gerekir. Bu da Sovyet proletaryasının güçsüz ve uysal bir biçimde tutulmasını sağlayan bir siyasa gerektirir. Bir yandan bağımsız işçi sınıfı örgütlenmesinin sürekli baskı altında tutulması, bir yandan da yaşam düzeyinin sürekli yükseltilmesi (tam istihdamı, eğitim olanaklarını, sağlık düzenini, emekliliği, vb yerine getirecek biçimde) amacıyla önlemler alınması sözkonusudur.

İkincisi, Sovyet yöneticileri, konumlarını korumak ve güçlendirmek için, devrim sonrası tarih boyunca, ülkelerini kapitalist dünyanın bağışlamaz düşmanlığına ve sayısız saldırılarına karşı savunmak zorundadırlar. Bu tarih iyi biliniyor ve burada yinelenmesi gerekmiyor (4). Şu anda tartıştığımız konu açısından

(4) Kapitalist düşmanlığın nedeni, gene de, Sovyetler Bir-

önemli olan ekonomik olarak daha güçlü düşman karşısında verilen yaşam mücadelesinin, Sovyet yönetici sınıfının davranış ve ideolojisini biçimlendiren ana etkenlerin başında gelmesi. Her şeyden önce bu Sovyet toplumunun Bettelheim'a göre kapitalist yapısından kaynaklanan ve ona bağlanabilecek görünümünü açıklar. Birikime gözü kapalı bağlılık, kapitalist cepheyi bölmek için hesaplanmış girişimler için (Hitler-Stalin bağlaşmasında olduğu gibi) oportünist bir arzu, komşu ülkelerde uydu rejimlerin kurulması için askeri destek vb.

Eğer bu düşünce doğruysa, Sovyet siyasasının kapitalist ülkelerden daha esnek ve çok daha az kararlılık taşıdığı anlamını çıkarabiliriz. Kapitalist ülkeler birikim dürtüsüne çok daha sınırlı biçimde sahiptirler, dürtüleri tüm ekonomik koşullar altında ve dış çevreden bağımsız olarak biçimlenir. Sovyetlerin durumunda tek karşılaştırılabilecek dürtü temel sermaye-emek ilişkisidir. İçerde birikim zorunluluğu yoktur; gerçekte dış tehlikeye karşı uygulanan yüksek

---

liğinde ve onun dışında genellikle yanlış anlaşılmaktadır. Düşmanlık anti-komünizm veya anti-marksistlikten kaynaklanmaz -gerçi ikisi de kapitalist dünyada canlıdır ama- bunun basit nedeni de Sovyetler Birliğinin hiçbir zaman komünist olmaması ve uzun zamandan beridir sözün dışında marksizmi terketmesidir. Düşmanlığın gerçek temeli özel sermayenin kamulaştırılmasıdır, Sovyet tipi toplumlarda yeni sömürücü sınıfın gelişebilmesi için tek koşul da budur.

Sovyetler Birliği'nde ve belki bazı başka devrim sonrası toplumlarda klasik kapitalizmin geliştirilmesi için gerçek eğilimlerin bulunmasının açıklanması da herhalde böyle yapılabilir. Bu eğilimler ikinci veya yer altı ekonomisi denilen özel girişimlerin geliştiği bazen resmi destek ve hoşgörü gördüğü yerlerde bulunuyor. Kapitalizmin yeniden kuruluşu için bunlar küçük başlangıçlar olabilirler ve dikkatle izlenmeleri gerekir. Fakat şimdiye kadar bütünüyle sistemin işleyişine etki yapabilmek için çok sınırlı oldukları görülüyor.

birikim oranı sermaye-emek ilişkisini korumak için uygulanması gereken siyasaların önemini hafifletmek durumundadır. Burdan da, «belki de çözümlemelerin en belirleyici sonucu budur, dış tehlike önemli derecede azaldığında Sovyet yöneticilerinin temel sınıf çıkarları için hemen iç ve dış siyasalara ilişkin nasıl bir düzenleme içine girebileceği» sorunu çıkıyor.

Böyle bir tehdide karşı nasıl tepki vereceklerini söylemek elbette olanaksız, yakında yanıtı belirleyebilecek bir testin oluşabileceğini de söyleyemeyiz. Mevcut koşullarda Sovyetler Birliğine yönelik (ve benzeri yapıdaki devrim sonrası toplumlara yönelik) kapitalist baskının zayıflaması sözkonusu değil. Durum bu oldukça Sovyetler Birliği kuşkusuz yarım yüzyıldan fazla zamandan beri sürdürdüğü tutumu devam etmeyi zorunlu bulacak. Gene de, Sovyetler Birliğinin kapitalizm gibi eski zorlamalar altında olmadığını görerek, belirli koşullarda yöneticilerinin sınıf çıkarlarına yönelik tutumlarında oldukça temel bazı değişikliklere gidebileceği söylenebilir. Gerçekten uluslararası ilişkilerin bugünkü durumunda büyük tehlikeler gören bizlerin daha iyiye doğru bir değişiklik beklentilerinin biraz da tersine bir durum.

Bu bilgi bize tarihin bu aşamasındaki mücadelemizi kapitalizmin dünya çapındaki karşı devrim çabasının önderliğini yapan Amerika Birleşik Devletlerine karşı yöneltmemiz gerektiğini anlatıyor. Sovyetler Birliği iddia ettiği gibi sosyalist bir ülke değilse de, düşman da değildir. Uygarlığın oluşumundan beri tüm toplumlarda görüldüğü gibi, o da sınıflı bir toplum, fakat kapitalizmin alamet-i farikası olan yayılma ve egemenlik kurma dürtüsünün içsel zorunlulukları onda yok. Var olduğundan beri karşıkarşıya kaldığı boğucu baskıdan kurtulduğunda, en azından, zamanımızın devrim sonrası toplumlarının, şans verildiğinde neler yapabileceğini gösterme olasılığı vardır.

SOSYALİZMİN EKONOMİK YASALARI VAR MI?

Harry Magdoff

Bolşevikler kapitalizmi devirmekle tarihin bilimsel bir yasasıyla uyum içinde davrandıklarına inanıyorlardı. Fakat genel ilkeler dışında sosyalizmin nasıl kurulacağına ilişkin bir bilim ve sosyalist ekonomik kalkınmanın nasıl yaratılacağına ilişkin öngörülmüş bir yasa olmadığının da farkındaydılar. Lenin'in anladığı gibi 'dönüşüm, tarihsel bir zorunluluk olarak, geniş bir çizgi boyunca yol almalıdır, üretim araçlarının özel mülkiyeti tarih tarafından mahkûm edilmiştir, ortadan kaldırılmalıdır ve sömürücülerden alınarak, sonuç olarak kamulaştırılmalıdır. Bu bilimsel bir kesinlikle yerine getirilmiştir. Elimizde sosyalizm bayrağını yükselttiğimizde, kendimizi sosyalist ilan ettiğimizde, sosyalist partileri kurduğumuzda ve toplumu dönüştürmeye çıktığımızda bunu biliyorduk. Sosyalist yeniden örgütlenmeye başlamak üzere iktidarı elimize aldığımızda bunu biliyorduk. Fakat dönüşümün biçimlerini ve somut yeniden inşanın gelişim hızını bilemezdik. Yalnızca kollektif deneyim, milyonların deneyimi bize bu yönde belirleyici kararlar verebilir' (1).

---

(1) E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, Londra 1952, c. 2, syf. 365.

Yine de öndegelen Bolşevik kuramcılar, kapitalizmin ekonomik yasalarının ve ekonomi politikasının artık uygulanamayacağını düşündüler. Bukharin'e göre bu bir belitti: «Gerçekte toplumsal ekonomiyi kurduğumuz anda ekonomi politiğin tüm temel 'sorunlar'ı kaybolur»: Değer, fiyat, kâr sorunu vb. Burada 'insanlar arasındaki ilişki', 'şeyler arasındaki ilişki' olarak ifade edilmemektedir, toplumsal ekonomi pazar ve rekabetin kör koşullarıyla düzenlenmemektedir fakat bilinçli bir planı izlemektedir. Bu durumda bir yanda belirli bir ölçümleme yöntemi, öte yanda normlar bulunabilir fakat pazarın kör yasalarını inceleyen bir bilime yer yoktur çünkü pazar olmayacaktır. Böylece meta üreten toplumun sonu ekonomi politiğin de sonunu görecektir' (2).

Moskova'da 1920'de basılan bir kitapta görünen bu formülleştirme yalnız ülküsel bir sosyalist gelecek saplantısına değil, Savaş Komünizmi dönemine de uygun düşüyor. Fakat Savaş Komünizminden NEP'e geçiş kapitalist meta pazarını yeniden kurdu ve kapitalist ekonomi yasalarının yalnız iç savaşının yıktığı bir ülkenin ekonomisinin yeniden inşası ve planlı topluma geçişin ilk aşaması sırasında da olsa işlediği kabul edildi. Böylelikle etkileyici ekonomist Preobrajensky **Yeni Ekonomi**'sinde değer yasasıyla planlama arasındaki çelişkiyi aynı zamanda değer yasasının Rusya sosyalist planlamaya doğru ilerledikçe ortadan kalkacağına da değinerek tartışıyordu.

Ekonomik yasaların rolüyle pazar ve planlama arasındaki çelişkiye ilişkin genel öneriler buna karşın ekonominin bütününe ilişkin olarak tarihte ilk kez gündeme geldiğinde pek yardımcı olamadı, sosyalist planlama sisteminin pratikte yürütülmesinde yararsız kaldı. Nasıl devam edileceği konusunda fikir birliği

(2) Nekolai Bukharin, *The Politics and Economics of the Transition Period*, Londra, 1979, syf. 57.

bulunmayışı şaşırtıcı değil. Çözümleme ve örgütlenmeye ilişkin fikir ayrılıkları siyasal ve sınıf perspektiflerine ilişkin fikir ayrılıklarıyla karışıyordu. Burdan 1920'ler boyunca Sovyet ekonomistleri arasında devam eden canlı ve açık bir tartışma ortamı doğdu. Genelde iki tür kuramsal ve pratik görüş ortaya çıktı ve bunlar genetik görüşe karşı teleolojik yaklaşım olarak adlandırıldılar.

Genetikçiler ekonomik yasaların veya 'işleyiş'in önceliğini vurguladılar. Etkin planlamanın sonunda planın hedefleri ve sınırlarını belirleyecek biçimde ekonominin miras aldığı nesnel eğilimlerin geleceğine ilişkin tahminlere öncelikle dayanması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu 'okul'un ekonomistleri pazar güçlerinin, verimliliğin, kârlılığın, kıt kaynakların ve dengeli büyümenin rolü üstünde durdular, özellikle tarımın geri yapısı hakkında bilinçliydiler. Teleolojistlerse, öte yandan, istenilen hedeflerin elde edilmesi gayretiyle, planlamayı ekonomik yapıyı değiştirecek ve büyümeyi maksimize edecek incelikli bir program olarak görüyorlardı. Genetikçilerin kapitalizmin ekonomik yasalarına dayanmaları reddedilmişti: Kapitalizmin yasalarının yerini planlamanın 'yasa'ları almalıydı. Bu yaklaşımı savunanlar tarıma ve köylülüğe daha az önem veriyorlardı, onun yerine hızlı sanayileşme üstünde duruyorlardı. Elbette çelişkilerin varlığını kabul ediyorlardı fakat bunların pazar kaynaklı olmaktan çok fiziksel olduklarında ısrarlıydılar.

İki yaklaşım arasındaki çizgi her zaman sert ve zamanında değildi. Ekonominin bir amaca yöneltilmesi gereğini genetikçiler ileri sürerken teleolojistler tahminleri ekonominin işleyiş biçimlerine dayandırıyorlardı. Carr 'konu dönemin yapısını anlamaya yöneldi' diye açıklıyor, 'siyasa öncelikle iyileşmeye, üretim düzeyinin eski durumuna getirilmesine ve geçmişteki verimliliğin yakalanmasına önem verdiğinden genetik yaklaşım pratik gereksinmelere uyuyordu. Fa-

kat iyileşme dönemi yerini ilerleme dönemine bırakınca planlamada 'teleolojik' kavramı reddetmek zor oldu' (3).

Koşullar değiştikçe iki yaklaşım arasında bir tür uzlaşmaya ulaşıldı. Ama bu uzun sürmedi çünkü zorlanan mecburi sanayileşme ilerledikçe açık tartışma en aşırı baskı yöntemleriyle hatta eski tartışma önderlerinin —eğer hepsinin değilse— fiziksel olarak elenmesiyle sona erdirildi. Yalnızca bir öğreti resmileştirildi. Kuramsal standartlaştırmanın ilk günlerinde kabul edilen formül ekonomi politiğin yasalarının planlı ekonomiye uymadığıydı ve değer yasasının giderek yok olacağı ve planlama sistemi uygulandıkça zamanla ortadan kalkacağıydı. Fakat zaman ilerledikçe sonradan Sovyetler Birliği'nde ve Sovyet modelini izleyen ülkelerde ekonomi ders kitaplarına giren yeni tür bir formül kabul edildi. Değer yasası en azından tüketim mallarının pazarında geçerli kabul edilmeye başlanmıştı. Ek olarak orantılı kalkınma, çalışma zamanı ekonomisi, yapılan işe göre bölüşüm ve üretim araçlarının daha hızlı büyümesine ilişkin ayırıcı niteliği olan genellemelere gidildi.

Bizim burada ileri süreceğimiz düşünce, sosyalizmin güya ekonomik yasalarının bilimsel çözümlemelerle ilgisinin bulunmadığı fakat yalnızca mevcut pratiğin rasyonalizasyonu olduğu. Yasa elbisesinin giydirilmesiyle bu tatsız genelleştirmeler **inter alia** alternatif planlama ilkeleriyle birlikte planlı toplumlardaki çıkar çelişkilerini de gizler. Böylece gerçekleri kararta rak yanlış bilinç anlamında ideolojinin bir parçası olurlar. Bu konuyu açmadan önce kapitalist ekonomi yasalarından ne anlaşıldığını açıklamamız yararlı olacak.

Doğal fenomenlere uygulandığında 'yasa' terimi aynı koşullar altında değişmez bir tekdüzelikle ortaya

(3) Carr, syf. 497.

çıktığı görülen olaylar dizisini anlatır. Açıktır ki terim toplumsal bilimlerde özdeş bir anlama sahip değildir çünkü koşullar asla aynı olamaz ve olayların ardışıklığı laboratuar deneyimleriyle kontrol edilemez. Dolayısıyla kapitalizmin yasaları daha kesin bir anlatımla eğilim olarak adlandırılabilir. Marx kapitalizmin değişen bir organizma olduğunu kesinlikle bilmesine karşın ve eğilimlerin ancak yaklaşık olduğunun altını çizmesine, değişik tarihsel gelişimlerle nitelendiğinin üstünde durmasına karşın en azından **Kapital**'in sonal hedefinin 'çağdaş toplumun ekonomik hareket yasalarını açıkça ortaya koymak' olduğunu vurgulamıştır. Bu yasaların kaba ve hazır olabilmelerine karşın özünde **ekonomide etkin olanların hedeflerinden ve kararlarından bağımsız nesnel yasalardır.** Kendilerini doğal bir zorunluluk olarak kör, temel bir güç olarak ortaya koyarlar.

Kapitalizmin hareket yasaları nesnel oldukça —Marx ortaya koyuyor— zamanının (İngiltere) sanayi olarak en gelişmiş ülkesinin temel gelişim yolunun sonunda daha az sanayileşmiş ülkelerde de ortaya çıkacakları görülecektir. Dolayısıyla **Kapital**'in 1. cildine yazdığı önsözde şu tahmini yapar: 'Kapitalist üretimin doğal yasalarının sonucu olarak toplumsal gelişimin antagonizmalarının daha yüksek veya alçak bir derecede olması sorunu doğal olarak yoktur. Bu yasalarının kendilerinin, demirden bir zorunlulukla kendi yolunu açıp ilerleyen eğilimlerin sorunudur. Sanayi olarak daha gelişmiş ülke, daha az gelişmiş olana, ancak, geleceğinin bir görünümü gösterir' Ve gerçekten olan da budur — ama ancak dünya kapitalist sisteminin çekirdek ülkelerinde bu durum ortaya çıkmıştır (4).

---

(4) Marx, elbette, sömürgeciliğin ve daha güçlü ulusların zayıfların aleyhine zenginleşmesinin yarattığı çarpıklıkların farkındaydı. Fakat sömürge ve yarı sömürgelere ilişkin hareket yasalarının kuramını geliştirmeye hiçbir zaman çalışmadı. Ekono-

Ama gelişimin temel biçimleri neden çekirdek ülkelerde bir benzerlik içindedir? Burda kapitalizmin ekonomik yasalarında ayırıcı olan noktaya geliyoruz — ayırıcı olmasının anlamı başka hiçbir toplumsal sistemin ekonomik işleyişinin ana görünümlerinin nesnel ekonomik yasaların öznesi olmasıdır. (Burda yalnızca ekonomik yasaların sözünü ettiğimize dikkat edin). Bunun nedeni kapitalist üretim biçiminin tam da özünün, genelleşmiş üretim ve meta dolaşımının, uluslararası pazarın ve üretim anarşisinin öz görünümler olarak bunlardan kaynaklanmasıdır. Bu koşullar altında kapitalist varlıklar arasındaki rekabet, teker teker kapitalistlerin ve şirketlerin istemlerinden bağımsız davranış tiplerine zorlanır. Kapitalin kendi yayılımını zorlayan ve üretim araçlarının sürekli gelişimini zorunlu kılan rekabettir; buna uyum sağlayamamak kapitalisti girişimini yitirme riskine atar. Marx'ın rekabeti 'burjuva ekonomisinin en canlı lokomotif gücü' olarak tanımlamasının nedeni budur ve 'rekabet kapitalin iç yasalarını işletir; bireysel kapital için bunu zorunlu yasalara dönüştürür fakat onları icat etmez. Onları gerçekleştirir' diye işaret eder (5).

Rekabetin işleyişinin etkisini veya tekelci kapitalle daha önceki aşamaları arasındaki farkı açıklamanın yeri burası değil. Fakat kapitalist gelişimin her aşamasında rekabetin belirleyici bir etken olarak yasaların işleyişinde etkin olduğuna dikkat etmek gerekir. Değer yasasının, sermayenin yeniden üretimi, yoğunlaşması ve merkezileşmesinin, görece artık nü-

---

mi politik üstündeki yoğun çalışması kapitalist gelişimin merkezlerinde yoğunlaşmıştı ve *Kapital*'in yazımına kadar böyle sürdü. Yaşamının sonuna doğru Rusya ve İrlanda'yı araştırmaya başladığında bağımlı toplumların yapılarıyla ilgili görüşler geliştirmeye başladığını da unutmamak önemli. Bu konu için bkz: Teodor Shanin, *Late Marx and the Russian Road*. New York, 1984.

(5) *Grundrisse*, Harmondsworth, 1973, syf. 552 ve 752.

fusun yaratılışının ve birikiminin genel eğilimlerinin işleyişinde olan kesinlikle budur.

Açıktır ki bunların hiçbiri planlı sosyalist ülkeler için geçerli değildir. Fakat pazarda olanların planlama organlarının incelemelerine etkileyici göndermelerde bulunmasına karşın, gene de, kaynakların yerleştirilmesine ve birikim programına ilişkin ana kararlarda plancıların değişik düzeylerde yetkesi vardır. (Yugoslavya bazı istisnalar gösteriyor. Fakat bu modelin çözümlemesi ayrı bir uğraş gerektirir.) Canalıcı nokta sistemi yürütenlerin hedef ve kararlarından bağımsız olarak ekonomik gelişimin karşısına nesnel ekonomik güçler çıkmamasıdır. Yani planlama tercihlerini çevreleyen nesnel faktörler yoktur. Ama bunlar temelde doğal ve teknik sınırlarla ilgilidir. Ek olarak emek gücünün boyutu ve niteliği, hammaddelerin sağlanması, su, enerji, nakliye, iletişim kolaylıklarının bulunması ve benzerleri üretilebilecek ve bölüşülecek olanlara ciddi bir sınırlama getirir.

Karar vermenin her düzeyinde kaçınılmaz olarak pratik engeller çıkar. Bunları açık açık yazmak sayfalar alır. Önemli olan bunların üretim teknolojisi, gerekli altyapı, planlama ve verimliliği, eski yatırım politikalarının sonuçlarıyla ilgili olması. Şu anki tartışmamız için daha önemli olan bu engellerin nesnel ekonomi yasaları gibi karar verenlerin arkasında bulunmayışıdır: Potansiyel olarak bilinebilirler ve bilinçle müdahale edilmeleri mümkündür.

Anılan sınırlamalara ek olarak, ekonomik sıkıntılar da vardır: Örnek olarak, para ve kredi sağlanması ve dağıtılmasının denetlenmesine bağlı sorunlar ve rezervlerle yabancı parayla ilgili sorunlar. Planın işleyişine müdahale özel pazar ve/veya yasadışı ekonomik işleyişler özellikle etkili biçimde yaygın olduğunda çıkar. Son olarak sosyalist toplum kapitalist ülkelerle ticarete daha fazla dayandıkça kapitalist ekonomi yasaları daha fazla kendilerini dayatır. Ya-

bancı ticaret elbette dış kaynaklı hammaddelere gereksinimi olan, enerji ve teknoloji isteyen ülkeler için zorunludur. Gene de burada ne kadar yabancı sermaye miktarının (ve bu ticareti yürütmek için kullanılan dış borç) yönetici yetkililerce kalkınma stratejisinin gerekli görüldüğü önemlidir.

Nesnel ekonomik yasaların sosyalist ekonomide bulunmadığı düşüncesi gene de 1950'lere kadar Sovyetler Birliğinde ortodoks öğreti olarak kaldı. Lapidus ve Ostravityanov'un **Ekonomi Politik**'de değer yasasının ölmekte olduğunu savunan ve kapitalist sistemin kendiliğinden işleyişiyle incelikle hazırlanmış sosyalist planlama arasında kesin bir ayrımın yapıldığı bakış açısı buydu. İlk kez 1928'de basılan bu kitap yıllarca Sovyet okullarında kullanılan standart metin oldu. (Sonradan birçok dillere çevrildi ve dünyada komünist çevrelerde eğitim aracı olarak kullanıldı.) 1951'den sonra konvansiyonel zekâ yüzseksen derece döndü. 1952'de Stalin'in broşürü **SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları** yayınlandı. Burada, öteki önerileriyle birlikte, planlamada ekonomik yasaların dikkate alınması gerektiğini yazdı. Bundan beri resmi koro bu tür yasaları içeriyor, Sovyetler Birliğinin ve öteki sosyalist ülkelerin ders kitaplarında da ekonomi ve planlamanın standart bileşenleri oldular.

Öğretideki değişikliğin ardında ne yattığına ilişkin spekülasyon yapmaktan başka bir şey yapamayız. Belki de yönetici sınıfın, Sovyet toplumunun sosyalizme geçişiyle ilgili, sınıf savaşının şaha kalkmış olduğu durumdan, savaş sonrası uyumlu sınıf ve sektörel ilişkiler içinde oluşmuş bir sosyalist sistemin kuruluşunu görmeye başlamasıyla bağıntılıdır. Kurulmuş bir toplum kuruluş yasalarına gereksinim duyar, kaçınılmaz doğal yasalardan ne kadar ayrılırsa o kadar iyi olur. Böylece SSCB Bilimler Akademisinin Dünya Sosyalist Ekonomisi Enstitüsü müdürü şunu açıklıyor: 'Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde ve tam

sosyalist toplumun kurulduğu dönemde, planlama, sosyalist ekonomik yasaların bilinmesine ve kullanımına dayanan, kişisel istek ve amaçlardan bağımsız nesnel yasalarla devletin ekonomiyi yöneltmesidir. Planlanmış ekonomik gelişimin zorunlu maddi gereklilikleri verildiğinde, herhangi bir planın etkinliği devlet organlarının temel ekonomik yasaları doğru uygulamasına bağlıdır' (6).

Bu ezici yasalar nelerdir? Aşağıdaki güya öyle adlandırılan yasaların kısa dökümü, özellikle içerilenler ve dışarıda bırakılanlarla, inanıyoruz ki, eğer hepsini değilse de bugünün sosyalist dünyasının epeyce bir kısmını yöneten ideolojiyi açığa çıkarmaktadır:

1. **Sosyalizmin temel ekonomik yasası:** Bu yasa sosyalist ülkelerde eğitim yayınlarının ve ders kitaplarının standart tesbiti haline gelmiştir. İşte tipik bir örnek: 'Sosyal üretimin düsturu herşeyin insan için, insanın yararı için üretilmesidir. Sosyalist üretimin bu önde gelen görünümü bilimsel olarak sosyalizmin temel ekonomik yasasında ifadesini bulur. Özü, sosyalist üretimin konusunun, doğrudan, sürekli kalkınma ve toplumsal üretimin geliştirilmesiyle en yüksek teknoloji aracılığıyla tüm halkın sürekli büyüyen maddi ve kültürel gereksinimlerinin sağlanması olmasıdır' (7).

Gerçekten bu nasıl ekonomik yasa olarak kabul edilebilir? En iyi yorumla ancak bir dizi değişik yoruma olanak sağlayan siyasal bir kılavuzdur. Eğer 'temel yasa' ise o zaman büyümenin bütün aşamalarını ve sonunda bütün ilkelerin sosyalizme dönmesini yönlendirmesi gerekirdi. Ancak bu tür bir siyaset kılavuzu zaten sanayileşmiş ve insan ve doğal kaynakların heba edilmesi ana engel durumuna gelmiş bir

---

(6) G. Sorokin, *Planning in the USSR*, Moskova, 1967, syf. 6.

(7) P. Nikitin, *Fundamentals of Political Economy*, Moskova, tarihsiz, syf. 237.

ülke için oldukça havada kalacaktır. Sanayileşmiş ülkelerde hedef insan gücünün, üretim kapasitesinin ve doğal kaynakların daha akılcı kullanılması olabilir. Muhtemelen nüfusun temel gereksinimleri karşılandıktan sonra kitleler 'sürekli büyüyen maddi gereksinimlerle... toplumsal üretimin sürekli gelişimi' yerine daha fazla boş zamanı ve kişisel yaratıcılık şansını tercih edebilirler.

Toplumsal çevre ve iş çevrelerinin stratejisiyle harekete geçirilen tüketici gereksinimlerinin sonsuz artışı kesinlikle kapitalistin aradığı şeydir ve kapitalist kültürün önemli bir bölümünü oluşturur. Burjuva ekonomistler kuramlarını tüketici taleplerinin doymazlığı ve tüketici eğilimlerinin egemenliği üstüne kurarak buna ideolojik bir destekte bulunurlar. Fakat tüketici gereksinimlerinin büyük oranda toplumsal etki altında kaldığını açıklamak gerekir, Paul Baran'ın açıkladığı gibi: 'Fakat **hiçbiri** insanın biyolojik dürtülerinden veya 'insan doğası'nın mitsel değişmezliğinden kaynaklanmaz: bu kavram tarihsel bilgi ve deneyimin yüzüne konan metafizik bilgisizlik taraftarlığından başka bir şey değildir. Gerçek, insanların isteklerinin bir yandan psikolojik etkilesimin gereksinimlerinden öte yandan mevcut toplumsal ve ekonomik düzenin tarihsel bir fenomen olarak diyalektiğinin karmaşası olmasıdır. Psikolojik gereksinimlerin bazan görece sabit olmaları nedeniyle analitik amaçlar arasından çıkartılmaları gerekir. Bir kez bir soyutlama açıkca yapıldığında ve zihinde belirdiğinde insan isteklerinin oluşumu meşru olarak 'sentetik' kabul edilebilir (edilmelidir) yani insanların yaşadığı ekonomik ve toplumsal düzenin yapısı tarafından belirlenirler' (8).

Söylemeye gerek yok ki toplumsal devrimler bu nedenle insanların en temel gereksinimlerinin karşılanması için üretim güçlerinde büyük bir artışa gerek

---

(8) Paul Baran, *The Longer View*, New York, 1969, syf. 322-3.

duyulan ülkelerde olmuştur. Yemek, giyim, barınak, sağlık hizmetleri, vb. gibi. Ek olarak teçhizat üretimi kapasitesinin yaratılmasına da önem verilmelidir. Durum bu olunca, sanayileşme ve tarımda modernleşmenin uzun süreli ve yoğun bir önceliği olmuştur. Fakat bugünün devrim sonrası toplumlarında 'temel yasa' düzeyini zorlayanın ve sürdürenin ne olduğunu değerlendirmek bir başka konudur. Bu yalnızca mevcut politikaların doğrulanmasına hizmet eder ve aynı zamanda gerçek sosyalist toplumun yapısının ne olması gerektiğine ilişkin ana tartışmaları gizler.

Planlamanın ilk aşamalarında sanayileşme kararlarının geleceğin tüketicilerinin istek ve gereksinimleri gözönünde tutularak hazırlandıkları doğrudur. Şehirlerin tasarımı, teknoloji seçimi, tesislerin yerleştirilmesi, hangi tüketim mallarına öncelik verileceği ve kapasite artımı, bütün bunlar siyasal yapı ve pratikle birlikte tüketici gereksinimlerinin yapısını ve toplumsal-kültürel çevresini etkilemiştir. Dahası, maddi tüketimin uzun dönemde yenilenemez doğal kaynakların tüketimi ile çevrelendiği, kısa dönemde ise yabancı sermayeye bağımlılıktan kaçınılacaksa yerli kaynakların sınırlamaları içinde kalınacağı da doğrudur. Kısaca, sonsuz artan tüketici gereksinimlerinin karşılanmasının sosyalizmin temel yasası olarak ilanı olsa olsa boş propagandadır ve bilimsel çözümlemelerle bir ilgisi yoktur.

2. **Planlanmış, oranlı kalkınma yasası:** Bu 'yasa' plancılara karşılıklı bağımlılık gösteren ekonomi kesimleri arasında uygun bir denge oluşturmaları için konulan bir dizi uyarıyı içerir. Örnek olarak, tarım ve sanayi arasında; üretim ve tüketim malları çıktısı arasında; değişik bölgelere yatırım; eğitilmiş iş gücü (mühendis, teknisyen, vb) temini ve üretim kapasitesi (hammadde, ara mallar ve son ürünler) arasında. Fakat bütün bunlar ulusal planlar hazırlanırken gerçekçi olmak üzere konulmuş yavan sözler veya olsa olsa

reçetelerden başka bir şey değildir. Böylece açıklama olarak, bu metinlerden biri, arabalar, traktörler ve uçaklar için üretilen petrol yeetrsizse, içten yanmalı motorlar için üretimde kullanılmış olan emek gücü, metal ve makinaların boşa harcanmış olacağını söyler. İster inanın, ister inanmayın bu, 'insanın istek ve taleplerinden bağımsızlaşmış belirli dengelerin kurulması için ekonomik kalkınma süreciyle oluşturulan nesnel bağıntıdır ve ifadesini ulusal ekonominin planlanmış, dengeli kalkınma yasasında bulur' düşüncesini biçimlendirmek üzere sunulmuştur (9).

Gerekli görülen oranlar kategorisinde gene de bir uyarı vardır ki, eğer geçerli olursa, ekonomik yasayı andırabilir. Yazında yinelenen kayıt, sosyalist toplumda Kesim I'in (üretim araçlarının üretimi) Kesim II' den (tüketim mallarının üretimi) daha hızlı büyümesidir. Maurice Dobb bu görüşün tarihsel kökenine ilişkin şunları ileri sürer: «Bunun Marksçı bir kavram sayılmasının (en azından Marksçı düşünce kategorilerinden hareket eden birinin aklına gelmesinin) iki nedeni vardır. Öncelikle Marx'ın **Das Kapital**'in ikinci cildinde kullandığı ünlü iki kesimli şemanın uygulanmaya çalışılması. İkincisi, Lenin'in bu görüşü geliştirerek, Narodniklerle çekişmesinde, kapitalizmin üretim araçlarının üretimini, tüketim mallarının üretiminden daha hızlı geliştirmiş olmasını kapitalizmin 'tarihsel misyon'unun önemli bir yönü olarak görmesi. — 'Üretim için üretim'. Eğer kapitalizm bunu yapmışsa elbette her Marksist **a fortiori** sosyalist ekonomide, hele 1920'lerin Sovyetler Birliğinde yaşanılan durumda, bunu hedef olarak görecektir.» (10)

Burada anahtar '1920'lerde Sovyetler Birliğinin

(9) Nikitin, syf. 244-5.

(10) Maurice Dobb, *Papers on Capitalism, Development and Planning*, New York, 1967, syf. 108.

içinde bulunduğu durum'dur, öncelikle zayıf ve gelişmemiş bir sanayi temelinde tarım ülkesidir ve kapitalist güçlerin saldırganlığına ve yıkıcılığına karşı koyacak gücü yoktur. O halde hızlı kalkınma yolunun tercihi gerekmektedir. Gerçekten 1920'lerin ekonomik tartışmaları öncelikle bu noktada odaklaşmıştır. Sonuçta, öncelikle ağır sanayiye yatırım alınarak bunun görülmemiş bir büyüme hızı yaratacağına ve uzun dönemde daha yüksek tüketici düzeyi ile kendine yeterlilik getireceğine inanılmıştır. Önemli olan bunun tarihsel bir noktada bilinçle alınmış bir karar olduğunu görmektir, sosyalist bir toplum kurmak isteyen ilk ülkenin yönetici grubu bu kararı almıştır. Marx ve Lenin'e yapılan başvurular, karar alanlara büyük güven vermiş olmalıdır ve yaptıkları seçimle halkın da desteğini almalarına yardımcı olmuştur. Fakat bu tahlilde yapılan iş özel bir bağlamda siyasal bir karar almaktır.

I. Kesimin sosyalist gelişimin tüm aşamalarında ve tüm sosyalist ülkelerde II. Kesimden daha hızlı büyümesi gerekliliği önerisi bir inanç sorunudur, mantık değil. Elbette bağımsız nesnel bir yasa da değildir. Güçlü bir sanayi temeli yaratmak elbette halkın gereksinimlerini karşılamak ve bağımsızlığa ulaşmak için gereklidir fakat tarımsal çıktı da aynı derecede önemlidir. Tarım ve sanayi ve tüketim ve üretim mallarının dengesine ilişkin tekdüze bir reçete yoktur çünkü burada sanayi ve tarımın koşullarına bağlılık vardır, emek gücünün görece düzeyi (emekte kıtlık mı, artık mı olduğu), teknoloji düzeyiyle kullanılan sermaye oranı ve yabancı ticarete bağımlılık düzeyi de koşulları belirler. Teknik sıkıntılarla birlikte, üretim ve tüketim mallarının büyüme oranına ilişkin verilen kararlar, yapı olarak siyasaldır. Gerçekten sosyalist bir toplumda bunun önceden kararlaştırılmamış olması fakat uzmanlarca sağlanan bilgi ve öğüt-

ler çerçevesinde demokratik olarak belirlenmiş olması gerekir (11).

3. **Çalışmaya göre bölüşümün ekonomik yasası:** Bu 'yasa'ya önem vermek temel sosyalist ilkedir. Eğer tüketim mallarının bölüşümü çalışma temeli üstüne kurulursa haksız kazanç önlenmiş olur. Fakat bunun daha fazla bir anlamı vardır çünkü 'yasa' yetenekli işçilere daha yüksek ücret verilmesini, randımanlı üreticilerle zor koşullarda çalışanlara (çelik üretimi ve kömür madencileri gibi) yüksek ödemeler yapılmasını da öngörür. Bunun sosyalist eşitlik ülküsüyle çelişir gibi görünmesine karşılık öğretiye destek olarak Marx'ın adı anılır. **Gotha Programının Eleştirisi**nde Marx şöyle der: «Burada henüz kendi kurumlarını oluşturmamış, tersine kapitalist toplumdan ortaya çıkmış biçimiyle komünist toplumla uğraşıyoruz. Her yönüyle, ekonomik, ahlâk, entelekt olarak hâlâ rahminden çıktığı toplumun doğum işaretlerini taşımaktadır. Dolayısıyla birey olarak üretici toplumdan —(kullanılan üretim araçlarını yerine koymak üzere, üretimin artışını sağlamak üzere ve kazalara karşı rezerv olmak üzere) yapılan çıkarmalardan sonra— verdiğini tam olarak alır. Vermiş olduğu kendi bireysel emek miktarıdır.»

Marx'ın uyarısı gerçekçilikten kaynaklanırken, ideologlar pratiği mutlak bir yasaya dönüştürecek kadar ileri gidiyorlar. Eşit bölüşümün komünizmin ilk aşamasıyla uyuşamayacağını söyleyecek kadar ileri gidiyorlar. Üretimin gelişiminde tökezlenen her yerde, verimliliğin kışkırtılması için daha büyük ödeme farklılıkları yapmak üzere çığlıklar atıyorlar. Eğer klavuz-

(11) Bu konunun teknik yönleriyle ilgili ekonomik bir çözümleme şurda bulunabilir: Michal Kalecki, *Introduction to the Theory of Growth in a Socialist Economy*. Oxford 1969. Ayrıca küçük ülkelerde sosyalist dönüşümlere ilişkin olarak: Clive Y. Thomas, Dependence and Transformation, New York 1985.

ları Marx olsa, o zaman onun ek gözlemlerine de gereksinimleri olur. Marx son hedef olarak eşit bölüşümü ilan ediyor: «Komünist toplumun daha gelişmiş bir aşamasında, bireylerin emek bölümlenmesine uğramalarıyla maruz kaldıkları köleliк ve dolayısıyla kafa ve kol emeği arasındaki antitez ortadan kalktığında; emek artık yalnızca canlı kalmanın aracı olmaktan çıkıp kendisi canalıcı bir gereklilik olduğunda; bireylerin gelişimi üretici güçleri artırdığında ve ortaklaşa refahın kaynakları çok daha bol aktığında» eşit bölüşüm sağlanır.

Görülüyor ki bu ülküye daha çok çok yol var. Fakat eğer buna yaklaşılacaksa bu onbeş günde olmayacak. Komünizmin yüksek aşaması verili bir günde ilan edilemez. Eğer köleleştirici emek bölümü yok edilecekse, kol ve kafa emeği arasındaki antitezin üstesinden gelinecekse, emeğin kendisi canalıcı bir gereklilik durumuna gelecekse, bu ancak sürecin kendi işleyişi içinde, bir evrim içinde olabilir. Öte yandan çalışmaya göre bölüşüm ve bu kuralın işletilmesiyle dayatılan üretim sisteminin öteki görünümleri değişmez emirler olarak kalacaksa evrim süreci de asla başlayamaz. Eşitsizliğin devamı olarak ileri sürülen tek neden pratikte kapitalist kalıtımın reddedilmesindeki yetersizliktir. Fakat ödemedeki eşitsizlik pratiği (ve ayrıcalıklı elite mal ve hizmetlerin parasız olarak dağıtılması) mevcut sosyalist toplumlarda bozulmaması gereken nesnel bir yasaya uyum için yürütülen ısrarlarla işleyişi değişmez hale getirir ve kapitalizmin ekonomik, ahlâkî ve entelektüel yönlerini kalıtım olarak güçlendirip sürekli olarak yeniden üretir.

4. **Değer yasası:** Değer yasasının geçerliliği hakkında yapılan, kapitalizmin alt edilmesine karşın, devrim sonrası planlı toplumlarda meta üretiminin devam etmesi gerekliliğinin kabulünden kaynaklanır. Bu yazdığı sırada Macaristan Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü müdürü olan ekonomist tarafından basit

ve açık bir biçimde ortaya konmuştur: «Değer yasası çeşitli toplumsal-ekonomik oluşumlara ait bir yasadır, meta üretiminin küçük veya büyük rol oynadığı her toplumda geniş veya dar bir alanda işler. Yasa malların üretiminde kullanılan zorunlu toplumsal emek miktarıyla orantılı olarak birbirleriyle değiştirilebilmelerindeki nesnel eğilimi ifade eder. Başka deyişle buna göre oluşan göreli fiyatların ifadesidir.» (12)

Bu önerinin Marx'ın çözümlemesini izlediği kabul edilmektedir. Böyle birşey yapmaz. Marx elbette her toplumda toplumsal emeğin belirli oranlarda dağıtılmasının açık bir gereklilik olduğuna işaret eder fakat bunun oluş biçiminin toplumsal oluşuma bağlı olduğunu hemen ekler. Böylece değer yasası, toplumsal emeğin dağılımını ve yeniden üretimini, üretim araçları özel mülkiyet konusu olduğunda ve toplumsal emeğin karşılıklı bağıntısı emeğin ürünlerinin özel değişimiyle temin edildiğinde yönlendirir. Hepsinden önemlisi: Yasa nesnel bir eğilim olarak işler çünkü doğa yasası değil, pazar disiplinidir. Bir kez ikincisi denetimi yitirince değer yasası uygunluğunu yitirir. Örnek olarak eğer malların değişimi kendilerinde içerilen zorunlu toplumsal emeğe göre (yasanın önde gelen katkısı budur) devam ederse ne kadar toplumsal emeğin zorunlu, ne kadarının zorunlu olmadığı nasıl bilinebilir? Kapitalizmde bu belirleyiş pazar rekabetiyle olur. Fakat planlı toplumda bunun yerini alan bir mekanizma veya anlamlı bir ikamesi yoktur. Dahası, eğer toplumsal hedefler ekonomik davranışı yönlendirecekse o zaman kullanım değeri değişim ilişkilerine özel değişim ekonomisinden farklı bir biçimde girmelidir (veya girmesi gerekir).

Planlı ekonomide fiyatlandırmayla ilgili bir dizi pratik sorun olduğuna kuşku yok. Planın ekonominin

---

(12) Istvan Friss, *Economic Laws, Policy, Planning*. Budapeşte 1971, syf. 28.

her yönünü düzenleyemeyeceği açık. Fiyatların keyfi belirlenmesinin deneyimi bunun israfa, doğal kaynakların etkin kullanımında dar boğazlara ve başka sorunlara yol açtığını göstermiştir. Aynı zamanda otomatik olarak uygun göreli fiyatlar dizisini üretecek bir düzenek de yoktur. Pazar disiplini olmadığında değer yasası bu işlevi görecektir. Öte yandan pazar disiplinine sığınmak halkın temel gereksinimlerinin karşılanması ve tam anlamıyla yerine getirilmesinde toplumsal hedeflerin terkedilmesine veya kısıtlanmasına yol açar. Sosyalizmde malların fiyatlarının nesnel belirleyicisi olarak değer yasasının benimsenmesi fiyat politikasında kalıtımsal olarak alınan çelişkilerin yokluğunda pratik konuların ve devamlı sorunların hasır altı edilmesi demektir.

Kitapları yazanların ekonominin gerçek işleyişinden uzak oldukları ve sorumlu olanların gerçek dünyayı daha iyi bildikleri ileri sürülebilir. Böyle de olsa planlamayla ilgili ders kitapları ve resmi öğretiyi bitip tükenmez biçimde yayan çalışmalar en azından yönetici ideolojinin anlamlı temsilcisidirler. Ironik olarak resmi ideolojinin bağrında yatan iki yönlü görünüm çağdaş burjuva ekonomisinin görünümüne çarpıcı biçimde benzeşmektedir: Ekonominin siyasetten ayrılması ve tüm sınıf ve toplumsal tabakalar arasında temel bir çıkar uyumunun varsayımı (13).

Sosyalist ülkelerdeki ekonomistler bireylerin istemlerinden bağımsız nesnel yasaların bayrağını yükselttiklerinde aslında ekonomide olanların temelde olması gerekenler olduğunu söylemiş oluyorlar. Ekono-

(13) 1950'lerin başından itibaren Doğu Avrupa'da çok sayıda önde gelen ekonomist açık bir tartışmaya katıldılar. Tartışılan konu büyük ölçüde 1920'lerde tartışılan konuyu anımsatıyor. Gerçi katılanlar bu benzeşmeye değinmiyorlar. Bu çekişme ilgi çekmesine ve anlamlı olmasına karşın, ilgi çeken nokta, nadir örnekler dışında mevcut bağlamda hiçkimsenin, önerilen reformların siyasal yönlerini açıkca ortaya koymaması.

mi yasaları değişime konu olmadıklarına göre siyaset alanının da dışındadırlar. Ekonomi politiğin siyasal bileşeni böylelikle nesnel ekonomik yasalara uygun olarak hazırlanmış planları yürütmek üzere halkı harekete geçirmek görevine indirgenmiş oluyor.

Gerçekten nüfusun değişik kesimleri arasında çıkar uyumu olsaydı siyaset daha az önemli bir duruma gelirdi. Fakat bu tür bir uyum üretim kapasitesi mal ve hizmetlerin eşit dağıtımı için yetersiz olduğunda sadece bir vehim. Durum bu oldukça siyaset, planın gerisindekilerin, planın tasarımıyla ilgili önemli olduklarını düşündükleri şeye bağlanıyor. Yatırım ve tüketim arasındaki bölümleme kararları, bireysel ve ortaklaşa tüketim, öncelik verilen tüketim tipleri, manifaktür ve nakliye olanaklarının yerleştirilmesi ve birçok ekonomik konu, hepsi bir biçimde bir grup için öteki gruba göre daha avantajlıdır. Yatırım kararları daha uzun dönemli etkiler taşıdığına göre bunlara eşlik eden avantaj ve dezavantajlar, şehir ve kırsal kesim arasında, bölgeler arasında ve yönetici güçler, entelektüeller, işçiler ve öteki toplumsal tabakalar arasında üretim ve yeniden üretim açısından farklılıklar getirecektir ve bunları donduracaktır. Sosyalizmin ekonomik yasaları klavuzluğunda çıkarların uyumunu varsaymak bu gerçekliğin reddine varır. Aynı zamanda gerçek siyasetin ve anlamlı demokrasinin reddidir —demokrasi gerçek ve potansiyel çelişkilerin tanımlanmasına, açık tartışmaya, kitlelerin tartışmalara ve ana siyasi kararlara etkin katılımını sağlayan pratiğe dayanır

POSTANEYİ ARKADA BIRAKIRKEN

Göran Therborn

Bir Çağın Gelişi: Kısa Bir Kutlama

Hristiyanlık üçüncü bin yılına girerken Marksist sosyalizm ikinci yüzyılına yaklaşıyor. Sosyalizmin bir tür yetişkinliğe ulaşacağı, çocukluk hastalıklarının geçmişte kalacağı, çocukluğun dikkatsizlikleri ve sorumsuzlukları gibi, amcaların korumasından ve göz yummalarından da kurtulacağı umuluyor. Marksist sosyalizm artık en yakın hayranları için bile harika çocuk olarak bütün dünyaya büyük bir gelecek sözü veren kurulu sahnede parlak bir oyuncu gibi kalamaz.

Hiç kimsenin gelen çağı yeni yetişkinin başına pislik kovaları boşaltarak veya küçümsemeyle veya iftiralar saçarak kutlamamasına karşılık, bu olay —sosyeteye ilk kez giren kızların kapalı dünyası dışında— çoğunlukla gelecek yaşama ilişkin onun şansları yanında sorumlulukları ve sorunlarıyla ilgili ciddi konuşmalara tanık oluyor.

Tarihsel ve materyalist açıdan Marksist sosyalizmi ondokuzuncu yüzyılın sürgündeki parlak Alman Yahudilerinin yazılarıyla eşit saymak yanlış olacaktır, öncelikle, büyük oranda örgütlenmiş siyasal gücü vardır. Bir yanda Marksist kuram, öte yandan işçi sınıfı ve öteki ilerici hareketlerin karşılaşması laik tarihte daha önce yaşanmayan bir olaydı. Gerçekten bü-

yük dünya dinleri dışında bununla karşılaştırılabilecek bir olay yoktur. Bu karşılaşma —buna birlik demek aşırı basitleştirme olur— 1890'larda modern Marksist emek hareketinin yükselişiyle gerçekleşmiştir. Yirminci yüzyılın toplumsal ve siyasal tarihine böyle önemli bir katkıda bulunmuş başka bir kuvvet yoktur. Marksistlerin önderlik ettiği Rus ve Çin devrimleri dünya politikasının parametrelerini kesinlikle değiştirmiş ve örgütlenmiş güçlü emek hareketleri gelişmiş kapitalizmin kalıcı bir görünümü olmuştur, o zamana kadar tarihte bilinmeyen bir fenomen halinde yani sömürülenlerin sınıf örgütü düzeyinde sürekli direnişi ortaya çıkmıştır. Bu devrimler ve hareketler Marksist kuramdan kaynaklanmamışlar fakat sömürülmenin ve haysiyet kırıklığının deneyiminden milyonlarca işçi ve köylünün sınıf mücadelesi pratiğinden kaynaklanmışlardır. Öte yandan Marksistler ve kendilerini adamış sosyalistler kuramsal ikna edicilikleriyle bu çabalar için yalnız önemli bir katkı olmamışlar, aynı zamanda en kötü durumlarda alay edilen ve soruşturmaya uğrayan kışkırtıcılar ve önderler olarak yorulmak bilmez örgütleyiciler de olmuşlardır. Bu Anglo-Sakson ülkeleri için de doğrudur, gerçi orada (hâlâ) işçi partileri Marksist ve sosyalist olmamıştır ve gene ABD'de işçi sınıfı partisinin hiçbir etkisi olamamıştır ama.

Bu yazıda artık Marx'ın Marksizm ve sosyalizme katkısından söz edilmeyecek. Gene de yüz yıllık bir süre boyunca çağdaş tarihde hiçbir düşünürün Karl Marx'ınkiyle karşılaştırılabilir entellektüel bir etkisi olmadığını söylemem doğru ve uygun olur. Yalnız Orta Çağda Aristo'nun böyle yaygın bir etki yaratabildiği söylenebilir. Marx'ın çağdaş toplumsal bilimlere ve histografiye etkisi, boyutları ve sürekliliği yönünden rakipsizdir. Filozoflar, estetler, sanat ve yazın öğrencileri de onun çalışmasından yararlanmışlardır. Gerçekten Marx'ın önemini doğru dürüst anlamadan yirminci yüzyılın entelekt tarihini anlamak olanak-

sızdır. Fakat bir düşünürün etkisi yalnız ondan yararlanan ve esinlenen kişilerin sayısı ve kendilerini onun izleyicisi sayanların miktarlarıyla değil aynı zamanda onu eleştirenlerin ve itham edenlerin çalışmalarıyla da ölçülür. Karl Marx'ın reddedilemez etkisi, hiçbir ciddi gözlemcinin şaşırmayacağı bir olguyla, ölümünden yüzyıldan uzun bir süre geçtikten sonra, binlerce entellektüelin kendilerine Marksist demekten onur duyduklarını söylemeleriyle de ortaya çıkmaktadır.

Siyasal terimlerle marksist sosyalizmin büyük gücü ve ikna kabiliyeti üç sütuna dayanmaktadır.

Öncelikle Marksizm ve sosyalizist kuram genelde haksızlığın eleştiri ve açıklamasını, sömürü ve eşitsizliği, çoğunluğun küçük düşürülmesini ve sefaletini, azınlığın lüks ve gücü karşısındaki durumlarını içerir. Bu tür fenomenler için Marksist veya Marksizan sosyalizmin geniş açıklamalar içermesi nedeniyle Marksizm böyle kesici bir yana sahip olmuştur. Sosyalist kuram kabul görmüştür çünkü adaletsiz dünyanın açıklamasını yapmıştır.

İkincisi Marksist sosyalizm zaten kapitalist sömürüye karşı yürütülen direnç içinde, vurguyu özerk sınıf mücadelesi ve sendikalarla işçi sınıfı partileri üzerine kaydırarak eylem çağrısında bulunmuştur.

Son olarak kapitalist gelişimin taşıdığı eğilimler temelinde Marksizm bir hedef göstermiş, gelişimin olanaklı kıldığı ve örgütlenmiş sınıf mücadelesinin gerçekleştireceği kurtuluşu önermiştir. Marx ve Engels'in açıkladıkları 'bilimsel sosyalizm' bilimsel çözümlemelere dayanan sosyalist bir stratejidir.

Bilim; gerçeği taşıyan gemi değildir; ancak naifler ve ideologlar, kötü bir inançla, bizi, bilimin kendisi için böyle bir iddia taşıdığına inandırmak isterler. Bilim basitçe nesnel gerçekliğin sistematik olarak araştırılmasıdır, bireysel umut, korku veya sezgilerden bağımsız olduğu anlamda nesneldir. İnsanlığın geleceği

asla yıldızların hareketi gibi kesinlikle belirlenemez fakat öte yandan bir grup insanın önceki kuşaklardan kalıtımsal olarak aldıkları egemen bağımsızlıklarıyla kendi geleceklerini tasarlamakta özgür olduklarını varsaymaları da saçmalık olur.

Bu üç sütun arasında belirli bir gerilim var fakat ben Standart Marksist Sözlükten bir sözcük çekerek yani 'haksızlık'ı kullanarak belirli bir yöne dikkat çekmek istedim (1). Bütünü için bu yaratıcı ve verimli bir gerilim olmuştur. Marksist sosyalistler eylem için harekete geçtiklerinde bunun nedeni hem haksızlık karşısında duydukları tepkidir, hem de sistematik bağlantılar, eğilimler ve olanakların bilimsel çözümlemesindendir. Sosyalizmin geleceğiyle ilgili bir tartışma. Bu nedenle iki yönü de dikkate almalı ve ikisini de açık görüşlü tarihsel materyalist çözümlemeye tabi tutmalıdır.

Kuram ve Çalan Borular: Sosyalist Siyasetin İki Temeli

Ekim Devrimi ilk kapitalist sonrası toplum ve devleti kurmakla yalnız dünya tarihini ikiye bölmedi, Marksizm ve sosyalist siyaseti de böldü. Burada devrimci ve reformist siyasetler arasındaki —acı— ayrımdan söz etmiyorum. Bu bağlamda benim tartışmam Ekim Devriminden sonra sosyalist stratejilerin kapitalizmin çözümlemeleri yerine siyasal örneklere dayandırılmasıyla ilgili. Bu ayrım basit ve açık değil. Lenin'in kendisi ne kadar yaratıcı ve yenilikçi olursa olsun, gene de ortodoks Marksistti, en azından biraz sonra göreceğimiz gibi posta hizmetinin tarihsel anlamına değer verecek kadar, ve komünist gelenek her zaman, en azından retorik biçimlerinde, Marx'ın analitik diline bağlı kalmıştır. Öte yandan İkinci Enter-

(1) Bkz., Barrington Moore, Injustice. *The Social Bases of Obedience and Revolt*, New York 1978. Bu sorunun etkileyici fakat sonuçta belki de aşırı hırslı bir tartışması.

nasyonalin sosyalistleri, Alman Sosyal Demokrat Partisinin Marksizmi, önemli bir rekabet örneğidir.

Gene de -başarılı Petrograd ayaklanmasından sonra- devrim boruunun sesi tüm dünyada duyuldu yeni tür sosyalist siyaset ve Marksizmin başlangıcı oldu. Bunun ilk ve en anlamlı ifadelerinden biri Kasım 1917' de Antonio Gramsci'nin yazdığı Ekim Devrimine ilişkin heyecanlı yorumdur. Yazının başlığı «Kapital'e Karşı Devrim»dir. Örnek alınan bu sosyalist siyaset Avrupa dışında Çin, Kore, Vietnam ve Küba devrimleriyle öteki devrimlerin kadroları için çok etkileyici oldu.

1960'ların sonlarında ve 70'lerin başlarında da Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da Marksist sosyalist bir yeniden uyanış oldu, bu, doğrudan Marx'ın mevcut haksızlıklarının tecavüzünü ve kapitalizm çelişkilerini çözümlemesinden ve Üçüncü Dünya devrimleriyle Çin Kültür Devriminin örneklerinden kaynaklanmaz.

Dolayısıyla sosyalizmin geleceğiyle ilgili her tartışma devrim sonrası toplumların sosyalist toplumsal-ekonomik eğilimleri kadar kapitalist toplumlardan da söz etmelidir ve kapitalizmin sosyalist eleştirisinden, toplumsal güçlere kadar sosyalist siyasetin açıklamasını ve kurtuluş mücadelelerinin örneğini ortaya koyabilmelidir (2).

Marksist Kehanet ve Sosyalist Örnek

Klasik Marksistler kapitalist gelişimin iki ana eğilim tarafından yönlendirildiğini ileri sürerler. Öncelikle üretim araçlarının merkezileşmesiyle ve emeğin toplumsal olarak bağımsızlaşmasıyla üretim güçlerinin toplumsallaştırılması eğilimi vardır. Bunun sonucu ola-

---

(2) Burada tanımlanan iki sosyalizm ve marksizm benzerdir fakat özdeş değildir. Volantirist eleştirel marksizmle determinist bilimsel marksizmin güzel bir ayrımı Alvin Gouldner tarafından yapılmıştır: *The Two Marxisms*, Londra 1980.

rak —ileri sürüldüğüne göre— kredi sistemi genişleyecek, hisseli şirketler ve tröstler büyüyecek ve son olarak ekonominin belirli kesimleri, demiryolları, telgraf ve posta hizmetleri Devlete devredilecektir. Kapitalistler böylelikle gerçek ekonomik yaşamdan kopacak ve artan biçimde gereksizleşecek, sosyalist dönüşümün nesnel temelleri oluşacaktır. Lenin 'bizim acil hedefimiz bütün ekonomimizi posta sisteminin hatları boyunca örgütlemektir' (3), derken bu geleneğin bir parçası olduğu söylenebilir.

Kapitalizmin gelişiminde ikinci önemli eğilim, işçi sınıfının büyümesi ve özerk parti ve sendikalarda öteki sınıf örgütlerinde birleşerek işçi sınıfının iktidarı ele almasıyla ve böylece devletin egemenliğindeki kapitalizmi işçilerin yönetimindeki sosyalist topluma dönüştürecek bir sürece varılması olarak kabul edilir. Bu yaklaşım **Komünist Manifesto**'dan beri ortadadır.

Sosyalist örneğin iki temel etkisi olduğu söylenebilir. Birincisi örnek başarı olarak söylenebilir. Ekim Devriminin zaferi öteki stratejik kavramların ve girişimlerin başarısızlığı yanındaki kesin ayrımıyla binlerce Rus olmayan işçi partisinin onlarcasını Komintern'de topladı. Çin Devrimi Doğu Asya'da Hindistan'dan Japonya'ya Filipinler'e kadar sayısız devrimci girişime esin oldu. Benzer biçimde Küba Devriminin başarısı tüm Latin Amerika'da tekrarlanmak istendi. Bütün bu girişilen benzeme gayretleri başarısız oldu ve birçoğu felâketle sonuçlandı fakat yeni sosyalist güçler çoğunlukla istikrar buldu ve Avrupa komünizminden Orta Amerika'nın devrimci cephelerine kadar kendi ulusal ritm ve perspektiflerini geliştirdiler.

İkincisi, gelişmiş kapitalizmin gençliğinin önemli bir bölümü 1960 sonlarında ve 1970 başlarında radikalleşmiş ve esinini sosyalist mücadele ve haksızlığın sosyalist açıklamasından almıştır. Dünya çapındaki bu akımın ve çeşitli episodlarının diyalektiğinin tarihi,

(3) V.I. Lenin, *Selected Works*, c. II, Moskova 1947, syf. 174.

1964'de Berkeley'de, 1965'de Batı Berlin'de, 1968'de Paris'te ve başka yerlerde yaşananlar yazılmamıştır ve benim burda bütün yapabileceğim, katılan bir gözlemci olarak, birkaç denemeden öteye geçemez. Fakat kapitalist dünyanın kalbinde geleceğin sosyalist güçlerinin ne yapabileceğini kısa dönem için anlayabilmemiz için ne kadar riskli de olsa bu olayların açıklanması ve anlaşılması için çaba gösterilmelidir.

Radikalleşmenin iki ana nedeni varmış gibi görünüyor. Birincisi gelişmiş kapitalizmin kalbinde toplumsal denetimin geleneksel biçimlerinde hızlı bir parçalanma vardı, nüfusun belirli bir kesimini mevcut kurumların baskı ve gözetiminden kaçabilmesini sağladı. Bu sürecin en önemli yönlerinden biri herhalde yüksek öğrenimdeki yayılımın patlamasıydı. Kayıtlar o dereceye varmıştı ki öğrenciler yalnız ailelerinin gözetiminden değil, konvansiyonel akademik kanalların sağladığı toplumsallaşma biçimlerinden de kaçıyorlardı. Emek pazarı hâlâ umutvar olduğundan, öğrencilerin uluslararası düzeyde gelişmelere ve yeni düşüncelere ulaşacak çok zamanları vardı. Altmışların gençliği aynı zamanda savaş sonrası hamlesinin bolluğunu yaşayan ilk kuşaktı. Yeterli parasıyla ilk kez özerk gençlik kültürünü yaratarak rock müziği çevresinde toplanmıştı. Düşünsel ortam her yerde kapalı kültürün kabuğunu kırdı, bunun en dramatiği daha önce kilise denetiminin katı olduğu Hollanda'daki laikleşme oldu. Hapların çıkmasıyla çocuk sahibi olmanın korkusu artık cinselliği denetlemek ve sınırlamak gibi bir etki yapamaz oldu.

Gençliğin radikalleşmesinin ikinci ana nedeni gelişmiş kapitalizmin 1960'lardaki şiddetli çelişkileriyle bunlara direncin yapısında yatar. Bunlar kuramsal olarak kapitalizmin liberal rejiminin tanıdığı fakat çiğnemeyi sürdürdüğü temel siyasal haklar için verilen mücadelelerdi. Canalıcı mücadele zencilerin ABD'de verdiği oy hakkı mücadelesi —1964 sonbaharında Ber-

keley'deki öğrenci hareketinin arkasında güneyli Yurttaşlık Hakları hareketinin öğrencileri vardı— İran'daki demokrasi mücadelesi —1965 Haziranında Batı Berlin'deki gösterinin ana nedeni Şah'dı— ve hepsinden önemlisi Vietnam'ın ulusal bağımsızlığı için verilen mücadeleydi (4). Bunların hepsi haksızlığa karşı verilen örnek mücadeleler olarak anlaşılıyordu. Birçokları için Çin Kültür Devrimi de aynı kategoriye giriyordu, elitizm, otoriterlik ve eşitsizliğe karşı verilen mücadele olarak yorumlanıyordu.

Şimdiye kadar yalnızca radikalleşmekten ve isyandan sözettim. Bu süreç neden sosyalist bağlanmaya ve Marksizmin kabulüne yol açtı? Güneyli zenciler hiç te sosyalist veya Marksist değillerdir ve Vietnamlılar sosyalist veya 'proleter' enternasyonalizmden söz etmiyorlardı. Tersine dayanışma kavramları daima çok ihtiyatlı bir ifadeyle Halk Cephesi terimleri içindeydi. Çinliler Maoizm için uluslararası destek kazanmaya çalıştıklarını itiraf ediyorlardı fakat Vietnam Savaşı olmadan ve ona yönelen geniş duygudaşlık olmadan bunun çok az etkisi olabilirdi.

Eğer Marksizm, Leninizm —ve daha genelde— sosyalizme sarılındıysa, bu, bence, temelde liberal-demokrat kapitalist gücün zencilerin, Vietnamlıların ve genelde Üçüncü Dünyanın en temel haklarını reddetmesine karşılık tek anlamlı kuramı bunun ortaya konmasıydı. İlerici liberalizm ve sosyal demokrasinin bu açıdan söyleyecek bir şeyi yoktu, ortaya çıkan sefaletle genelde ya uyum içindeydiler veya ondan sorumluydular. Savaşı en ileri götüren Amerikan başkanı Lyndon B. Johnson'un doğrudan orta sol New Deal ge-

(4) Bir an için tevazüyü bir yana bırakarak Vietnam Savaşının siyasal etkileriyle ilgili en iyi çözümlemenin hâlâ G. Therborn'un 'From Petrograd to Saigon', *New Left Review* 48, Mart-Nisan 1968 olduğunu söyleyeyim. İlk kez Ocak 1968'de Havana'daki Kültür Kongresine sunulmuştur.

leneğinden gelmesi ve sosyal demokrat partilerin belki tek istisnası daha dar uluslararası perspektifi olan Olof Palme'nin İsveçli SAP'si- en azından yenilgi kaçınılmaz görülene kadar değişik biçimlerde Amerika'nın savaş girişimini desteklemelerini yakalamak önemli bir noktadır. Marksist sosyalizm tek mümkün seçenekti çünkü dünyanın önderlik yapan kapitalist demokrasilerinin rezaletini tek başına açıklayabilen oydu. Bu olgunun birçok yankıları oldu. Marksist sosyalizm kadın hareketinin bir parçası durumuna geldi ve kadınların ezilmesini çözümlemede yöntem olarak kullanıldı. Daha geniş bir akım olarak sosyalist feminist bir hareket ortaya çıktı. Lezbienler kendi kuramlarını ve dillerini geliştirmeye çalışırken Marksist sosyalizm Gay Liberation Front ve sosyalist homoseksüellerin örgütlenmelerine yol açarak homoseksülleri de etkiledi.

Gelişmiş Kapitalizmin Oluşumu

Feodalizmden kapitalizme geçiş uzun süren, karmaşık ve eşitsiz bir süreçti ve Batı Avrupa'da tamamlanması onyedinci yüzyıl İngiliz devrimleriyle 1789 Fransız Devriminden sonra oldu (5) Kapitalizmden sosyalizme geçişin daha kısa, basit ve daha az çelişkili olmasına inanmaları için sosyalistlerin hiç umudu olamaz mıydı? Eğer Marksist kehanetin yüzyıl önceki kabullerini değerlendirmeye kalkarsak militanlığın beklentilerinden çok çığır açan histografinin perspektifini kullanmak zorundayız.

O zaman sorun şudur: Gelişmiş kapitalizm, sosyalizm yönünde ilerlemekte midir? Yanıt evettir ama kısıtlamaları da vardır. Üretim güçlerinin toplumsallaşması gerçekten olmuştur fakat bu savaş yıllarında ve hemen İkinci Dünya Savaşının sonrasında zirvesine varmıştır. 1933'de Londra nakliyatı kollektifleştirildi,

(5) Arno Myer, *The Persistence of the Old Regime*, Londra 1981.

aynı şey Paris'te 1938'de oldu. Weimar Cumhuriyeti demiryollarını millileştirdi ve aynı şeyi işgalci Alman ordusu Fransız demiryolu nakliyatına yaptı, daha sonra hür Fransa bunu yasalaştırdı. İngiliz demiryolları 1947'de millileştirildi (6). Savaş sırasında her zamankinden olduğundan çok daha fazla tröst ve kartel vardı.

İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde oysa rekabet uluslararası düzeyde ortaya çıktı, çokuluslu özel şirketler kamu denetiminden çıktı ve uluslararası entegre üretim birimleri kuruldu. Demiryollarının toplumsallaşmasını özel otomobil nakliyatının dramatik bir artışı izledi. İkinci Dünya Savaşından beri yaşanan gelişimle özel kapitalist ilişkiler yeniden üretim güçlerinin gelişmiyle ayak uydurabilecek güce erişti.

Fakat Marx ve Engels tarafından öngörülen iki yeni toplumsallaşma eğilimi savaş sonrası dönemde kendilerini gösterdi. Bir tanesi ekonomide kamu kesiminin yönetimidir, öncülüğü 1930'larda İsveç ve Norveç Sosyal Demokratları yaptılar ve daha başarılısını Alman Naziler, Hjalmar Schact'ın ekonomik yönetiminde gerçekleştirdi. 1960'ların sonlarına doğru gelişmiş kapitalist ekonomilerde hükümetlerin yönetimi ve sorumluluğu her yerde kabul edildi.

İkinci eğilim yeniden üretimin, asgari gelir düzeyinin, sağlık ve sosyal yardımın, eğitimin toplumsallaşma eğilimidir. Kısaca refah devletinin doğuşuna tanık olduk. Gelişmiş kapitalist ülkelerin Brüt Milli Hasılalarının şimdi üçte biri ile ikisi arasında miktar devlet bütçesinden geçiyor. Birçok ülkede ve hatta ABD'de kamu istihdamından ve sosyal yardımlarından sağlanan gelir özel mülk ve girişmlerinkinden

(6) Avrupa'da kamu girişiminin genel bir araştırması için bkz. R. Bloch, *L'Entreprise mise en question*, Paris 1964.

fazla (7). Bu herşeyden önce 1970'lerin gelişimi. Bu on yılda, Avrupa ülkeleri arasında Danimarka'da, İtalya'da, Hollanda ve İsviçre'de kamu harcamaları 1913'den 1960'a kadar olandan daha fazla büyüdü; İsveç'te de aynı şekilde hızla büyüdü (8).

İşçi sınıfının örgütlenmesi ve hareketliliği söz konusu edildiğinde, eğer ölçümü sendikalaşma, işçi partisi oyları ve daha haksız bir tutumla işçi partisi üyeliği birimleriyle yaparsak 1980'lerde yokuşa dayanılmıştır (9). Üretim noktasında ve işyerlerinde emek konumunu sermayeye karşı görülmemiş bir derecede güçlendirmiştir (10)

Dolayısıyla Marksist kehanetin ondokuzuncu yüzyıl ütopyası olmadığı sonucuna varabiliriz. Bugün bunun 'ekonomizm' veya 'sınıf indirgemeciliği'nin günü geçmiş ifadesi olarak kabul edilmesi söz konusu olamaz. İronik düğümler olmasına karşılık, ahiret elbisesinden soyulduğunda, yirminci yüzyılın eğilimlerini oldukça doğru bir öngörüyle ifade etmiş olduğu görülmektedir.

Sosyalist Mükemmelliğin Aranışı

Başarılı sosyalist ve sosyalizmsi devrimlerin hepsi

---

(7) Yöntemim ve kaynaklarım için bkz., benim, The Prospects of Labour and the Transformation of Capitalism, *New Left Review* 145, Mayıs-Haziran 1984, syf. 27-8.

(8) G. Therborn ve J. Roebroek, The Irreversible Welfare State, 1984 19-21 Aralığında Maastricht 'Refah Devletinin Geleceği Konferansına sunulan çalışma. Konferans metinleriyle birlikte yayınlanacaktır.

(9) G. Therborn, 'The Prospects of Labour... 1984 ve 'The 1970s in the History of Social Democracy' Avrupa Araştırmaları Konferansına sunulan çalışma, Washington D.C., Sonbahar 1980, yayınlanmamış.

(10) bkz. G. Therborn, 'The Prospects of Labour...' ayrıntı ve kaynaklar.

gelişmiş kapitalist merkezlerin dışında olmuştur ve bu olgu hâlâ 'gerçekten varolan sosyalizm' kavramıyla ağırlığını duyurur. Çekoslovakya bunun bir istisnasıdır fakat belki de bu nedenle öteki Doğu Avrupa ülkelerinden daha katı bir biçimde Sovyet modeliyle yönetilmektedir. Bu devrimlerin kaderi hakkında araştırma yapmak, en azından bazıları için kafasına darbe yemek gibidir. Sayısız Marksist parti ve grupcuk Sovyetler Birliği'nin (veya Çin'in) gerçek yapısı sorunuyla ilgili olarak ayrı düşüncelere sahip olmuşlar ve konu sosyalist olanlarla olmayanlar arasında olduğu gibi sosyalistler arasında da hararetini korumaktadır. Fakat burdaki bağlamda konuya girmek durumundayız.

Kesin olan şey devrim sonrası toplumların nüvelerinin değişmezliği ve geriye döndürülmezliğidir. Üretimin toplumsallaştırılması —tarım dışında— Macaristan'da 1956 ayaklanmalarına kadar, Çekoslovakya'da 1968 veya Polonya'da 1980 ya öncesine kadar muhalefetle karşılaşmamıştı. Kapitalist sonrası üretim biçimi —nötr bir terim kullanırsak— dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri için oturmuş bir görünüm oluşturmaktadır. Fakat bu üçte bir, eğer yapılabilirse, nasıl insan gelişiminin öncüsü olarak görülebilir?

Gerçekten var olan sosyalist bir mükemmelliği tanımlamak elbette zor. Siyasal örgütlenme açısından var olan bütün sosyalist devletler açıkça gelişmiş kapitalist devletlerden daha otoriter ve halkın denetimine daha kapalıdır fakat sosyalist devletlerden hiçbiri yarı gelişmiş kapitalist ülkelerin kanlı devlet terörizmiyle karşılaştırılamaz. Şili, son zamanlarda Uruguay, Arjantin veya sözü edilmemesi gereken El Salvador ve Guatemala gibi mafia rejimleri örneklerinde olduğu gibi. Nikaragua bugün basın üstündeki sansüre karşın, kapitalist dünyanın merkezi kadar demokratik olmasa da, Üçüncü Dünyanın en demokratik ülkesidir.

Ekonomik örgütlenme söz konusu olduğunda, Sov-

yet türü planlama, gelişmiş kapitalizmin son bunalımında sola da çekici gelmemektedir. Oysa bundan önceki bunalımda, 1930'larda, Sovyet beş yıllık planları sosyal demokrat, sol-liberal ve hatta faşist düşünce yönünden ilgi ve hayranlık uyandırmıştı (11). Sosyal güvenlik Batı Avrupa'daki kadar verimli ve yaygın değilse de ABD ve Japonya'dan daha gelişmiştir (12). Tıbbî yardımın güya kurumlaşmış 'sadaka'ları Macaristan ve Çekoslovakya gibi ülkelerde Batı Avrupa'nın refah devletlerinden çok, ABD'nin sistemine benzerlik gösterir (13).

Buna karşın, gerçekten ilerleme gösterilen dört alan vardır. Biri insan yaşamının temelleriyle ilgilidir. Çocuk ölümü ve ortalama ömür açısından sosyalist ülkeler aynı refah düzeyindeki kapitalist ülkelerden çok daha iyi durumdadır. Bir örnek anacak olursak çocuk ölümü Doğu Almanya'da 1970'lerde Batı Almanya'dan daha düşüktü (14) Sosyalist ülkelerde okuma yazma bilmeyenler de daha düşük orandadır.

İkinci alan işçi sınıfı için temel konulardan biridir; tam istihdam. OECD bölgesinde otuz iki milyondan çok işsizin bulunduğu bir dönemde (15) tam istihdam küçük bir kazanım değil. Fakat Japonya'yla birlikte dört küçük kapitalist ülkenin de (Avusturya,

---

(11) Fakat pratik sosyalist ekonomi sonunda olgun bir analitik çözüme kavuştu, Alec Nove'ın etkileyici *The Economics of Feasible Socialism*'i, Londra 1983.

(12) Bkz., genel araştırma Social Security Programmes throughout the World-1983, Washington D.C. Department of Health and Human Services.

(13) Bu pratikler bazen basında yer alır ve bana da iki Macar meslekdaşım anlattı, bilinen nedenlerle adlarını açıklamamak daha iyi.

(14) Karşılaştırma yapmak isteyenler Dünya Bankası raporlarına başvurabilirler. Ben *Rapport sur le développment dans le monde*, Washington D.C., World Bank 1981'i kullandım.

(15) OECD, *Economic Outlook*, no. 36, Paris 1984. syf. 51.

Norveç, İsveç ve İsviçre) bunalım döneminde tam istihdamı aşağı yukarı sağlamış olduklarını belirtmem gerekir. Sürekli tam istihdam elbette işçilerin yönetim karşısında konumunu güçlendirir ve birçokları sosyalist ülkelerde işçilerin işyerlerinde, kapitalist ülkelerdeki işçilerden, düşük verimlilik ve kötü hizmete mal olmalarına karşın daha çok özerkliğe sahip olduklarını ortaya koyuyorlar. Yugoslav özyönetim sistemi işyerinde daha büyük bir özerkliği ifade eder ve bunu gerçekte var olan sosyalist ilerlemenin üçüncü özelliği olarak tanımlayabilirim. Temel ekonomik düzeyde bunun tam istihdam olmaması nedeniyle engellerle karşılaştığı doğru olsa da kurum olarak devrim sonrası tüm yeniliklerin en ilericisi olması muhtemeldir. En gelişmiş ve ileri kapitalist ülkelerde bile bunun karşısına çıkabilecek bir gelişim yoktur.

Son olarak devrimci sosyalist güçler teknoloji konusunda da dikkat çekici bir başarı göstermişlerdir. Leninist örgütlenmenin ilk kez 1918-21'de iç ve dış güçlerin karşı devrimci savaşıyla test edilen parlak bir kazanımıdır bu. Daha sonra bir devrimci örgütlenme biçimi Çin ve Vietnam'daki savaşlarda da başarıyla uygulandı. Askeri teknoloji gerçekten Sovyet teknolojisinin Amerikan teknolojisiyle başa baş olduğu tek alandır. İki kutuplu uluslararası sistem bu tür gelişimleri zorunluluk durumuna getirir fakat bu kazanımın ekonominin öteki kesimlerinden ayrı kalan durumu şudur: Var olan sosyalizmin insan gelişimi için bir yol oluşturduğu konusunda bazı kuşkular da doğurmaktadır.

Sosyalist mükemmelliğe ilişkin araştırmamızın sonuçları biraz hayal kırıcı olsa da başka yerlerde devrim sonrası toplumların yeni sosyalist esinler ortaya koyabileceğine ilişkin olasılığı da dışlamıyor. Bu tür esinlerin hiçbir biçimde daha üstün teknoloji veya refahtan kaynaklanması da sözkonusu değil. Öte yandan kapitalizmi aşan toplumsal-ekonomik eğilimlerin en

azından yakın gelecekte gelişmiş kapitalizmin kendi içinden çıkması beklenir. Üçüncü Dünyadan daha fazla ülke 'sosyalist yol'a girse de, kapitalizmin canlılığı herhalde nüve bölgelerde önemli bir biçimde etkilenmeyecektir.

Soyguncu Baronların Gülerek Dönüşü

Sonunda 1984 geldiğinde bu yıl gelişmiş kapitalizmin yeniden canlanması oldu, ABD'nin ekonomik büyümesi 1951'deki Kore savaşı bolluğundan beri en yüksek orana ulaşarak %6,75 oldu, 1939'dan beri de barış zamanının en yüksek oranına ulaşmış oldu (16). Amerikan seçmenlerinin %31'i, 1928'de Başkan Herbert Hoover seçileli beri, göreve en gerici başkanı getirdi, belki bu üstyapıya ait bir olay olmaktan çok genel görünüme uygun düşen simgesel bir olaydı (17).

1965'de **Modern Kapitalizmi** Andrew Schonfield yazalı beri Atlantik'in dalgaları tersine döndü. ABD'de 1964 seçimlerinde Johnson'un 'ezici demokratik çoğunluğu'nu 'İngiltere'de son onüç yıldır ilk kez İşçi Partisi hükümeti ve Fransa'da yeni Dört Yıllık Plan hazırlığı' izledi (18) Avrupa'nın aydın liberalleri bir kez daha High Noon ve Rio Bravo kahramanlarına bakarak 'Avrupa nasıl başarısız oldu' diye kendilerini azarlıyorlar (19) Kennedy zamanında Avrupa'da da bir tılsım olduğu doğru: J.J. Servan-Schreiber bir zamanlar **Le défi américain**'den (Amerikan Tehdidi) önemli miktarda para kazanmıştı, fakat Fransız liberalizmi daima ya hafif siklet veya içten pazarlıklı olmuştur.

---

(16) OECD, *Economic Outlook*, no 36, Paris 1984, syf. 50. A. Maddison, *Ontwikkelingsfaren van het kapitalisme?* Utrecht/ Antwerp 1982, syf. 232.

(17) Reagan seçmenlerin tamamının %53'ünü oluşturan bir oranla oy kullananların %59'unun oyunu alarak yeniden seçildi.

(18) A. Schonfield, *Modern Capitalism*, Londra, 1965, syf. XIV

(19) *The Economist*'in kapak hikâyesinin başlığı, 24-30 Kasım 1984.

Şimdi bazı sağ kanat İsveç sosyal demokrat ekonomistleri bile on yıl sonra Amerika'nın hazır yiyecek kuruluşları için istihdam kayıtlarına hürmet duyuyor olabilirler.

Gelişmiş kapitalizmin yenilenen canlılığı sol için bir tür sürpriz oldu. 1983'de en iyi radikal Amerikalı ekonomistlerden üçü Amerikan ekonomisiyle ilgili büyük bir çalışma yayınladılar: **İsraf Ülkesinin Ötesi: Ekonomik Gerilemeye Demokratik Bir Alternatif** (20). Amerikan gerileyişinin daha az belirlenebilen yönleri sessizlikle geçiştirilebilirdi. Oysa, sağda 1984, öncesi yeni bir kendine güven dönemi başlıyordu. Bunun önemli bir örneği ilk kez 1982'de basılan T. Peters ve R. Waterman'ın uluslararası bestselleri **Mükemmeliyet Arayışı** (21). Aynı yılın sonbaharında İsveç İşverenler Konfederasyonu, itiraf etmek gerekir ki dünyada kendi türünün en iyi örgütlenmiş ve beceriklisi, çağdaş İsveç tarihinin en büyük sokak gösterisini sahneledi. (Sosyal Demokratların mütevazi kamu tasarrufları önerisine karşıydı ve adı doğru olmaktan çok tarihsel nedenlerle 'ücretlilerin fonu' idi.)

Şimdi ekonomik temellere dönersek, 1984 aynı zamanda üretici güçlerin toplumsallaşmasında eğilimin en büyük tersine dönüşüne de tanık oldu. Yeni iletişim teknolojisi telekominikasyonun özelleştirilmesini olanaklı kıldı, bu gerçek bir özelleştirmeydi; mülkiyet ilişkilerinden söz ediyorum, yoksa önemsiz olmamakla birlikte Thatcher'in British Telecom hisselerini satışı gibi üstyapı gösterilerinden değil. Bir kez daha teknoloji ve kâr olarak büyük özel şirketlerin kendi teleko-

---

(20) S. Bowles, D. Gordon ve T. Weisskopf, New York 1983.

(21) New York 1982. Önemli ve araz gösteren bir kitap çünkü öncelikle menecerler için danışmanlar tarafından yazılmıştır. Fakat yazarların verdikleri başarı öyküleri o kadar ciddiye alınmamalı. Bir çoğu ya biraz nazik veya abartılmış çıktı. Bkz. *Business Week*, 5 Kasım 1984, syf. 46.

minikasyon ağlarını kurmaları olanaklı oldu ve 1984' de ABD'deki kamuya ait telefon tekeli rekabete açıldı (22).

Bir başka önemli sektörel kayma, istihdamda, işçi hareketinin ana örgütlenme sektörlerinde, manifaktür, imalat ve madencilik alanlarında oldu (23). Kalifornia'nın istihdam yapısına bakalım, gelişmiş kapitalizmin öncüsüdür, emek gücü büyüklük olarak Kanada'ya eşittir. İngiltere'nin emek gücünün % 40'ına yaklaşır. 1981'de Kalifornia'da işsizlerin %30 kadarı manifaktür, imalat, nakliye ve kamu hizmetlerindeydi. Bir bu kadarı da %39'u hizmet kesiminde, maliye, sigorta ve emlakçiliktendi. %23 ticaret ve tamir dükkânlarından ve %17,5'u hükümet görevlisiydi (24).

Görülüyor ki üretici güçlerin toplumsallaşmasına yönelen eğilim durmuş ve rekabetçi kapitalizm yeniden canlanmıştır. Avrupa'da çağdaş emek hareketinin başladığı bir zamanda, onsekizinci yüzyılın sonlarında, Amerikan kapiatlizmi iç savaş sonrası bolluğuyla demiryolu, çelik, petrol vb. gibi konularda hayret verici bir ilerleme içindeydi. Gelişimin başını çeken acımasız taykunlar, (*) Carnegiler, Vanderbiltler, Harrimanlar ve Rockefellerler soyguncu baronlar adını almışlardı. Şimdi emlak ve sermaye piyasası spekülasyonuyla ve bir yandan da komputer teknolojisi ve Hamburgerlerle soygunculuk yapan oldukça benzer bir kuşak ABD'de yükseliş içinde (25).

Yeni soyguncu baronlar elbette eskileriyle tam aynı değil. Birçok yönden 1960'ların gençlik kültürüyle

---

(22) Uluslararası gelişimlerin genel bir araştırması için bkz. *Financial Times*, 14.1.1985, III. bölüm.

(23) OECD, *Historical Statistics 1960-1980*, Paris 1982, syf. 34.

(24) *Statistical Abstract of the United States 1982-83*, Washington D.C., 1982, syf. 395.

(*) Taykun: Çok zengin ve nüfuzlu iş adamı, eskiden yabancıların Japon ordusu kumandanlarına verdiği ad. (çev. nt.)

(25) Bkz. *Business Week*, 21.1.1985, syf. 58.

açık bir bağlantıları var (onun da belirli ticari öğeleri vardı). genç girşimciler rock ve moda dünyasını yürütüyorlar, profesyonel spor ve eğlence dünyasına yatırılan para da dramatik olarak artış gösteriyor. Fakat bireysel acımasızlıkları açısından, şekerle kaplanmış **post hoc** özel yardımseverlik, işçi sınıfının genç kuşak düşmanlarında ünlü seleflerini aratmayacak derecede. Gene de bunlardan birini yaşlı Vanderbilt gibi 'halkın canı cehenneme' derken yakalamak biraz zor.

Yeni Savaş Hattı

Gelişmiş kapitalizmin yeni canlılığı sosyalizmin sınıf savaşını yitirdiği anlamına gelmiyor. Kendi başına yalnızca düşmanın güçlendiğini ve yeni savaş cepheleri açıldığını gösteriyor. Ve yeni Amerikan kapitalizminin soyguncu baronları ilk kuşağı için olduğu gibi hükümlerini Avrupa kıtasına uzatarak Batı Avrupa'da kök salacak gibi.

Sağlanan standartlarla Amerikan kapitalizminin kazanımları etkileyici olmaktan uzak. 1984'de ABD'de işsizlik % 7,5; Amerikan özel sağlık sistemi çok pahalı ve yetersiz; zenginler daha zenginleşirken, fakirler daha fakir oluyor ve sayıları artıyor (26). Telekominikasyonun özelleştirilmesi yalnız kapitalist şirketlerin gücünü yansıtmıyor, aynı zamanda daha pahalı hizmet ve daha yüksek telefon bedeli anlamına geliyor (27). Amerikan iş dünyası dışında, gene, vergileri

---

(26) 1980'de Amerikan nüfusunun %13'ü ABD fakirlik çizgisinin altındaydı, 1983'de %15, böylece dünyanın en zengin ülkesinde zenci çocukların %50'si fakirdi. 1980 ile 1984 arasında vergiden sonraki gerçek gelir nüfusun tepedeki %5'i için %9 artarken, en alttaki %5 için %8 azaldı. Bkz. *The Economist*, 13 Eylül 1984, syf. 42.

(27) Anti-sosyalistler burda kaynağımın kusursuz olduğunu kabul edeceklerdir: *Business Week*, 3 Kasım 1984, syf. 62.

düşürmek saçmalık olacak çünkü özel durumdaki taykunun kızına oynaması için açık akvaryum vermesini sağlamak gerek (28).

Yeni soyguncu baronların açtıkları ilk yeni cephe —ve burda babalarının ayak izlerini izliyorlar— demokratik haklara karşı. Patronunuza karşı konuşma hakkınız, birleşme hakkınız tehlikede. **Business Week**'in çeşitli haberlerinin bize iletecek kadar dürüstlük gösterdikleri gibi yeni taykunların 'hemen hepsi' sendika düşmanı. Buna karşılık teklifleri şirketin konut vermesi veya sosyal güvenlik değil, göstermelik bir eşitlik (özel adların kullanılması ve ortaklaşa kantinler gibi), ikramiye ve mal seçimi.

Sınıf savaşı yalnız belirli sınıflar arasında bir savaş değildir. Aynı zamanda sınıf sınırlarının tanımlanmasıyla ilgili bir savaştır. 1984'deki Amerikan başkanlık seçimleri kampanyasında Walter Mondale'ye sağlanan sendika desteği işçi sınıfının desteğinden çok özel çıkarlara bağlı olarak gösterilebilmiştir. Oysa bugüne kadar, Arthur Scargil'in son temsilci olarak sendikalardaki geleneksel kuşağın büyük bir bölümünün desteğini kazanmış olmasına karşılık, hizmet ve yüksek teknoloji işverenleri olan yeni kuşağın sendika önderliğinde büyük bir kesimin desteğini kazanan biri çıkmamıştır.

Kapitalizm, emek hareketinin son kazanımlarını dikkate almadan yeni teknolojilerle birlikte yeni otoriter önderlik türleri geliştirirken, işçi sınıfı bu cephelerden çekiliyor ve bir yandan da refah devletini destekliyor. Gerçekte bu kenarda köşede kalan bir konu. Bazı kesintiler yapılırken ve kurbanlarına acı verdiği ortaya çıkarken hem Reagan hem Thatcher refah devleti yaklaşımına bağlı kaldılar ve hatta onu genişletmek zorunluluğunu duydular. Seçmenlerin üçte biri

---

(28) Olay *Business Week*'ten, 21 Ocak 1985, syf. 66. Sözkonusu taykun Hewlett-Packard'dan David Packard.

(veya bir buçuğu) gelişmiş kapitalist ülkelerde gelirini ya kamu kesiminde çalışarak veya kamu transferlerinden yararlanarak elde ederken, temel sosyal güvenlik uygulamalarının demokratik yollarla ortadan kaldırılması düşünülemez (29). Reagan Amerikasında ve Thatcher İngilteresinde fakirliğin ve eşitsizliğin artışı temelde refah kesintilerinden değil, işsizlik ve vergi politikalarından ortaya çıkmıştır (30).

Belki de 'gelişmiş kapitalist dünyanın Brezilyalılaştırılması'na tanık oluyoruz (31). Nüfusun en fakir bölümünün marjinalleştirilmesi ve çoğunluğun direncinin kırılması —Thatcher ve Reagan'ın seçilmeleri ve yeniden seçilmeleri için seçmenlerin üçte birinden azının oyunun yettiğini de unutmamak gerekir— ve popülist yardımlarla, milyonerlerin sofralarından kırıntılarla, yönetilenlere karşılık otoriter bir azınlığın zenginleşmesi yaşanıyor. Solun Brezilyalılaştırmaya karşı mücadelesinin kaynakları üç yönlüdür. Birincisi, emek hareketinin en iyi geleneği, gelişmiş kapitalist ekonominin özelliği olarak eski orta sınıfların dramatik çöküşüne karşı, işçi sınıfı, esnaf ve sanatkârları da içine alan çok daha geniş bir temele sahiptir. İkincisi, refah devletinin ortaya çıkmasıyla, borsa koşullarında bunu yapmaya gücü ve niyeti olmayanların bile, kamu kesiminde çalışarak eğitim, kişisel gelişim ve ilgi sahibi olmaya yönelmesi. Bu ikinci kaynak klasik Marksizm tarafından öngörülmemişti ve Marx'ın kendisi de böyle bir gelişime şaşırırdı. Üçüncü kaynak ideolojik, fakirlik, marjinalleştirilme ve sömürüyle ilgili ahlâkî bir yaklaşım. Aydın liberalizmde ve tutucu-

---

(29) Bkz. benim, 'The Prospects of Labour...', syf. 34.

(30) Bkz. P. Ruggles ve M.O'Higgins, *'Retrenchment and the New Right, A. Comparative Analysis of the Thatcher and Reagan Administration* University of Bath 1984.

(31) Bk. G. Therborn, *Why Some People are More Unemployed than Others*, Londra 1985.

lukta bunun öğeleri vardı ve son zamanlarda kiliselerde kurumsal bir temel sahibi oldu, şimdi de kurulu düzenin dayanakları olarak etkilerini yitirdiler. Bu tür bir güç yalnız Brezilya'da bulunmuyor —bu dipdeki ülkelerde— fakat İngiliz Kilisesi ve ABD'de Katolik Kilisesinde de var. Gelişmiş kapitalizmin gittikçe artan ideolojik buharlaşması yalnız işçi sınıfı haklarına değil burjuvalarınkine karşı da zararlı oluyor.

Oysa gelecek toplumsal mücadelede yeni soyguncu baronlar büyük ihtimalle saldırgan olacaklar. Demokratik güçlerin zamanında cephe saldırılarına karşi koyup koyamayacakları veya refah devletinin dramatik tehditlerine karşı savaşı bırakıp temel sınıf sınırlarının yeniden çizilmesine izin vererek birliklerini geriye çekip çekmeyecekleri henüz tam belirli değil.

— **Kırık Trampetlerin Çatlak Sesi** —

Sosyalist esinin trampetleri sustu veya zayıfladı. Vietnam Savaşının bitmesi ve Vietnamlıların savaşta barıştan daha iyi olduklarının görülmesi —yandaşları ve sempatizanları yanında da— sevgiden söz etmezsek birçokları için büyük bir hayalkırıklığı oldu. İronik olarak bir çok kimse Pol Pot terörünün kışkırtmalarından çok, sona ermesinden uyanmış gibi göründü —zafer getiren bir intikam peşinde koşan Güney Doğu Asya sağı, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın hemen sarıldığı anti-Vietnam bir nokta. Maoistler de 'Dörtlü Çete'nin düşüşüyle karışıklığa uğradılar.

Çekoslovakya'nın 'güleryüzlü sosyalizm'inin tahribi Batı-solunda çok az etki yaparken, Soljenitsin'in ortaya koyduğu dinsel tepki Paris'in agnostik varsayılan aydınları üstünde korkunç bir etki yaratmıştır. Aynı Afganistan'da kadın düşmanı İslam tutucusu kabile önderlerinin şiddetli direnişinin yarattığı gibi. Bu tür romantik bilgisizlik taraftarlığı, elbette Vietnamlıların ve Rusların varsaydığı gibi uzun kollu Büyük Kardeş rolünün, Fransa'da Büyük Devrim sırasında **Granda**

Armée'nin ayakları altında ezilen ulusal, yerel ve sülale haklarının **ancien régime** düşmanlarınca önemsenmemesi gerektiği gibi bir kuşkuculuktan daha çok onaylanması diye yorumlanamaz. Sosyalizm trampetleri yalnızca zayıflamadı, anti-kapitalist Solu temsil ettiklerini iddia edenler tarafından kırıldı da.

1970'lerin başlarında bile ekolojik ve 'Yeni Çağ' ideolojileri kapitalist haksızlık ve akıldışılığın Marksist ve sosyalist yorumuna meydan okumaya başladı. E.F. Schumacher 1972'de **Küçük Güzeldir**'i yayınladı ve Roma Kulübü **Büyümenin Sınırları**'nı 1976'da çıkardı. Fakat klasik sola ana saldırı 1980'lerin başlarında geldi, saf ideoloji düzeyinde André Groz'un **Elveda Proletarya**'sıyla hem de siyasal düzeyde 1983 Mart seçimlerinden sonra parlamentoda kesin yerini alan Alman Yeşillerinden. Bazı sol kanat partileri, İsveç CP ve Danimarka, Norveç sosyalist partileri gibi, yeni düşünce ve çizgilere platform sağlamakta öyle başarılı oldular ki konuyu Lutherci kiliseye tükürmek gibi ortaya çıkardılar. Oysa kökünü aydınlanmadan alan bizim gibi solcular için konuyla ilgili görüşlerini açıklamak da zorunlu oluyor.

Ekolojik paradigmanın yükselişi daha önce anti kapitalist ideolojide Marksizmin sahip olduğu tekeli yıktı. Şimdi üretici güçlerin toplumsallaşması yerine küçük ölçekli üretimin etik zorunluluğu ileri sürülüyor. İşçi sınıfı için, emek hareketi ve sınıf mücadelesi yerine 'yeni toplumsal hareketler' konulmak isteniyor. Yeni ideoloji en kaba biçimini Gorz'un proletaryaya elvedasıyla 'işçi olmayanların-sınıfsızlıkları'na hoşgeldin demesiyle ortaya çıktı. Fransa dışında bu tutumun, askeri gücün yeni-Napolyoncu şaşaası ile ilgisi yok, fakat 'ayrıcalıklı azınlık'ı temsil ettiğini ileri sürerek emek hareketine saldırısı çok daha popüler durumda.

Mösyö Gorz ve şürekasının makalelerini okuyan bir siyaset tarihçisi 1960'larda Çinlilerin Sovyetler Birliği, İtalyan, Yugoslav ve öteki komünist partilerle po-

lemiğini anımsayacaktır. Klasik emek hareketinin belirli zayıflıkları tanımlanmış ve etkileyici bir ütopya ileri sürülmüştür fakat aynı anda anti-kapitalist güçlerin direnci saldırıya uğramakta ve kırılmaktadır. Zamanla ütopyanın gerçekçiliği yitirilmektedir ama kapitalist olmayan güçlere saldırı ortada kalmaktadır.

Gelişmiş kapitalizm gücünü ve canlılığını kazandıkça Gorz'un bayram ettiği kaçkınlar dört tür rüzgara kapılıyorlar. Bunalımın nasıl karşılanacağına ilişkin görüşleri (32) kendi yurdu Avusturya'da düzenlenen bilimsel bir seminerle çürütülüyor (33). Dahası bu tür görüşler çağdaş işsizliğe belirli bir taktıda da bulundular. Tam istihdam politikayı ve emek hareketine ilişkin soldan gelen saldırılara karşı uyanık durmak la iyi ederiz çünkü bunlar SSCB ve öteki bazı SP'lerin revizyonist ilan edilmelerine benzer bir işlev görüyorlar (Sosyal faşizm, sosyal emperyalizm suçlamaları vb. gibi). Sosyalizmin her türünü değersizleştirerek rekabetçi kapitalizme ve uluslararası geriliğe güleryüz göstermiş oluyorlar. Kendisini bunlara adayan bir dinleyici bile kırılmış trampetlerin sesinden irkilir.

Santa Monica Çevreyolu Kapatılacak: Sosyalist Direnişin Gücü ve Yapısı

Her akılcı sosyalist belirli dozda kuşkuculukla ve bazen yenilgilerin olabileceğini anlamaya hazır olarak demokrasi, eşitlik ve dayanışma davalarına bağlı ol-

---

hem de büyüklük ve homojenlik yönünden evrenselliği tehdit altında ve önemsizleşiyor, öncelikle yüksek teknolojinin yenilenen canlılığı, yüksek spekülasyon ve kapitalizmin hızlı hizmetleri klasik sektörlerin göreli gerilemeleriyle de birleşince madencilik, çelik, de-

(32) A. Gorz, *Paths to Paradise*, Londra 1985, syf. 27.

(33) Bkz. G. Therborn, Why Some People are Mora Unemployed Than Others, Avusturya'nın beş OECD ülkesinde düşük işsizlik olan ülkelerden olduğunu da ekleyeyim.

malıdır. Posta hizmeti artık bize Marx ve Lenin'in zamanında olduğu gibi toplumsal tarihteki ilerlemelerin indeksini iletmiyor. İşçi sınıfının hem çıkar yönünden, miryolu ve otomobil sanayiinde olduğu gibi klasik emek hareketinde merkezi bir yer tutan toplumsal ve ekonomik sektörlerle birlikte gerileme yayılıyor. Fakat klasik emek hareketi ve perspektifleri son zamanlarda ve aynı zamanda daha moda olan anti-kapitalist güçlerce de zayıflatılıyor. Bunların kahramanları tüm çalışmanın, iş ilişkilerinin, istihdamın artık modası geçmiş olduğunu ileri sürüyorlar (34).

Marksist kuramcılar 1970'lerde kapitalizmde olabilecek değişimlerin sınırlarıyla meşguldüler ve toplumsal güçlerin yükselişini önemsemediler. Programlar ve metin yorumları çözümlemelerden daha önemli bulundu ve yeni iktidar güçlerine ve ayrıcalıkların tehditlerine karşı çıkmak yerine savunma eğilimi ağır bastı.

Solun bir zamanlar hayranlıkla bakılan evrenselliğinin yerini sağın ahlâksızlığı aldı. Sağ Orta Amerika'da, Güney Afrika'da, Afganistan ve Kamboçya'da ölüm mangalarına silah ve para yardımı yaparak onları destekledi. Şövenizm bazı gelişmiş kapitalist merkezlerde zaferle geri döndü. ABD'nin Grenada'daki cesur sömürü harekâtı gibi fırtınalar yarattı, bu gerçekten Hiroşima ve Nagazaki'den beri ABD silahlı kuvvetlerinin başarıyla tamamlanmış tek harekâtı oldu. Veya Britanya İmparatorluğunun en değerli parçaları başarıyla savunularak dalgalara yön verenin hâlâ Britanya olduğu veya en azından Arjantin olmadığı gösterildi. Fransız sosyal demokratları da sosyaliz-

(34) Bilimsel açıdan en ilginç ve önemli meydan okuma herhalde Claus Offe'un Alman Sosyoloji Konferansına katkısı, 1982: '*Arbeit als gesellschaftliches Schlusselkategorie?*', 'Çalışan toplum'a ilişkin sorgulamaların temelde hep iyi ücret alan akademisyenler, toplumbilimciler ve gazetecilerden çıktığını geçerken belirteyim.

me olan inançlarını kaybetmiş olmalılar ki de Gaulle'ün **force de frappe**'si onlar için çok daha güçlü, korkunç Rusları korkutmamalı ama en azından sosyal demokratlar da Ondört Temmuz resmi geçitine katılmaya başladılar!

Hiçbir gözlemci son ondört yılda bırakın Marksist anlamda sosyalizm veya komünizme doğru ilerlemeyi, temel insan haklarında bile belirli bir ilerleme olduğunu söyleyemez. Ama gelecek hâlâ yerinde duruyor, insanlar yaptıklarıyla şekillenecek. Anti-kapitalist güçler de tarihsel dengenin bir parçası olduklarına göre, onların güçlerine ve potansiyellerine göre bir envanter çıkarmaya çalışalım.

Son yıllarda emek hareketi tehdit altında kaldı ve bazı geri çekilişlere, yenilgilere uğradı. Uzun dönem için, gene de, işçi sınıfı mücadelesi toplumsal etki yönünden yokuşun başına gelmiştir, işyeri ilişkilerinde, sendikaların durumunda, birlik ve seçim ittifaklarında açıkça görüldüğü gibi geri çekilme durumuna girmiştir Bu açılardan emek hareketi bugün, diyelim otuz, elli, yetmiş veya yüzyıl sonrasından daha güçlüdür. Şiddetinden çok şey yitirmiştir, gettoya kısılmıştır, durumundan hoşnut görünmektedir, bu eksiklikler birlik, etki ve yeterlilikteki kazanımlarından daha çok dal budak sarmaktadır. Emek hareketindeki amansız gerilemenin önceden belirlenmesi çok ciddiye alınamaz. Güçlü sınıf —dilim değil— kaynağı olan sendikalar, İsveç'teki gibi, hizmet sektörünü de çok iyi örgütlemişlerdir. Emek hareketi kapitalizmin toplumsal ve ekonomik çelişkilerinde merkez olarak kalacaktır. Bu noktayı ülkemize uygulamak için aşırı bir örneği, çiftçileri ele alabiliriz. Aşırı örnek diyorum, çünkü en gayret içindeki sanayi sonrası toplumlar bile klasik işçi sınıfının —sanayideki el işçileri, nakliye ve depolama— şu andaki çiftçilerin ölçeğine düşeceğini —şu anda gelişmiş ülkelerde aktif nüfusun yüzde beşi civarında— veya en azından yakın bir gelecekte düşe-

ceğini umuyorlar. Gene de çiftçilerin örgütleri, çıkarları ve siyasetleri sanayi sonrası toplumlarda önemini koruyor. Çiftçiler Avrupa Ekonomik Topluluğuna ciddi başağrıları veriyorlar, kuzey ülkeleri gibi bağımsız çiftçi partilerinin oluştuğu toplumlarda ulusal siyasette önemli bir eksen durumundalar. Çiftçilere elveda demek ya da emek hareketine elveda demek siyasete elveda demektir.

Yeni toplumsal ve siyasal hareketler ortaya çıktıkça gelişmiş kapitalizmin siyaseti çok daha kısa süreli bir duruma geliyor. Bunlardan bazıları tamamiyle gerici nitelikte, ABD'deki kürtaj karşıtı hareket gibi veya Fransa'daki Katolik 'hür' okul hareketi, vergi indiriciliği veya yabancı düşmanlığı hareketleri gibi. Ticari sağ kanat gençlik kültürünün, rock da dahil (veya başka tür müzikler) komünizme, sosyalizme ve sendikalara karşı gelişimi, bu tutumun yükselişi hakkında bir fikir vermeye yeter. Veya örnek olarak en azından şu anki sosyalist feminizme karşı, kadın menecerleri ve girişimcileri ile kahramanlarını üreten, kendinin bilincinde kapitalist feminizmin gelişimini anlatabilirim. Çok canlı görünen kapitalist ekoloji hareketini tahayyül etmek daha da zor, fakat ekolojistlerle yüksek teknik kapitalistlerinin, veya ekolojistlerle tutucu burjuvaların içiçe geçmesine de şaşırmamak gerek. Genelde işçi sınıfının feminist olması —yönetici olmayan çalışanların geniş kesimi anlamında— ekolojistlerin, utanmaz yeni kapitalistlerin yaşam biçimleriyle doğayı ele geçirmelerine karşı düşmanlıkları, feminizm ve ekolojiyi temelde anti-kapitalist yapmaya devam ediyor. Gerçekten herhalde bunlar giderek daha önemli siyasal güç durumuna gelecekler. Gerçi bunlarla klasik emek hareketi arasında, kibarca söylersek, nereye kadar koşutluk olduğu veya birlik olduğu da ayrı bir sorun. Öte yandan işçi sınıfının değişen yapısı feminist hareketle emek hareketinin en azından uzlaşmasını mümkün kılıyor.

Özü gereği ilerlemeci olan başka yeni hareketler de var. En iyi ve önemli örneği, Olimpiyat oyunlarında veya Karaiblerde ve Güney Atlantik'de bazı küçük adaların ele geçirilmesinde ortaya çıkan şövenizmden daha kalıcı bir hareket olan ve Fransa dışında 1980' lerde gelişmiş kapitalist ülkeleri alt üst eden yeni barış hareketi. Gerçekte var olan sosyalizm, Sovvyetler Birliği ve Çin, Çin ve Vietnam arasındaki silahlı çekişmelerin veya Prag'da Sovyet tanklarının, Afganistan'da bombaların gösterdiği gibi hiç de barış sığınağı değil. Yani barış hareketi yalnız doğası gereği ilerlemeci değil —sözcüğün aydınlanmacı anlamıyla— fakat temelde anti-kapitalist de, çünkü hem ahlâk ve insan yaşamını kapitalist birikimin faydacı pragmatizminden üstün tutuyor, hem de bu anlamıyla gelişmiş kapitalist ülkelerin siyasal güçlerinin dengesini kendisine karşı tutumlarıyla yansıtmış oluyor. Böylelikle sağın tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal güçleri barış hareketine karşıyken. Helmut Schmit, Fransız sosyal demokratları ve İngiliz İşçi Partisinin sağ kanadı dışında solun tüm güçleri onu destekliyor. Barış ve silahsızlanma konuları değişik dönemlerde acillik kazanabilir fakat her zaman bu konuya ilişkin sağ ve sol ayrımı olacaktır. Mussolini ve Hitler'in otuzlarda yükseltmeyi becerebildikleri savaşa katılma popülerliğini Reagan veya Weinberger'in ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar bir daha elde edebilmeleri zor görünüyor.

Son olarak eski bir güç, dinsel güç yeniden toplumsal ve siyasal bir etki kazanıyor. Fakat bunun yorumu özü gereği belirsizlik içeriyor. Protestan tutuculuğun, doğunun garip dinlerinin kendi gençlik temelinde sol üstündeki etkisini yitirdiği bir dönemde, ana gerici güçlerden biri olduğu görülüyor. Bu genelde Katolik Kilisesi için doğru, özellikle de ABD'de, utanmaz bir biçimde gericilik yaparak John Paul II'nin tutumunu benimsiyor. Avrupa'nın önemli Protestan Kiliselerinden, İngiliz kilisesinden Batı Almanya ve İsveç'-

in Lutherci kiliselerine, Hollanda'nın Kalvinist Hervormde Kerk'ine kadar, aynı şeyler geçerli. Kiliseler barış ve silahsızlanma, fakirlik, işsizlik ve iş ilişkileri konularıyla da uğraşıyorlar. Laiklik gerçekte iki yönlü etki yaratmıştır, rahip sınıfının halk üstündeki baskısını kırarken, kiliselerin devlet ve kapitalin güç ve izzetiyle olan ilgisini de kesmiştir. Gerçekten 1980'lerde gelişmiş kapitalizmde yürütülen en büyük barış hareketi Hollanda'da Kiliselerarası Barış Konseyi (IKV) adlı örgütlenmeyle kotarılmıştır. İngiltere'de Anglikan piskoposlar madencilerin grevine İşçi Partisinin Parlamenter Öncüler grubundan daha çok anlayış göstermişlerdir. ABD'de barış ve temel insan haklarıyla ilgili en ilerici tutum —Baptist din adamı— siyasetçi —Jesse Jackson dışında— Katolik örgüt içinde gelişmiştir. Eski kiliseler, Durham piskoposunun toplumsal tutumundan utanan sağ kanat İngiliz gazetecinin yazmak zorunda kaldığı gibi, gerilemektedir. Fakat yokolacak gibi de değiller, yeni soyguncu baronlarla aralarındaki mesafe de sürmeye devam edecek ve muhtemelen artacak.

Kapitalist yenilenmeyi umanlar ve onun için kavga verenler, John Foster Dulles gibi, yanıldıklarını görecekler. Ancak Friedman veya Pinochet'nin savunduğu türden çözümler refah devletinin yıkımını ileri sürebilirler ve gelişmiş kapitalist ülkelerde Pinochet'lerin sayısı kıt. Emek hareketi, en kötü durumda, zayıflatılabilir fakat gelişmiş kapitalizmin temel yönlerinden biri olarak kalacak. 1968'in geniş sol kanat birliği —gerçekten eğer katılanların kavrayışı değilse, Paris'in işçi ve öğrencilerinin birliğinden Uppsala, İsveç'te toplanan Dünya Kiliseleri Konseyi'ne kadar uzanır— bozulmak üzere değildir, çoktan bozulmuştu. Fakat kapital ve refahın yönetimine karşı yeni kaynaklar —feminizm, ekoloji, eski kiliseler— Güney Kaliforniya'nın sirenlerine karşı sağır kalırken, Chicano tarım işçilerinin, zenci hizmetçilerin, refahın ortasında

yaşayan fakirlerin ve işsizlerin kederlerine kulak veriyorlar.

O zaman nasıl bir sonuca varacağız? Gelişmiş kapitalizmin, sosyalist baskıda belirli bir gelişme olmadan, önümüzdeki yirmi yılı götürebileceğinden emin olabiliriz. Öte yandan 1990'ların 1950'lere kadar hatta 1920'lerin caz çağı kadar, kapitalizmin bayram zamanı olmayacağına da emin olabiliriz. Gelişmiş kapitalizm içinde Batı Avrupa ABD ve Japonya'nın karşısında geriliyor ve özellikle Güney Doğu Asya'daki yeni kapitalist güçler ortaya çıkıyor. Orta Doğu petrol şeyhlerinin —kapitalist dünyanın çekirdek bölgesine katılımları daha önce uğursuz komünist düzenbazlıklarla menedilen yabancı yatırımlar konusunda sıkıntılar yaratırken— Côte d'Azur gazinolarında görünümleriyle 'Arjantinli gibi zengin' deyişini yaratan Arjantin çiftlik sahiplerinin sonradan ortadan kaybolmaları gibi, nasıl bir süreklilik gösterecekleri konusunda fikir yürütmek çok daha zor. Güney Kaliforniya'nın Santa Monica çevreyolunda yeni saldırgan kapitalizmin koca arabaları gösteri yaparken yakın gelecekte dünyanın öteki bölgelerinde görünecek gibi değiller.

1970'lerde Marksizm ve sosyalizmin küçük kazançlarından biri burjuva akademik dünyasına girişi oldu. 'Pembe profesör'leri eleştirmek ve öğrenci devriminin altın yılları dışında, katkılarının zayıf kaldığını ileri sürmek çok kolay olur. Karl Marx'ın kendisinin de, memuriyet verilmemekle birlikte, tanınmış toplumbilimci olduğunu ve bilimin soğuk dilinin tüm aydınlanış akılcılığıyla birlikte Marksizmin de entegre bir parçası olduğunu unutmamak gerek. Gene de akademik elbisenin arkasında saklanmak korkaklık olur. Bu yazar en azından geleceğin iktidar mücadelesinde kendi yerini barikatların yanında belirlemiştir. Bilim bize yalnızca kenardan kehanetlerde bulunmayı öğretmez, siyasal programlarca ortaya konulan sıcak direnişi de içerir.

Siyasal program hazırlamanın ilk ve en önemli niteliği bilimsel gerçekçiliktir. Kapitalizmin çelişkileri daima derinleşmiyor, genel bunalımı daima kötülemiyor ve direniş güçleri ne daima büyüyor, ne de etkisiz kalıyor. Sosyalizm için gerçekçi bir program, eğer Engels'in **Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Gelişimi** adlı onurlu ve tutkulu iddiasıyla aynı çizgide ise, hem kapitalizmin sosyalizm tarafından ne kadar aşındırılabileceğini, hem de kapitalizmin kendini yenileme gücünü açıklamak zorundadır. Sosyalist bir bilimadamı sıradan bir militandan fazla söyleyecek şeye sahip değildir fakat bilimadamı olarak kollektif tartışma zorunlu olduğunda susma hakkı da yoktur.

Sosyalizm evrensel hümanizm tasarımıdır. Enternasyonalizm ayrılmaz bir parçası olduğuna göre muhtemel bir topyekün yokolma çağında barış ve insan yaşamı konuları sosyalizmin tam kalbinde yeralırlar. Toplumsal adaletsizliğe karşı silahlı direnç bugün El Salvador'da olduğu gibi ve Güney Vietnam'da Amerikan konsolos vekili bulunduğu zamanlarda olduğu gibi zorunlu olabilir. Fakat insanların hatta muhaliflerin öldürülmesi daima son sığınak olmalı ve savaş asla övülmemelidir.

Sosyalizm uluslararası dayanışmayı öngörür fakat otoriter yöneticiler arasında değil, işçi sınıfları arasında. Sol tarafından çok sık yinelenen 'temel demokrasi' deyimini Pakistan ordusundan ödünç alırsak bu tür ataerkil retoriği ne kadar kullanırsa kullansın otoriter yönetimlerle dayanışma olamaz. Enternasyonalizm bu kadar basit değil. Dünya; bağlaşmalar, bir arada yaşama ve çekişmeler içindeki devletlerle dolu. Hangi devlet desteklenebilir? Demokrat ve toplumsal muhalefet, 'gerçekte varolan sosyalist' ülkelerde de olsa heryerde desteklenmelidir fakat emperyalist ve kapitalist güçlerin tehdidi altındaki kapitalist olmayan ülkelerin de barış içinde yaşama hakları için verdikleri mücadele desteklenmelidir. ABD'nin askeri üstünlük kurma ça-

basına tüm ilerici güçler karşı koymalıdır. Aynı zamanda ulusal ve toplumsal amaçlar çekiştiğinde uzlaşmaya varılmalıdır. Hiçbir demokrat liberal, sosyalist bir yana, işkencenin kaldırılmasından, kadın eşitliğinin kurulmasına kadar aydınlanma geleneğinin tüm değerlerine karşı savaşan vahşi ve aşikâr biçimde antidemokrat Afgan gerillalarıyla birşeyi paylaşamaz. Öte yandan aydınlanma tutumu ve insan değerleri tüfeğin ucundan, terörist bombalamalarla elde edilemez. Tek akılcı çözüm bir tür uzlaşmadır, böylelikle aydınlanmış azınlık gerçek kökleri olan ulusal duygulara sahip gerici güçlerin beyanıyla harcanmaz.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde geleceğin önemli konusu emek hareketinin yeni ilerici toplumsal hareketlerle ilişkileri olacak. Aralarında birlik kurmak için dört temel koşul gerekiyor. Birincisi, yeni toplumsal akımların toplumun ekonomik yaşamına katılma hakkı olarak tam istihdam ilkesini kabul etmeleridir. Kitle işsizliği gelişmiş kapitalizmin kaçınılmaz kaderi; temelde öteki sorunlarla uğraşan sermaye temsilcilerinin basit bir tercihi bu. Beş ülkenin, Avusturya, Japonya, Norveç, İsveç ve İsviçre'nin başarılı uygulamalarından, basitçe taklit yerine gerekli kurumsal düzenlemeleri yaparak düşük işsizlik siyasetlerinin geliştirilmesini öğrenebiliriz.

İkincisi, erkek işçi önderleri, geniş anlamıyla işçi sınıfının kadınlaşmasının farkına varmalılar. Başka yol yok; emekçi hareketi eğer bir dizi artçı konumuna ötesine geçmek istiyorsa feministlere gitmek zorundadır. Erkek ekmek getiren ideolojisi geçmişte kalmıştır.

Üçüncüsü, sosyal güvenliği, fakirliğin önlenmesini ve sağlık hizmetlerini yükümlenen kamu ilgisini temsil eden refah devleti tüm ilerici hareketlerce savunulmalıdır. Dahası refah devletinin çalışanları, hızlı büyüme döneminin çözümlerinin ötesinde daha katılımcı ve dayanışma içeren görev ve hizmetleri geliş-

tirmelidirler. Bu tür sezgiler gelişiyor ve en iyi örneği herhalde İsveç Belediye İşçileri Birliğinin şu anki programı **Kommunal**'dir. İngiliz ve Amerikan şehirlerinde gecekondular gittikçe daha fazla yayıldıkça refah devletinin geri çekilmesinin içerdiği tehlikeler her insan için açığa çıkacaktır. Aynı şekilde Avrupa kıtasında büyük sosyal güvenlik sistemi ve sağlık kurumları için 'bürokratik devletçilik' diye bağıranlara karşı, ideolojik cahilliğe bağlananlara gösterilen saygı gösterilmelidir.

Dördüncüsü, çevre konusu en büyük insan maliyetini ödeyenler için temel sorunlardan biri durumuna gelmelidir. Tartışmaların ve seçmen istatistiklerinin dedikleri ne olursa olsun zehirli maddelere maruz kalanlar, sağırlaştırıcı desibal derecesinde ve diğerleri mahveden tozda çalışanlar öğrenciler veya akademik yerleşim yerlerinin bohemleri değil, endüstriyel kapitalizmin duman dolu merkezlerindeki üreticiler ve sakinlerdir. İşçi sınıfının, ekolojistlerin ileri sürdüğü Puriten çizgiyi sineye çekmesi için bir neden yoktur çünkü zaten en az tüketen işçi sınıfıdır fakat çevre sorunlarını da ciddiye almalıdır. Gerçekten klasik emek hareketini iş güvenliği veya Almanca ve İsveçcedeki ifadesiyle **Arbeiterschutz** (sözlük anlamı 'işçilerin korunması') yoluyla genişletmek mümkündür ve bu yapılmalıdır.

Mutluluğu Aramanın Evrensel Olasılığı Üstüne

Burada sosyalist bir program sunmadım, daha çok sosyalist direncin örgütlenmesinde içerilmesi gereken görevlerin bir listesini verdim. Bunun nedeni yirminci yüzyılın bittiği dönemde siyasal ve toplumsal ajandanın, San Marino gibi sol kanat çoğunluğu olan bir ülkede bile, gelişmiş kapiatlizmden sosyalist bir dönüşüme uğrayacağına inanmamamdır. İşçilerin örgütlenme haklarına, tam istihdama, sosyal güvenliğe, sıradan (yönetici olmayan) kadınlara, Üçüncü Dünya halklarının temel haklarına saldırı, silahlanma yarışının da-

ha da artacağı tehlikesi, insan varlığının parametresi olarak çevrenin sürekli yıkıma uğraması, bütün bunlar insanlık, demokrasi, dayanışma, akıl ve sosyalizm güçlerini doğrudan ilgilendiriyor.

Gene de değişik türden bir geleceğin görünüşüne gereksinim var ve burda mekândan hızla uzaklaşıp, kısa ve şematik bir yaklaşımdan ötesini sunamam.

Ekoloji hareketinin Puriten eğilimiyle genelde Solun gelenekleri çatışabilir ve sonunda Puriten eğilimler atılabilir. Ahlâki olarak genelde etkileyici olsa da Puritenlikte çirkin bir otoriteci yön var. Devrim sonrası toplumların deneyimi geniş kitleler için tüketici olanaklarının sınırlanmasının, tüketici teknolojinin görmezlikten gelinmesi ve engellenmesiyle birlikte, sürekli karaborsa, suçluluk ve zengin tüketici ülkelere kaçma çabaları yaratan baskı yöntemleriyle yürütülebiliyor. İkincisi, Puritanizm, her insan için faydacı bir yaşam öneriyor, insan yaşamını daha büyük hedef için disiplin altına alınabilecek ve zarar görebilecek bir basit araç olarak kabul ediyor. Bu amaç özgün biçiminde aşkın Tanrı Krallığıydı, sonra Devrim cumhuriyeti oldu ve son zamanlarda büyüme olmayan denge toplumuna dönüştü.

Eğer Puriten geleneği, Hollanda Altın Çağ ressamlarınca bolca resmedildiği gibi parlak, siyah kostümlü burjuva komiteleri olarak, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesiyle karşılaştırırsak Thomas Jefferson'un sözlerinde ışık ve insanlık buluruz: «Aşağıdaki gerçekler bizim için gayet açıktır: Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır, Yaradanları tarafından bağışlanan belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler, yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır.»

Liberalizm pratiğinde, ABD'de aşağı kalmamak üzere, bu haklar çoğunlukla halkın ekseriyetinin elinden alınmıştır. Fakat buradan liberalizmin yanlış şeyler ifade ettiği sonucu çıkarılamaz, yalnızca liberalizmin bunları gerçekleştiremediği anlaşılır. Hiç-

bir siyasal tasarım halka mutluluk sözü veremez. İnsan yaşamından toplumsal düzenlere indirgenemeyen bir boyut vardır. Oysa, sosyalizmin yapısı ve Markscı komünizm için tüm erkek ve kadınlara Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğa Erişme olanağı sağlayan kurtuluş için mücadele düşüncesini içerdikleri söylenebilir.

Sosyalist görüş dünya ekonomisinin insan dayanışması temelinde, dünyanın büyük bir bölümünde bugün salgın durumda olan fakirlik ve açlığın, erken ölümün yok olması için kollektif olarak örgütlenmesidir. Marjinalleşme ve işsizlik yerine toplumsal yaşama isteyen herkesin ekonomik olarak katılım hakkını içerir. Hastalarla, zayıf ahlâkla ve baskı altındakilerle ilgilenmeyi gerektirir. Hepimiz için mutluluğun temeli olan çevre konusuna önem verir. Bireyler ve küçük grup yaratıcılığına büyük şans sağlayarak üretim araçlarının ve insanlığın temel kaynaklarının kamusal mülkiyetini öngörür. Bunu yaratıcılığı ekonomik olmayan veya hiç te yaratıcı olmayan insanların sefaleti, marjinalleştirilmesi üstünden sömürü ve baskıyla satın almaya kalkışmaz (35).

Sosyalizmin hümanist çekirdeği dünyadaki her insana mutluluğa erişmek için toplumsal, ekonomik, siyasal olanaklar sağlama peşindedir. Daha azını değil, fakat daha çoğunu.

Rüzgara Karşı

Tarihin rüzgarları gelecek on yılda veya yıllarda sosyalistlerin ayaklarını yerden kesemeyecektir. Fakat

(35) Kamu mülkiyeti ile birey yaratıcılığının birleştirilmesiyle ilgili küçük bir örnek Macaristan'daki uygulamada görülüyor. Kamu şirketleri kişileri kompüter oyunları yaratmaları için kompüter kiralıyor veya ödünç veriyorlar ve sonra bunları Batıya ihraç ediyorlar.

rüzgara yüzünü dönmenin de çekiciliği vardır çünkü insanın düşüncesinin arınmasına ve gelecek mücadeleler için yeni enerji esiniyle dolmasına yardımcı olacak bir tazelik verir.

SANAYİ AKILCILIĞI ÖTESİNDE SOSYALİZM

Elmar Altvater

1. Sosyalist başarılar - Kapitalist egemenlik

Yirminci yüzyıl haklı olarak sosyalist akımların ve devrimlerin yüzyılı olarak görülebilir. Yirmi birinci yüzyılın, üçüncü binyılın eşiğinde, dünyada elli kadar ülke kendilerini 'sosyalist' olarak tanımlıyor; Afrika sosyalizmi karşısında Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'nın 'gerçek' sosyalizmi var. Sosyalizmde Çin yolu ve Yugoslavya'nın işçilerinin özyönetim sosyalizmi var. Sosyalizmin Fransız biçimi, Batı Avrupa sosyal demokratlarının ve Sosyalist Enternasyonalin demokratik sosyalizmi... yani eğer tartışılacaksa hangi sosyalizm kasdedilmektedir? Özellikle Mussolini kendisine sosyalist dedikten ve Alman faşist partisinin adı Nasyonal Sosyalist olduktan sonra tanım zorunludur.

Fakat tanımlarla başlamayalım. Sosyalist devrimlerin çeşitliliği, kendilerine sosyalist diyen ülkelerin sayısı belirleyici değil. 'Sosyalist devrimlerin yüzyılı' sonunda gerçekten, en azından dört nedenle, karışıklık göstergeleri ortada.

Öncelikle, sosyalist eğilimlere ve ağır bunalımlarına karşın dünya kapitalist sisteminin ekonomik, siyasal ve askeri egemenliği sağlam duruyor. Kapitalin değerlendirici ekonomik ilkesiyle burjuva yönetiminin siyasal ilkesi demokrasiyle otoriterlik arasında salınıyor ve büyük oranda gelişimini bu belirliyor.

İkincisi, 'sosyalizm' gerçeği başlangıçta belirtildiği kadar da çeşitlenmiş değil. Bugün gerçekleşen sosyalizm ulus düzeyindedir ve burjuva da, sosyalist de olsa ulusal devletin iki ögesi çelişkiye düşebilir. Bir ülkede sosyalizm kurulurken her ulusal devlette çelişki gene de kapitalizmle sosyalizm arasındaki mücadele olarak yorumlanabilir. Artık Ussuri ırmağında Vietnam ve Çin orduları birbiriyle dövüşüp karşılıklı ateş edebildiklerine göre, barış içinde birarada yaşamayla ulusal devletin uyumu konusundaki sosyalist kuram gerçek sosyalizm açısından savunulamaz olmaktadır, 1917 ütopyası gözden geçirilmelidir, 'Ekim Devriminin gücü tükenmiştir', Polonya'da 13 Aralık 1981'de sıkıyönetimin ilânından sonra PCI bunu açıklamıştır.

Üçüncüsü bilimsel sosyalizmin kuramı olarak marksizmle ilgili sorunlar vardır. N'nci kez 'marksizmin bunalımı'ndan söz etmek arzusunda değilim fakat **analitik bir kuram olarak marksizm** ile **somut bir ütopya olarak marksizm** arasındaki gedik, eğer Gramsci gibi marksizmi 'praksis felsefesi' olarak kavrıyorsak dikkate alınması gereken bir eksikliktir. Sosyalizmin ne olduğu ve olabileceğine ilişkin somut ütopya dünyanın değişik bölgelerinde çok değişik değerlendirilebilir. Gene de, şurda burda iyi tanınan kişiler itiraf etmek istemeseler de ve 'sosyalist inşaînın başarılarından sözetseler de, sorun her yerde ortadadır.

Dördüncüsü, bugün, her zamankinden fazla olarak, somut ütopya, üretici güçlerin mevcut düzeyinde yaratılabilecek refahı potansiyel olarak dikkate almak durumundadır. Fakat işin öbür yönünü de göz önünde bulundurmak gerekir: Üretici güçler yıkıcı güçler olabilir; bilim ve teknoloji nötr değildir, mantıksal olarak somut ütopyayı kâbusa döndürebilecek insan ilişkisini içerirler.

Yüzyılın başında Ekim Devrimi sosyalizme giden ve sosyalizm içinde oluşan gelişme yolunu gösterir gibi göründü. Sosyalizmin bir ülkedeki kaçınılmaz in-

şası ve sosyalizmin bundan sonra gelen yayılımı birçok ulusal sosyalizm tiplerinin ortaya çıkması sonucunu verdi. Bunlar ancak kısmen sosyalist dünya sisteminin parçası olarak kavranılabilirler. (özellikle de Varşova Paktı ülkeleri) Çünkü şöyle ya da böyle kapitalist egemenliğindeki dünya pazarı ile (yalnız dış borç ile de olsa) bütünleşmişlerdir.

2. Gecikmiş Sanayileşmenin Sosyalizmi

Sosyalizm nedir? Hangi sosyalizm? Geleneksel yanıt şöyle: Eğer tarih teleolojik olarak örgütlenmiş bir süreç olarak anlaşılıyorsa o zaman sosyalizm insan yaşamının düzenlenmesinde akılcılığın artışı yani üretim araçlarının mülkiyetinin özel ellerden toplumsal kurumlara öncelikle devlete geçmesi demektir. Bu değişimin kendisi devrimci eylemdir ve kısa bir zaman içinde de gerçekleşemez. Kurtuluş eylemi olarak daha kısa veya uzun bir zaman alabilir, eylemin öznesi de işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı 'öncü parti' içinde örgütlenmiştir ve sınıf birliğini sağlayarak bireyci olmayan, uyuşmacı olmayan kollektif bir eylemin zorunluluğunda oydaşmayı sağlar.

Bunun modelin kaba bir şeması olduğu açık. Merkezde toplum örgütlenmesinin akılcılığı ve hemen hemen doğa kurallarına uygun bir biçimde düzenlenişi yatıyor. Kalkınmayı hızlandıran birikim sürecinin akılcı örgütlenmesi olarak sosyalizm kısaca kapitalizmin durgunluk eğilimi ve pazar anarşisinin karşısındadır, Lenin, Preobrajensky, Buharin ve bunların kuşağının bilinçleri buydu; başarıları bugün de izlenebiliyor fakat bugün daha yumuşamış bir biçim kazandı.

'Akılcılık (ölçütü) kültü' açısından İkinci ve Üçüncü Enternasyonal, temelde, sosyal demokrasinin kapitalist sistemde bulunan araçlarla akılcı sistemi bunalıma düşmeden kurabileceği (örgütlenmiş kapitalizm) inancı arasındaki farklılıklarında yatıyor: Komünist Enternasyonal toplumsal örgütlenmenin akılcılığının ancak burjuva egemenliğinin yok edilerek sosyalizmin

kurulması yoluna girilmesiyle elde edilebileceği görüşünü savundu. Lenin'in sosyalizm tanımı yalnız kavranılabilir kısaca bir formül değil, aynı zamanda sosyalizm projesinin yoğunlaştırılmış bir ifadesidir de: 'Sosyalizm tüm ülkenin artı sovyet gücünün elektrifikasyonudur' Gosplan modelinin akılcılığı özellikle 1929'da kapitalist sistemin düştüğü bunalımın ışığında kavranılmış görülmektedir. Taylor'un bilimsel çözümlemeleri yalnız Sovyetler Birliğinde değil, akılcılıktan esinlenen sosyal demokrat Alman sendikalarında ve başka yerlerde de uygulanmıştır. Montaj sistemi sosyalizmi komünizme daha yakınlaştıran bir adım sözünü üretimde sağladığı yoğun artışla vermektedir. Böylelikle daha hızlı büyümenin akılcı ölçütü büyüme hızı terimleriyle ifade edilmiş, **'dognat i peregnat'**, kapitalizme yetişmenin ve onu yenmenin ölçütü olarak kalkınmanın standart hedefi durumuna gelmiştir. Yaşamdaki maddi, kültürel ve manevi değerlere ilişkin formüllerin tartışılmasında verimliliğin ölçülmesinin soyutluğu nadiren doğrulanabilirlik sunmaktadır.

Sosyalizm **gecikmiş sanayileşme**nin karşısında randımanlı toplumsal bir model olarak konulmuştur. Bu şaşırtıcı değil çünkü toplumsallaştırmanın değişik sosyalist biçimleri, Doğu Almanya ve Çekoslovakya dışında ancak azgelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde gerçekleştirilmiştir. Gerçekten yoğun sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için toplumsal güçlerin harekete geçirilmesi Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Çin'de de, Macaristan'da olduğu gibi Yugoslavya'da da, büyük bir kazanımdır. İtiraf etmek gerekir ki çağdaşlaşma, sanayileşme ve harekete geçirme modelinin sınırları kendisini ancak dakik işin kampanya türü planlamanın yerini alması gerektiğinde açığa vurur, sorun I. bölümün veya büyük ölçekli projelerin önceliği sorunu olmadıkça, milyonlarca tüketici için merkezleşmemiş bir araç olarak kaldıkça ortaya çıkmaz. Kural olarak, akılcılık ölçütünün kusurları açığa çıkmıştır ve

merkezi meşruluğun akılcılığı uygulamak zorunda kalmasıyla, meşruluğun kayıpları böylelikle zararlarını üretmiştir. Araştırma yanlışlıkların ve kusurların sorumlularının aranmasıyla başlar. İktidarın mücadelelerinin, sindirme avlarının, özleştirilerinin ve ikiyüzlülüğün tiksindirici gözlüğü başlangıçtaki oydaşmayı değersizlendirme ve sosyalizmin 'propagandacı eğilimi'ni zayıflatma sonucunu verir.

Kendi ölçütüyle yargılanan akılcılık böylelikle akıldışılığa dönüştürülebilir. Bunun ayrıntısıyla açıklanması en azından 'sosyalizm' tasarımının yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğunu teyit etmek için gereklidir. Akılcılık tartışılırken sorun Max Weber, Von Mieses veya Hayek geleneğindeki burjuva sosyalist eleştirisini savunarak akılcılığın dolayısıyla refahın ancak pazar mekanizmasının işleyişiyle sağlanabileceğini ileri sürmek değil. Bu yargı özellikle Avrupa akılcılık kavramını geçmişe ve geleceğe ve tüm dünyaya yaygınlaştırmasına karşılık Lange, Lippincott tarafından, birçoklarıyla birlikte Novoşilov, Nemshchinov ve Strumilin akılcı planlamanın uygunluğunu kanıtlamadan önce bütünüyle eleştirilmişti. Bu arada Leontiev'in ulusal gelir hesaplama modeli de kapitalist ekonomik planlamaya uygulanmaya başlanmıştır. Tartışılan 'akıldışılık' sosyalizmin sanayi biçiminin sınırlarına ilişkin olaraö anlaşılmıştır. Kapitalist mülkiyet biçimi ve kazanımın biçiminden doğan özel sınırların aşılmasına karşın eylem praksiolojisinin akılcılığı ilke olarak aynı kalmaktadır. Öyle görülmektedir ki sanayileşme sürecinin **hızlandırılması** elde edilebilmekte fakat Marx ve Engels'in **Komünist Manifesto**da sözünü ettik'eri 'özgür üreticiler birliği' gerçekleşmemektedir. Dünya kapitalist sistemi içinde kalkınmayı sağlayacak gecikmiş sanayileşme stratejisi azgelişmiş ülkelerde ulusal ekonomik güçlerin kullanımı ile ve dünya pazarından kısmen korunmayla (ayrılmayla) olanaklı olan strateji olarak ortaya çıkmakta

ve buna sosyalizm denilmektedir. Kendilerine sosyalist diyen ülkelerin çeşitliliği böyle doğmaktadır. Sanayileşmenin belirli bir düzeyinden sonra (bazen bundan da önce) sanayileşmenin kendisinin sorun durumuna geldiğini, çözümün üretim ve yeniden üretimin düzenlenmesinden yeni biçimler gerektirdiğini ileri sürerek tezimizi geliştirebiliriz. Düzenleme ile hem ekonomik yeniden üretim yöntemini (üretim biçimi) hem de egemenliğin siyasal örgütlenmesini (toplumsal oluşumu) anlatmak istiyorum.

Bu noktada bir açıklama yapmak zorunlu oluyor. Kapitalist ve sosyalist üretim biçimlerinden ikisi ayrı ayrı ve değişik modeller olarak varmış gibi konuşmaya alışmışız. Belirli açılardan bunun bir anlamı var fakat üretim biçimi ve toplumsal oluşum bütün olarak toplum için değişik gelenekler ve çok sayıda ögeyle karmaşık bir yapı oluşturur. Örnek olarak, kapitalist toplumda devlet kurumunun ekonomik yeniden üretimde etkin bir rolü olabilir (Keynescilik) veya ekonomik süreçten çekilebilir (Neoliberalizm). Sonuç olarak sınıflar arası ilişkiler, toplumda uygulanan kararların ve ideolojik içeriğin etkisinin değişmesi gibi değişir. Bir biçimden ötekine geçiş toplum biçiminde devrimci bir **dönüşüm** olmadan **değişme** diye adlandırılabilir. Toplum gerekli dönüşümlere karşı esnek oldukça acil sorunları çözme kapasitesi de o kadar büyük olur. Çağdaşlaşma sosyalizmi diyebileceğimiz toplumsal oluşum kuşkusuz gecikme, bağımlılık, fakirlik sorunlarını (Sovyetler Birliği, Çin, Küba ve Kuzey Kore'de) çözmüştür ve Nikaragua gibi ülkeler için bir yaklaşım biçimi oluşturabilir. Fakat bu göreve tutunmak başka sorunların çözümünü engelleyebilir, zorlaştırabilir ve yeni sorunlar çıkarabilir. Sanayileşerek kalkınmış ülkelerde sosyalist devrimlerin değil fakat sosyal demokrat dönüşümlerin gerçekleşmiş olması bir çakışma olarak görülmektedir; korporatif blok oluşumu ile ilgili olarak Keynesci devlet müda-

halesi ile refah devletinin yaratılışını tanık gösterebiliriz.

Gramsci'nin **transformismo** tartışmasından beri dönüşüm kavramı olumsuz bir vurgu kazandı; oysa Gramsci emekçi hareketin ast düzeydeki uyumu ve burjuvazinin egemenliğini üstüne kurduğu örgütlenmesindeki yeniden yapılanma eğilimlerinden sözediyordu. Gene de her iki düşünce de bu kavramın olumlu yorumu için ağır basıyor. Birincisi, sosyalist toplumlar bile istikrar için ve egemenliklerini güvence altına almak için dönüşüme uğramak durumundadırlar, yoksa fosilleşir ve çökerler. İkincisi, dönüşümün antitezi veya pasif devrim -yani aktif devrim- birçok tarihsel durumda soyut, uygunsuz veya basitce pratiklikten uzaktır. Rosa Luxemburg reform ve devrim arasında diyalektiğin gerekliliğini vurgulayarak dönüşümün aynı zamanda reform stratejisi olarak yorumlanabileceğini açıklamıştır. Yani dönüşüm düzenleyici ögenin kapasitesi artık sorunların çözümünde yetersiz kalıyorsa zorunludur: işleyiş biçimi eski sorunlar çözülmeden yeni sorunlar yaratmaya başlamıştır. Doğal olarak bu genel yargı gerçek sosyalist üretim biçimine de uygulanabilir. Komünizm veya sosyalizm, Marx ve Engels'in ileri sürdükleri gibi, bir öğreti değil gerçek bir harekettir; biz de tarihsel görevlerin oydaşmalı çözümü için gereklidir diye ekleyebiliriz.

Yirminci yüzyılın sonunda, Aurelio Peccei'nin dediği gibi, (sağda da olsa sosyalizm üstüne bir yetke olduğu tartışılmaz) 'dünya çığır açacak bir kavşaktadır' Çözülmeyi bekleyen sorunlar açıktır: Çılgınca artan silah düzeni karşısında barışın güvenceye kavuşturulması, evrensel düzeyde insan yaşamının doğal ögelerinin korunması, çalışma koşulları ve dünya nüfusunun maddi ve kültürel beslenmesi. Sorunlar taşımaktadır. Bunların özel hükümet modelinin sürekli artan yetersizliğiyle ilişkili olduğu ve ancak bu model dönüştürülebildiğinde aşılabilecekleri açıktır. Bu ay-

nı zamanda gerçek sosyalist üretim biçiminin gecikmiş sanayileşmeyi düzenleyen unsuruna da ilişkindir, yalnız kapitalizmin sorunu değildir.

3. İstihdam, Sermaye ve Çevrede Bunalım

Ekonomik sorunla başlayalım çünkü toplumsal düzende önemli değişiklikler istihdam yapısında gerçekleşmektedir. Gerçekten yeni teknoloji nedeniyle (fakat yalnız bu nedenle değil) çalışma manifaktürden büyük ölçekli sanayiye ve ordan Taylorizme geçen değişikliklere konu olmuştur. Bu değişikliklerin yeni 'düzenleme ögeleri'nin gelişimi, bununla birlikte çalışmanın doğasında, emeğin örgütlenişinde, halkın yaşam koşullarında ve ekonomiyle siyasetin yeni ilişkisinde ve yeni ideolojilerin önem kazanmasında değişiklikler getirdiğini söylemek hiç te nedensiz değil. 'Akılcılık kültü', ulusal ekonomik mekanizma içinde, en modern makinalarla, işyerinde emeğin örgütlenmesine, merkezi planlamaya -kapitalizmde halen yoktur- doğanın kontrolüne uygulanmıştır. Partinin biçimi bile akılcılığa göre oluşturulmuştur: örgütlenme ilkeleri nerdeyse işgücünün şirketde Taylorist-Fordist örgütlenişiyle özdeşleşmiştir. Hiyerarşi ve delegasyon, temsilcilik ve sorumluluk, karar sürecinin merkezileşmesi, (demokratik merkeziyet) disiplin ve son olarak bürokrasi bütün olarak sistem tarafından belirlenmektedir.

Fakat bu düzenleme modeli çürütmekteyse ne olacak? Eğer çalışma ve emeğin örgütlenmesiyle iş ve tatil zamanları arasındaki ilişki değişmişse ne olacak? Eğer sanayide çalışma, moda olan terimi kullanırsak 'sanayi-sonrası' çalışma biçimine dönüşmüşse? Gelişmiş kapitalist ülkelerde emeğin **biçimsizleşmesi** başlayalı çok oldu: Sanayide çalışmanın verimliliğindeki artış o kadar büyü ki ve endüstri sektörünün yayılma olanakları o kadar sınırlı ki (sanayi ürünlerindeki artık, çevre sınırlamaları, vb.) yıllardır fazlalık oluşuyor. Refah dönemlerinde bu eğilim artan işgücünün

'hizmet sektörü'nde 'üçüncü sektör' olarak emilmesi nedeniyle hâlâ iyimserlik içinde ele alınmaktadır. Bu arada yeni teknoloji ticarete ve hizmet sektöründeki işlere öyle saldırmaktadır ki, daha 1956'da Hannah Arendt'in söylediği gibi 'çalışma, çalışan toplumdan uzaklaşmaktadır' Fakat bu öfori işi olanlarla hâlâ işsiz olanlar arasındaki ayrımı gizlemektedir. Eğer bu yapısal bir durumsa ve ekonomik etkenlerden kaynaklanmıyorsa, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, sosyalist tasarım için birden fazla nedenle olağanüstü bir sonuç yaratacaktır.

Bir tek neden, çalışanlar ve işsizler ayrımı bir kesimi ayrıcalıklı duruma getirirken öteki kesimi marjinalleştirecektir. Franco Rodano'nun 1981'de PCI'nın çizgi değiştirmesine karşı polemiğinde uyardığı gibi, akılcılık açısından, işçi sınıfının tarihsel gelişimin öznesi olmaktan çıkması, 'kendi için sınıf' olmaktan uzaklaşmasını doğal olarak getirir. İşçi sınıfı bölünebilir ve genel akılcılığın egemenlik tasarımı peşinden gideceğine, kendisini çıkar grubu birlikteliği içinde bulabilir. Daha basit ifadesiyle; işsizleri, emeğin örgütleniş ilkelerinden türeyen geleneksel biçimle birleştirmek çok zordur ve işini yitirme korkusunda olanlar toplumu değiştirme yolunda muhalefet etmektense konumlarını savunma eğilimi içindedirler.

Bir başka sonuç çalışmanın 'bozulması' veya 'resmiyetten uzaklaşması'dır. Kapitalist ve gerçek sosyalist üretim biçimlerinde emek parayla değiştirilmektedir: Sözleşme ilişkisi temelinde çalışmanın karşılığı budur. Bu bağlamda 'işveren'in yasal olarak kim olduğu (başka yönlerden çok önemli de olsa) önemli değildir: İster özel girişim olsun, ister devlet yetkesi, ister kollektif olarak sahiplenilmiş şirket. Her durumda yalnız emeğin karşılığının belirlenmesinde değil işin yürütüleceği koşulları da belirleyen resmi bir ilişki vardır: kaza sigortası, çalışma saatleri, vb. Ayrıca toplumsal güvenlik (ulusal sigorta) ve bireyin çıkarları-

nı temsil eden örgütlenme yani sendikalar da vardır. Bozulma veya gayri resmileşme, artık, çalışma ilişkisinde istihdam edilmenin ögelerinden birinin bulunmadığı tüm eğilimlere verilen addır: açık sözleşme, devlet koruması, sendika örgütlenmesi. Sanayi emeğinin resmi olmayan sektör denilen çalışmaya dönüşmesi tüm kapitalist dünyada, sosyalist ülkelerde de işgücünün üçte birini kapsayan çok güçlü bir eğilimdir. Resmi olmayan sektör tüm yönleriyle sanayiden bağımsız değildir, tersine, büyük sanayi endişelerinin **'decentramento produttivo'** stratejisinin doğrudan sonucu olabilir. Fakat çalışma artık endüstriyel çalışma değildir, işçiler sanayi sisteminin proletaryası değildir veya Fordist montaj bandının 'yoğun işçilerii olmaktan da çıkmışlardır. Böylelikle çalışma biçimi değişmişse, siyasal örgütlenmenin biçimi de aynı kalamaz. Bunu kavrayamıyan sosyalist veya komünist örgütler, partiler tarihsel olarak yenilgiye mahkûmdur.

Eğer çalışmanın doğasında gerçekten bir değişiklik kavranılacaksa ve bu Gramsci'nin **transformismo** anlayışında olmayacaksa, oz man istihdam veya tam istihdam yeniden yanımlanmalıdır. Joan Robinson ekonomideki ikinci bunalımdan sözettiğinde haklıydı çünkü çalışmanın niteliğine ilişkin değil niceliğine ilişkin sorunlara yanıt aramaktaydı. Herşeyden önce sanayileşmenin hızlandırılmasıyla işbulma sorunu karşısında değiliz, en azından dünyanın gelişmiş bölgelerinde sorun bu değil. Çünkü 'yaşayan' emeğin 'ölü' emekle değiştirilmesi eğiliminde, sanayi sisteminin mantığını kalıtımsal olarak alarak, büyüme hızının, sürekli bir istihdam düzeyi sağlaması için, iş arayan milyonluk orduva yeni işler yaratması için, sürekli artması gerekir. Gecikmiş sanayileşmenin az gelişmiş bölgeler için bir çözüm gösterip göstermediği gittikçe artan biçimde kuşku konusu olmaktadır. Bu sanayileşmeye ve sosyalizmin harekete geçirilmesine ilişkin **mutlak bir sınır** oluşturmaktadır ve ancak yeni, değiı-

şik bir sosyalist tasarımın üretilmesiyle üstesinden gelinebilir.

Çalışmanın geyri resmileşmesi açıktır ki yalnızca bir gelişim hareketi değildir. Geriletici yönleri de var. Fakirliğin ve gereksinimin ürünü. Resmi istihdam ilişkisinin korumasının dışındaki emek ortalamanın üstünde sömürüye uğrar çünkü yeniden üretim düzeyini küçültmek olanaklıdır. Elbette bu pazar dışı ikameci bir sektörün yanında yer alması koşulunda olanaklıdır. Fakirliğin bu tür hiyerarşisi Üçüncü Dünya ülkelerinde özellikle egemendir: **Resmi** bir sanayi sektörü genelde çokuluslu ögelerin egemenliği altındadır, yanında **gayri resmi sektör** gene pazar için üretim yapar fakat bunu emeğin düzensizliği ve özellikle ucuzluğu sayesinde becerebilir ve en altta onsuz hiçbir şeyin işlevini yürütemeyeceği **geçimlik** ekonomi vardır. Bu sorunun çözümü sanayileşmede değildir ancak dünya çapında kaynak ve gelirin yeniden dağıtımı ile çözüm olanaklı olabilir. Buraya gelmeden önce bir başka ekonomik sorunun, yani borcun, **bunalımdaki kapitalin** sözünü etmek gerekir.

Artık Üçüncü Dünya ülkelerinin ve birçok 'gerçek sosyalist' ülkenin çok ağır borç yükü olmasının sanayileşme modeli ile ilgili olduğu tartışmasız bir gerçek olarak kabul ediliyor. Seksenlerdeki borç bunalımının gecikmiş sanayileşme modelinin yıkımı sonucu olduğunu düşünmek için yeterli kanıt var; model zaten çok gelişmiş sanayi ülkelerinin varlığında uygulanmaya çalışılıyor. 'Yerli çokuluslu girişim pazarları kontrol eder, üretimin yapısını belirler, emeğin uluslararası bölüşüm sistemini oluşturur, teknolojik düzeyi ve bunun yanında mali ilişkileri kararlaştırır. Son ilişki krediye dayanmaktadır dolayısıyla krediyi veren borç alanın ödeme gücünü değerlendirir ve ücretini faiz olarak alır. Yetmişlerde büyük miktarda borç kapitalin olanaklı olduğu zamanlarda (dönemsel bunalımlar ve yatırım yokluğu açısından kapitalizmin bağ-

rında oldukça normal bir ifade) bunun Üçüncü Dünya ve 'gerçek sosyalist' ülkelerin sanayileşmesi için başarılı bir temel oluşturacağı düşünülüyordu. Gecikmiş sanayileşmenin ihracat kaynaklı, ithalat ikameci modelinin çeşitli, rekabetçi üretim yapılarının kurulması için istenileni vereceği kabul ediliyordu. Bu güven yalnızca kredilerin tüketim amacıyla kullanılmasından veya kârsız prestij projelerine yatırılmasından dolayı yıkılmadı. Daha önemlisi gecikmiş sanayileşme umutları daha başından beri hayaldi, özellikle borcun karşılığını yabancı parayla ödeme zorunluluğu dünya pazarının gelişmesinde gizli bir bağımlılık yaratıyordu.

Kredi ve borç bunalımı borçlu ülkelerin sırtında ağır bir yükten daha fazla bir şey. Yalnızca kredi veren kurumları ve uluslararası bankaları da tehlikeye atmıyor. Para, mal dolaşımı ilişkisi kuran ülkeler arasında 'çöpçatan'dır ve eğer kapital bunalıma düşerse toplumsal bireşim ortamı da bunalıma girer. Dünya parasının bunalıma girmesiyle kapitalist dünyayı birarada tutan 'altın bağ' da (Polanyi) yırtılabilir. Ulusal ekonomilerin dünya pazarından kopmaya zorlanmaları, yeniden üretim koşullarınca desteklenmeyen otarki yönüne çekilmeleri, yapı olarak hastalıklı olabilir; Pol Pot yönetimindeki Kamboçya'da olduğu gibi şehirlerden nüfus çekilebilir, kültürel bir gerileme olabilir ve otoriter saldırı ve terör başlar. Bugün çok gelişmiş ülkelerde bir gerçek olan yaşam biçimi olarak sanayiden uzaklaşma daralan pazarlarla ölçek ekonomilerini çok zor duruma sokup, yedek parçadan yoksun bırakarak devam edebilir.

Aynı nedenle krediyle finanse edilen hızlandırılmış sanayileşme modeli yalnız seçilmiş yolda daha fazla ilerlemeyi engelleyen bir sınıra gelmiş değil, daha kötüsü kalkınmanın başarılarını da yıkıyor. Büyük fedakârlıklarla ileriye çevrilmeye çalışılan hayali kal-

kınına tekeri geriye dönmeye başlıyor ve yeni ve daha büyük fedakârlıklara neden oluyor.

Burad kuramsal ve siyasal olarak sosyalist akımların ve örgütlerin yeteri kadar dikkat etmedikleri bir alana giriyoruz, en azından Batıda durum böyle. Kapital, maliye ve parada uluslararası bir reform olmadan alternatif bir gelişimin olanağı yok. Şimdiki durumda böyle bir reforma olan gereksinim çok açık görülüyor çünkü karşılanamayan borç silme istekleri bunu gösteriyor. Gelişmiş kapitalist ülkeler bloğuyla Üçüncü Dünya ve gerçek sosyalist ülkeler bloğu arasındaki siyasal anlaşmazlık şu anda temelde açılmış bulunan veya verilecek borçların dağılımında yoğunlaşıyor. Başarılamayan gecikmiş sanayileşme tartışmasına ilişkin bir çözüme rıza göstermek kapitalist düzenin çerçevesinde 'düşman kardeşlerin rekabeti' altında gerçekçi bir görüş olarak kabul edilemez.

Sosyalistlerin dünya kapitalist sisteminin soyut değer biçimi olarak para üstünde böyle durmaları paradoksmuş gibi görünüyor. **Çözümlemeci** bir kuram olarak marksizm para ölçütünü çok zorlaştırıyor. (Belki bunun nedeni Marx'ın para kuramının herhangi burjuva para kuramından çok daha zengin olması). Fakat para marksizmde neden **somut bir ütopya** olsun? Parada değişimin soyutluğu, toplumsal olanla maddi olanın ayrılışı, kullanım değeri ilişkisinin yoğunlaşması vardır. Marx kapital üstüne yani dolaşım ve ödeme üstüne araştırmalarında paranın malların karşısındaki bağımsızlığını zaten göstermiştir. Bütün çözümleyici adımları atma zorunluluğunu duymadan şimdiki borç bunalımını dünya çapında para dolaşımının gerçek birikimden ayrılması sonuçta ilke olarak ancak ikisinin bir araya getirilmesiyle çözülecek bir bunalım olarak yorumlayabiliriz. Doğal olarak kapitalist üretim biçiminde bunalımın çözüm biçimlerinin bulunduğu çözümleyici araştırmalarla gösterilebilir: Hayal ürünü iddiaların iptali, bankaların çökmesi,

borç verenlerin fakirleşmesi, kredi bunalımının üretim ve mal dolaşımına da uzanması, siyasal kurumların ve dünya pazarının yıkılması. Bu Kassandra türü bir senaryo değil, otuzlarda oldu bile. Bugün de tehlikenin aynı olduğunu **çözümlemeyle** göstermek olanağı var, eğer bugün tehlike daha büyük değilse, marksizmi **somut bir ütopya** olarak anlayan herkes bu çözümlemenin sonucunu kabul edebilir çünkü onlar bunalımın daha ağırlaşmasının siyasal çelişkilerin büyümesiyle ilerlemeci, verimli bir sonuç getireceğini bekliyorlar. Fakat bunalımın kitleleri sağa çektiği türünden bir görüş ileri sürülerek otoriter çözümlerden kuşku duyulursa o zaman değerin daha soyut biçimleriyle para ve krediyle ilgili sorunlara mantıksal olarak çözüm aramak gerekiyor.

Burada bunalıma ilişkin çeşitli açıklamaların kaynaştığı bir noktada odaklaşıyoruz. Öncelikle tarih, sanayi çalışmasının herkesin hizmetinde olmadığını kanıtlıyor. İkincisi, para gerçek temelinden o kadar bağımsızlaştı ki kendisi de bunalıma düştü. Fakat üçüncüsü, soyut değerin kullanım değerinden, üretim ve yeniden üretimin maddi ve doğal temelinden hatta yaşamın kendisinden bu kadar ayrılmasına doğal çevrenin zarar görmesine ve kısmen tahrip edilmesine yol açtı. Bunun gerçek sosyalist ülkelerde bile ortaya çıkmış olması gerçeği, yalnızca soyut değerden kaynaklanan sosyalizmin ancak **kısmen** aşılabildiği şeklinde tezimizi etkiler. Kapitalist üretim biçiminde amaç ve araçların akılcılığı optimum kapital değerlendirme biçimindedir, doğal çevrenin dikkate alınmasını gerektirmez. Kârın maksimize edilmesi, maliyetlerin ve üretimin sonuçlarının bilinçle veya bilinçdışı maddileştirilmesiyle sağlanır. Maliyetler böylelikle bireysel olarak düşürülür, toplumun üstüne yıkılır. Bu birçoklarınca çözümlenmiş iyi bilinen bir konudur. Doğal kaynaklar sistemi, insanal olanlar da içinde), özel sanayinin üretim maliyetleriyle başedebildiği

müddetçe ve çevrenin zarar görmesiyle etkilenen insanlar kendilerini ancak marjinal biçimde ifade edebildikleri sürece, onların kapital yatırımıyla ilgili sınırlı akılcılıkları ekonomik gelişimde dinamik bir etken olarak kalacaktır. Bernard Mandeville'in 'kamu yararı'na dönüşen' provakatif klasik 'özel ayıp' tanımı doğrulanmıştır. Gene de maddileştirme stratejisinin sınırları vardır: (Buna Freudcu anlamda büyük baskı mekanizması denilebilir) Aceleci sanayi ürünü olarak dioksinin yapılmış olmasına karşın büyük muhalefetle karşılaşmıştır ve bugün sızıntı yapmaktadır, büyük masraflarla nötralize edilebilmektedir. Maliyet para demektir, üretiminde ek ıslah maddeleri kullanılmaktadır ve toplumsal yeniden dağıtım süreci içinde kapitalin kârlılığını düşürmektedir.

Sorun katlanarak gitmektedir. Başlangıçta çevre kirlenmesine karşılık en azından kapitalin değerlendirilmesi ve birikim hızının artırılması olanaklıydı. Bugün bu değiş-tokuş olanaksızdır: Dış maliyetler dışarda kalmamakta, içerde önemli bir farklılık yaratmaktadır. Çevrenin yıkımıyla birlikte kâr da batmaktadır. Bu arada gelişmiş kapitalist ülkelerde sanayinin yarattığı yıkımı düzeltmek için büyük miktarda paralar harcanmaktadır. Ormanları tahrip eden asit yağmurunu nötralize etmek için kireç kullanma girişiminde bulunulmuştur. Teknolojik-biyokimyasal mekanizmaların istenilen sonuçları vermekten uzak olmasına karşılık, bir yandan da pisliğe para ödemeyişimizin ve pisliği yaratanlara onu temizlemesi için ayrıca para verişimizin sistemin sorunları olduğu açıktır.

Eğer hesaplamalar özel sanayi yerine toplum açısından yapılmış olsaydı şaşırtıcı bir sonuca ulaşılırdı: Endüstriyel büyümenin masrafları, geriye verdiğinden daha büyüktür. Bu durumda ancak umutsuz insanlar eski stratejinin korunmasını isteyebilir, borç karşılığı nedeniyle yıkımla karşı karşıya olan ülkeler geri öde-

me taahhütlerini karşılayabilmek için doğal kaynaklarının dibini kazımaktadırlar. Kısa dönem için borçlarını ödeyebilmek üzere doğal kaynakların böyle kullanımı ve yıkımı, gelecek kuşakların yaşama koşullarının kirletilmesi hatta yok edilmesi trajiktir. Çevreye güven bunalımıyla arada kendini güçlendiren geribesleme vardır. Niceliksel de niteliksel de tanımlansa, doğal çevrenin zarar görmesinden sorumlu süreç, kendiliğinden büyümemektedir. Sözkonusu sorunlara yol açan daha çok birikimin **biçimi**dir: Bieryci bir akılcılık üretimin toplumsal yönünü veya toplumsal maliyetlerini dikkate almaz. Üretim sürecine tekabül eden sanayi biçimi işçilerin sınırlanmalarından bağımsız olacak biçimde tasarlanmıştır. Yani artık insanın akılcılığına yanıt oluşturamayan bir araç yalnızca teknolojik bir gerekçeyle kullanılmaktadır. Son olarak, birikim modelinin dinamiği para sürecinin gerçek temelinden kopmasına yol açmakta böylelikle değerin soyutlanması eğilimini zorlayarak para bunalımları doğurmaktadır.

Gelişimin olağanüstü dinamik bir döneminden sonra boğucu bir dünya bunalımı ortaya çıkmıştır. Bunu kapitalist üretim biçimiyle özdeşleştirmek çok basit olur. Akılcılık yöntemi, sanayileşme biçimi, kuşkusuz sahip oldukları görevleri yerine getirmişlerdir.

Marx sanayinin işleme modelini çeşitli görünümleriyle mükemmel anlamıştı. **Grundrisse** de toplumun refah ölçüsünün artık çalışma değil kullanılır zaman olduğunu söylediğinde, üretici güçlerin gelişiminin belirli bir noktasından sonra sanayide akılcı çalışmanın mantığını nartık insanların potansiyel güçlerini gerçekleştirmeleri için yetersiz kalacağını söylediğinde bunu ifade etmiştir. Bu gözlem hep sanayide gelişmenin üretici güçlere katkısıyla otomatik olarak refah yaratılacağı ve tek tek bireylere refah içinde olacakları, büyük bir boş zaman süresi sağlayacağı biçimde yorumlanmıştır. Çağdaş bakış açısıyla, yirminci yüz-

yılın sonunda bu ütopya pek somut görünmüyor. Elbette refah potansiyeli çok büyük fakat doğal kaynakların tahrip edilişi de aynı derecede önemli ve daha kötüsü refah yaratan sanayi biçimiyle bağıntılı toplumsal yapıların dünya çapındaki yıkıcı eğilimleri. Marx'ın ütopyasını somutlaştırmaya başlamadan önce sanayi sistemlerinin mekanizmasında içerilen potansiyel çelişkinin yok edilmesi gerekir. Kapitalist ve mevcut sosyalist üretim biçimleri arasında yakınlaşma kuramları bir yana bırakılmazsa aradaki ayrımın farkına varılarak gerçek durumun olduğu gibi anlaşılması olanaklı olamaz. Fakat mevcut sosyalizmin de sorunları olduğu üstünde durmalı. Gercek sosyalist düzenlemeye bir dönüşüm olmadıkça bu sorunlar çözülemez. Gerçek sosyalizmde de gerçek özgürlük ülkesi kurulmadan önce sanayi kaybından kurtulmak gerekir.

4. Savaş Tehlikesi

Bir kalkında modelinde uluslararası bir bunalım zamanında çelişkilerde de artış olur, toplum içinde olduğu gibi devletler arasında da çekişmeler artar. Kalkınma yolu ve bunun siyasal düzenlenişi üstüne oydaşma bunalım döneminde daha önce hiç görülmemiş bir biçimde bozulur. Çelişkilerin düzenlenmesi ve hegemonik yapının korunması için gene de dünya toplumunda asgari derecede oydaşmaya gereksinim vardır. Burada daha da büyük bir sorun karşımıza çıkıyor: Üretici güçlerin gelişimi, verlimliliğin artışı, yayılımın isabeti, nakliyenin hızı, uygulanabilirliğin küçüklüğü ve büyüklüğü- yalnız sivil üretimde gerçekleşmez, üstelik öncelikle askeri sektörde gerçekleşir. Yıkıcı güçlerin mutlak, mantıksız büyümesiyle, dünyanın, insanoğlunun, yaşamın kendini yokedecek düzeye gelmesiyle bunalımın doğrudan ilişkisi vardır.

Ulusal veya uluslararası siyasal düzenin yıkılabilirliği sanayi tipinin düzenleniş sınırlarında görünmektedir. İstihdam bunalımı, erzak bunalımı ve borç tra-

jedisi çelişkiler yarattığında ve etkilenen sınıflarla insanların direncini harekete geçirdiğinde dünya barışına yönelik bir tehdit kaçınılmaz olarak artış gösterir. Sorunların birbirleriyle bağıntılı olduğu açıktır, ekonomik eğilimlerin bunalıma doğru gittiği yerde çözüm bulunamazsa barış tehlikededir. Barışın yeniden düzenlenmesi sağlanamadan ekonomik sorunlara görece oydaşma içinde bir çözüm bulunamaz. Bugün sosyalist bir tasarım bu durumu karşılayabilmeli ve bu sürece egemen olabilmelidir. Son on yılda ortaya çıkan çeşitli akımlar bir dereceye kadar altmışların tek yönlü akımlarına benzemektedirler: Barış hareketleri silahsızlanma ve detant çağrısı yepmakta, sendikalar iş ve refah istemekte, çevre hareketi çevrenin ve doğanın korunmasını istemektedir. Herbiri bunalımın bir görünümüne saldırmakta ve hepbirlikte biraz bulanık bir ifadesiyle 'oluşmamış hareketler' olarak görülmektedirler. Oysa ne barış, ne tutuculuk kendi başına siyasal bir tasarım oluşturmaz, çünkü egemen düzenin biçimini dönüştürecek bir stratejiyi amaçlamamaktadırlar.

Siyasal bir tasarım geçmişin ve bugünün yakın veya uzak geleceğe ilişkin tasarımı değildir. Somut ütopya da bir teşhis veya teknolojik görüşten fazla bir şeydir. 'Çığır açan kavşak'ta elbette ütopya yokluğu çekilmez, gerçekten, on yıllık yapısal bunalımdan sonra bu kadar uzmanın ve daha fazla şarlatanın istihdam edildiği yerde bunun devam edemeyeceği doğrulanır, fakat yapısal kopuşa ilişkin köktencilik baskı altına alınmıştır ve böylesi daha iyidir. Çünkü teknolojik olarak mümkün görülen bir geleceğe ilişkin umutlar da sürekli tutulmuştur. Bazıları, oldukça iyimser biçimde, özel mülkiyetin sonunu, teknolojik olarak gelişmiş bir toplumu, ekolojik gereksinmelerin yerine getirildiğini ve herkese iş bulunduğunu görebiliyorlar. Başkaları daha büyük bir kötümserlikle Meadows, Mesaroviç ve Pestel gibi, büyümenin sınırları-

nı tanımlıyorlar. Elbette bu iyimserlik karşısında kötümserliğin teşhis koyması sorunu değil, Ernst Bloch' un sunduğu programı kurtararak **kuramsal çözümlemeyle somut ütopyayı** birleştirme sorunu. Teşhisler ilke olarak tek yanlıdır ve kompütürlerin kullanımıyla her zaman daha iyi duruma getirilebilirler. Somut ütopyalar ise hâlâ gerçekleştirilmesi gereken olası görünümü tanımlarlar. Pratik ütopyanın bir ögesidir, teşhislerin doğru çıkmasını beklerken bunlar da olur veya olmazlar. Fakat bilime dayanan teşhisler ütopyaların ögeleridirler; ne olsa çözümlemeler 'sonradan anlaşılan teşhisler' olarak kabul edilirler. Teşhislerin, somut ütopyaların ögeleri olduğu önerisi gene de tersine çevrilemez. Dolayısıyla yirminci yüzyılın sonunda bilimsel çözümlemelerle somut ütopyaların yeni bir bileşimine varılıyor.

Çözümlemeler bunalımın derinliğini, geleneksel düzen modeli çerçevesindeki umutsuzluğunu gösterir. Bu kapitalist dünya kadar kalkınma mantıklarındaki ve praksiolojik yapılarındaki dikkate değer farklılıklara karşın mevcut sosyalizm için de geçerlidir. Oldukça benzer sorunları vardır: Üretim ve (endüstriyel) çalışmada bunalım, sermaye bunalımı, doğal çevrenin zarar görmesi hatta tahribi, savaş tehlikesi. Fakat toplumu farklı bir biçimde düzenleme çabasındaki somut ütopya zaten hedef olarak tek bir belirtiyi kendisine seçmiş olan ve kendisini çevre, barış ve istihdamın tek şampiyonu olarak gören siyasal akımlarda mevcuttur. Yeni akımları eski değerlere, endüstriyel üretim ahlâkına, artık geçmişteki gibi dinamik olamayacak modelin örgütleniş biçimlerine, Ekim devriminden hemen hemen yetmiş yıl sonra, bağlamak yozlaşma ve geri kalma olur.

5. Yetersiz Bir Sonuç

İleri sürdüklerimizi bir sonuca vardırmadan kesemeyiz. Eğer Fordist sanayi modelinin sınırları burada tanılanmış ve çözümlenmişse elbette bu 'sanayi top-

lumundan kaçmak' gibi düşüncesiz bir amaçla yapılmamıştır, Rudolf Bahro'nun ve öteki 'tutucu'ların Yeşil hareketinde ileri sürdükleri budur. Sorundan kaçmanın, insan yaşamının tüm yönleri ve harekete geçiren güçleri kökten (ve gerileticl) bir değişime konu olamayacağına ve 'kaçınanlar'ın elde etmiş oldukları kimliği korumaları mümkün olmayacağına göre, bu gerçekten ayrı olarak sanayinin ve Fordist sanayi düzenleme yönteminin aynı şey olmadığını vurgulamak önemlidir. Sanayi üretim teknolojisinden ancak geriye doğru ölümcül ve vahşi bir adım atmakla vazgeçilebilir. Kalkınmanın sınırları daha çok makina sistemiyle çalışma ve zaman ölçüsüne egemen olmuştur. (Zaman paradır; bileşik faizde olduğu gibi katlanan hızlandırma oranı kategorisidir) Ve akılcılık dar bir yıkım mantığı geliştirmiştir. Yıllar boyunca belki bir yüzyıl süresince bu maddi refahın üretilmesindeki örgütlenmiş emeğin ve akılcı sanayinin açık başarıları ve etkileyici gelişimiyle saklı kalmıştır. Fakat şimdi refahın uğursuz bir yönü olduğu açığa çıkmaktadır, yani çevrenin tahribi, işsizlik, borç ve yıkıcı gücü üretim güçleriyle aynı kategoriden hesaplanan insanoğlunu tehdit eden güçlerin gelişimi ortadadır. Fordist sanayi modelinin yıkıcılığının basitce sosyalizmi gerçekleştirerek ortadan kaldırılabileceğine inanmak hayalcilik olur. Elbette mevcut sosyalizm gelişmiş kapitalist toplumsal oluşumun birçok kusurlarını taşımamaktadır fakat burada gerekli olduğu kadarıyla sunulan ve değiştirilmiş sanayileşmeden başka bir şeyi amaçlamayan bilinçle temel sorunların çözümü mümkün olmayacaktır. Sosyalizm modelinin geliştirilmiş sanayi sistemiyle ve aynı zamanda **sanayi sonrası** perspektifiyle düzenlenmesi öncelikle çözümleyici biçimde somut bir ütopya olarak geliştirilmelidir. Henüz yirmi birinci yüzyılın eşiğindeyken bu yapılmalıdır. Yoksa Marx'ın biraz başka bir kapsamda canlandırdığı gibi yalnızca 'eski pislik' kalacaktır.

SOSYALİZMİN GÜNCELLİĞİ

Ernest Mandel

1 — Sosyalizm nedir?

Marx ve Engels'in kurduğu gelenekte, sosyalizm, komünizmin ilk ve alt aşaması anlamına gelir. Üretim araçlarının ortak mülkiyeti, emeğin sosyal özelliği ve üretimin ihtiyaçların karşılanması doğrultusunda planlanması (mal değil kullanım değeri üretmek) böyle bir toplumun özelliklerindendir. Bu toplum aynı zamanda devletten, yani kitlelerden kopuk karar verme ve yönetme mekanizmalarından da arındırılmıştır.

Böyle bir toplum ancak üreticiler ve vatandaşlar (tüketiciler) ın kendilerini yönetmeleri ve geleceği kendi avuçlarının içine almaları sayesinde yaşayabilir. Toplum kendini muhakkak surette pazar kanunlarının (değer kanunlarının) zorba otoritelerin ve devletin egemenliğinden kurtarmalıdır. Eldeki kaynakların ve emek-zamanın kullanımındaki önceliklere sistemli ve yapıcı öneriler arasında bir seçim yapılarak karar verilmelidir. İşte bu yüzden sosyalizm tek partili organlara ya da uzaktan yönetme aygıtlarına değil, kelimenin tam anlamıyla politik çoğulculuğa dayandırılmalıdır. Gerçek çoğulculuk ulusal (ve uluslararası) seçeneklerin arasından dikkatli bir seçim gerektirir. Bu, yöresel, bölgesel ve çevresel düzeyde adem-i merkeziyetçi mekanizma ile ekonomik ve sosyal aktivitelerin çeşitli dallarıyla beraber tabanda de-

mokratik seçimin yapılabileceği organların dıştalanmaması demektir.

İktidarın, uluslararası düzeydeki sosyo-politik dengede eşitsiz gelişmesi dikkate alındığında böyle bir sosyalist toplumun inşası ulusal düzeyde başlatılabilir. Ama sosyalizm tam anlamıyla yalınızca dünya çapında gerçekleştirilebilir, bu yüzden yeryüzündeki belli başlı ülkeleri içine almalıdır.

Görüldüğü gibi sosyalizm ne bir yeryüzü cenneti ve rüya, ne de bireyle, toplum ya da insanla doğa arasında mükemmel bir uyumdur. 'Tarihin sonu' olmadığı gibi insanın varlığının özelliklerinden olan çelişkinin de nihayeti değildir. Sosyalizmin taraftarları daha alçakgönüllü bir hedef peşindedirler: Yüzyıllardır kitlelerin acı çekmesine neden olan çelişkilerden birkaç tanesini çözebilmek. Sömürünün, baskının, savaşların ve insanların arasındaki geniş çaplı vahşetin bir sonu olmalıdır. Açlık ve eşitsizlik ortadan kaldırılmalıdır. Irk ayrımına, etnik gruplara, millî ya da dini azınlıklara, kadınlara karşı uygulanan kurumlaşmış ve sistemli dıştalamalara son verilmelidir. Bundan böyle ekonomik ve ekolojik kriz olmamalıdır.

Bir sosyalist olarak inanıyorum ki, bu çelişkilerin çözülmesi insanlığın ilerleme ve özgürlük yolunda önemli mesafeler kaydetmesine neden olacaktır. Bu, köleliğin ortadan kaldırılışı kadar büyük bir adım olacaktır. İnanıyorum ki bu ilerleme sadece özel mülkiyet, meta ve para ortadan kaldırılırsa gerçekleştirilebilir. Onların ortadan yok edilmesi sosyal sınıfların ve devletin yokedilmesinin ön şartıdır. Ama aynı zamanda inanıyorum ki, devletin ve sosyal sınıfların ortadan kaldırılması ile dünya çapında bir sosyalist federasyonun kurulmasının alternatifi statükoyu korumak değildir. Alternatif, giderek artan rekabet ve çelişkilerin sonucunda uygarlığın çöküşü hatta insanın yeryüzünden silinişi olabilir.

2 — Sosyalizm gereklidir.

İnsanlığın kendini mahvetme eğilimlerinin en çok göze çarptığı alanlar nükleer, biolojik ve kimyasal silah yarışı ile ekolojik dengedeki tehditlerdir. Bu eğilimlerin insanlığı nice tehdit ettiğise dair yapılan araştırmalardan örnekler vermeyeceğim. Bu alanlarda alternatif artık 'sosyalizm ya da barbarlık' değildir, 'sosyalizm ya da ölümdür'

Üçüncü Dünya ülkelerinin bazı bölgelerindeki açlık ve kıtlık tehlikesi ve emperyalist metropollerdeki nüfusun büyük bir kısmının marjinal ya da yarı-marjinal katmana kaymakta oluşu korkutucu bir gerçektir. 1985-1987 itibariyle emperyalist ülkelerdeki işsiz sayısının 40 milyon olduğunu düşünürsek ve bunların ailelerini, geçici çalışanları, genç insanları hesaba katarsak bu sayı zengin olarak addedilen ülkelerde 100 milyon civarına fırlar. Bu bize sadece daha doruk noktasına ulaşmamış olan, başlangıç aşamasındaki krizin gösterdikleri. Eğer burjuvazi 'ikili toplum'u oluşturmayı başarırsa bu sayı en azından ikiye katlanacaktır.

İşlerin uzun süre daha, herhangi bir felaket olmadan yürüyebileceği düşüncesi, kapitalist pazar ekonomisinin sonsuz esnek olduğu ve kendini kontrol mekanizmalarının son derece güçlü olduğu savına dayanmaktadır. Bu düşünce aynı zamanda kriz, savaşlar ve felaketler olduğunda da işlerin normal seyrini sürdürüp sadece periyodik kesintilere uğramasından da güç almaktadır. Ama bu periyodik kesintilerin gün geçtikçe sıklaştığını ve ağırlaştığını görmemek için kör olmak gerekir. Durumun bu olmadığını iddia edenler yüzyılımızın tarihini pek bilmiyor demektir.

Birinci Dünya Savaşı 10 milyon cana maloldu, ikincisi 80 milyona. Acaba üçüncüsü kaç can alacak? İki dünya savaşı arasında bölgesel savaşlar da oldu. İkinci Dünya Savaşından bu yana çıkan bölgesel savaşların sayısı elliyi buldu. Bu sayı her yıl, hatta neredeyse her ay artıyor.

İki savaş arasındaki dönemde, Asya ve Afrika'da 30 milyon insan açlıktan öldü. 1945 sonrası için bu sayıyı kolaylıkla 10 ile çarpabiliriz. Bu alanda felaketlerin başladığının örneği Etyopya'da yaşanan trajedidir. İki savaş arasında yayılan işkence şu anda aşağı yukarı yetmiş ülkede kurumlaşmış bir şekilde uygulanıyor. Tek olumlu nokta 1945'ten bu yana ikinci bir Auschwitz ya da Hiroshima'nın yaşanmamış oluşudur. Ama bundan sonraki 20 yılın içinde böyle bir şeyin olmayacağını garanti etmeye kim cesaret edebilir?

Yüzyılın ilk yarısında hava ve su kirliliği dünyanın belirli bölgeleriyle kısıtlıydı. Ama şu anda bırakın Amazonları ve Sahel'i, Almanya'daki ormanların yarısı yavaş yavaş ölmektedir.

Bütün bu gerçekleri gözardı etmek ne kadar yanlışsa dönüşü olmayan bir yere geldiğimize inanmak ta o derece yanlıştır. Bu kötümser yargı, korkunun, hayalkırıklığının ve tedirginliğin rasyonalizasyonudur. İnsanların cesaretlerinin kırılmasına ve onları uyuşturmaya hizmet eder. Aklın kısıtlanmasına yol açar.

Bütün yaşayan canlılarda kendini koruma içgüdüsü ve yaşama bağlılık vardır. İnsan da dahil olmak üzere. İşte bu nedenle daha zaman varken felaketlerin önüne geçmek için çalışılacaktır. İşte bu nedenle sosyalizm için savaş sürecektir. İnsanlığın geleceği ile ilgili ölümcül ve kötümser düşüncelere rağmen.

Kaçınılmaz bir şekilde uçuruma sürüklendiğimiz doğrultusundaki tezler bizi tehdit eden tehlikenin nedenlerinin yanlış değerlendirilmesinde yatmaktadır. Kendimizi mahvetme eğilimimiz ne kalıtımsal kapitalden, ne doğuştan varolan bir bozukluktan (terimler biolojik olabilir ama ana fikir 'gerçek günah'a benzemektedir.) ne erkek saldırganlığından, ne de bilim ve teknolojinin kaçınılmaz sonuçlarındandır. (Bu da İncil'deki yasak meyvayı yememe uyarısından kaynaklanan bir inanış). Bizi tehdit eden tehlikelerde akıl ve teknolojinin payı oldukça azdır.

Modern teknoloji bazı kazalara neden olabilir, ama bunun nedeni bizim teknolojinin yan etkileri konusundaki bilgisizliğimizdir. Artan bilgimiz ve tabii bilimlerdeki gelişmeler bu felaketleri önleme yeteneğimizin artmasına yardımcı olacaktır. Esas sorun başka yerde yatmaktadır. Tabii bilimlerdeki ilerlemeler ve insanın doğa üzerindeki artan kontrolü, —garanti edildiklerini söylemek daha doğru olur— insanın ikinci doğa olarak nitelendirilebilecek olan sosyal çevre, sosyal yapının evrimi ve davranışların belirlenmesi üzerindeki kontrolünün giderek azalmasına neden olmaktadır. İşte bizi tehdit eden felaketlerin ana nedeni budur.

Marksizmin öne sürdüğü noktalardan bir tanesi de bilim ve teknolojinin sosyal olarak belirlenmiş olduğudur. Giderek artan bir şekilde Marksist olmayan bilimadamları da bu görüşü benimsemektedirler. Bilim ve teknolojinin tarihinin tabii ki kendine özgü bir mantığı vardır. Bu tarih, her disipline ilişkin olan ama komşu disiplinlerdeki gelişmelerle de yakından ilgili olan bir takım talepleri beraberinde getirir. Ama esas gelişmeler genel bir sosyal mantığı yansıtır ve belirli sosyal gereksinme ve ilgi alanlarından türetilen sorular ve sorunlardan kaynaklanır.

Bu açıdan nükleer silahlanma yarışı kuantum fizik alanındaki araştırmaların kaçınılmaz bir sonucu değildir. Sentetik kimya alanındaki gelişmeler okyanusların kirlenmesini gerektirmez. Bütün bu tehdit ve tehlikeler, teknoloji ve bilimdeki gelişmelerin kapitalizmin hizmetinde oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu mantığa göre her firma, emek gücünü, bütün toplumu ve ekolojik dengeyi etkileyecek uzun vadeli sonuçları gözönüne almadan kârını en çoka yükseltmeye çalışır, çünkü firma rekabetin ve kapital birikiminin öznesidir.

Politik, ekolojik ve ekonomik felaketleri yaratan, bilginin kaçınılmaz parçalanmışlığı değildir. Uzun va-

dedeki etkileri gözönüne alınmadan, kısa ve orta vadedeki kârları yüzünden yapılan yatırımlardır. Nedenleri, sadece ve sadece burjuva toplumunun gelişim çizgilerini belirleyen, o patlamaya hazır yarım akılcılık ve geneldeki akıl-dışılıkta bulabiliriz.

Bu bizi problemin özüne getirir. Sosyalizm gereklidir çünkü, burjuva toplumunun mantığı, özel mülkiyetin, pazar ekonomisinin, kişisel servet peşinde koşmanın mantığı ve tüm bunların üstünde insanın olduğu her yerde yaratılmaya çalışılan rekabet mekanizmaları bizi tehlikeye doğru sürükleyen bir dinamiği sürekli beslemektedirler. Toplam 7.000 milyar dolarlık bir borç ve yüzlerce milyon insanın işsizliğine (Metropoller ve Üçüncü Dünya birarada) malolsa bile yatırımlar hâlâ her yerde sürmektedir. İmalat zarar verilen doğal kaynaklar gözönüne alınmadan, maliyet ne olursa olsun sürmektedir. Dünya nüfusunun otuzkırk katını öldürebilecek nükleer silahlar yapmaya devam etmekteyiz.

Modern dünyada bu dinamik gitgide kontrol edilemez bir hal almaktadır. Kapitalist dünyayı ve dünyanın iki kampa ayrılmasını etkilemektedir. (Ama maalesef her iki kamp ta aynı biolojik ve coğrafi dünyanın parçalarıdırlar) Bu ilerleme uluslararası sosyalizmin zaferiyle durdurulabilir. İnsanlığın maddi, ekonomik, politik ve sosyal örgütlenmelerde egemenliği elde etme sorunu artık bir ölüm-kalım sorunu haline gelmiştir. İnsanlık doğa güçleri üzerindeki kontrolü elde etmelidir.

Doğa, bu dünyadaki insanların daha iyi ve mutlu bir yaşam sürebilmeleri için kullanılabilir.

Hiçbir mekanik güç veya kaçınılmaz olaylar zinciri yeryüzündeki 750 milyon üreticiyi nükleer, biolojik ve kimyasal silahların yapımına son vermekten, mevcut silah depolarını imha etmekten ve kendi kararlarına saygı gösterilmesini istemekten alıkoyamaz Onlar kendi fabrikalarına sahip olmalı ve kollektif

bir şekilde işletmelidirler. Eğer bu 750 milyon ücretli çalışanlar birleşirlerse, hiçbir 'nesnel ekonomik kanun' ya da «katı kanunlar» onların kendileri için mal ve hizmet üretmelerine gerekli olan toplam emek zamanı paylaşmalarına, bu sayede insanları kadınlar ve erkekler diye iki gruba ayırmadan, haftada yirmibeş ya da yirmi saat çalışarak şu anda haftada kırksekiz saat çalıştıkları halde gitgide yaşam standartları daha çok düşen kadın ve erkek emekçilerin bu durumlarına bir son vermelerini engelleyemez.

3 — Sosyalizm mümkündür.

Üretici güçler şu anda dünya çapında meta üretmenin ve sefalete son vermenin ön koşullarını yaratacak kadar güçlenmişlerdir. Bu, tabii ki kaynakların radikal bir yeniden dağılımını atıl kapasiteyle kullanılmasının ve kaynak israfının eliminasyonunu gerektirmektedir. (Silah üretimi, sağlığa zararlı ürünler vs.) Aynı zamanda artık teknokratik diktaların değil, üretici ve tüketicilerin istekleri gözönüne alınarak yapılan yatırımların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şuna eminim ki varolan kaynaklar bu problemlerin uygun bir zaman içinde çözümlenmesine yeterlidir. Fakirliğin kaçınılmaz olduğuna ve yiyecek, giyecek, barınma, kültür, eğlence, toplu taşımacılık için yeterli mal ve hizmet olmadığına inanmak yanlıştır. Meta üretimine son vermekten bahsetmek ütopya değildir. Bu dünyada yaşayan herkesi nüfus artışını kontrol ederek —zaten bu kontrolün başladığı gözüküyor— ve ekolojik dengeyi bozmadan beslemek mümkündür. Mevcut bilimsel veriler enerji ve mineral kaynaklarının tükeneceğinden korkmaya gerek olmadığını göstermiştir (1).

(1) Geçtiğimiz yirmibeş yılda tarımsal üretim dünya nüfusundan daha çok artmıştır, yeni doğan enerji kaynaklarının keşfi (petrol dahil) enerji tüketiminden daha çoktur. Her iki durumda da oran ikiye birdir.

Kaynakların ve ürünlerin dünya çapında yeniden dağıtımı, açlığı ve fakirliği önlemek için gereklidir ve kuzey yarımkürede yaşayan ortalama bir üreticinin yaşam standardında bir düşüş meydana getirmeyecektir. Bu yeniden dağıtım büyük oranda şu anda ziyan edilen kaynaklar kullanılarak yapılabilir. Bu kaynakların şu anda yaşam standardımıza hiçbir katkısı yoktur. Bunu iki figürle açıklayabiliriz.

Dünyadaki bir yıllık askeri harcamalar toplamı 700 milyar dolardır. Geçtiğimiz on yılda, emperyalist ve ona bağımlı yarı endüstrileşmiş ülkelerde endüstri ve tarımdaki atıl kapasite orası %20'ye varmıştır. Toplam maliyet askeri harcamalar için yapılanın iki katıdır. Üretim amacıyla kullanılmayan emek zamanın oranı (işyeri ve işçilerin hiçbir şey üretmedikleri zaman) en azından günde 8 saatlik çalışmanın normal kabul edildiği Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerininki kadar çoktur. (Andropov'un açıklamasına göre, endüstri sektöründe yılda çalışılan zamanın %33'ü israf edilmektedir.) Bütün bu figürleri biraraya getirdiğimizde insanlığın kendi temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi konusunda bir fikir edinebiliriz. Tabii doğal kaynakların dikkatli bir şekilde kullanılması gerekliliğini gözardı etmeden.

Şurası çok açıktır ki, meta üretimi birdenbire yokolmayacaktır. Buna karar veren otorite demokratik çoğulcu bir seçimin sonuçlarını yansıtsa bile. Bu kendi üretim çabalarını arttırmak için üretim araçlarını elinde bulunduran birleşmiş üreticilerin insiyatifindedir. Bu ve tüketimde temel ihtiyaçların ötesine geçme isteği, beraberce sosyo-ekonomik bir gerilim yaratacaktır. En uygun yol (ama tek değil) —özellikle «ekstra» ürünlere kapatılmış bir meta ve para sektörü oluşturmaktır. İhtiyaca göre dağılımın uygulandığı ve artık meta ve para üretmeyen sektörlerle bir iş görecek olan bu yeni meta ve para sektörü gerilimin azalmasına yardımcı olacaktır. Bu iki sektörün birarada var-

oluşu kapitalist ekonominin mevcut örgütlenmesinden, Marx ve Engels tarafından ortaya konulmuş olan sosyalist ekonomiye birdenbire geçişin olamayacağının göstergesidir. Mutlaka bir geçiş dönemi olacaktır. Bu dönem sosyalist ülkelerde başlamış durumdadır ama tamamlanmasına daha çok var gibidir.

Geçiş döneminin mantığı, yavaş yavaş meta üretiminin kaybolmasını ve sosyal artık ürünün dağıtımının üreticilerin çoğunluğunun özgür ve demokratik seçimleri doğrultusunda yapılmasını sağlamaktır. Bu aynı zamanda sosyal eşitsizliğin ve toplumun yöneten ve yönetilen olarak ikiye ayrılmasına neden olan koşulların yavaş yavaş ortadan yokolması demektir. Bu koşullar iş gününün uzunluğu ile bilgi verilerini elinde toplayan bir grubun, toplumun öteki kesimlerine hükmetmesi anlamına gelmektedir. Yani meta üretiminin ortadan kalkması sınıfların ve devletin yokolması ile doğrudan ilintilidir.

Şu anda genele yayılma ve tahribat evresinde bulunan üçüncü teknolojik devrimin temel boyutları bir takım radikal geçişlerin yapılmasına olanak sağlayacak özellikler göstermektedir. Yarı otomasyon, robotlaşma ve tam otomasyona doğru ilerledikçe çalışma saatlerinin yarıya düşürülmesi toplam materyal üretiminde bir düşüş meydana getirmeyecektir. Mikroelektrik tüm insanların veri ve bilgilerden yararlanmasını kolaylaştırmaktadır. Bütün bunlar teknik olarak olası, ve başarması görece kolaydır. Sorun politik ve sosyaldir: Modern teknolojinin yarattığı bu olanakların, azınlıkların elinde yeni felaketlere, ayrıcalıklara ve tekellere dönüşmeyeceğinden nasıl emin olabiliriz? Bunun bir tek cevabı vardır: Bütün bunlar üretici ve tüketicilerin kollektif örgütlenmesinin demokratik kontrolüne açık bulundurulmalıdır.

Sosyalist denilen ülkeleri de içeren tarihsel deneyim kesinlikle göstermiştir ki, marjinal olduğu durumlar haricinde pazar ekonomisinin varlığını sürdü-

rebilmesi, tüketim araçları ve değişim (ve en azından bazı üretim araçları) için rekabetin yaşaması, kişisel servet birikimine eğilimin ve en azından bunun ardında yatan sosyo-ekonomik motivasyonların var olmasına bağlıdır. İnsanın doğasının bir parçası olarak gösterilen bu motivasyonlar binlerce yıl ortalarda gözükmedi. Yakın zamana kadar insanlığın büyük bir bölümünün yaşadığı köy ve kabile topluluklarında yoktu. Ama meta üretimi artmaya başladıkça (ya da aynı anlama gelen sadece bazı sosyo-ekonomik alanlarda yokolması) sosyalist propaganda, eğitim veya totaliter karşı doktriner öğretinin bu motivasyonları engellemek için yapabileceği fazla bir şey yoktur.

Üretici ve tüketiciler özel servet peşinde koşmayı bırakıp, dayanışma ve yardımlaşma içinde hareket etmeye başladıklarında, sosyalizm otomatik olarak ve bir takım sınırlamalardan —bunlar devletin koyduğu sınırlardır— uzak bir şekilde kendini yeniden üretebilen konsolide bir sosyal sistem olarak varolacaktır. Yardımlaşma ve dayanışma ilkel toplumlarda çok geçerliydi ve insanın evrensel karakter özelliği olarak vardı. Bu antropolojik kaynaklara dayanarak bencilliğin yerini yardımlaşmanın alacağından bahsetmek ütopik değildir. Sefaletin yokoluşu ve onun beraberinde getireceği yaşam mücadelesi değişikliğin maddi zeminini hazırlamaktadır.

Ama sosyal ortamdaki değişiklik ve gerekli olan psikolojik devrim, üretici güçlerdeki gelişmeden ve maddi servetin ortadan kalkmasından daha çoğunu gerektirir. Gereken, ekonomik aktivitenin devindirici motor gücünü oluşturacak olan üretici ve tüketiciler arasındaki dayanışma ve yardımlaşmanın, temelini sağlayacak üretim ve değişim ilişkilerindeki devrimdir. Bu devrim günlük hayata yansımalı, maddi ve sosyal ayrıcalıkların yokoluşu belirginleşmelidir. Bunların hiçbirisi meta üretimi ve rekabet yokolmadan gerçekleşemez.

Size sosyalist denilen ülkelerin başarılarından, kapitalizmin yenilgiye uğratılmasıyla ortaya çıkacak yeni dünyadan ya da meta üretiminin yokolması için gerekli olan aşamalardan söz etmek niyetinde değilim. Hatta bu aşamaların evrensel mi yoksa tercih edilmemesi gereken şeyler mi olduğu sorusunu da sormayacağım. Çünkü şu anki bilgilerimize göre demokratik planlama ve öz yönetim ile çözülmesi gereken ana problemlerin sosyalist devrimin oluşmaya başlamasıyla ortaya çıkacak olan problemlerin ve bu tip devrimlerin başına gelen bürokratik deformasyonların üzerinde pragmatik bir tartışmaya gerek görmüyorum. Bütün bu problemler sosyalizm sorunsalı içinde çok büyük bir önem taşımaktadır ve ben onları çok genel bir tarihsel perspektif içinde ele almak istiyorum.

4 — Hangi sosyo-politik güçler sosyalizmi kurabilir?

Bilimsel sosyalizm, sınıfsız toplumunun aydınlığa (aufklärung) tek başına çıkamayacağı tezine dayalıdır. Bütün bunlar sadece eğitim, akılcı propaganda, bilim, özgürlük isteği, dünyadaki bütün insanlar için en iyi olanı istemek gibi soylu (veya ahlâki) bir istek sayesinde gerçekleşemez. Marx ve Engels gibi bütün sosyalist militanların da bu tip motivasyonları vardır ve bu oturmuş sosyalist hareketlerde temel de teşkil edebilir. Hiçbir sosyalist toplum sosyalist teori (Engels daha çok sosyalist bilim terimini kullanmaktadır) ve derin bir özgürlük isteği olmadan ortaya çıkamaz.

Ama bütün bu motivasyonlar gerekli olsa da, sosyalizmin zaferi maddi çıkarları toplumdaki sınıfların ortadan kaldırılmasını kesinleştiren bir sosyal gücü gerektirir. Sosyalizm ancak burjuva sisteminin ya da bu sistemin kalıntılarının çıkaracağı engellerin üstesinden gelebilecek kapasitede gerçek bir sınıfın ger-

çek hareketiyle gerçekleşebilir (2). Üretim araçlarının özel mülkiyeti önemli bir engeldir, ama tek engel değildir.

Marx'ın sosyalizmin nedenlerine, üreticilerin özgürlük savaşımlarına ve genelde insanlığa en büyük katkısı sınıflı toplumların oluşmaya başlayışı kadar eski bir tarihe sahip olan sosyalist projeyi maddi bir temele oturtmasıdır. İnsanlık sınıf ayrımlarını hiçbir zaman kaçınılmaz olarak kabul etmedi ve yıllar boyu onlara karşı başarılı olsa da olmasa da mücadele verdi. Marx'ın katkısı işçi sınıfının (Marksizmden daha eskidir) örgütlü ve etkili bir şekilde sosyalist projeye katılmasının sağlanmasında yatmaktadır. Bu koalisyon doruk noktasına bu yüzyılın ilk otuz yılında vardı. Yani 1905 - 1932 arasında. Son zamanlardaki krizden oldukça etkilendi. Bu kriz bazen son derece kötü tarihi yenilgiler ve felaketler şeklini aldı (Hitler, Stalin). Şimdi soru şudur: Bunlar gerçek bir sınıf hareketinin üstesinden gelebileceği konjonktürel ve tarihi olarak geçici olaylar mıdır? Yoksa yapısal ve artık geri dönülemez krizler midir? Politika stratejisi terimleriyle şöyle formüle edebiliriz: Marx ve Engels'in ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, sınıf mücadelelerinin tarihi analizi temel alınarak çerçevesini çizdikleri pro-

(2) 'Gerçek proleteryanın özgürlüğü için gerçek hareket' kavramı Marx ve Engels'in çalışmalarında bulunabilir. 'Gerçek sosyalizm' kavramı bulunamaz. Bu kavram indirgemeci (sosyalizm = özel mülkiyetin ortadan kaldırılışı, eğer oysa) dogmatik ve idealisttir. Bu sonuca, üreticilerin kendi durumlarını görüp, tepki göstermelerinden bağımsız bir şekilde 'tanım gereği' varılmıştır. (Macaristan'da, Çekoslovakya'da, Çin'de, Polonya'da...) Derken bir kavrama dönüştürülmüş ve 'gerçek sınıfın' özgürlüğü için 'gerçek hareketine' karşı kullanılmıştır. Bu bir tesadüf değildir. Marx ve Engels'e göre işçi sınıfı kendini özgür kılana değin sosyalizm gerçekleşemez. Moliere'nin bunun farkında olmayan Mösyö Jourdain'inin tersine işçi sınıfı ne yapmakta olduğunun farkında olmadan kendini özgür kılamaz.

leter devrimin doruk noktası önümüzde mi yoksa arkamızda mı kalmıştır?

Bu problem üç soru şeklinde incelenebilir:

1. Kapitalist toplum endüstrileşmenin eşiğine vardığı zaman, proletarya burjuvaziye karşı mücadelesinde ihtiyacı olan ekonomik, sosyal, psikolojik ve moral kaynaklara sahip olacak mıdır ve az da olsa başarma şansına sahip olarak sınıfsız bir toplumu inşa etmeye başlayabilecek midir?

2. Bu kaynakları, kapitalizm dünya çapındaki gelişiminin sınırına geldiğinde ve sistem krize girdiğinde elinde tutabilecek midir? Yoksa bu kaynaklar da kapitalist medeniyet parçalanmaya başladıkça çözülmeye mi uğrayacaklardır?

3. İstisnai bir tarihi çıkmaz ile mi karşı karşıyayız? Acaba proletarya hâlâ dünyayı ekonomik olarak (maddi) sosyalizme götürebilir de, moral, psikolojik ve sosyal (yani subjektif engeller) şu anda aşılamaz durumda mı? Politik düzeyde en açık seçik olan bu engellerden biri, proletaryanın kendi içinde bölünmüşlüğüdür.

(Mesleki, endüstriyel, bölgesel, milli ve etnik grupların çıkarları kapitalizmin emek pazarındaki bölünmüşlükten güç alır ve çeşitli ücret farklılıklarına yol açabilir.) Ayrıca liderlik faktörünün görece özerkliği vardır ki, bu proletarya içindeki değişik katmanların politik aktiviteleri arasındaki değişik bilinç düzeyi ve örgütlenmeler arasındaki süreksizliği ve işçi sınıfı içindeki örgütlenmelerdeki bürokratik aygıtların ortaya çıkışını yansıtır. Bu tip aygıtlar kitlelerden görece özerktir (bürokratlaşma) ve kendi temellerini teşkil eden örgütsel ve politik iktidar tekelinin ve maddi ayrıcalıkların savunusunun yerine geçme eğilimi taşıyan ayrıcalıklara neden olurlar.

İlk soru, ampirik verilerin ışığında cevaplaması en kolay olanıdır. Endüstri devriminden ve Marx ve Engels Komünist Manifesto'yu yazdığından beri, ulus-

lararası düzeyde kapitalizmin büyümesi ve genişlemesi, aynı zamanda işçi sınıfının büyüme ve gelişmesinin, kendi kendini örgütlemesinin, kaçınılmaz olarak bunlarla beraber varolan işçi sınıfı mücadelesinin de tarihidir. Marx'ın tahminlerinden hiçbirisi, tarih tarafından bunun kadar şaşırtıcı bir şekilde teyid edilmemiştir. 1840'larda dünyada en çok 100 ya da 200 kadar sendikacı vardı. Şu anda bu sayı 200 milyonun üzerindedir. Kapitalizmin her liman, işyeri, fabrika ya da banka açtığı yerde (ister Pasifik adalarında, ister Amazon'un bir köyünde, isterse Afrika'nın balta girmemiş ormanlarında olsun) şöyle ya da böyle orada çalışan ücretliler burjuvazinin kâr ve ücret politikasına karşı birleşmişlerdir.

Kötümserler ve felaket habercileri ne derlerse desinler, şehirli ücretli kitle (sosyalist denilen ülkelerdeki işçiler de buna dahildir) gün geçtikçe artmaktadır. Krizin tam ortasında bile, ücretlilerin sayısı 750 milyonu bulmuştur ki, bu sayı 1914, 1940 ya da 1968'deki sayılardan kat kat fazladır. Eğer tarım kesimindeki ücretliler de dahil edilirse toplam sayı 1 milyarı bulmaktadır. Bu sayı hem nicelik olarak, hem de mevcut çalışan nüfusa oran olarak giderek artmaktadır. A.B.D., İsveç ve İngiltere gibi ülkelerde ücretlilerin çalışan nüfusa oranı %90 civarındadır. Diğer ülkelerde de bu oran giderek artmaktadır. Daha öncesine oranla, bu kitleler nesnel olarak, üretim araçlarının kontrolüne, değişme ve onları özgürce ve bilinçli seçilmiş kriter ve ayrıcalıklara göre yönetme gücüne sahiptirler.

Özgürce ve bilinçli bir şekilde seçilmiş kriterden bahsettiğimiz zaman, sosyalist devrimin ve sosyalizmin inşasının istisnai bir boyutundan söz ediyoruz demektir. Sosyalist devrimi, tarihteki bütün öteki sosyal devrimlerden ayıran özellik işte bu öznel ya da bilinç faktörünün, başka bir deyimle politik faktörün anahtar rolüdür. İşte birinci sorunun niye üçüncü ile ilişkili olduğunun açıklaması budur.

Daha kesin konuşmak gerekirse, sosyalizmin sosyo-ekonomik, nesnel önkoşullarıyla, sosyo-politik, öznel önkoşulları arasında ayrım yapmamızın nedeni budur. Ve işte bu yüzden birinci sorumuz yeniden formüle edilmelidir. Sosyalizm, kapitalizmin gelişmesi ya da krizlerinden, ya da neden olduğu sınıf mücadelesinden kaçınılmaz bir şekilde veya otomatik olarak doğmaz. Sosyalizm, iki sonuçtan sadece bir tanesidir, diğeri ise, Engels'in eski dünyadaki köleci toplumların kaderleriyle arasında paralellik çizdiği, iki temel sosyal sınıfın kesin çizgileriyle birbirinden ayrılmasıdır. Birinci sorumuzun doğru formülasyonu şöyledir: Kapitalizmin krizi ve gelişimi proletaryanın içinde, literatürdeki (Subjektif engeller ortadan kaldırıldığında) sınıfsız toplumun yaratılmasını sağlayacak gerçek hareketi periyodik olarak gerçekleştirecek devrimci potansiyeli yaratmış mıdır?

Tarihin bu soruya cevabı olumludur. Ve tarih olumlu cevap vermeye devam etmektedir. Gerçek sınıf hareketinin en son ve en açık manifestoları —Fransa'daki 1968 Mayısı, İtalya'da 1969'daki 'sıcak güz', 1974-1975'teki Portekiz devrimi ve 1980-1981'de Polonya'daki Dayanışma hareketinin ortaya çıkışı— tarihi potansiyelin hâlâ mevcut olduğunu göstermeye yeterlidir, örgütlü işçi hareketleri son elli yıldır krizde olsa bile. (Kriz ayan beyan ortadadır, ama bu Yugoslav devrimi gibi işçilerin öz-yönetimi doğrultusunda gerçekleştirilen ulusal zaferler olmadığı anlamına gelmez. Bu zaferler genel kriz çerçevesinde bölgesel, çelişik ve sınırlıdır).

İkinci sorunun cevabı daha tartışmalıdır. Benim görüşüme göre bazı dogmatik sadakatlere değil, ama bütün olarak olguların analizine dayanmaktadır ve oldukça açıktır. Büyük bir ölçüde proletaryanın tanımına ve devrimci potansiyeline, başka bir deyimle burjuva toplumunu aşma kapasitesine dayanmaktadır.

Modern proletaryanın devrimci potansiyeli esas

alarak, onun emeğin sosyalizasyonu ve korperatif yoğunlaşması için objektif koşulları yaratma ve kendi kitle örgütleri ile yardımlaşma kapasitesini, kendi özgürlüğü doğrultusunda çıkarlarını korumak için geliştirdiği mücadele ve organlarla, aktif, bilinçli ve gönüllü bir dayanışmaya kanalize etme, yeteneği ile belirlenir. Tüm bunların sonucu, proletaryanın modern dünyanın bütün sosyal ve ekonomik mekanizmalarını paralize edecek ve kendi amaçları doğrultusunda ve kendi liderliğinde işleyecek şekilde yeniden kuracak olan objektif güçtür.

Bu koşulları analiz edecek olursak, koşulların endüstri işçileriyle kısıtlanmamış olduğunu hemen farkedebiliriz. (Endüstriyel yoğunluğun yukarıdaki özelliklerin gelişmeleri için en uygun koşulları yarattıkları inkâr edilemez). Önemli olan nokta bütün ücretlileri, klasik Marksist tanımı kullanırsak emeğini satmak durumunda olan bütün kişileri içermesidir. (Bütün bu kişiler proleter sınıfa aittir).

Ekonomik gereksinimlerin sürekli kendini ürettiği düşünüldüğünde ücret seviyeleri kendi içinde bir tutarlılık göstermemektedir. (Ücretler hiçbir zaman bir kenara para koyarak kapital birikimi sağlamaya ya da üretim araçları elde etmeye yetecek düzeyde olamaz). Kullanılan emeğin (kol ya da kafa, artık değer üretmeye yönelik olsun ya da olmasın) niteliği de aynı derecede dengesizdir, özellikle yoğunlaşmaya doğru eğilimin hızla arttığı şu sıralarda. (Mağaza çalışanlarının geniş boyutlarda sendikalaşması kafa emeği kullanan işçilerin sigortalanması vs.). Güç üretim merkezlerinde, telekomünikasyonda, bankalarda çalışan işçiler de çelik ve motor endüstrilerinde çalışanlar kadar burjuva toplumunu paralize etme gücüne sahiptirler.

Endüstri proletaryasının göreceli gücünün ne olduğu sorusunu bir kenara bırakırsak, yukarıda tanımlandığı gibi bütünüyle proletarya, içinde bulunduğumuz uzun depresyona rağmen sürekli büyümektedir.

Bu depresyon ve mutasyonlar aslında proletaryanın kendisinin büyümesine yardımcı olmaktadır. Bu endüstri toplumu sonrasının başlamasına tanık olmak değildir. Biz aslında servis sektörünün ve endüstri sektörünün, mikro-elektrik ve bilgisayarlaşma sayesinde yavaş yavaş endüstrileşmesine ve mekanizasyonuna tanık oluyoruz. Uzun vadeli bütün istatistikler, bütün bunların emeğin çözünmesine (dekonsantrasyon) yol açacağı yolundaki savların yanlış olduğunu göstermiştir. (Hatta küçük ölçekli aile firmalarının büyümesi yoluyla kapital ve emekte de bir tür çözülme olacağı yolundaki savlarında) Küçük firmaların ve girişimcilerin yaratıcı ve deneysel bir rolü vardır, ama önder sektörlerdeki çözülme klasik bir geçiş durumudur. Başarı bir kez gerçekleştiğinde yoğunlaşma kaçınılmazdır A.B.D., İngiltere ve Japonya'daki ev bilgisayarı sektörü gibi.

Şu anda kapitalist kriz proletaryanın çözünmesine yol açacak gibi durmuyor. Aynı zamanda, kapitalist kriz, işini kaybedenler ile kaybetmeyenler arasında bir bölünme olasılığını arttırıcı rol oynar ama bu sorun kapitalizmin kendisi kadar eskidir ve işçi hareketi buna haftalık iş saatlerinde azalmaya gidilmesi doğrultusunda yapacağı mücadele ile cevap vermelidir. Proletarya hâlâ en önemli «sosyalist özne» yada «anti-kapitalist özne»dir. Marx kapitalin birinci cildinde proletaryayı sosyalizme yönelten koşulları analiz eder, tarih şimdi onları yeni proletarya katmanı içinde bazen telâşlandırıcı bir hızla yeniden üretmektedir.

Demek ki esas sorunsal üçüncü soruya dayanmaktadır. Böyle oluşu da bir tesadüf değildir. Belli bir dereceye kadar başarması en zor olan şey, kapitalizmin ortadan kaldırılmasından hem önce, hem sonra sosyalizmin inşası için öznel (subjektif) ön koşulların yaratılmasıdır.

Bu cümlede şaşılacak bir şey yoktur. Proletarya-

nın devrimi, tarih boyunca ilk olarak toplumun kaderini, politik zaferine kadar (ve ondan sonraki uzun dönemde) ekonomik ve sosyal olarak bağımlı olan ve sömürülen bir sınıfın eline teslim eden devrimdir. Halbuki bundan önceki bütün sosyal ilişkiler, iktidarın, ekonomik ve onunla bir giden ideolojik hegemonyayı zaten elinde tutan sınıflara transferiyle sonuçlanmıştır, kapitalist toplumun içinde proletaryanın ekonomik iktidarı elde edebilmesini düşlemek oldukça ütopiktir. Hatta ekonomik olarak bağımlı iken ve sömürülürken ideolojik hegemonyayı elde edebileceğini düşünmek daha ütopiktir.

Onun ekonomik ve ideolojik bağımlılığının sonuçları, başka bir deyimle proletaryanın burjuva toplumu içindeki varoluş koşulları kendini örgütleme, yardımlaşma ve sınıf dayanışması için gerekli potansiyeli sınırlar. Bu iki eğilim arasındaki çarpışma hem proletaryanın yaşamına kendi gerçekliği ya da adaptasyon eğilimi içinde günlük rutini, hem de büyük boyutlu sınıf çelişkilerinin (genel grevler, kitlesel grevler, politik krizler, devrim öncesi krizler, devrimci durumlar) kapitalizmin alaşağı edilişi kısa vadede olası olduğu bir zaman periyodik olarak ortaya çıkışını arttırır.

Ondokuzuncu yüzyılın sonundan bu yana, proletaryanın sınıf mücadelesinin ana döngüleri, kendi içinde tarihteki objektif ve subjektif faktörlerin yönettiği daha derin bir diyalektiğe sahip olan bu diyalektiğe oturmuştur. Bu yöreden yöreye, hatta ülkeden ülkeye değişiklikler gösterir, ama temsil ettikleri tarihi eğilim yine de ayırt edilebilir.

İlk genel hareket 1848 devrimiyle kendini göstermiştir ama yenilgiye uğramıştır. Bunu uzun bir düşüş dönemi takip etmiştir, sonra hafif bir düzelme dönemi ile Paris Komününün zaferi ve yenilgisi gelir. İkinci dalga 1917 Rus Devrimiyle sonuçlanmış ve 1890'larda başlamıştır. 1919-1923 arasında Orta Av-

rupa'daki devrimin yenilgisi Rus Devriminin kaderini tayin etmiştir. Bu son dalgayı bir düşüş dönemi ve ardarda gelen yenilgiler takip etmiştir (Japonya, Almanya, İspanya) İkinci Dünya Savaşı, faşizmin Cebelitarık'tan, Leningrad, Moskova ve Stalingrad'a kadar yayılması bunun sonuçlarıdır. Direnme hareketleri ve devrimci mücadelenin yeniden ortaya çıkışı Yugoslavya ve Çin devrimlerinde en üst noktasına varan bir silkinme gerçekleştirmiştir. Ama aynı zamanda A.B.D., Batı Avrupa ve Japonya'da da uğranılan yenilgileri (kapitalizmin stabilizasyonu, Mc Carthycilik ve soğuk savaş) gözardı etmemek gerekir.

Bu kez devrimci mücadelenin düşüş göstermesi dünya çapında değildir. Anti-emperyalist bağımsızlık hareketleriyle desteklenen devrim Endonezya, Küba ve Nikaragua'ya yayılmıştır. Ama kuzey yarımküredeki devrimci harekette en az yirmi yıldır süregelen düşüş 1968'teki yeni bir dalgaya kadar devam etmiştir. Böyle olsa dahi herhangi bir devrimci zaferin elde edilemeyişi, Amerikan ve Rus proletaryasının uzun süren pasifistlik dönemi gibi dünyadaki güç dengesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Günlük rutin ile periyodik devrimci hareketler arasındaki diyalektik aslında «kitle ile liderlik», daha kesin konuşmak gerekirse gerçek sınıf hareketi ile onun politik ifadesi arasındaki diyalektikle ilişkilidir. Proletaryanın sosyalizm yolundaki subjektif engelleri periyodik olarak aşabiliyor olması gerçeği, bizim son elli yıl içinde örgütlü işçi hareketi pratiğinin kriz içinde olduğu gerçeğini gözardı etmemize yetmez. (Kriz hem sosyal demokrat kanat, hem de Stalinist kanat için geçerlidir.) İşte bu kriz yirminci yüzyılın son yıllarında sosyalizmin dünya çapında zafer olasılığına ağır bir darbedir.

Kapitalizmi ortadan kaldırıp sosyalizmin inşası aşamasına gelen ülkeleri etkileyen kriz, giderek işçi hareketindeki krizi de belirlemektedir. Bu ülkelerin

uygulamakta oldukları ekonomik, politik, kültürel ve sosyal yönetim modelleri krizdedir. Sosyalizmin inşası aşamasındaki kriz, kapitalist kriz ve örgütlü işçi hareketinin pratiğindeki krizle beraber, ezilen ve sömürülenlerin kafasındaki sadece hangi sosyalist modellerin takip edileceği değil, ücretlilerin özgürlüklerini elde etmedeki tarihsel becerileri açısından da moral bozukluğu ve şüpheyi arttırmıştır. Bütün bu engellerin üstesinden sadece hayatın kendisi ve yeni tarihi deneyimlerle gelinebilir. (Teorik katkılar yol göstermekte önemli rol oynasalar bile) Yine de gerçek hareket kaçınılmaz olarak yeni modeller üretmektedir. Mayıs 1968 ve Dayanışma hareketi örneğindeki gibi.

Güç toplamaya ve gündelik hayattan tecrübe kazanmaya devam ettikçe, (ekonomik grevler, seçim hareketleri, demokratik reformlar için mücadele vs.) gerçek sınıf hareketi burjuva toplumunda periyodik krizlere ve radikal patlamalara yol açmaya devam edecektir. Marx ve Engels'in devamlı belirttikleri gibi, sosyalistler kendilerini bu kriz ve patlamalar için hazırlamalıdırlar, kitleleri de devrimci insiyatifi ellerinde tutabilme doğrultusunda hazırlamalıdırlar. Bu, şu ana kadar olduğundan çok daha fazla gereklidir. Gerçekte kaçınılmazdır. Tarih devrimlerin döngüsünün sona erdiğine inananlara gereken dersi verecektir. 1905 yılında, yirminci yüzyıl devrim ve karşı devrimle başladı. Yirminci yüzyıl aynı şekilde bitecek ve yirmibirinci yüzyıl da aynı şekilde başlayacaktır.

Proletaryanın iki büyük müttefiki vardır: Birincisi sık sık güçlü anti-emperyalist özgürlük hareketleriyle motive edilen Üçüncü Dünya'nın sömürülen köylüleri ki, işçi-köylü dayanışması Yugoslav, Çin, Endonezya, Küba ve Nikaragua devrim zaferlerinin arkasındaki itici motor gücü oluşturur. Aynı zamanda çevre kirlenmesi ve nükleer tehlikelere karşı kitlesel başkaldırıların oluşturduğu sosyal hareketler ve kadın özgürlüğü hareketleri yeni müttefikler oluşturabilmek-

tedirler. Bütün bu hareketler proletaryanın kendisinin dışında daha geniş bir katmanı da etkilemektedir. Bizi «sosyalizm ya da ölüm» noktasına getiren koşulların analizinden gördüğümüz kadarıyla, bütün bunlar oldukça güçlü bir anti-kapitalist ve ilerici potansiyel içermektedir. Ama bu potansiyel sadece işçi hareketi onları açık anti-kapitalist amaçlar etrafında biraraya getirebilirse bir anlam ifade edebilir. Tabi gözden kaçırılmaması gereken nokta onların kendi özgünlüklerini, otonom yapılarını, önemlerini, gözardı etmemek ve onları kapitalizmi adaptasyona zorlamak için sırt yaslayacak birer güç haline dönüştürmemektedir.

Sosyalizmin zaferi bir dünya savaşı sonucu olarak (saçma bir uydurma) ya da sosyalist kampın ekonomik olarak kapitalist kampa bariz üstünlüğü (Yakın gelecekte pek olası görünmeyen bir şey) nedeniyle gerçekleşmeyecektir. Zafer, Marx ve Engels'in dediği gibi gerçekleşecektir. Dünyanın belli başlı ülkelerindeki ücretlilerin özgürlük hareketlerinin, demokratik olarak planlanmış bir özyönetim ve politik çoğulculuk sistemini kurarak üretim ve değişim araçlarının kontrolünü eline alan üreticilerin birliğine dönüşümüyle. Bu dönüşüm burjuva toplumunun kendisinin ürettiği politik, sosyal ve ekonomik krizler toplamının sonucu olacaktır. İşçilerin gerçek özyönetimine (sosyal ürünün işçilerin kontrol ve yönetimi altında planlanması ve dağıtımı) ve politik çoğulculuğa (demokratik politik iktidara üretici kitlelerin sahip olması, bu olmadan işçilerin öz-yönetimi gerçekleşemez) doğru ilerleyen yolda sosyalist denilen ülkelerin üreticilerinin özgürlük hareketlerine eklemlenecektir.

Başka bir deyişle, sosyalizm mümkündür. Bu yolda atılan adımlar oldukça büyüktür. Ama zorluklar küçümsenmemelidir. İnsanın hayatını ezilen ve sömürülen insanların özgürlük mücadelesine ve sınıfsız bir toplumun yaratılışına adaması, insanlık adına en onurlu davranıştır.

SOSYALİZM VE UYGARLIĞIN DÜNYA ÇAPINDAKİ SORUNLARI

Ivan Frolov

Benim inancıma göre yüzyılın bitiminde sosyalizmle modern uygarlığın belirli görünümleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi, yani, insanlığın geleceğinin bağlı olduğu dünya çapındaki sorunları değerlendirmeden sosyalizmin geleceğine ilişkin bir girişimde bulunulamaz. Bunu da ancak bu sorunlara bilimsel bir yaklaşımda bulunabilirsek yapabiliriz. Dolayısıyla böyle bir anlayışın temellerini tanımlayarak çalışmamıza başlayabiliriz.

1. Dünya çapında sorunların özü ve özelliği: sistematik bir yaklaşım

Bütün insanlığı etkileyen ve ancak uluslararası bir çabayla çözülebilecek sorunlar şunlardır: nükleer dünya savaşının önlenmesi, silahlanma yarışına son verilmesi, dünyadaki toplumsal ve ekonomik büyüme için uygun koşulların yaratılması, ekonomik geriliğin ortadan kaldırılması, açlık ve fakirliğin yok edilmesi, doğa kaynaklarının akılcı kullanımı, canlı bir nüfus politikası, çevrenin korunması, bilimsel araştırmalarda uluslararası işbirliğinin özendirilmesi ve teknolojik devrimin sonuçlarının insanlığın iyiliği için kullanılması (en tehlikeli ve salgın hastalıkların yok edilmesi, uzayın ve Pasifik Okyanusunun keşfi, vb),

eğitim ve kamu sağlığı alanlarında ilerleme ve son olarak insan ve geleceği, insanın uyumu ve ilerletilmesi.

Bunlar, bugün insanlığın karşı karşıya olduğu sorunlardır ve uygarlığımızın toplumsal ve ahlâkî gelişiminden doğan zorluklar ve büyüyen karmaşalardır. Sosyalizm geliştikçe dünyada bütün olarak olan bitenle bütünleşmekte, öte yandan dünya çapındaki sorunların ve tehlikelerin çözümünde yeni yollar açmaktadır. Sosyalizmin insan için özelliği burada bulunmaktadır ve bilimsel olarak belirlenmiş tarihsel bir perspektif içine onu yerleştiren de budur.

Dünya sorunlarının bugünü ve geleceği oluşturan karmaşık ağı insan yaşamının her yönünü etkilemektedir; maddi ve kültürel, ahlâkî yaşamı ve dünya görüşlerini. Bu etki o kadar önemlidir ki, birçok Marksist bu aşamanın, kapitalizmden sosyalizme dönüşümün yer aldığı bu dönemin, bu sorunlardan bağımsız olarak düşünülemeyeceğine inanır. Fakat çağımızın temel çelişkisinin, sosyalizmle kapitalizm arasındaki mücadelenin, daha büyük veya eşit ağırlıkta yeni bir etken tarafından zorlaştırıldığını söylemek de yanlış olur. Son zamanlarda teknolojik devrimle ilgili yaklaşımlarında bazı Marksist olmayanlar ve anti-Marksistler böyle bir görüş geliştirmişlerdir. Hayır, bu sorunlar, gerçekten teknolojik devrimin gelişimi sonucu ortaya çıkmış olsalar da, bu temel niteliğin ürünüdürler. Gene de dünya çapında kapitalizmden sosyalizme oluşan dönüşümü etkileyen koşullarda, temel çelişkide, yeniliklere neden olurlar. Bu koşullar doğal ve biyolojik dünyayla, ahlâk ve insancıllık gibi insana ilişkin etkenleri içerir.

Dünya çapında sorunların eski sorunlar yanında ayrıca ortaya çıkmadığı, bu sorunların büyümesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bir bölgede çözülmeleri söz konusu olamaz çünkü, eğer olursa, dünyada, başka bölge ve ülkelerde nasıl çözüldüğüne çok sıkı bağ-

lıdır. Çağdaş dünyanın diyalektiğinin, bence, temel sorunların birbirleriyle ilişkili olduğunu ve dünya çapında sorunlar olabildiğini veya bunun tersinin geçerli olduğunu savunan bilimsel dünya sosyalizmi kuramı için büyük anlamı vardır.

Bilim felsefesi dünya çapındaki sorunların özünü ve anlamını kavramada anahtar rolü oynar. 1) Dünya çapında sorunların felsefi yönlerini araştırır, doğru formülasyona olanak sağlayarak metodoloji geliştirir, 2) Çeşitli pratik bilimlerin bileşimini sağlayarak tüm yaklaşımları içeren tartışma ve diyalogları canlandırır, çözüm için bilimsel ve toplumsal yollar araştırır, 3) Dünya çapındaki sorunların insani yönlerine dikkat çeker, uygarlığın gelişimindeki ilerlemeci eğilimlerle kavramsal bağıntılar kurar, bilim, kültür, felsefe ve ahlâkı içeren maddi ve manevi kavramları araştırır.

Reformist burjuva düşüncesinin, dünya çapındaki sorunların özünde sınıfsal, ulusal ve toplumsal sistemden bağımsız olduğu görüşüne karşın, bilimsel yaklaşım, dünyadaki sınıfsal ve evrensel gelişimin ulusal, uluslararası karşılıklı bağımlılığı çözümlemesi üstüne temellenir. Dünya çapındaki sorunların Marksist kavranışı üretimin ve tüm toplum yaşamının uluslararasılaşmasının dünyada yarattığı tüm yönleri dikkate alır. Çağdaş teknolojik devrim sayesinde bu süreç şimdiye kadar görülmemiş bir ölçüye ulaşmıştır. Bilimsel yaklaşım bu sorunların sistematik, bütüncül yapısını ve insanın geleceğini belirleyen tarihsel perspektif içindeki gelişimlerini dikkate alır. Burjuva reformist tutumun geliştirdiği birçok durumda önem sırasına bakılmadan isteğe bağlı olarak seçilmiş parametrelere dayanan 'gelecekbilimi tasarımları'nın tersine, Marksist metodoloji belirli hiyerarşik ilişkilere önem verir. Bu hiyerarşi gerçek yaşamdaki nedenlilik ilişkilerine ve acillik derecesine dayanır.

Bu yolla üç bininci yılın eşiğinde dünyanın duru-

mu ve sosyalizmin gelişiminde anlamlı bir yer ifade eden nitelik ve çözümler taşıyan bir grup sorunu belirlemek olanaklıdır (1) Bu gruplar şunlardır:

1. 'Toplum içi' ilişkiler: Yani çağdaş insanın oluşturduğu temel toplumsal birimler arasındaki (toplumsal-ekonomik sistemler ve devletler, sınıflar, uluslar, vb) ilişkiler; bunlar barış ve silahsızlanma, toplumsal kalkınma ve ekonomik büyüme, emek ve istihdam sorunlarını içerirler;

2. 'İnsan ve toplum' arasındaki ilişkiler: Teknolojik ilerleme, eğitim ve kültür, nüfus artışı, halk sağlığı, insanın biolojik uyarlanması ve geleceğiyle ilgili sorunlar;

3. İnsan ve doğa arasındaki ilişkiler: Kaynak, enerji, besin üretimi ve çevre sorunları. Bu sorunlar grubu toplumsal etkenlerden bağımsız değildir. Dahası, bu sorunların doğru anlaşılması ve çözümünün bulunabilmesi için bu etkenler dikkate alınmalıdır.

Barış ve silahsızlanmanın çözümü mevcut ve gelecekteki dünya çapındaki sorunların çözümü için genel koşuldur. Çünkü kamu yaşamının uluslararasılaşmasına ve savaş teknolojisinin daha önce görülmemiş atılımla kazandığı yıkıcı güce bağlı olarak savaşlar dünya çapında tehlikeli eğilimler taşımaya başlamıştır. Füzeler ve nükleer teknoloji yüzyılında dünya savaşı kesinlikle kabul edilemez birşey olmuştur çünkü dünyada yaşamı yok edip güzel gezegenimizi radyoaktif serpintiyle dolu cansız bir cisme dönüştürebilir. Bundan kaçınmanın yalnızca bir yolu vardır, değişik toplumsal sistemlere sahip ülkelerin barış içinde birarada yaşamaları, uluslararası detant. Eğer bu sağlanamazsa dünya soğuk savaşın ve silâh yarışının yeni bir düzeye yükselmesi sonucu uçuruma itilecektir. Bunun seçeneği yoktur çünkü dünya savaşı seçenek de-

(1) V.V. Zagladin ve I.T. Frolov, Globalnya Problemy Sovremennosti, Moskova 1981.

ğildir. Dünya savaşı çılgın intihar siyaseti dışında hiçbir siyasetin sürdürülmesi olamaz.

Tüm insanlık için barış dolu, güvenli bir geleceğin sağlanması emperyalizmin doğurduğu silahlanma yarışının ağır yükünden kurtuluşu getirecek ve birçok acil sorunun çözümünü olanaklı kılacaktır. Yani silahsızlanmanın yalnız bugünün kaçınılmaz bir olgusu olmadığını görüyoruz. En önemli sorunlardan biri olarak, son çözümlemede, öteki sorunların gelişimini de belirlemektedir.

Sosyalist ülkeler barış ve silahsızlanma için mevcut mücadelenin önderliğini yapmaktadırlar ve bu yönde birçok önerileri, somut eylemleri olmuştur. Sosyalizm için en önemli şey barış ve insanın iyiliği için toplumsal gelişimin anahtarı olan özgür ve tam gelişimi sağlayacak yapıcı çalışma olduğundan, bunu anlamak kolaydır.

Bugün insanlığın en önemli sorunlarından biri yalnız kapitalizmden sosyalizme geçiş değildir, fakat sömürgeci geçmişin kalıtımı olan gerilikten kurtulmak ve gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki uçurumdan kurtulmaktır da. Bu nedenle en önemli hedef barış ve silahsızlanmadır. Buna çok yakından bağıntılı sorun ekonomik büyümedir. Sömürüyü kaldıran ve toplumsal adalet, gerçek özgürlük, eşitlik ve gerçek demokrasinin gelişimi için önkoşulları hazırlayan soyalizm uygarlığın gelişiminde yeni bir tarihsel dönem açmıştır.

Sosyalizmin toplumsal ve ekonomik alanlardaki başarıları, durumları hâlâ bunaltıcı olan gelişen kapitalist ülkelere, gelişmiş sanayi ülkeleriyle aralarındaki ayrılık büyümeye devam ederken, yol gösterici olmaktadır. Aynı zamanda dünya kapitalist ekonomisi, son yıllarda alınan tüm önlemlere karşın sürekli istikrarsızlık, bunalım ve çökme eğilimleri göstermektedir. Bunun anlamı, ekonomik büyüme, emek ve istihdam sorunlarının daha da kötüleşeceği ve işsizliğin arta-

cağıdır. Tek tek ülkeler eşitsiz gelişme hızlarını sürdürecekler ve bu emperyalist ülkeler ve gelişmiş ve gelişen ülkeler arasında daha derin çelişkiler yaratacaktır.

Bütün bu yeni sorunlar yalnız ulusal ve bölgesel düzeyde yalıtık ekonomik sistemleri değil, tüm dünya ekonomisini etkileyecektir. Çünkü değişik toplumsal yapıların farklı ekonomik işleyişine karşın, ABD'li emperyalistlerin ve siyasal çömezlerinin yıkmaya çalıştığı karşılıklı ilişkiler ve bağlar sürekli gelişmektedir. Dünya ekonomisinin oluşumu, emeğin uluslararası gelişimi, üretimin uluslararasılaşması, dünya pazarının kuruluşu için önkoşuldur ve bunun gelişimi aynı toplumsal yapıya sahip ulusal ekonomiler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve karşıt sisteme sahip ülkelerle kurulan ilişkilerin genişletilmesiyle olanaklıdır. Bununla bağıntılı olarak uluslararası ekonomik ilişkilerin eşit haklar ve karşılıklı çıkar temelinde oluşması yani dünya ekonomisinin demokratlaşması yönünde birçok tartışma vardır. Gelişen ülkeler, sosyalist ülkelerle birlikte, bunun geliştirilmesi mücadelesinde yer almaktadırlar.

Marksistler dünya ekonomisinin demokrat ve adil bir temelde gelişmesi için tüm önerileri ve eylemleri desteklerler çünkü bunda insan yaşamının uluslararasılaşmasının ilerlemesinde nesnel tarihsel bir eğilim bulurlar. Bu eğilimin çözümlenmesinde, işçi sınıfının devrimci mücadelesinde ve tarihsel misyonunun gerçekleştirilmesi koşullarında Marx ve Engels şöyle yazmıştır: 'Ayrıca, sadece işçi olan işçiler yığını —sermayeden ya da sınırlı bile olsa her çeşit tatmin olma durumundan uzak muazzam işgücü— dünya pazarını varsayar, nasıl ki, bu işin geçici nitelikte olmayan kaybı, güvenli geçim kaynağı olarak kaybı, rekabetten doğan iş kaybı da dünya pazarını varsayarsa. Demek ki proletarya ancak evrensel tarih ölçüsünde mevcut olabilir, nasıl ki proletaryanın işi olan komünizm

de, ancak «tarihsel evrensel» varlık olarak bulunabilir, kesinlikle başka türlü olamazsa' (2).

Bu düşünceyi geliştiren Lenin, bu eğilimin mantıksal sonucu olarak, kapitalist toplumun, sınırlanmasının ötesinde ondan doğan komünist toplumsal sisteme yönlendirdiğine işaret eder. 'Genel bir plana göre temellendirilmiş ve dünyanın tüm uluslarının proletaryası tarafından işletilen birleşik dünya ekonomisinin yaratılması mücadelesi... Kapitalizm tarafından zaten ortaya konmuştur, kuşkusuz sosyalizm tarafından çok daha geliştirilecek ve mükemmelleştirilecektir' (3).

Marksistler ulusallığın uluslararasılık tarafından çözülmediği fakat diyalektik olarak onunla tamamlandığı gerçeğinden hareket etmişlerdir. Ulus olarak kavranılan ekonomik yaşamın genelleşmesinin tamamlanmasıyla insanlık diye bilinen ekonomik yaşam bütünü oluşmaktadır. Aynı zamanda, bir ülke ekonomisinin uluslararasılaşması ancak eşit haklarla ve tüm gelişmiş ülkeler arasında egemenlik haklarına saygı gösterilen işbirliğiyle insanlığa hizmet edebilir. İnsanlığın karşı karşıya olduğu dünya çapındaki sorunların çözülmesi için giderek gerçekleşen koşullar bunlardır.

Ayrıca, Marksist kuram, dünyayı tehdit eden sorunların çözümü ve özellikle durdurulması için toplumsal önkoşulların gerekliliğini göstermiştir. Çünkü sorunların çözümünde en büyük engel ve yenilerin ortaya çıkmasının ve daha önce görülmemiş boyutlara varmasının en büyük nedeni sömürü sistemidir. Sömürü sisteminin temel toplumsal hedefi her zaman ve varlığının her aşamasında kâr sağlamak olmuştur.

Kapitalist sistemin işleyişine ilişkin çözümlemelerinde Marx ve Engels şu önemli sonuca varmışlardır:

---

(2) Karl Marx ve Friedrich Engels, Alman İdeolojisi, Toplu Eserler, c. 5, Londra 1976, syf. 49.

(3) V.I. Lenin, Komünist Enternasyonalin İkinci Kongresine Rapor.

«Burjuva kapitalist toplumun ürünlerini ve üretici güçlerini, öldürücü, yıkıcı kapitalist sistemin kendisinden koruma gereksinimi ortaya çıkmaktadır; toplumsal üretim ve dağıtımı artık bu görevi yerine getiremeyen yönetici kapitalist sınıfın elinden almak gerekir, bunlar üreticiler yığınının eline verilmelidir, sosyalist devrim de budur» (4)

Bu sonucun doğruluğu bugün yeni araştırmalarla ve özellikle kaynaklar arasında (teknolojik, ekonomik, siyasal ve ahlâkî) sürekli derinleşen çelişkilerle ve kapitalist dünyanın bunları gerekli biçimde kullanamayışı, dünyayı tehdit eden tehlikeleri önlemedeki yetersizliği ve isteksizliğiyle kanıtlanmıştır. Başka deyişle dünya çapındaki sorunların daha önce görülmemiş biçimde yıkıcılık kazanması kapitalist sistemin toplumsal sınırlılığını gösterir ve bu toplumsal-ekonomik, teknolojik ve kültürel işleyişle her gün daha fazla açığa çıkmaktadır.

2. Burjuva Reformist Mitler ve Sosyalizm Gerçeği

Dünya üçüncü bin yılına yaklaşıyor. Neye benzeyecek, daha doğrusu varlığı devam edecek mi? Bu tasarım gücü yalnız toplumsal-siyasal olarak değil, psikolojik olarak da çeşitli gelecek kuramlarına, kavram ve modellere gösterilen ilgiyi açıklıyor.

Dünya sorunlarının şu ya da bu biçimde çözümüne yönelmiyen 'gelecek tasarımı' yok. Fakat, kapitalist sistemin varlığının gelecekte de süreceğini (isterse değişmiş biçimde olsun) varsayan görüşler nesnel, bilimsel çözümlemelere dayanmamakta, kapitalist çözümlerin a priori ideolojik amaçlarına, emperyalist egemenliğe vb dayanmaktadırlar. Üstelik bu kavramlaştırmalar siyasal duruma bağlı olarak açıklamalarını hemen değiştirebilseler de özünde aynı kalmaktadırlar.

---

(4) Marx ve Engels, Werke, c. 20, Berlin, 1962, syf. 564-65.

Burada bugünlerde ortaya çıkan çeşitli gelecek tanımlarını ve varsayımlarını sunmak olanaksızdır. Yunan mitolojisinde geleceği söyleyen fakat kimsenin inanmadığı Cassandra vardır. Bugünlerde de durum tersine döndü, insanlar tahminlerde doğruluk payı çok az bile olsa inanmaya hazırlar. Futuroloji (gelecek bilimi) devletlerde siyasal ve toplumsal önderlerin en önemli eylemlerinden biri durumuna geldi, tek tek ülkelerde, bölgelerde ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası organlarda da yer alıyor. Örnek olarak başkandan doğrudan gelen bir yönerge üzerine, ABD'de Çevre Niteliği Dairesiyle Devlet Dairesi 1980'de uzun dönemli planlamaya temel olmak üzere 2000'de Dünya raporunu hazırladılar (5). Bundan sonra dünya kaynakları ve ekoloji üstünde çalışan bir ekip oluşturuldu ve **Felaket Uyarısı Dünya Çapında Tehdit** başlıklı bir rapor hazırladı. 1981'de aynı kuruluşlar tarafından **Dünyanın Geleceği: Eylem Zamanı** adlı bir başka rapor daha hazırlandı. Sovyet bilimadamlarının belirlediği gibi bu rapor dünyadaki şu veya bu sorunun tanımına ilişkin güzel malzeme içeriyor fakat bütününde yalnızca kapitalist tahminleri kapsıyor, ya bugünkü olguların (kapitalizm) kaba çıkarsamalarını veya bunların reformist yaklaşımlarını sunuyor. Ama en önemlisi ABD tekellerinin dünyaya yayılma çabasını, dünyanın en büyüğü olma mücadelesini yansıtıyor.

2000'de Dünya raporunun 'kötümser, korkutucu' bulunmasından sonra 1984'de J. Simon ve G. Kahn yöneticiliğinde çok kalın bir çalışma yayınlandı: **Kaynak dolu Dünya: 2000'de Dünyaya Bir Yanıt** (6). Yazarlar **2000'de Dünya**'yı çürütmek istiyorlar, fakat apriori amaçları onları bilimsel nesnellikten daha da

(5) US State Department, The Global 2000, c. 1, Washington 1980, c. 2 Washington 1982.

(6) J. Simon ve G. Kahn, The Resourceful Earth: A Response to Global 2000, Oxford 1984.

uzaklaştırıyor, belirli ideolojik amaçlara ise daha iyi hizmet ediyorlar.

J. Lazurn başkanlığında uluslararası uzmanlar grubunca 'interfuture' projesi (1979) çerçevesinde hazırlanan OECD raporu için de aynı şeyler geçerli. Aynı zayıflıklar başka çalışmalarda da bulunuyor. Başta gelen örneklerden biri P. Hawken, J. Ogilvy ve P. Schwartz'ın hazırladığı, ve sıkı durun, ABD ile SSCB'nin uzay savaşı yapıp sonunda ABD'nin zaferiyle biten **Yedi Gelecek: İstenen Tarihe Doğru** kitabı. Bu ABD emperyalizminin nükleer savaşın 'olası' olduğu düşüncesini aşılama çabalarına bağlı 'örtülü' askeri politika değil mi?

Elbette bu tür kışkırtıcı gelecek tasarımları batıda çok yaygın olan 'dünya çapında mitoloji' diyebileceğimiz burjuva bakış açısından hazırlanmış toplumsal ütopyalardan çok farklı. Ama aralarında bir bağıntı var, hatta tamamlayıcı bir ilişki var: Burjuva gelecekbilimciliğinin savunma biçimi, tutucu, iyimser eğilimleri belirli aşamalarda geleceğe ilişkin kıyamet görüşleriyle kaynaştırıyor ve ortaya yeni-tutucu, burjuva reformist tanımlarının iyimser-kötümser karışımları çıkıyor. Bunlar ya Marksizme ve sosyalizme açıktan muhalefet ediyorlar veya yalnızca ünlü kapitalizmle sosyalizmin 'kaynaşması' düşüncesini değil, 'üçüncü bir yol' bulma çabası içinde 'toplumsal umutsuzluğun aşınmış yollarından', 'yeni yaşam biçimi' yaratacak 'alternatif akım'lar da sunuyorlar. Bu kurama göre kötülüğün kaynağı kapitalizm değil, teknolojik gelişme ve buna eşlik eden sorunlardır.

Bu düşünce biçimi Roma Klubünün birçok raporlarının ortak niteliğidir. Genelde insan doğasının mutlaklığını savunurlar ve bu düşünce, zihni, şeylerin teknolojik yönleriyle ve toplumsal paylarla meşgul ederler. Bu yanlış felsefi yaklaşıma karşın Roma Klübü çağdaş uygarlığın gelişiminde önemli süreçlere ışık tutmuştur; son raporlarında birinde görüleceği gibi,

olanaklı olduğu kadar açık biçimiyle çağdaş dünyanın zorluklarına, olanaklarına ve sorunlarına ilişkin açıklamalarda bulunulmuş, geniş bir kesime mikroelektroniğin anlamı iletilmeye çalışılmış ve böylece yeni teknolojinin insanlığın yararına kullanılması ve yıkım için kullanılmaması için izlenecek stratejiler konusunda kamuoyu önünde bir tartışma başlatmıştır (7). Rapor bu sorunun birçok zorluğuna değinir: Teknolojik, yönetimsel, toplumsal, siyasal, vb.

Raporun yazarları doğru biçimde mikroelektriğin yönetimi ve kullanımı için gerekecek ciddi önlemlerle bunun doğuracağı temel toplumsal değişimlere dokunuyorlar. Fakat mevcut toplumsal sistemler arasındaki farklılığa değinip onların olumlu sonuçlar alma ve mikroelektroniğin olumsuz sonuçlarını engelleme veya en aza indirme yeteneklerini tartışmıyorlar. Sosyalizmle kapitalizmi aynı düzeyde inceleyen, tek taraflı, toplumsal olarak farklılaşmamış tutuma bir örnek oluşturuyorlar.

Oysa kapitalizmin insanlığa maliyeti ile sosyalizmin avantajları en fazla yeni teknoloji alanında açığa çıkmaktadır. Yeni teknoloji insanî ve toplumsal açıdan bir boşlukta bulunmamaktadır, kendi başına insan yaşamını belirleyemez. Gelişimi toplumsal ve insanî etkenlere yaşamsal olarak bağlıdır. Gerçi görece bir bağımsızlığı da vardır. 'Yüksek' teknoloji talebine bağlı temel sorun teknoloji üretim düzeyi ile toplumun kalkınma düzeyi, insanın doğayla işbirliği ile insanın yeni uygarlık, yeni insan kültürü ve Marx'ın dediği gibi toplumsal kalkınmanın 'kendinde son'u olan insanın gereksinimleri arasındaki ilişkilerdir.

Marksist-Leninist kuram bu sonuca çok uzun zaman önce ulaşmıştır, teknolojik süreçle toplumsal dönüşüm, insanın ve kültürünün gelişimi, insanın doğa-

(7) G. Griedrichs ve A. Schaff, edt., Microelectronics and Society, Oxford 1982.

ya karşı tutumu arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklamıştır. Teknolojik sürecin yeni aşaması sorunları ciddileştirmekte, teknolojinin uygulanması ve toplumun, insanın, doğanın varlığını zorunlu koşul olarak yüksek düzeyde ilişki içine sokmaktadır.

Sorunu bu açıdan koymak bilimsel ve pratik siyaset açısından anlamlıdır ve çağdaş dünyadaki belirli toplumsal eylemler ve düşünce savaşlarının tanımını içerir. Sorunun teknolojik yönü sosyalizmde de aşağı yukarı kapitalizmdeki gibi aynı nitelikleri gösterir. Gelişmiş sanayi ülkeleri, özellikle Japonya ve ABD yeni teknolojik gelişmelere dayanmaktadırlar (elektronikte üretim artışı, örnek olarak, son onbeş yılda ortalama yüzde ondur). Sanayi robotlarının üretimi artan bir hızla sürmektedir, bio-teknolojik üretim için de son yıllarda aynı gelişme geçerlidir. Fakat kapitalizmde toplumsal sonuçlar ikili bir nitelik taşır. Üretimdeki başarıların yanında özel mülkiyet sisteminin temel yanlışlığı büyür: Herşeyden önce, sermaye birikim hızı ve ekonomik büyüme hızındaki düşme eğilimi, ekonominin yeniden yapılanmasına duyulan gereksinim ve özellikle artan işsizlik sorunlar yaratır.

Burjuva ekonomistler bu canalıcı duruma kısmî reformlarla çözüm bulmaya çalışıyorlar, bunlar kapitalizmin temellerini etkilemeyecek dolayısıyla büyük işsizliği sürdürecektir. Ayrıca 'yeni uygarlık', 'iletişim toplumu' vb ütopyacı kavramları da geliştiriyorlar, böylelikle teknolojiyle toplumsal gelişim arasındaki emek verimliliğinde görülmemiş ilerlemeler kaydedecek ve üretim sürecinde insanın konumunda niteliksel değişikliklere yol açacak ilişkinin gerektirdiği sıkı bağıntıyı da dikkate almamış oluyorlar. Bu düşünceler kapitalizmin bu sorunları geleneksel yöntemlerle çözemeyeceğinin kanıtıdır, bu nedenle sorun şimdi şöyle konulabilir: Yeni teknolojinin gelişimi basitçe rekabetin ekonomik mekanizmasının sonucu değildir, gittikçe daha fazla devletçe yönlendirilmiş siyasal stra-

tejinin konusu olmaktadır. Bu da çağdaş kapitalist toplumun 'sanayi kapitalizmi'nden 'bilimsel kapitalizm'e evrimi anlamına gelir, kalkınmanın önemli nedenlerinden biri olarak ekonomik olmayan' değerleri onaylaması gerekir.

Bunun en açık göründüğü yer, ev ve iş yaşamı otomatlaşmış insanın gereksinimleri ve özü konu edildiğinde ortaya çıkar. Son aşamasında yeni teknolojinin toplumsal sonuçları gözönüne alındığında bu sorunlar göz kamaştırıcı durumdadır. Birçok burjuva reformistin sosyo-kültürel ve kültürel ahlâki sorunları örnek olarak sanayi robotları söz konusu edildiğinde gündeme getirmeleri basit bir çakışma değildir. Hatta yalnızca uzmanlık bilgisinin değil, genel eğitimin de artırılmasının garanti edilmesi için önlemler alınmasının zorunlu olduğunu söylüyorlar. Kapitalizm bu konuda da 'hi-tech' tarafından yaratılmış yeni koşullara kendini uyarlamaya zorlanıyor.

Sosyalist toplum mikroelektroniğin, iletişim teknolojisinin ve bioteknolojinin devrimci rolünü ve toplumsal sonuçlarını tam olarak değerlendirmektedir. Uygulamaları ve yeni teknolojinin yaratacağı sonuçlara geniş bir bakış açısıyla yaklaşıyor. Sosyalist sistem, kapitalizmde kaçınılmaz olan, yeni teknolojinin işsizlik yaratması sürecine en büyük yararı sağlama amacıyla yaklaşıyor. Sosyalist devletlerin son yıllarda toplumsal üretimi artırma çabasındayken en yoğun çaba harcadıkları temel budur.

Sosyalizmin bu sorunların çözümündeki potansiyeli kendiliğinden gerçekleşmez, enerjik çabaları, yaratıcı yaklaşımları, durgunluk ve tutuculuğun yenilmesini gerektirir. Yeni teknolojinin yüksek düzeyi işte, eğitimde ve her kişide yüksek bir bilinç gerektirmektedir. Yeni teknolojinin insan boyutu, bütünleşmiş, uyumlu insanın gelişimi için açtığı olanaklar Sovyet toplumunun temel değerleriyle, insanlara verilen değerle giderek daha çok çakışmaktadır. Sosyalizmde

insan işsizlik ordusuna katılmak üzere gereksiz bir öge olarak dışlanmamakta, yaratıcı bir rol oynamakta, artan olanaklarıyla, sözcüğün gerçek anlamıyla maddi ve ruhsal gereksinimlerini geliştirmek ve üretim içinde ve dışında kendi potansiyelini artırmak için gittikçe daha çok gücü olmaktadır.

Fakat yalnız ideal olanı dikkate alarak, yalnız gelişmiş toplumlarda yeni teknolojinin girişinin değil, uzmanlaşmamış bireylerde bile bunun yarattığı etkileri gözönüne almadan ve şu anda ve gelecekte toplumda çıkaracağı zor sorunları düşünmeden, çelişkileri yok sayarak konuşmak, ütopyacılık ve doktrinerlik olacaktır. Sosyalist ülkeler son yıllarda yeni teknolojinin getirdiği toplumsal-ekonomik, örgütsel ve eğitime ilişkin sorunların çözüm siyasetleriyle uğraşıyorlar, kültür, eğitim ve propaganda konularına da giren zorlukları aşma çabasındalar. Hâlâ daha yeni teknolojinin gelişimi ve kullanımı ile ilgili sıkıntılar var, özellikle teknolojik kullanımlarına ilişkin planlama eksikleriyle, yöneticilerin tutuculuğu ve kadroların hazırlıksızlığından kaynaklanan robot konusunda durum bu. Bu nedenle insana ilişkin konularda uzlaşma sağlanırken pahalı teknolojilerin dönüşüm hızı oldukça düşük.

Sosyalizm, yeni teknolojinin gelişimi için yalnız eğitim alanında değil, her yönde olanaklarını kullanmakta, sadece maddi değil, manevi özendiricileri de geliştirerek örgütlenmenin bilinç gücünü ve geniş yığınların insiyatifini artırmaktadır. Tarihsel bir görev ortaya çıkmıştır, yeni teknolojiye bağlı olarak halkın bilincinde kökten değişiklikler yaratmak. Okullarda, yetişkin eğitiminin çeşitli aşamalarında ve basım dünyasında oynanacak rol büyüktür. Teknolojik devrimin bu aşamasında, yeni teknolojide, özellikle bilgisayar teknolojisinde temel eğitim önemli bir toplumsal sorundur, gelişimlerin sosyalizmin avantajlarıyla birleştirilmesi kaçınılmaz bir koşuldur. Bu hedefin yüzyılın

sonunda ve belki daha sonraları gerçekleştirilmesi sosyalizmin önemli görevlerinden biri olacaktır. Bu nedenle SSCB'de ve öteki sosyalist ülkelerde, yeni teknolojiye tüm düzeylerde, toplumsal, insani ve doğal uyumu sağlamak ve mevcut eksiklikleri gidermek için çok canlı adımlar atılmaktadır. Bu amaç aynı zamanda eğitim reformuyla desteklenmekte ve uzun dönemli gelişmelere ilişkin teknolojik ve kültürel önlemler dizisi oluşturulmaktadır.

Eğer dikkatimizi 2000 yılına ve ötesine yöneltirsek, sosyalizmin geliştikçe ve mükemmelleştikçe dünya çapında sorunlarla karşı karşıya geleceğini ve çözümleri için çok büyük çabaların gerekeceğini görürüz. Avantajların kendilerini göstereceği nokta da burasıdır: Üretim araçlarının kamu mülkiyetinde oluşu, yeni sistemin kaçınılmaz avantajları, tüm bu olanakların (öteki leriyle birlikte) gerçekleşmesini garanti etmektedir. Öznel ve nesnel engeller de vardır. Nesnel engellerin başında dünya çapında sorunların tanım gereği tüm insanlığı etkilemeleri ve çözümlerinin de dolayısıyla dünya çapında eylemi gerektirmesidir. Bilimsel, teknolojik ve bazı durumlarda toplumsal ekonomik bireşimleri de dikkate almalı ve bunlarla savaşmakta halen yetersiz kalan bilimsel ve teknolojik önlemleri gözönünde bulundurmalıyız. Bu koşullar özellikle dünya çapında sorunların evrimi ve sık sık yeni, beklenmedik biçimler alışında etkili olur. Örnek olarak ekolojik sistemler insanın üretim etkinlikleriyle doğal koşullardan daha hızlı bir değişime uğrarlar. Biolojik yaşam daireleri değişir, su ve enerji dengeleri alt üst olur, nüfus dengesine etki eden mekanizmalar genelde şaşırtıcıdır, vb. Bütün bunlar önceden görülmeyen sonuçlardır ve sosyalist topluma ek zorluklar çıkarırlar.

Dünya çapında sorunların çözümünde sosyalizme zorluk çıkaran öznel sorunlar da oldukça değişkendir. Önem bakımından da değişirler. Örnek olarak endüst-

riyel üretimin daha ekolojik olması için tüm gerekli ve olanaklı önlemler alınmamaktadır. Proje planlamaları her zaman yeni teknolojinin sonuçlarıyla eşdeğer biçimde üretilmemekte ve bazen teşhislere gereken önem verilmemektedir. Birçok durumda artık ürünlerin değerlendirilmesi, toprağın canlandırılması, su dolaşımının sağlanması gibi konular planlamacılar veya üreticiler tarafından ihmal edilmektedir.

Bunun nedenleri kısmen toplumsal ekonomik yapının öteki alanlarındaki yetersizlikler (devlet aygıtının örgütlenme eksikliği, planlanmış görevlerin gerçekleştirilmesine karşı hoşnutsuzluk, bürokrasi, vb) gibi, bazen de bu alana özgüdür. Çağdaş toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişimin zorluklarını ve çelişkilerini aşmak, bu sorunların yeni ve olağandışı niteliklerini araştırmak ve çözmek, belirli bir bilinç örgütlenmesi, düşünce yol ve yöntemlerinde değişiklik, eski ve günü geçmiş kavramlardan kopmayı gerektirmektedir. Böyle bir yeniden örgütlenme belirli bir zaman ve dikkatli bir çaba ister. Bu alanda birçok zorluklarımız var ve sosyalist toplum yüzyılın dönümünde tüm çabasını bu yönde harcaaycaktır.

Fakat, kapitalizm için bu zorluklar ve çelişkiler çözülmez bir nitelik gösterirken, sosyalizm doğası gereği bunları başarıyla çözecek, insanın toplumsal gelişimini yeni bir uygarlık aşamasına yükseltecektir. Bu konunun, en önemli sorunla, insan ve geleceğiyle ilgisi var ve bence sosyalizm avantajlarını yirmibirinci yüzyılda göstermelidir, gösterecektir.

3. İnsan ve Geleceği

Bugün insanın varoluşunu ve geleceğini araştıran değişik bir bilimler ağı var, insanın tarihsel olarak ortaya çıkışı, biolojik ve genetik özellikleri, psiko-fizyolojik yapısı, beynin yapısı ve bilinç etkinliği, yaşamsal etkinliklerindeki ekolojik, tıbbi ve demografik ko-

şullar ve etkenler, vb. Son olarak, bilim, insanı, kişi olarak, karakteri ve toplumsal ilişkilerle karşılıklı etkileşimini, eğitim ve çalışma sürecindeki gelişimini belirleyen yasaları, toplumsal-kültürel etkinliğini ve ahlâkî gelişimini araştırıyor. Tek sözcükle, insan artan oranda bilimin konusu oluyor. Bilim 'insanlaşıyor' ve çağdaş toplumda yeni bir önem kazanıyor. Bunun nedeni yalnız üretim gücü olarak doğrudan bir rol oynaması, çağdaş üretimde gelişmenin kaynağı olması değil. Daha çok, bilimin toplumsal rolü giderek daha geniş biçimde anlaşılıyor, kültür ve eğitimi de içeren toplumsal gelişimin her yönünde etkisi artıyor.

Bilim, toplumun insanın kendi gelişimine duyduğu gereksinimi giderek daha çok karşılamaya başlıyor ve bunun sosyalist toplumda son derece önemi var. Çünkü sosyalizmde insanın bilimsel bilgisi daha çok toplumsal gelişimin hedeflerine uygun olmalı. Fakat tam da bu hedeflere artan oranda insanın gelişimine yönelen gereksinimlere ve görevlere göre biçimleniyor. Böyle bir birleşme ancak bilimsel önerilerden temellenirse etkin olabilir ve bu da insan bilimlerinin çok daha gelişmesini gerektirir. Özellikle teknolojik ilerlemeyle birlikte artan üretimde, (başkalarıyla birlikte) mikroelektrik ve iletişim teknolojisinde eğitime yeni görevler yükleyen gelişimde bu bağıntı ve artan entellektüel içerik açıkça görülmektedir.

Fakat sorun buraya indirgenemez. Marx, yaratıcı potansiyelin harekete geçirilmesinin, 'insanın yaratıcı yeteneklerinin mutlak olarak ortaya konuluşunun, önceden gerekli olmayan biçimde, tüm amacı bu potansiyelin geliştirilmesi olan tarihsel gelişimden bağımsız olarak, bilimsel öneriler ağını öngerektirdiğini söyler ve bunlar insanın değişik evrelerinde, özellikle teknolojik ilerlemenin kendisiyle en aşırısı termo-nükleer savaş olmak üzere beklenmedik tehlike ve sorunlarla birlikte onun biolojik, genetik ve psiko-fizyolojik özellikleriyle ortaya çıkar. Bilim bu sorunların çözümünü

aramaktadır ve kuşkusuz bulacaktır fakat ciddi toplumsal dönüşümler olmadan, insanın düşünce ve bilincinde, kültürel ve ahlâkî tutumunda değişiklikler gerçekleşmeden bunları yapamaz.

Bunlar çağdaş bilimde özel bir dikkati gerektirir ve insan hakkındaki özel bilimler ağında merkez noktasını oluşturur. Bilişimin toplumsal-etik, insancıl ve ahlâkî ilkeleri bilimde artan bir etki göstermekte, yeni bir ethos yaratmakta. Protagoras'ın deyişini anarsak insan 'bütün bilimlerin ölçüsü' olmaktadır. Bu nedenle bu konular bilim adamları arasında sıcak bir tartışmaya neden olmuştur, değişik etik-insancıl sorunlara yanıt aramaktadırlar. Genelde teknolojik ilerleme ve özelde yeni teknolojinin gelişimiyle toplumun, insanın ve doğanın uyuşma düzeyi teknolojik gelişimin kültürel yönleri üstünde durulmasını gerektirir. Daha geniş anlamıyla bu insanoğlunun varoluşu ve gelişimi için temel koşul olarak rasyonallikle insancıllığın birleştirilmesi demektir.

Çağdaş teknolojik uygarlıkta bu trajik bir paradokstur: İnsan kendini yoketme tehdidi altındadır, her an dünyadan kaybolabilir, gene de bu onun rasyonal doğasına terstir. Öte yandan insanın kendisi bu çelişkili durumu yaratmıştır ve artık artan derecede rasyonallikle insancıllık arasında yakın bir uyum olması gerektiğini yani zekâya gereksinimi olduğunu anlamaktadır.

İnsan giderek daha fazla, dikkatini kendi üstünde yoğunlaştırmakta, anlaşılması gereken özne olmanın yanında nesne de olmaya başlamaktadır. Ve burada bir başka paradoksla karşılaşıyoruz, yalnız trajik değil eğer rasyonala insandan sözedildiği varsayılıyorsa anlamsız bir yaklaşım da: Son yüzyıl boyunca, çağdaş bilim oluşur ve gelişirken insan kendisine pek dikkat etmedi. Sonuç çok iyi biliniyor: Kapitalist uygarlık, bilim ve teknolojide yoğun bir gelişimi yaşarken, üretim ve teknolojide olağanüstü sonuçlara ulaşırken, insana

ilişkin birçok sorunu çözmede yetersizliğini göstermiş ve tüm dünyaya yönelik tehlikeler doğurmuştur. Çağdaş uygarlık doğayı bozmuştur, her yerde ona saldırmış, milyonlar ve milyonlarca yıl alan gelişimleri yıkmış ve parçalamıştır, hatta insanın biolojik yapısını bile nasıl dönüştürebileceğini (daha hızlı, daha iyi!) düşünmüştür. 'Bilimsel rasyonalliğin' böyle kullanımı insanın varlığı ve ilerlemesi için yeterliliğine ve insanın üretebileceği tek rasyonallik biçiminin bu olup olmadığı konusuna, eğer insanın duygudan uzak taleplerini karşılamıyorsa, kuşkular getirmiştir. Ve anormal irileşen 'bilimsel rasyonalliğin' indirgemeciliğin ve yapısalcılığın aşırı biçimlerine düştüğünde ve onlar tarafından tüketildiğinde başarısız kaldığını görüyoruz. Son yılların tüm olağanüstü bilimsel kazanımları ve yeni teknoloji buradan kaynaklanmaktadır. Ve tarihin en dile düşmüş bilimsel anlayışı (çünkü insanın çıkarlarına yabancılaşmasını böyle değerlendirebiliriz) tek yanlı indirgemciliğin ve yapısalcılığın sonuçları olmuştur. Bunlar herşeyi araştırırlar ve anlamı genelde matematik terimlerle ifade ederler fakat bütünlüklü bir bakış açıları yoktur, acılara mal olan bilginin insan için önemine ve özüne ilişkin felsefi bir anlayıştan yoksundurlar.

Bilimin insanlaşmasını ancak çağdaş bilimsel dünyada insanın ve toplumun gereksinimlerini konu edinmesiyle, araştırmaları değer yargılarıyla birleştirmesiyle, toplumsal ve etik temellerini insan kültürünün genel yapısıyla organik olarak bütünleştirmesiyle hoş karşılayabiliriz. Giderek artan ölçüde bilim adamlarının toplumsal-etik ve insancıl sorumluluklarının bilimsel araştırmaların özgürlüğü için bir seçenek olmaktan çıktığını görüyoruz. Bilimin 'insancıl boyutu' hem araştırmada, hem de uygulamada zorunludur. Artan ölçüde belirleyici bir rolü olmaktadır ve maddi çıkar veya öğrenimin sağlık ve yaşam için tehlike oluştursa bile kontrol edilmemesi gerektiği gibi bir

düşüncenin baskısından kurtulması gerekmektedir.

Charles Darwin duygusallıkla 'eğer insanın uzak bir gelecekte bugünkünden daha mükemmel bir varlık olacağına inanılırsa, o zaman bütün sezgi sahibi yaratıkların böyle uzun, yavaş bir gelişim sonucu yıkıma uğrayacakları düşünülemez' diye yazmıştır (9). Elbette Darwin'in aklında şimdi insanoğlu için ahlâkî bir tehlike olarak gördüğümüz tehdit yoktur. Fakat onun böyle bir olasılık karşısında duyduğu heyecan ve üzüntüyü anlıyoruz. Dünyadaki bütün insanların, özellikle teknolojik, kültürel ve siyasal etkinlikte bulunanların toplumsal ve insancıl sorumluluğundan böyle kesinlikle sözetmemizin nedeni budur. Tempus fugit...

Russell ve Einstein'in 1955'deki tarihsel manifestosunda şöyle deniyordu: «Gezegenimizdeki yaşamı korumak için, insanlığın temsilcisi olan bizler yeni bir biçimde düşünme yollarını öğrenmeliyiz, savaşı ve silahlanma yarışını önleyecek pratik adımları atmalıyız». O zamandan beri otuz yıl geçti ve bugün bu çağrı barış ve daha iyi bir gelecek için insancıl düşünceleri ve umutları birleştiren birçok akım tarafından benimseniyor. Fakat barışa yönelen tehdit buna karşın ölçüsüz derecede büyüdü ve artık insanın kendi varoluşunu tehlikeye atıyor. Bunun anlamı yeni bir biçimde düşünmenin ve hareket etmenin acillik kazanmasıdır. İnsanoğlu yeni toplumsal, bilimsel ve ahlâkî-insancıl rehber ve değerlere gereksinim duymaktadır, bugün ve gelecekte varoluşunun yeni koşulları bunlarla belirlenecektir. Bunlar Marksizm tarafından kuramsal düzeyde sağlanmıştır, gerçekçi bir insancıllık kavramı Marksizmde içerilmektedir, pratik düzeyde sosyalizm daha şimdiden emekçilerin en yüksek beklentilerini gerçekleştiren ve tüm insanlığa insanlığın gelecek yolunu gösteren düzeydir. Marksizmin ve sosyalizmin

(9) Charles Darwin, Otobiyografi.

insancıllığı insanlığın uluslararası topluluğu temelinde gelişmiştir ve bundan dolayı bugün dünya çapında yaklaşımların hedeflerini içerirler. Gerçekçidir çünkü gelişen dünyanın nesnel anlaşılınışından kaynaklanır, insan doğasının kendinde sonu olan zenginliklerinin gelişeceği yeni uygarlığı yaratacak kültürel, teknolojik, toplumsal-ekonomik dönüşümlere olan gereksinimle değişik toplumsal sistemlerin birarada varlığını tanır. Bu insancıllık yenidir, çünkü geleceğe yöneliktir, ögeleri bugünden kurulmuş olsa da onsuz, insanlık için gelecek olmayacaktır. Yeni, gerçekçi insancıllık insanların doğaya ve birbirlerine karşı yaklaşımlarında ahlâk ve bilinç olarak niteliksel bir yeniden yapılanmayı öngörür. Özgürlük ve demokrasi, toplumsal adalet ve uluslararası işbirliği, insanlığın ortak amaçları için diyalog ve anlaşma, ekonomi ve refah, sevgi ve sorumluluk, yenilik için mücadele ve bugün ve geçmiş için saygıyı içerir. Amacı, Marx ve Engels tarafından tanımlandığı gibi 'ulusların arasında işleyen kurallar gibi, kişilerin ilişkilerini yönlendirmesi gereken basit ahlâk ve adalet yasalarının hakkını vermek'tir (10). Bu yeni, gerçekçi insancıllık gelecek için mücadele çağrısıdır ve insan dayanışmasının ve rasyonal ve insancıl insanın zaferinin önderlik ettiği bir dünyaya giden yolu açacaktır.

(10) Karl Marx, Uluslararası İşçiler Birliğinin Geçici Kuralları, The First International and After, Harmondsworth 1974.

YARIN SOSYALİZM

Colette Audry

Bu meraklı konuya girişmeden önce sırada iki önemli yorum var. Birincisi, uğraştığımız konunun terimleriyle tahminlerde bulunmak daima cüret ister. En iyisinden geçmişi ve bugünü inceleyebiliriz ve önümüzde uzanan yolun haritasını çıkarmaya çalışabiliriz. Yani, sosyalistlerin karşılacakları ve seleflerimizin öngörememiş olduğu talepleri yakalamaya ve formüle etmeye çalışacağız, bunu bize yalnız tarihin yürüyüşü açıklayabilir. İkincisi, Fransa bugün ilkeleriyle hareket etmek, hükümet etmek ve yasama gücünü kullanmak isteyen, ülkelerini sosyalizme giden yoldaki reformları uygulamak isteyen sosyalistler tarafından yönetiliyor. Eğer onların durumuna ve geleceğe ilişkin tasarılarına bu sayfalarda çok yer verirsem özür dilerim.

1. Sosyalist Proje

Sosyalizm halen geleceğe aittir. Fakat 1985'in erkek ve kadınları için 'yarın'ın anlamı babaları için taşıdığı anlamı taşımıyor. Proje aynı fakat içerik ve iklim değişti. Daima yeni etkenler katılıyor. Eğer bugün yarının sosyalizminden söz etmek istersek önce değişen iklimi dikkate almalıyız.

Sosyalistler, geleceği, artan sayıda özel etkenin ortaya çıkardığı insan ilişkilerindeki geniş değişim olarak görüyorlar. Bu dönüşüm yalnızca kapitalist sınıfın

kendilerine güç veren üretim araçlarından uzaklaştırılmasıyla söz konusu olabilir. Üretim araçları toplu kontrole alınmalıdır ve ancak topluluğun çıkarları için kullanılmalıdır. Bütün bu değişimler siyasal demokrasiyi genişletecek ve tamamlayacak ekonomik demokrasiye götürmelidir ve götürebilir. Mülkiyet ilişkilerindeki değişiklikler sonuçta ücretli emeği, ücretlilerin yabancılaşmasını özel mülkiyetten kurtaracak, sınıfsız toplumun kurulmasıyla devlet de sönümlenecektir. Dönüşüm tüm dünyayı kapsamadıkça tamamlanamaz.

Seleflerimizin gelecek tasarımı buydu ve bunu bütünüyle ele almalıyız. Hiçbir bölümünü mutlak olarak bırakamayız. Fakat, aynı zamanda bu görüşün her bölümü, taşıdığı anlamla, ya genelde ya özelde değiştirilmiş, ılımlılaştırılmıştır.

2. Sosyalizmin Gelişimi

İster sosyalist olsunlar, ister yalnızca ilerlemeye inanan kişiler, ondokuzuncu yüzyılın insanları sosyalizmin gelişiminin tek bir patlama veya yıkımla gelişeceğini düşünmüşlerdir. Örnek olarak Lamartine, geleceğe bir köprü inşa ederek, insanoğlunun ileriye atılışını bir tek olayın belirleyeceğini düşünmüştür.

O anda, duygusuz gazabın pençesindeymiş gibi
Bu insanlar yalnızca bir tek düşünceyle
zihinlerindeki
Baltayı gövdeye vurdular ve devirdiler sayvanları
Bir çok ağlar kurulmuştu o sayvanlarda

Kervan karşı kıyıya ulaştı
Ve sonsuz barış yolculuğuna devam etti (1).

Yüzyılın sonuna doğru, genel oy hakkından kaynaklanarak sosyalistler seçimlerden kazançlı çıktılar

(1) Lamartine, Jocelyn, 1836.

ve yasal sosyalist zaferden, şiddet yerine barışçı bir yolun olanaklı olduğundan sözedilmeye başlandı. Bu Guesdistler veya anarşist hareketçe hiç bir zaman onaylanmayan bir hipotezdi. Eduard Bernstein'in İkinci Enternasyonalde kızgınlıkla karşılanmasının nedenleriden biri yalnızca bu hipotezi kabul etmesi ve şiddet yolunu terketmesiydi. Jaurés ise, kendi adına, bu olasılığı yok saymadı ve daima zihninde bulundurdu. Ona göre sorun kendi başına şiddet değildi çünkü devrimci eylem genel oy hakkıyla gelen demokratik süreci askıya almış olurdu.

Kışlık Sarayın fırtınaları ve Ekim Günlerinin 'dünyayı sarsması' Avrupa halkı henüz savaşın acılarına ve eziyetlerine düşmüşken tek patlayıcı eylem görüşünü canlandırdı (Bastil'in basılması da aynı etkiyi yapmış olmalı). Hiç kimse tek eylemin devrim olmadığına veya olamıyacağına dikkat etmiyordu fakat tek olayın devrim sürecini alevlendireceği sanılıyordu. Komünistler böyle bir eylem beklentisinde yalnız değillerdi; Léon Blum'un 1920'lerdeki konuşma ve yazılarında da aynı kavramı buluyoruz: 'Bir gün kendimizi tarihsel devamlılığın kırılması ile karşı karşıya bulacağımıza inanıyoruz. Bu ihlali temizlemek kararında olduğumuz için bizler devrimciyiz' (2). SFIO'nun önderine göre işçi sınıfının sahnede görünmesi gediği açacaktır. Blum, onun eylemlerinin 'herhangi yasallık biçimiyle sınırlanması'nı kabul etmeye yanaşmıyordu.

Fransa'da sosyalizme barışçı geçiş tezinin tekrar güçlenmesi ancak İkinci Dünya Savaşından sonra oldu; bu kez komünist kampın kendi içinde Maurice Thorez bu düşünceyi savunuyordu (3). Ancak 1972'de işçi sınıfının iki büyük partisi Ortak Programı imzaladıklarında stratejilerinin temelinin bu tez olduğunu teslim ettiler. Anlaşılıyor ki devrimci eylemin başlan-

(2) Léon Blum, Radicalisme et socialisme, 1927.

(3) Maurice Thorez, The Times'la görüşme, 18 Kasım 1946.

gıcı tasarımı zaman içinde değişmiştir, gene de onu bekleyenler 'yarının sosyalizmi' için hazırlanmayı, onu canlandırmayı hatta tanımlamayı hiç bırakmadılar.

3. Bozulan Senaryo

Sovyet Devriminin patlayışı 'büyük gün'e ilişkin beklentilerin inanılabilirliğine yeni bir canlılık getirdiyse de senaryonun geri kalan bölümü için aynı şey söylenemez. Büyük oranda değişmiştir ve değişmeye devam etmektedir.

Marx ve İkinci Enternasyonalin Marksistleri ilk sosyalist devrimin sanayileşmiş bir ülkede gerçekleşeceğine inanıyorlardı çünkü gelişmiş kapitalist ekonominin hazırlayacağı olanaklar bütünü ve büyük, örgütlenmiş ve sistemi devirecek kadar siyasal anlamda olgunlaşmış işçi sınıfı orada olabilirdi. Nerede olacağından tam emin değillerdi. Uzun zaman İngiltere yolu açacak gibi görünüyordu fakat ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Almanya ekonomisi hızla genişliyordu ve Alman sosyal demokrasisi dev adımlarla ilerliyordu. Fransa da uzun siyasal mücadele geleneğiyle ve orada mücadelelerin daima keskinleşmiş olması dolayısıyla başlatıcı rolü oynamaya adaydı. Fakat yolu Fransa bile açsa İngiltere ve Almanya hemen meşaleyi kapacaklardı.

Bu senaryoya göre Şubat günleri ve Çarın devrilmesi geri ve otokrat Rusya'da ancak burjuva devrimi aşamasını gösterebilirdi, fakat birkaç ay içinde olağanüstü bir olgu ortaya çıktı işçi sınıfı partisinin önderliğinde proletarya devriminin ilk eylemi başlıyordu. Uluslararası kapitalizmin 'en zayıf halkası' açıklanıyordu. Lenin'in formülü durumu daha derin anlamalarını önyargıya tutmadan dolayımsız açıklama avantajına sahipti. Durumun farkındaydı fakat tarihin genel akışını değiştirmeyecek bu tür kazalara her zaman hazırlıklı olunmasına inanması için yeterli nedeni vardı.

Ekim olaylarının tarihin akışını değiştirmesi için kısa dönemde başka olayların patlak vermesi gerekiyordu. İkinci darbe bu olaylar sanayileşmiş ülkelerde ve Avrupanın savaştan bitkin düşmüş ülkelerinde (özellikle Almanya'da durum buydu) yankısını bulmayınca geldi. Sonunda devrimci salgına karşı bağışıklık da mümkündü. Kapitalizmin olanakları henüz tüketilmiş değildi. Sosyalizmin kuruluşu için gerekli somut temeller gelişemedi ve Sovyet Rusya belirsiz bir süre için yalıtılmış durumda kalmaya mahkum oldu.

O zaman bu «de facto» durumun sonuçlarını hesaplamak olanaklı değildi ve büyük fikir ayrılıklarına yol açtı. Ayrılıklar hem işçi hareketinin iki kanadında —İkinci ve Üçüncü Enternasyonal— hem de Komintern'in içinde çoğunluk ve muhalefet eden azınlık olarak ortaya çıktı. Bütün taraflar sosyalizmin sonal anlamda anlaşırlarken, bazıları ile artık aşılamayacak büyük ayrılıklar oluştu, sosyalizmin kuruluşunun ne kadar zaman alacağı, değişik ülkelerin deneylerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve sosyalizmin geçiş niteliği büyüyen ayrılıklar yarattı. Düşünce ayrılıkları aşağıdaki sorularda odaklaştı:

1. Yarının sosyalizmi tek ülkede kurulabilir mi?
2. Sovyet rejimi sosyalist olarak tanımlanabilir mi? (yoksa onu böyle tanımlamak gelecekte mi olanaklı olacaktır) SSCB başka ülkelerin sosyalist geleceğini yansıtmakta mıdır?
3. Dünya sosyalist toplumu mücadelesi için enternasyonalistliği nasıl tanımlamalıyız?

Üç soru da birbirine bağlıdır fakat birincisi —veya birincisine yüklenilen anlam— Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşından sonra yalıtılmış durumundan çıkınca acilliğini yitirmiştir. O zamana kadar tartışmanın ana konusu buydu. Burada, zaman bağlı olarak sosyalist geleceğe ilişkin düşüncelerin nasıl değişebileceğini göstermek için anılmıştır.

Sosyalistler ilk sorunun yanıtını tarihin kendisinin

verdiğine inanıyorlar. Olaydan altmış yıl sonra özel mülkiyetin kaldırılmasının —ki hâlâ amaçlarıdır— SSCB'de sosyalist rejimin kurulması için yeterli garanti oluşturmadığının itiraf edilmesi gerektiğini ileri sürüyorlar. Sosyalizme doğru ilerleyen ve özünde demokrat olan bir toplum kurmaya yetmemiştir. Sovyet rejiminin, kapitalist düzenin avatar (*) biçimini temsil ettiğini savunurlar ve onu genellikle devlet kapitalizmi veya kollektif kapitalizm olarak tanımlar, sosyalizme giden yolda bir ara aşama olduğunu da reddederler. Rusya yolu sosyalist geleceğe giden yol değildir.

SSCB'nin komünistlerce değerlendirilmesi partiden partiye değişiyor. CPSU, SSCB'de sosyalizmin kurulmuş olduğunu savunurken PCF 'gerçek sosyalizm' veya 'mevcut sosyalizm' terimlerinden söz ediyor ve 'demokrat taleplerin evrensel niteliğinin kabul edilmesi' gerektiğini söylüyor. Sovyet rejimini eksi işaretli sosyalizm, nicelik ayrımıyla belirlenmiş bir yapıda görüyor. PCI'nın görüşünü ise, hep bildiğimiz, Berlinguer'in 1917 Devriminin geçiş olanaklarının tükendiği cümlesinden, tanıyoruz. Bunun anlamı Sovyet rejiminin kördüğüm olduğu ve artık kapitalist ülke halklarını sosyalist bir geleceğe götüren önder durumunda olmadığı demektir.

Uluslararası toplum, halkların sosyalist federasyonu, sosyalist geleceğin tüm insanlığın geleceği olduğu görüşü hâlâ ufukta parlıyor fakat artık ufuğun kendisinin bulutlanmış olduğunu ve yarının ertesi güne ertelendiğini söylemek doğru olacak; daha geçe değilse. Umulmadık çelişkiler doğmuş ve çok önemli olaylar gerçekleşmiştir.

İlk çelişki Sovyet rejiminin kendi evriminden kaynaklanmaktadır. Yaklaşık altmış yıl önce komünist-

(*) Avatar-Hindu mitolojisinde bir tanrının insan veya hayvan şeklinde yeryüzüne inmesi. (çev. nt.)

lerin ve hatta sosyalistlerin umutları Sovyetler Birliğinde odaklaşmıştı, uluslararası devrimin merkezi olarak görülüyordu. Fakat, gittikçe, devrimin çıkarları ile kendi ulusal çıkarlarını sistematik biçimde özdeşleştirdi. SSCB'nin devrimin 'sarılmış kalesi' olduğu zamanların ve tüm dünyanın tehdidinde kaldığı günlerin geride kalmış olmasına karşın, İkinci Dünya Savaşından sonra yayılmacı büyük bir güce dönüşmesine karşın, komünistler hâlâ SSCB'yi savunuyorlar ve onun siyasetinin proletarya enternasyonalizmi için tek kriter ve görev olduğunu söyleyerek destekliyorlar (4). Somut terimlerle, 'uluslararası düzeydeki sınıf mücadelesi', Georges Marchais'in PCF'nin Yirmi Beşinci Kongresinde belirttiği gibi, bloklardan birinin güçlendirilmesi demektir, bunlar dünyayı aralarında bölüşmeye çalışmaktadırlar.

Sosyalistleri babalarından aldıkları enternasyonalizm kavramını yeniden değerlendirmek ve belirli çelişkileri dikkate alarak zenginleştirmek zorunda bırakan belirsizlik öğelerinden biri de tarih sahnesine Üçüncü Dünyanın çıkmasıdır. İkinci Dünya Savaşına kadar Avrupa merkezli kalan ulusculuk biçimleri günü geçmiş kabul ediliyordu, sömürge ve yarı sömürgelerin kurtuluş savaşlarıyla gücünün yerinde olduğu görüldü, hatta Sovyet egemenliği altındaki Avrupa ülkelerinde bile büyük canlılık gösterdi. Gene de, dünyanın çeşitli bölgelerindeki eşitsiz gelişimler, Kuzey ve Güney farklılıkları, iki süper güç arasındaki rekabet ve SSCB ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki rekabet ulusculuğun hâlâ dünya barışına ve kurtuluşa giden yola bir engel olduğunu gösterdi. Somali ve Ethiopya ile Vietnam ve Kamboçya arasındaki savaşlar yalnızca iki örnektir.

Böyle büyük değişimlere uğrayan dünyada, kendi

(4) 'SSCB'ye koşulsuz bağlılık proletarya enternasyonalizminin mihenk taşıdır'. Maurice Thorez, 1946.

sömürüsüne ve tüm sınıf egemenliklerine son vereceği söylenen bir sınıfın durumu ne olur? 1878 kadar erken bir zamanda Jules Guesde şunları söylüyordu: 'Mülk sahibi olmayan veya gövdesiyle çalışan proletarya sınıfından... Araba tamircisinden şoföre ve Claude Bernard gibi bilim adamından kimyacılara, mühendislere ve yönetmenlere... Bütün emek ordusunun proletarya dışında sayılan bütün herkesin toplanması' (5). 1900'de Jaurés, Bernstein'in düşüncelerini şöyle çürütüyordu: 'Burjuva sınıfıyla proletaryayı biraraya getiren aşamalardan sözetmek çok güzel, fakat gene de iki birbirinden tamamiyle farklı sınıf vardır, gene de aralarında çelişki vardır, çünkü biri mülkiyet çevresinde odaklaşmıştır, öteki de mülkiyeti olmayışında' (6). Guesde ve Jaurés farklı yollardan tarihin evrimini yakalamışlardı. İkisi de ücretli kesimin çok büyüyeceğini farketmişti. Sosyalizmin geleceğini belirleyecek yaşam biçimi ve toplumsal yapılara ilişkin bir kesinleme de yapamamışlardı. Toplumun gelecekteki yapısını ve kapitalizmin daha da yoğunlaşması sonucu bütün üretim etkinliklerine yayılmasının sonucu kazanacağı işlevleri tahminleyebilmeleri olanaksızdı.

Hizmet kesimi adı verilen memurların, teknisyenlerin, denetçi kadroların ve mühendislerin artışı geleneksel işçilerin sayısından çok daha hızlı oldu. Mutlak rakamlarla işçi sınıfı doygunluk noktasına geldi ve Fransa'nın son nüfus sayımı artık azalmaya başladığını gösteriyor. Gelişmiş ülkelerde halkın büyük çoğunluğu ücretlidir. Aynı zamanda küçük mülk sahipleri (köylüler, çiftçiler ve esnaf) sayısı düşmektedir ve kalanlar yarı-ücretli olma eğilimindedir.

Epinay Kongresinde Sosyalist Parti, ücretli ve yarı

(5) Jules Guesde, Le Probléme et la solution.

(6) Jean Jaurés, 17 Şubat 1900'deki konuşması.

ücretlilerden oluşan toplumsal çoğunluğu öncü sınıf olarak tanımlamıştır ve çeşitliliğini belirlemek istemiştir. Çoğunluk birbirine yaklaşan çıkarlarına karşı uyanıktır ve toplumun değişme gereği ve bunda rol oynamak isteğine sahip çıkmaktadır. 1981 Mayısındaki seçim zaferinin anlamı budur.

Öncü sınıf kavramının stratejik yorumunda çok açık olmalıyız. Sosyalistlere göre bu proleter çekirdeğin motor rolünü değiştirmemekte, parti programında en çok sömürülen kesimlerin taleplerine öncelik verilmesinde bir farklılık yaratmamaktadır. Tehdide uğrayan işçi sınıfının önderliği ve PCF'nın öncü rolü oynaması kavramıdır çünkü işçi sınıfının tek özerk partisi PCF'dir (7). Azınlık sınıfın egemenliğinin benimsenmesi ve iktidar yolunda çoğunlukla eşit taraflar olarak harekete yön vermesi görüşü benimsenmiş demektir. Öncü sınıf pluralist rassemblement'tir, işçileri temsil eden siyasal örgütlenmeleri eşitlik içinde biraraya getirir. Birlik artık öncü bir partinin ardındaki birlik demek değildir, temsilci taraflar arasındaki birliktir. Bu birlik 1972 Martında ve 1977 Eylülünde PS ve PCF görüşerek Solun Birliğini bir program çerçevesinde kurduklarında ve daha sonra Sol Radikaller katıldığında kurulmuştur.

On yıllık iktidar savaşından sonra Ortak Program imzalandığında Sosyalist Parti çağdaş Fransız toplumunun doğru bir çözümlemesini yapma yeteneği olduğunu ve bu bağlaşmadan uygun bir strateji oluşturabildiğini gösteriyor. Kozlarından biri de buydu (PCF tarih karşısında 'geri kaldığını' o zaman itiraf etmişti). Öncü sınıf kendi çıkarlarını temsil eden partiyi tanımış ve ona sosyalist geleceğe giden yolu açmıştır.

Ortak Programın imzalanmasından on üç yıl sonra hızlı toplumsal değişikliklerle artık 1981 temelinde

---

(7) Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi Sosyalist Partinin işçi sınıfından aldığı oyların PCF'den çok olduğunu gösteriyor.

çalışmanın olanağı kalmadığı görülmektedir. Rassemblement'in yaratılışında çok yetenekli olduğunu gösteren öncü sınıfın birliği yerine işçi sınıfının birliğini koymak çok daha zordur ve işçi sınıfının birliğinin sürekli yeniden inşa edilmesi gerektiği bilinmektedir çünkü burjuvazinin bölücü manevraları ve ekonomik durumun getirdiği değişiklikler bu birliği tehdit etmektedir. Bugünün işçileri ondokuzuncu yüzyıldaki zihniyete sahip değiller. Kitle üretimine dayanan bir toplumda yaşıyorlar, yeni gereksinimleri ve bu gereksinimleri (televizyon, araba, ev eşyaları) karşılayacak yeni araçları var. Bu öncü sınıf için daha da doğru çünkü entellektüel altyapısı daha değişken ve yaşam standardı aynı biçimde geniş bir yelpaze gösteren kategorileri içeriyor. Daha geniş ifadesiyle ücretliler Jean Poperen'in dediği gibi 'mülk sahibi ücretliler' durumuna geldiler ve sonuç olarak 'tepkileri ve davranışları daha karmaşıklaştı' (8).

Eğer iş sürecindeki değişiklikleri (fabrikada olduğu kadar yönetimi, hizmet kesimi de) gözönüne alırsak gerçekten bu değişiklikler, işsizlikde olduğu gibi, geniş işçi kesimlerini marjinalleştirmekte ve toplumsal gettolar yaratmaktadır. Öncü sınıf içindeki merkezkaç gücü böylelikle daha iyi anlıyabiliriz.

Gene de, Fransız sağının sosyalist hükümeti devirmek için kesin kararlılığı ve işverenlerin işçileri işten atmaktaki inatçılığı sınıf farklılıklarının hâlâ temel ve siyasal mücadelelerin ardındakinin sınıf çelişkileri olduğunu göstermektedir. Gene de çalışma dünyasında (genelde öznel etken denilen) psikolojik dürtünün eskisi gibi olmadığı açık. Sosyalist Parti Epinay'da kurulurken, parti önderliğinin gördüğü gibi, değişimden yana olan güçler daima değişmiştir ve gözlerimizin önünde değişmeye devam etmektedir. Eğer safları sıklaştırmak istiyorsak bunu aklımızda tutmamız zorunludur.

---

(8) Jean Poperen, Le nouveau contrat social, Paris 1985.

4. Sosyalizm İçin Mücadelenin Anlamı

Yirminci yüzyılın bu güveni ciddi biçimde sarstı-var: beklenen sosyalist devrimin mesihci görünümü solup gitmiştir. Bunu söylerken devrimin tek, mutlak bir olay olacağı inancından çok, bir sınıfın sosyalizmin tarihsel misyonunu taşıdığı ve sosyalizmin kaçınılmaz olduğu inancını düşünüyorum. Akılcı olanla olmayanı birleştiren bu inanç, ilerlemeye, ondokuzuncu yüzyılın bilimsel belirlenimci düşüncesine ve sosyalist düşünürlerin tarihe verdikleri anlama, sosyalizmin gelişiminin insanoğlunun kendi üstündeki zaferi olacağı inancına dayanıyordu.

Yirminci yüzyılın bu güveni ciddi biçimde sarstığını söylemek anlayışlılık olacaktır. Eğer iki dünya savaşının katliamlarından, soykırımlarından, işkencenin iktidar aracı olarak kullanılmasından, türleri ne olursa olsun modern teknolojiyi kullanan ve tiranlıklardan öğrenecek hiçbir şeyi olmayan totaliter devletlerin güçlenmesinden çıkarılacak dersler varsa, bu da, sosyalizme giden yolun sanılandan daha uzun olduğudur; bu yol daha dolaylı ve seleflerimizin düşündüğünden çok daha zordur. Şunu da anımsamalıyız ki, kapitalizm, şimdiye kadar bütün ekonomik bunalımları atlatmayı becermiştir. Bugünün sosyalistleri sosyalizmin insanlığın garanti edilmiş geleceğini temsil ettiğini artık düşünmüyorlar. Ve garanti olmadığının bilinmesi de yarının sosyalizminin değişik bir yaklaşımla görüneceği anlamındadır.

Eğer gelecek belirsizce, bugün de öyledir. Dünyadaki hiçbir gelişimin, Kuzey-Güney arasındaki eşitsizlikleri, demir perdeyle ayrılan iki güç arasındaki ayrımı ve tek tek ülkelerdekini azaltmadığı ortadadır. Tersine ayrımlar giderek büyüyor. Gelişmiş sanayi ülkelerinde ikili —üçlü değilse— toplumun kurumlarının sürekli geliştiği açık. Yukarda belirttiğimiz gibi çok büyük miktarda güvensiz, yarı yetişmiş ve yeteneksiz

işgücünü marjinalleştiren ve onları belirli işlere mahkum eden bir eğilim gittikçe güçleniyor. Şimdi Aldous Huxley'in 1920'lerde sözünü ettiği Cesur Yeni Dünya'dan yüzyıl uzaktayız ve insanlıktan uzak bir sınıf çoktan yaratıldı. Bilimsel devrimin yeni teknolojik ürünlerinin gezegenimizin doğal düzenini bozacak güce ulaştığı ve hidrojen bombasının icadının insana kendisini mahvedecek gücü verdiği de çok açık.

Eğer tarih sahnesindeki iki aktör olmak için bütün çabayı gösteren rakip süper güçler arasındaki mekanizmaya ve Batının ekonomik liberalizmine teslim olursak, insanoğlunun kendi potansiyelini gerçekleştirmeyi beceremediğini ve hatta kendi ölümünü garanti ettiğini teslim etmeliyiz. Ayrıca zamanın, eski sosyalistlerin düşündüğü gibi, bizden yana çalışmadığını, eğer yanlışlar yaparsak veya çok gecikirsek, gelecek kuşakların zaferlerinin 'kayıp kuşakların' fedakârlıklarını ödeyemiyeceğini de kabul etmeliyiz.

Sosyalizm mücadelesi her zaman insanlık için mücadele olmuştur. Geçmişte sosyalistler insanlığın mutluluğu için döğüştüler. Bugün insanlığın sürebilmesi için mücadele etmek zorundalar. Ve bu mücadele çok acil bir sorun olmuştur.

5. Yarının Sosyalizmi

Bugünün erkek ve kadınları için sosyalist gelecek, yirminci yüzyılın sonundaki uğursuz eğilimlerin tersine döneceği kısa dönem ve orta dönemli reformları ve dönüşümleri içeriyor. Sosyalistler iki çelişik kapitalist üretim biçiminin, özel sektör ve devlet biçimlerinin ve kâr ve yayılmacılığın merhametine kaldığı için kontrolden çıkmış olan teknolojik güçlerin belirlediği dünyadaki durağan güçlere karşı savaşmalılar. Teknolojik olanakların akılcı kontrolünü ve insanlığın çıkarı için kullanıldığını garanti etmek zorundalar. Bu da demokrasi geliştikçe özel kapitalist mülkiyetin

kollektif kontrola ve kollektif mülkiyete geçeceğini öngerektiriyor. Eğer son yetmişbeş yılın tarihi bize birşey öğretiyorsa kapitalizmin muhakkak sosyalizme götürmediğini bilmemiz gerekir. Her birey her durum ve aşamada daha fazla sorumluluk ve insiyatif almadan sosyalizme doğru bir gelişim elde edemeyiz. Benim bunun nasıl yapılabileceğine ilişkin önerilerim Fransız hükümetinin bu sorulara yanıt oluşturma çabalarıyla sınırlı bir kaç örnektir.

1. Üretim ve değişim kesimlerinde Fransa karma ekonomi aşamasındadır. 1981 kamulaştırmaları, daha önceki Halk Cephesi ve kurtuluş sonrası kamulaştırmalarıyla birlikte şimdiki durumun temelini oluşturmaktadır. Bu önlemler yatırımların seçimli olabildiğini, ekonomik üretimin kollektif yarara göre örgütlendiğini fakat özel kesimde etkinliğin de yeni bir güdü kazanabildiğini göstermektedir. Bunlar esnek, demokratik, kısmen merkezileşmiş planlı bir ekonominin varlığını öngerektirmektedir, zorlayıcı önlemlerden çok özendiricilerle işleyen bir ekonomidir bu. Bu uygulamayla planın ileri sürdüğü çeşitli tercihler içinden bölgesel ve ulusal görüşmeler sırasında yurttaşların tartışma olanağı vardır ve daha sonra ilgili taraflar aralarında anlaşmaya varabilirler. Planın gerçek uygulaması işçinin kontrolü altında olur. Pierre Mendès-France yirmi yılı aşkın bir süre önce bütün bu noktaları yakalamış ve açık biçimde ifade etmiştir (9).

2. Sosyalistler daima genel oy kullanımının siyasal iktidar düzeyinde güç kazanmanın ve iktidarı gerçekten ele geçirmenin ilk adımı olduğunu düşünmüşlerdir. Özel mülkiyetin burçları ekonomiktir fakat, görmüş olduğumuz gibi, bankacılık sektörünün ve sanayinin bir bölümünün kamulaştırılması ekonomik demokrasiyi kurmak için yeterli değildir ve ekonomik demokrasiyi kurmayan bir ülkeye sosyalist denemez.

(9) Pierre Mendès-France, La République moderne, 1962.

Ekonominin demokratlaşması için önkoşullardan biri fabrikalardaki monarşik güçlerin kaldırılmasıdır. Aurois yasası işçilerin çalışma koşullarında, bilgilenme sürecinde ve istihdamda güçlerini artırmalarının başlangıcıdır. Yeni hakların kullanımı için bir çerçeve oluşturmaktadır. 'Çerçeve' diyorum çünkü demokrasi yukarıdan verilen emirlerle kurulamaz. Yasa yeni olanaklar sağlamaktadır, bunları kullanmak ve yasanın ölü bir belge olarak kalmamasını sağlamak ondan yarar görenlere kalmıştır.

Ücretliler, böylelikle, fabrikalarının çalışması üstünde bir derece kontrol gücüne kavuşmaktadırlar. Üretim açısından tartışmayı sınırlı tutarsak, ikinci kaldırılması gereken engel emek sürecinin kapitalist örgütlenmesidir. Teknolojik gelişmeler Taylorist mekanizasyon programlarının yeteneklerin kullanımına, bilgi ve sezgi kapasitelerinin kollektif zekâ ve kollektif etkinlikle ortaya konmasına yol açacağını göstermektedir. Bu değişim kaçınılmaz değildir ve kendiliğinden oluşmayacaktır. Dikkatle alınmış kararların sonucu olacaktır.

Sanayileşmiş toplum yol ayrımına gelmiştir. Teknolojik değişimi emeğin sosyalist örgütlenmesi için kullanmak olanağı vardır. Modernleşmenin ortaya çıkardığı sorunların sosyalist bir yanıtı olabilir. Geçmişte bu tür sorunların böyle konulması olanağı yoktu. Bugünün sosyalistlerinin sosyalist bir gelecek için nasıl çalışabileceklerini gösteren iyi bir örnek de budur. Üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi yeni emek ilişkileri yaratabilir ve yeni uygulamalar doğurabilir. Bundan yeni bir ahlâk pratiği, karşılıklılık pratiği doğabilir çünkü takım deneyimlerini eşitlik ve bağdaşma içinde yaşamaktadır (10). Ekonominin demokratlaşması böylece Marx'ın 'toplumsallaşma' dediği süreçle yani 'insanlaşma'yla elele gider.

Planın insan kaynaklarında yatırıma öncelik ver-

(10) Collette Audry, Les Militants et leurs morales, 1976.

mesi büyük oranda bu insanlaşmanın bir bölümüdür. Eğitimde yapılacak önemli yatırımlar yurttaşlara, erkeklere ve kadınlara, Fransızlara ve göçmenlere demokratik toplumun nişanlarından biri olan fırsat eşitliğinin verilmesini olanaklı kılacaktır. Çağdaş iletişim teknolojisinin sağladığı olanaklar ve biriken kültürel kalıtımız artan sayıda bireye açılmalıdır. Bu araçları kullanma olanağına ve sürekli ve gelişen eğitim koşullarına kavuşmalıdırlar.

Eğer işçiler arasındaki ilişkilerden işyerinin dışındaki ilişkilere dönersek sivil yaşamın işleyişi sorunu gündeme gelir. Amaç güç ve özgürlüklerin dağılımını sağlayarak yalnız en zenginlerin, en güçlülerin ve en iyi teçhizatlanmışların yaşıyabileceği toplumsal ormanı ortadan kaldırmak ve sivil toplumun totaliter devlet tarafından işgalini önlemektir.

Kollektif yaşamın her alanı demokrasiye açılmalı, herkesin uygun bir düzeyde karar alma sürecine katılımı sağlanmalıdır. Hükümetin yerel örgütlenmelerin gücünü artırmak için bu kadar çalışmasının nedeni budur. Coğrafi terimlerle, bölgesel merkezden kurtuluş benzeri bir amacı içerir ve Fransa gibi siyasal yapısı ne olursa olsun her rejimde sürdürülmüş yüzyıllardır süren merkeziyetçilik geleneğine karşı bir adım atılmış olmaktadır.

Fakat, karar alma sürecine katılımın, son kararı almak anlamına gelmediği ve gelemeyeceği de belirtilmeli. Demokrasinin göstergelerinden biri diyaloğa ve değişik düzeylerde güç kullanımına olanak sağlayan kurumların bulunması fakat her düzeyde daha büyük birimlerin çıkarlarını koruyan bir düzenin kurulması ve bölgesel ve yerel çıkarların ulusal çıkarlara karşı bir işleyişe taşmamasını sağlamasıdır. Genel çıkar kendiliğinden oluşmaz, bölgesel çıkarların aritmetik toplamı veya tarafların, karşıt toplumsal güçlerin birbirleriyle zıtlaşan grupların görüşmeleriyle de elde edilmesi söz konusu değildir. Zor durumlarda en yüksek

derecede kararları alaçak bir güç odağı bulunmalıdır.

Bu tür kararlar temelde siyasaldır. Merkezi yetkenin konusudur. Devletin yakın gelecekte sönümlenmemesinin nedeni de budur. Yani kendini yönetme ile merkezi yetke, doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi çerçevesindeki sorunlarla uğraşıyoruz.

Şimdi, yukarda üçüncü bölümde yapıldığı gibi konuyu uluslararası boyutta ele almalıyız. Yani bugünün ve yarının sosyalizminin uluslararası boyutlarını ve uluslararası yaklaşımlarını keşfetmeliyiz. İki terim pek eşanlamlı değil: 'uluslararası yaklaşımlar' somut ve konjonktüreldir, öte yandan 'uluslararası boyutlar' kurama ve ilkelere ilişkindir.

Sosyalist hükümetlerin öngördüğü reformların kendi ulusal yaklaşımlarının sınırları içinde tamamiyle uygulanamayacağı bir kere açıktır. En açık örneklerden biri çalışma haftasının kısaltılmasıdır. Teknolojik gelişmeler bunu olanaklı kılıyor fakat bunun sonuçları ancak Avrupa ulusların bu konuda çabalarını eşgüdümle yürütmeleriyle alınabilir. Ancak bu yolla işsizliğe götürmeyecek bir uygulama ölçeği bulunabilir. Fransa ve Avusturya hükümetleriyle sosyalist partileri, SPD ve Alman sendikaları ve tüm Avrupa' daki sendikalar bu durumun farkındadırlar.

Öte yandan, işçiler arasında dayanışmanın sınırları aşacağı gibi enternasyonalist bir düşünce daima sosyalist kuramın bir parçası olmuştur fakat bir zamanlar sosyalistlerin çok açık bir ilke olarak gördükleri tutumun bugün oldukça karmaşık ve karışık olduğunu söyleyebiliriz. Konu iyice karışık duruma gelmiştir çünkü Sovyet önderliği bu kavramı yeniden canlandırmış ve bir yandan SSCB'nin yayılmacılığı için bir yandan da öteki komünist partileri kendi amaçlarına yönlendirmek için kullanmıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinin çok farklı rejimleriyle kavram iyice karmaşıklaşmıştır.

Kendi kendini yönetme hakkının bozulması ola-

naksızdır ve ulusal bağımsızlık mücadeleleriyle dayanışma esastır fakat pratikte sosyalistlerin böyle mücadelelerle oluşmuş bütün devletlere koşulsuz destek olmaları anlamı yoktur. Özgürlük mücadelelerinin ilerici olması böylelikle kurulan rejimlerin de ilerici olacaklarını garanti etmez. Her durum kendi koşulları içinde değerlendirilmeli ve insan haklariyle dünya halkları arasındaki barışın korunması yolunda uyumlu bir sosyalist siyasa geliştirilmelidir. Özel siyasal gerçekliklerin dikkate alınması benzeşmeyen toplumların bir arada yaşamasının düzenlenmesi ve zengin ve fakir toplumların arasındaki büyük eşitsizliğin azaltılması'na olan büyük gereksinimimizi unutmamıza neden olamaz, Sosyalist Enternasyonal'in görevlerini belirleyen makalesinde Alejandro Dorna konuyu böyle açıklamaktadır (11).

Erokomünist hareketin son yıllardaki zayıflamasının enternasyonalist kuramın (son yirmi, otuz yıldır gündemde olan konu) geliştirilmesini engellediğini kabul etmeliyiz. Erokomünist hareket bazıları hemen onu gömmek istese de, büyük umutlar doğurmuştur ve SPD ile PCI arasında süren görüşmelerle yeniden yaşama kavuşacaktır (12). Horst Ehmke ve Giorgio Napolitano'nun makalelerinde özetledikleri plan bütün Avrupa solunun —mücadele gelenekleri, tarihleri ve siyasal olgunluklarıyla tüm partilerin, sendikaların ve mevcut sosyalist hükümetlerin— geçmişteki 'tabu'lar ve bölünmeler ne olursa olsun güçlerini birleştirmelerini öngörmektedir. Umut dünya sahnesinde iki süper gücün yanında, iki bloğun boğucu gücü yanında yeni bir siyasal ve ekonomik düzenin kurulmasına yol açacak üçüncü bir gücün belirmesidir. Napolitano'nun deyişiyle bunun anlamı 'proleter enter-

(11) Bulletin de l'Office Universitaire de Recherche Socialiste, no. 157.

(12) Rinascita, Şubat 1985.

nasyonalizmden yeni bir enternasyonalizme' geçiştir (13).

Sosyalistlerin artık eskisi gibi sosyalizmin garantili bir geleceği temsil ettiğinden emin olmadıklarını söylemiş olmam zorunlu olarak böyle bir geleceğin olamayacağını veya daha kötüsünü beklememiz gerektiğini ifade etmiyor. Basitçe, filozof Alain'in dediği gibi 'bize birşey söz verilmedi' anlamına geliyor. Bunun anlamı tarihte kaçınılmaz birşey olmayacağı, tarihin tek yönlü sokak olmadığıdır. Tarih bir anlam içermez ve bizim insanoğlunu beraberinde götüren tarihin şifresini çözmemiz gerekmemektedir. Sosyalizm peygamberlik veya belirlenimcilik demek değildir.

Sağ tarihin anlamı olmadığına ve olamayacağına inanmaktadır. Onun yalnız bir ses ve güç masalı olduğuna, bireysel kavgalar gibi dünya egemenliği için savaşan imparatorlukların yankısı olduğuna inanmaktadır. Sosyalistler erkek ve kadınların tarihi yaparak ona anlam verebileceklerini kavramalıdırlar.

(13) Institut Socialiste d'Etudes et de Recherches 1982'de 'Ulusal Kurtuluş ve Yeni Enternasyonalizm' konulu seminerinde benzer düşünceler ileri sürmektedir.

SOSYALİZME GEÇİŞ: ÇÖKÜŞ YA DA DEVRİM

Samir Amin

Sosyalizmin perspektiflerinden, hele sosyalizm düşüncesinin gelişkin batı ülkelerinde uğradığı çöküşün, üçüncü dünyada ise düştüğü kargaşanın damgasını taşıyan tarihsel bir dönemden sözetmek kimilerine garip gelebilir. Doğu'ya gelince, sosyalizm orada —gerek Sovyetler'de gerekse Çin'de olsun— çıkmaza değilse bile, başarısızlığa uğramış bulunuyor. Ama bu görünümlere rağmen, bizim çağımız, bana kalırsa, kapitalizmin bunalıma düştüğü, sosyalizmin ise dünya çapında bir geçiş sürecini yaşadığı bir çağ. Bu süreçte sosyalizmin büründüğü biçimler ve ortaya getirdiği sorunlar ne beklenen ne de önceden kestirilebilir türdendi. Bunları ne Marx ne de Lenin tahmin edebildi.

I.

Marxizmin yola çıktığı merkezî gerekçeyi temsil eden şey, hiç kuşku yok ki işçi sınıfının oynayacağı devrimci roldür ya da bu rolü oynayacağı iddiasıdır. Marx'ın kendisinin de belirttiği üzere, bu yolda getirdiği başlıca katkı, toplumsal sınıfların kendisinden önce de bilinen varlığını keşfetmiş olmak değil, modern (kapitalist) çağdaki sınıf mücadelesinin, sınıfların kaldırılmasına (komünizme) yol açacağını kanıtlamış olmasıdır. Bu demektir ki, şu koşulların gerçekleştiğini görmek gerekir.

(1) Sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin temel yapısı ve bu ilişkilerin modern toplumdaki belirleyici sosyal rolü.

(2) Egemenlik alanlarını dünya çapında ve acımasızca genişleten bu ilişkilerin yayılmacı karakteri.

(3) Bu iki —burjuva ve proleter— kutbun uzlaşmasının olanaksızlığı ve ikisinin birbirlerine verdikmasızca genişleten bu ilişkilerin yayılmacı karakteri.

(4) Komünizmin kaçınılmazlığı konusunda, proletaryada artan bir bilinçliliğin gerekliliği (Y.Ö. 1).

(5) Bu (artan-y.ö.) bilinçliliğin, «tüm ülkelerin proleterleri, birleşiniz» çağrısını bekleyen nesnel bir temel olarak dünya çapında yayılması.

Marx'ın bu iyimser görüşlerinde, komünizmin egemen olacağına güvenmek gibi «dinsel» bir inanç payı yok. Yukarda saydığımız koşullar fiilileşecek olmadığı zaman, kapitalizm de insanoğlunu kendini yoketme evresine ya da yok edecek duruma getirecek: O halde seçim, «komünizm ile barbarlık» arasında yapılacak seçimdir.

II.

Ama kapitalizmin dünya çapındaki yaygınlaşmasının tarihi, işçi sınıfının, erken Marxizmin söylemleştiği şekliyle, devrimci rolünü sorunsal haline getirmiş bulunuyor. Toplumları homojenleştirecek yerde, onları burjuva-proleter formasyonları düzeyinde aynı basit statüye indirgemek (ya da kalıba sokmak—y.ö.) için kapitalizm, uluslararası eşitsiz işbölümü temelinde yayılıp uluslararası heterojenliğini ve hiyerarşileşmesini yeniden üretmektir.

Lenin, II. Enternasyonaldeki sosyalist partilerin kolonileri sömürmek ve büyük güçleri cepheleştirmek yolunda kendi burjuvazileriyle işbirliği yaptıklarını görmüştü. «Kapitalizmin en ileri aşaması: Emperyalizm»de (1917), kapitalizmin, bu önceden görülemeyen

yayılma biçimiyle yarattığı siyasal sonuçlara işaret ediyordu.

Kapitalist toplumsal formasyonların, eşitsizliği yeniden üretmek biçimindeki bu yayılışı acaba gerçekten yeni bir şey miydi? Bu bir sorunsaldır. Evet, kapitalizm daha ortaya çıkışından bu yana hep dünya çapında böylesine yaygın bir sistem, merkezi bölgeler ile «çevre» (periferi) olarak aynı sistemle bütünleştirilen bölgeler arasındaki asimetrik koşullara dayalı bir sistem değil miydi daha baştan beri? Bu durum, merkantilizm için, Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş dönemi, yani 14. ile 18. yüzyıl arası için doğru değil miydi? İngiltere'de sanayileşme ile serbest ticaret arasında yarım yüzyıl (1820-1870) süren şu ara dönemde Avrupa'da İngiliz modeline göre yeni ulusal merkezler türemişti ve bu dönem, sermaye ilişkilerindeki yaygınlaşmanın, böylesine homojenleştirici bir kuvvet taşıdığı şeklinde bir yanılsamayı elbette uyandırabilirdi. Ve Marx da işte bu yarım yüzyılın içinde yaşıyordu.

III.

Biz bu genel gözlemlerden yola çıkarak kapitalizmin dünya çapındaki yaygınlaşmasına ilişkin şu sonuçları çıkarmak eğilimindeyiz:

1) Kapitalist üretim tarzında işgücünün değeri (emperik bir deyimle, reel ücret) üretici güçlerin gelişmesine bağlıdır. Ama dünya kapitalist sistemi içinde işgücünün fiatları bu gücün değeri çevresinde eşitsiz olarak dağıtılmaktadır: Merkezde yüksek, çevrede düşük olarak. İşgücü fiatının bu yapısal dağılımından kaynaklanan fiatlama sistemi, uluslararası düzeyde belli bir işbölümünü ve eşitsiz bir mübadeleyi belirliyor (birlikte getiriyor-y.ö.) Bu, dayandığı fiat sisteminin, çevreden merkezlere bir değer transferi içermesi ölçüsünde eşitsiz bir mübadeledir.

2) Kapitalizmin dünya-çapında yaygınlaşması

toplumsal formasyonların, oluşmakta olan ve durmadan gelişen dünya sistemine doğru bu eşitsiz yönlendirilişine dayanıyor.

Bu yönlendiriliş, geri kalmış toplumların ileri kapitalist toplumlar tarafından siyasal bir boyunduruk altına sokulması biçiminde, böylesine dümdüz bir «dış» kuvvetler dengesinden kaynaklanıyor değildir. Tam tersine bu, sermayenin birinci tip toplumlara girişi ve sonra da onlara egemen olma tarzından ileri geliyor. Ve bu yönlendirilişi «transnasyonal» (uluslar-aşan) sınıflar arasındaki ittifak veya karşıtlıkların örgütlenişi (sistem düzleminde, yoksa sadece bu sistemi oluşturan toplumsal formasyonlar düzleminde değil) olarak nitelemek mümkündür. İşgücünün sömürülüşünü özgül bir biçimde öngören veya belirleyen sınıflar da bu uluslar-aşan sınıflardır (Y.Ö. 2).

Demek ki merkezlerde sermaye ile işgücü arasında doğrudan-sömürü ilişkileri egemendir. Çevrelerde ise, non-kapitalist veya kapitalizm-öncesi ilişkilerin yeniden-üretimiyle işleyen sömürü ilişkileri sürüyor. İşte işgücü fiatındaki (sistemle bütünleşen küçük üreticilerin reel ücret veya gelirlerindeki) sözü edilen aykırılık tüm dinamiğini bu reel yayılma biçiminden alıyor: İşgücünün fiatı, merkezde üretkenliğe paralel olarak yükselirken çevrede böyle bir paralellik yok.

O bakımdan merkezdeki toplumsal formasyonları kendinden-merkezli (otosantrik) olarak niteleyebiliriz, çünkü bu formasyonların dış ilişkileri, içerdeki birikimin özerk (otonom) mantığıyla belirlidir. (Bu mantık, otonom olmakla birlikte otarşik değil, o bakımdan dış ilişkiler bu mantığı ancak kısmen belirliyor).

Öte yanda, çevresel toplum formasyonlarındaki birikim ritmleri ve biçimleri, dış zorunluluklardan çok daha geniş ölçüde etkilenerek belirleniyor. Çünkü yerel sistemin bu zorlamalara karşı gösterdiği tepki,

uyum sağlamaktan, boyun eğmekten başka bir şey değil.

3) O bakımdan dünya kapitalizminin toplumsal formasyonu, burjuva-proletarya ikilisiyle ve bu ikilinin düpedüz gelişmesiyle oluşmuyor. Tam tersine, bunu bir yandan merkezi burjuvazi, çevresel burjuvazi ve çevredeki öteki sömürgen sınıflar ile dünya çapındaki eşitsiz gelişmeden nemâlanan orta-direğin, öte yanda ise, sömürülen köylüler ile dilimlere ayrılmış proletaryanın v.b. hep birlikte oluşturduğu karmaşık yığınlar meydana getiriyor. Bu değişik sınıfların başka sınıflarla ilişkileri sürecinde aldıkları konumlar, bu kaba bağlamda ya da dünya bağlamında ele alınacaktır ki bu, yerel veya ulusal çerçeveyi de tamamlıyor.

4) Sistemin merkez-çevre ayırımı biçiminde bölümlenişi gerçi kapitalizmin başlarına kadar tarihleniyor, ama bu bölümleniş tarzı sermaye birikiminin değişik aşamalarına paralel olarak ortaya çıktı. 19. yüzyıl sonundan beri göze çarpan değişiklikler şunlar:

(a) Yeni bir burjuvazi için, dünya sisteminin içine girerek kendini ulusal düzeyde kristalleştirmek o vakte kadar mümkündü. Yeni merkezlerin filizlenmesi ile sistemin dünya çapında yaygınlaşması arasında hiçbir çelişme yoktu. Ama nedir ki artık böyle bir çelişki var, çünkü monopollerin (aslında bunların hepsi birer oligopoldür) sermaye gücü, yeni gelişmekte olan burjuvaziyi de, komprador ortak olarak tekelci sermaye stratejisinin mantığına uymaya zorluyor.

(b) Sermayenin merkezlerde güçlenen konumu, ona yerel işçi sınıfının büyük bölümüyle «sosyal demokrat ittifak» kurma olanağını sağlamış, bu sınıf ta böylece sınıfsız bir toplum projesinden çark etmiştir. (Bu ittifak, işçi sınıfının bölünmesine, kadınların ve haklarından yoksun bırakılmış göçmen işçilerin dışlanmasına rıza gösteriyor) Yine sermayenin merkezlerdeki gücüdür ki, işçi sınıfını sayıca aşan «orta-dire-

ğin» daha da kalabalıklaşmasını sağlıyor, çünkü ortadireğin varlığı, dünya sistemi içinde merkezlerin işgal ettiği egemen konumlara bağlı.

(c) Çevrede ise, üretici güçlerin bu ulusal ve uluslararası yapılanma çerçevesinde gelişmesinden özgül bir takım çelişkiler doğuyor: Oluşan işçi sınıfıyla yerel ve uluslararası sermaye arasında, sonra sömürülen köylülük ile köylülerin «feodal» merkantil ve bürokratik sömürülüş biçimleri arasında, ayrıca ortadirekle kompradorların (yani uluslararası sermaye hissedarlarının) siyasal gücü arasında, hatta burjuvazinin belli kesimleriyle yabancı veya komprador sermayesi arasında.

(5) Kapitalizmin gerçek yapılanma tarzı, gelişmiş merkezlerde «sosyalist bir devrim» olanak veya perspektifini böylece süresiz olarak ertelemiş oluyor, çevre bölgelerde ise devrimci bir patlama potansiyelinin koşullarını yaratmış bulunuyor. Böylesine bir yayılma tarzı (Y.Ö. 3), kapitalizmin temel çelişkisinin merkezden çevreye aktarımı olarak nitelenebilir. Bu çelişki sermayenin artan üretim kapasitesi ile emme kapasitesi arasındadır, çünkü sermayenin egemen konumu uzun vadede bu emiş kapasitesini de sınırlıyor. Sosyal bağlamda söylersek, bu çelişki, sermaye ile onun değişik yollardan sömürdüğü tüm sosyal sınıflar arasında eşitsiz bir karşıtlık yaratıyor.

Temel çelişkinin merkezden çevreye aktarımı, işgücünün dolaylı sömürülüş biçimlerini yeniden-üretmekle ilgili olduğundan, çelişkinin kendisi de hem çokyönlü hem de kendine özgü biçimlere bürünüyor (Y.Ö. 4). Kapitalizmin dünya çapındaki gerçek yayılışı, bu nedenledir ki başka bir toplumsal sisteme «geçiş» biçimini beklenmedik şekilde gündeme getiriyor

Çevredeki zincirin zayıf halkalarında birtakım «ulusal kurtuluşçu» devrimler. Bu devrimlerde burjuva ve sosyalist devrimci öğeler (Y.Ö. 5) birbirleriyle ayırtedilemez biçimde karışmış bulunuyor. Bu geçiş

sürecinin nasıl sonuçlanacağını kestirmek (bu ekonomist-mekanikçi yöntemle elbette ki —y.ö.) olanaksız. Çünkü bu, yürünen yolu belirleyen siyasal mücadelelere bağlıdır (yalnız siyasal değil, sosyal —yani deneyim ile davranış oluşturucu — süreçe bağlı aynı zamanda— y.ö.). Sonuç, **sosyalist** nitelikte olabilir (sınıfların kaldırılması anlamında) veya **devletçi** olabilir (günümüzdeki sovyet gerçeğinin yansıttığı revizyonist model) ya da sadece **kapitalist** gelişmenin daha üst aşamasına giden bir yol olabilir.

Merkez ile çevre arasındaki «bağı koparma» sorunu işte bu tarihsel durumdan kaynaklanıyor: (Y.Ö. 6) Çelişkilerin sosyalist bir doğrultuda çözümlenmesini isteyen güçler, sermayenin mantığına boyun eğemez ve bu mantığa uygun bir dünya sistemiyle sarmaş dolaş olamazlar.

6) Söz konusu geçiş, «salt kapitalist» doğrultuyu tutturamazsa yazık olur: Ufukta, gerçek kapitalist gelişmenin biçime soktuğu şekilde biçimlenmiş toplumsal güçlerin belirlediği (kapitalist yönlü üretimin yarattığı ihtiyaç alanlarından başkasını göremeyen güçlerin belirlediği —y.ö.) yoldan başka hiçbir çıkaryol gözükmüyor demektir. Öte yanda, gerçek kapitalizmin öyle göründüğü gibi olmadığını ileri sürüp onu «katıksız» bir soyutlamaya indirgemek yanlış olur, yani kapitalizmin doğasında, ne 18. ve 19. yüzyıllarda ne de 20. yüzyılda hiç yapamadığını yapacak bir eğilim olduğunu sanmak... Kısacası, sermaye ile ücretli emek arasındaki doğrudan ilişkileri genelleştirme yoluyla dünyayı homojen kılması olanaksızdır.

IV

Besbelli ki tarihsel maddeciliği vulger, doğrusal ya da mekanikçi bir «ekonomizm»e indirgemek ya da biricik sosyal gerçeklik olarak sadece sınıfların gerçekliğini kabul edip öteki sosyal gerçeklikleri gözardı etmek olacak iş değildi (Y.Ö. 7)

Bu indirgemeci görüşlerden birincisi daha çok öncelerde belirmiş olup hemen hemen Marx'ın kendi yazılarıyla çağdaştır. Aslında radikal burjuva geleneğine özgü olan bu görüş, aydınlanma felsefesinin yaptığı gibi, toplumu doğaya ve toplumsal yasaların nesnel karakterini doğa yasalarının nesnel karakterine eş tutmaktadır (tıpkı yazarın bizzat kendisinin, sermaye ve emeğin mübadele değeri düzeyindeki yasalarını toplumsal öznenin **deneyim ve davranış oluşturma** yasalarıyla eş tutması gibi -y.ö.) Böyle olunca «ekonomik zorunluklar» tıpkı doğadaki zorunlukları andırmaktadır. Uzun geçmişi olan bu gelenek, **Engels**'te Doğanın Diyalektiği'nden başlayıp **Kautsky**'nin Ekonomizm'i üzerinden sovyetlerin diamat'ına (diyalektik materyalizmine) kadar uzanıyor, kaçınılmaz olarak **reformculuğu** —**Bernstein**'in yaptığı gibi— gündeme getiriyor. Çünkü bu gelenek, sosyalizmi kaçınılmaz bir dünya ufku gibi görüyor, sanki **bilinçli bir eylem olmadan da** (altını ben çiziyorum —y.ö.) gerçekleşecekmiş gibilerden...

Bu durumda, yukarda devrimci bilinç bağlamında sözü edilen bilinçlilik koşulunun giderek özgül hiçbir anlamı kalmıyor (Y.Ö. 8): Bilincin ya hiç gereği yoktur ya da —aynı şey demek olan— zorunlu olarak oluşur. Kapitalizm gideceği yolu tüketmedikçe, yani üretici güçleri geliştirme ve toplumu proleterleştirme yolunda işini bitirmedikçe, sosyalizmin bu perspektifte de olanağı yoktur.

İndirgemeciliğin ikinci şekli de birincisi kadar eskidir ve Marxist sistemin ana eğilimlerinden birini yansıtıyor. Bu açıdan bakarsak, kapitalist ilişkilerin dünya çapında yaygınlaşması, başka ne kadar sosyal gerçeklik varsa hepsini giderek silip süpürüyor: Ulus, dinsel ve kültürel topluluklar, kabile, boy, etnik gruplar, kastlar ve sosyal katmanlar, bunların hepsi birer gerçeklik olmaktan çıkıp yerlerini bir tek basit karşıt-

lığa, burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlığa bırakıyorlar (Y.Ö. 9).

Leninizm bu sorunla yüzleşmeyi göze alabildi, çünkü sosyalizme geçişi artık metropollerde gerçekleşecek bir dizi sosyalist devrimin sonucu olarak değil, dünya çapındaki zincirin egemenlik altına alınmış veya geri kalmış çevre ülkelerdeki «zayıf halkalarından» meydana gelecek bir dizi kopmalar olarak görüyordu.

Tarihsel gerekliliği yorumlama ve devrimci eylemi bu gerekliliğin içine aktarmanın bu yeni yolu ortaya bir sürü sorunlar getirdi:

(1) Hükmedilen çevre ülkelerdeki köylü çoğunluk nasıl bir rol oynayabilirdi?

(2) İşçi sınıfı, sayıca azınlıkta (sayısallıktan söz edilecekse) olduğu ülkelerde bu tür bir devrime nasıl bir yön verebilir, öncülük yapabilirdi?

(3) Çevre ülkelerde oluşmakta olan yeni burjuva sınıfının özlemlerine karşı etkin olarak nasıl mücadele edilebilirdi?

(4) Ve ulusal gerçeklik —ezilen ulusların ayaklanması— devrimci bir şemayla nasıl bütünleşebilirdi?

Bu sorulara Rusya örneğinde verilen cevaplar, Marx'ın sosyalizm kriterlerine hiç uymayan bir toplum ortaya çıkardı. Maoculuğun «revizyonist» diye nitelendirdiği bu gelişmelerin başlangıcında işçi-köylü ittifakının nesnel gerekirliği gibi temel bir soruya verilen cevabın yanlışlığı yatıyor. 1930'larda başlayan sanayileşme köylü kesimine zorla hacamat yapmakla başlatıldı. Yapılan bu tercih bile, kendini II. Enternasyonal pozitivizminden ve teknolojideki «yan-tutmazlık» ilkesinden kurtaramamış olan Leninizm'in tarihsel sınırlarını yansıtıyor.

Maoculuk daha ileri gitti. Aynı soruya kent ile kır arasında eşitliğe oturan bağlar kurarak cevap vermeye çalıştı, ama bu genel doğrularına rağmen belirli sorunlarla baş edemedi. Maoculuk özellikle değer yasa-

sını merkezî planlamayla uyum haline getirmeyi ve toplumsal demokrasi sorununu aşmayı beceremedi. Bu tutarsızlıklar Çin'i öyle bir yol ayırımına getirdi ki artık sosyalizmin geleceğine ilişkin tüm sorular cevapsız kalmaya mahküm oldu (Y.Ö. 10).

V.

Sovyet deneyimi bize şunu öğretti ki, sosyalizme geçmekle sınıflar mutlaka kaldırılmış olmuyor. Sovyet toplumunun ne tür bir toplum olduğu konusundaki tartışmalar sonunda bizde uyanan kanı, burada yeni türden bir sınıflı toplum oluştuğu, ama ne «yozlaşmış bir işçi devleti»nin ne de «kapitalizmin bir restorasyonu»nun söz konusu olduğudur. Çünkü sermayenin devlet eliyle merkezîleştirilmesi ileriye doğru bir nitelik sıçramasını belgelemektedir. Nedir ki bu tartışmalar, sovyet deneyimiyle sınırlı değildir. Batının işçi sınıfı çevrelerinde (sosyal demokrat ve komünistler) egemen olan akımların ileri sürdükleri talepler de devletçi bir doğrultuya doğru kayıyor. Görüşlerdeki bu yakınlaşmayı açıklayıcı nesnel güçler meydanda... Teknokratların ve işçi aristokrasisinin (yükselen yeni bir sınıf anlamında) yaptığı analizler, sosyalist-olmayan bir geçiş sürecinin modern kapitalizmin bağrındaki çelişkileri çözebileceği merkezindedir.

Bizim sovyet toplumuna ilişkin analizimiz, sınıf sömürücüsü olan üretici güçler ile sınıfların kaldırılmasını amaçlayan üretici güçler arasındaki mücadeleyi yansıtan kesin amaçlı sınıf mücadelesi anlamındaki —her şeyden önce bu evredeki— bir geçiş anlayışına dayanıyor. O nedenle, kapitalist üretim tarzı, bir ihtilâl yoluyla sınıfların mutlaka kaldırılmasına götürmediği gibi, zorunlu olarak devletçi üretim tarzına da götürmüyor. Gerçi bu sonuncusu mümkün, ama zorunlu değil. (Sosyalist ya da reel sosyalist denen) Devletçi üretim tarzı, ekonomi yasalarının boyunduruğu-

na girip (öylece-y.ö.) kaldığı içindir ki kabuklaştı, artık sınıfları elemeye kendiliğinden kalkışamaz. Yoksa bunu savunan biri, bu devletçi üretim tarzının ancak üretici güçlerin (teknolojik ve bilimsel devrim) gelişmesiyle, nesnel güçlerin etkisiyle evrime uğrayacağını da kabul etmelidir.

Sovyetler Birliği'ndeki devletçi tarzın kristalleşmesini belirleyen tarihsel koşulları birbirine tamamlayıcı şu iki alanda aramak gerekiyor: Sosyal ve ideolojik alanda.

(1) Sosyal alandan bakarsak, işçi-köylü ittifakının 30'lu yıllardaki zorunlu kollektifleştirmeler yüzünden parçalanması, despot bir devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Söz konusu kollektifleştirmeler, «ilk sosyalist birikimi» finanse etmek için bir araç olarak gerçekleştirilmişti. Ve bu devlet, çevresinde yeni bir sömürgenler sınıfının oluştuğu bir kutup haline geldi.

(2) Bu tarihsel koşulları ideolojik düzlemde, II. Enternasyonalin pozitivist ve ekonomist dogmalarından köklü biçimde kopamayan Leninizm'in yetersizliğinde aramak gerekir (bak. **Lenin**'in teknolojilerin yan-tutmazlığı ve partinin merkezileştirilmesi v.b. konusundaki tezleri)

Revizyonizm denen şey de aslında sınıflı yapının tasfiyesini başlatacak yerde sınıflı bir toplumun yeniden kurulmasına yol açan bu çelişmelerin toplamıdır. Revizyonizm kavramını reddetmek, Sovyet ve doğu ülkelerinin deneyimiyle açılmış olan yoldan başka hiçbir gelişme olanağı olmadığını kabul etmek demektir ki, bu gelişme yoluna da «son kertede» ya da «baştan aşağı» **pozitivist** denilmektedir. Özel tarihsel koşulların sırtına yüklenen «kusurlar» bu durumda, sermaye üzerindeki özel mülkiyetin kaldırıldığı toplumun temelindeki sosyalist niteliğine halel getirmiyor. O zaman da, sosyalizm ile devletçilik ister istemez birbirine karışıyor. Çünkü sanılıyor ki, üretici güçlerin

gelişmesi eninde sonunda ekonominin devlet kontroluna verilmesiyle sonuçlanacak!

Bu açıdan bakarsak, batılı işçi ve teknokrat sınıfların devletçi bir üretim tarzına yönelik **talepleri**, üretici güçlerin giderek toplumsallaştırılması gibi, sahte-ekonomik ya da sahte-teknik eğilimleri tezgâhlamaktan daha ciddî gibi gözüküyor.

Onların hedeflediği devletçiliğin sovyetlerdeki kadar ilkel olmaması, devletçi üretim tarzının kapitalist tarzdan üstün bir tarz olduğu ve o nedenle kapitalizmin çelişkilerine karşı bir çıkış yolu oluşturduğu tezi açısından ayrıca bir kanıt sayılır. İdeoloji analizi, ne kadar sezgisel ve eksik bile olsa, bu alanda önemli bir rol oynuyor: Burada aklımıza, örgütler ideolojisinin geçirdiği gelişmeler (Frankfurt Okulu), burjuva akıl-ruhunun çöküşü (burjuvazinin yeniden-üretim bunalımı: Veraset, aile, okul v.b.) ve «sosyalist devrim» olmadığı sürece sermaye-emek ittifakının görünürdeki kaçınılmazlığı geliyor ve bir de, sosyalist deneyime karşı gelişmiş ülkelerde yapılan eleştiriler v.b.

Bu yönden bakıldığında devletçilik ile piyasa arasındaki ilişkiler beklendiğinden daha karmaşık bir görünüm kazanıyor. Devletçe kontrollu fiatlar sistemi bu iki sistem arasında bir yere oturtulmuş değil midir? Soruyu, sadece piyasa (eşittir kapitalizm) ya da yönetsel güdümlülük (eşittir devletçilik) gibi birbirini dışlayan kavramlar cinsinden sormak tek yanlı düşünmek olmaz mı? Kontrollu ya da planlaştırılmış fiatlar ekonominin saydamlığını mı, yoksa piyasanın kapalı görüntüsünü mü temsil eder? Doğuda bugün hem gerçekten yapısal bir bunalım var. 1930-35 yıllarındaki kopuş Sovyetler Birliği'nde artık geriye dönüşü olmayan bir durum yarattı. Bu kopuşu despot bir devlet sınıfının ortaya çıkması şeklinde niteleyebiliriz, ki bu da, devlet sınıfının gelirlerini maksimalleştirme ve bu sınıfı orta sınıfların katılmasıyla genişletme eğiliminde gösteriyor kendini. Sistemi yöneten yasa, ulu-

sal hasılanan maksimalleştirilmesinden çok devletçi sınıfın gelirlerini sağlayan devletçe kontrollu getiriyi maksimalleştirme amacında imiş gibi gözüküyor. İşte bu devletçi sınıf gelirleriyle ulusal getiri (hasıla) arasında bir tutarsızlık olacağı bellidir. O nedenle sovyet sistemindeki bunalımın, aslında **yaygın** bir birikimden **yoğun** bir birikime geçişi zorlaştırıcı derin nedenleri var. Peki, sovyetlerin bu bunalım karşısındaki tepkileri nelerdir? Bu tepki emperyalist sisteme teslim mi olmak? Yoksa elindeki askeri araçlara başvurup yayılmacı politikaya mı sığınmak?

Çevre ülkelerde olup bitenler, bütün eğilimleri 1980 ve 90'lı yıllarda hızlandıracak, batıda olsun doğuda olsun sosyalist harekete yeni perspektifler açacak. Belki yarım yüzyıl sonunda sosyalist hareket ilk kez, kapitalist devletler ile sosyalist denen ülkeler arasındaki karşıtlık yüzünden sürüklendiği çıkmazdan çıkış yollarına kavuşacak. Böyle bir durum ortaya çıkarsa o zaman revizyonizmin iki ayrı türü konusundaki köklü tartışmalara geri dönmek zorunda kalacağız, yani II. Enternasyonal ve Sovyet tipi komünizmler denen revizyonizmlere... Leninizm birinci tür revizyonu aşmayı tarihin de gösterdiği üzere aslında başaramadı.

Rosa Luxemburg, Gramsci ve başkalarının da önceden gördükleri üzere, sosyalizmin batıdaki sorunsallarına cevap verecek nitelikte değildi Leninizm. Batıdaki işçi hareketinin güçsüzlüğü onun emperyalizmle sarmaş dolaş oluşuna, gerçi bu önemli bir rol oynasa bile, kolay kolay indirgenemez. Hatta komünist olmayan işçi hareketi de sadece «sermaye adına hareket eden» kokuşmuş bir bürokrasi paralelinde açıklanamaz. Böylesine apaçık deneyimler yanında, toplumun dönüştürülme sorunlarını derinlemesine etkileyip değiştiren mantıklı bir sosyal reformculuk gelişti. Bu arada, ister anarşizm kalıntısı, ister yeni bir kapitalizmle bütünleşme şeklinde olsun, **özyönetim** veya

işçi-kontrollu yönetim doğrultusundaki akımları da gözardı etmemek lâzım. Kimi komünist partilerin Avrupa Komünizmine doğru yol alırken, kimilerinin kemikleşmiş sovyet-yanlısı pozisyonlarda diretmesi, I. Dünya Savaşı'ndan ve Rus ihtilâlinden miras kalan çatlakların yeniden gündeme geldiğinin birer işareti sayılabilir.

İşçi hareketinin eğer doğuda ve batıda bir yeniden-doğuş yaşadığını kabul edersek ve hele bu hareket, emperyalizm olgusunun günümüzdeki batı toplumlarına yaptığı etkinin bilincinde iken, geleceğin Avrupa toplumunu, şimdilik sadece kapitalist stratejinin etkisinde kalan inşa düşüncesi önümüzde yeni ufuklar açabilir. Ama şunu unutmamak gerekir ki, sağcıların kısa-vadeli tepkileri daima mümkün: Demokratik devletin temelini, «yeni stil» bir sahte-liberal otoritarizmle oymak ve Üçüncü Dünyaya yönelik ırkçılığı geliştirmek.

Biz işçi hareketine uzun-vadeli bir darbe indirecek olan böyle bir gelişmenin aslında emperyalizm sorununun gelişme tarzına bağlı olduğunu belirtmek istiyoruz.

VI.

Kapitalizmin merkez (metropol) bölgelerde gösterdiği gelişme sınıf mücadelesinin **ortodoks** (basitleştirilmiş) teorisine meydan okuyor. Merkez-çevre kutuplaşmasının sonucu olarak **işçi sınıfı**, sınıfsız bir toplum projesini bir yana bırakıp toplumdaki kendi pozisyonunu iyileştirmeye yönelik stratejileri benimsemiş bulunuyor. Merkezdeki işçi sınıflarının ekonomik mücadelesi dünya sisteminin kendisine meydan okumayı da gözüne kestirebilirse o zaman sadece kapitalist sisteme meydan okumuş olabilecek.

«Yeni ortadireklere» gelince, bu orta sınıfların kabarması dünya sistemi içindeki merkezlerin egemen

konumlarıyla yakından ilgilidir. Ve **bu sınıflar** ellerindeki ayrıcalıkların, özellikle kendilerine (pozitivizmden—y.ö.) miras kalan eğitim mülkü'nün, yerel işçi sınıfına oranla üstünlük sağladığının bilincindeler.

Sosyalizm sorunu merkez bölgelerde bu yüzden 19. yüzyıldakine oranla çok farklı biçimde ortaya konuluyor. Yeni model bir gelişim (feminizm, yeşiller v.b.) isteyen «sınıflar-üstü» (inter-klassist) hareketin ortaya çıkışı bunu kanıtlıyor. Bu akımlar (potansiyel olarak) halklar arası Kuzey-Güney ittifakı sorununu yeniden gündeme getirebilir. Çünkü gelişmenin içeriğini gerek ulusal, gerekse dünya düzeyinde sorguluyorlar.

Ama bunalımın bugünkü açısından bakarsak, gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfı kendini savunmaya ve yaşadığı yenilgi yüzünden sadece ve ancak sermaye kârlılığının gereklerine uygun bir «yapılanma değişikliğini» sineye çekmeye mahkûm değil mi? Şu kutsalın kutsalı «uluslararası rekabet gücü» kısa vadeli kararlar açısından son ve kesin kıstas sayıldığı sürece, bu bize kaçınılmaz görünüyor. Sermaye stratejisinin gereklerinden sıyrılmanın biricik alternatifi, kısa-vadeli doğrudan kararları, birbirini tamamlayan iki gelişme perspektifiyle kombine etmektir.

(1) Başka bir «büyüme» modeline tanınan opsiyon (çeşitli sınıflarüstü akımlar bunu taslak halinde dile getirdiler. Örneğin Almanya'daki Yeşiller, ticarî olmayan kesimi yaygınlaştırmaktan yanalar)

(2) Güneyde ulusal-popüler bir programa tanınan opsiyon (Yunan Pasok partisinin önerisi).

Bu koşullar, gerçekleşecek olursa toplumsal mülkiyetin (İsveç sosyal demokratlarının programına uyuyor) genişlemesi farklı bir gelişmenin (büyümenin) yolunu açabilir. İlkin sorun elbette bu yolun nasıl açılacağıdır. Böyle bir yol çözümlerini, getirdiği gerçek sorular aracılığıyla bulmak zorundadır. Bu sorular her

şeyden önce devlet ile demokratik toplumsallaşma arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Burada ilk akla gelen şey, gelişmenin daha başında yeni-Keynesci yanılsamalardan uzak durulması gereğidir. Çünkü çağın son dönem ideolojisine («devletin yıkımı» yoluyla elit sınıfa eski haklarını geri vermek ve eşitsizliği statüleştirmek v.b.) karşı saldırıya bu yoldan geçilebilir.

VII.

Dünya kapitalist sisteminin çevresel ülkelerinde patlak veren ulusal kurtuluş savaşları modern dünyanın gerçek dönüşümü açısından olayların önünde yer alıyor. Nedir ki bu mücadelelerde, kendiliklerinden çözüp aşamadıkları bir çelişki var: Bu mücadelelerden maksat, kendilerini çevreye özgü bağımlılık durumundan bu kez karşılıklı-bağımlı bir ortaklığa sıçrayıp yükselme uğrunda ulusal bir kapitalizm inşa etmeyi mi denemektir? (Y.Ö. 11)

Üçüncü dünyanın yükselen burjuvazisi de tam bu hedefin peşindedir. Ancak bu ulaşılacak gibi bir hedef değildir. İşte yeni, yani 19. yüzyıl sonlarında patlak veren çelişki de buydu. Yeni bir yerel burjuvazinin bu ana kadar oluşumu, ulusal düzlemde bir hegemonyacı sınıf yaratıyor ve dünya sistemiyle eklemlenmesi de hiçbir uzlaşmazlığa yol açmıyordu. Ama o zamandan beri, bu çelişki kendinden-merkezli, yani hem özerk (otonom) hem karşılıklı bağımlı (interdependent) bir kapitalizme artık hiçbir şans tanımıyor. Halk kitleleri için nesnel bir gerçeklik olarak geriye sadece sosyalizme geçiş yolunu, getirdiği tüm sorunlarla birlikte kendi adına açacak olan ulusal bir kurtuluş mücadelesi vermek kalıyor.

O nedenle, üçüncü dünya ülkelerinde, kapitalist gelişmenin doyumsuz bıraktığı halk yığınları ile imkânsızı mümkün kılma ve kendini (merkezle eşdüzeyde -y.ö.) bir ortak olarak sürekli ispatlamak isteyen

burjuvazi arasındaki gizli veya açık uzlaşmazlık, aslında sosyalizm ile kapitalizm arasındaki çatışkının bir şeklidir. Üçüncü dünya devletlerinin —yani burjuvazilerinin— «uluslararası yeni bir ekonomi düzeni» kurma çabası ve bu çabanın üçüncü dünyanın vahşî biçimde yeniden kompradorlaştırılmasıyla uğradığı bozgun, söz konusu çatışkının şiddetini belgeliyor. Mücadelenin büründüğü olağanüstü karmaşık biçimler, gerek burjuvazi gerekse halk kitleleri cephesinde, sosyal partnerlerdeki çok-yüzlülüğün ürünleridir. Gana, Burkina-Faso, Madagaskar'dan tutun İran'a ve hatta Nicaragua'ya kadar birçok ülkelerde kompradorlaşmanın meydan okuyuşuna karşı alınan «popülist» tavırlar, burjuvazi olsun halk kesimleri olsun, her iki yandan da bir takım öğeleri kapsıyor.

VIII.

Aşağıdaki veriler dünyadaki durumu niteliyor:

1) Gelişmiş batı ülkelerindeki sınıf çatışmaları ve uzlaşmazlıkları sosyalizm sorununu henüz gündeme getirmedi. Batıdaki mücadelelerde ağır basan faktör, bir yanda ABD öte yanda Avrupa ve Japonya'nın ekonomik yükselişi arasındaki çatışmadır. Ayrıca halkın «farklı bir gelişme veya kalkınma biçimi» yolundaki özlemleri ile kapitalist sistemin baskı ve zorlayışı arasındaki uzlaşmazlık, halka özlemlerini sosyalizmin özerk bir bileşeni halinde derleyip toparlama fırsatını bırakmıyor.

2) Sovyet gelişmesinin düştüğü çıkmaz, Doğu Avrupa'nın feryadı, sovyet askerî gücünün yoğunluğu ve ABD'nin saldırgan Atlantik politikası, bütün bunlar durumu çığırından çıkarabilecek riskleri oluşturuyor.

3) Kartları kendi yararına yeniden dağıtırken ağırlığını koymaktan yoksun kalan üçüncü dünya, bu deneylerden ötürü derin bir bunalımın içinde... Du-

ruma müdahale etmek için yardıma çağrılan Batı da Sovyetler de, gelişen popülist akımlar karşısında olayların kontrolünü yitirdiler.

IX.

Çağımızın ana karakteristiklerini böylece çizdikten sonra kapitalizmin ötesine doğru yol alacak bir geçiş gerçekten de hiç beklenmedik biçimlere bürünecek demektir. Öyle görünüyor ki «kapitalizmin güncel bunalımı» ile Roma imparatorluğunun düşmüş olduğu bunalım arasında, sanki günümüzün bunalımı ile Avrupa feodalizminin kapitalizme uzanan bunalımı arasında olduğundan daha büyük bir benzerlik var. Biz merkezî varsayımı, yani günümüzdeki bunalım ile antik-çağdaki bunalım arasında şaşırtıcı bir benzerlik olduğu görüşünü ele almak istiyoruz. Bu benzerlik şuradan doğuyor

Her iki durumda da sistem, artık-değerin (eski Roma'da haraç) vaktinden önce aşırı biçimde merkezileştirilmesine dayanıyor, yani merkezileşme (Y.Ö. 12) kendisini destekleyen üretim ilişkilerinden kopuyor, üretici güçlerin gelişmesini de silip götürüyor.

Sistemin çevre ülkelerindeki üretici güçlerin gelişmesi, bu sistemin ancak dağılması ve yerini, artık-değerin üretim ve kullanımında merkeziyetsiz bir sistemin almasıyla gerçekleşiyor. Roma'daki yapılanma ve onun çöküşü, bu varsayım çerçevesinde haraç-toplayıcı sistemin erken bir denemesi gibi görünüyor. O bakımdan anlıyoruz ki, üretici güçlerin gelişme düzeyi aslında Roma imparatorluğu düzleminde haraç yoluyla bir merkezileştirmeyi hiç te gerektirmiyordu. Başarısızlığa uğrayan bu ilk denemenin ardından, feodal atomlaştırma döneminin zorladığı bir geçiş evresi açıldı. Artık değerin yine haraç yoluyla merkezileştirilmesine bu kez batıdaki mutlakiyetçi monarşiler önayak oldular (Y.Ö. 13).

Günümüzün emperyalist sistemi de artık-değeri dünya ölçeğinde merkezileştirici bir sistem rolünü oynuyor. Bu merkezileşmenin temeli, kapitalist üretim tarzının yasalarıdır ve bu tarzın, bağımlılaştırılmış çevre-ülkelerindeki prekapitalist üretim tarzları üzerindeki egemenliğidir. Artık-değeri merkezileştirici emperyalist sistemi bu koşullarıyla niteleyen şey, birikimin ve üretici güçlerin gelişmesinin merkezde hızlandırılması, çevre ülkelerde ise engellenip yozlaştırılmasıdır. Bu teorik çerçeveden bakılınca gelişmişlik ve az gelişmişlik bir ve aynı madalyonun iki yüzünü andırıyor: Dünya ölçeğinde birikim.

O bakımdan buradaki tezi şöyle anlamak gerek: Çevre-ülkelerdeki üretici güçler bundan sonra gelişecekse, artık-değeri merkezileştirici emperyalist sistem parçalanıp dağıtılmalıdır. Önce bir merkeziyetsizleştirme (ulusal düzeyde sosyalizme geçiş) evresiyle başlayacak olan bu süreci, sınıfsız bir dünya toplumunun inşa edileceği daha üst bir gelişme aşamasında yeniden-birleşme olgusu izleyecektir.

Çok daha gelişkin bir toplumsal örgütlenmeye doğru böylesine bir geçiş, tarihsel materyalizmin önüne yeni sorunlar getirmektir. Vulger marxist gelenek toplumsal değişmenin diyalektiğini mekanikçi bir anlayışla yavanlaştırıp düzleştirmişti. İçerik olarak üretim ilişkilerini yıkıp yenilerinin oturtulmasını nesnel bir amaç edinen ve bunu, üretici güçler için şart koşan devre, yeni bir doğa yasasına indirgenmiş oluyordu. Doğadaki nicelikten niteliğe geçiş yasası böylece toplum dünyasına aktarılmış olmaktaydı. Bu görüntülere baktığımızda sınıf mücadelesi nesnel gerçekliğin bir belirtisi olarak ortaya çıkıyordu. Bu durumda öncü kesim parti-tüm hengâmenin üstünde yer almaktadır, tarihi yapan ve kontrol eden odur, hiçbir şeyle yabancılaştığı da yoktur. Öncü kesimin devleti ele geçirdiği an devrimin saati sayılıyor. Leninizm de,

II. Enternasyonal Marxizminin bu pozitivist indirgemeciliğini üstünden tamamıyle atabilmiş değildi.

Öncü kesimle sınıfı birbirinden ayıran bu teori, geçmişteki ihtilâllerin sırtına giydirilemez. Hatta burjuva devrimi bile ortaya bu şekilde çıkmamıştır. Burjuvazi daha çok köylülerin feodal efendilere karşı mücadelesinden yararlanmıştı. Onları, bu ihtilâli yapacak duruma getiren ideolojinin kendisi yabancılaştırıcı bir ideolojiydi, öteki sınıfları «kullanmak»tan uzaktı.

Bu açıdan bakarsak «burjuva devrimi» diye bir şey yoktur —bu deyim aslında burjuva ideolojisinin yarattığı bir terimdir— tam tersine, burjuvazinin öncülük ettiği sınıfların mücadelesi söz konusudur, ya da olsa olsa burjuvazinin yönlendirip yararlandığı bir köylü ihtilâli. Bir «feodal ihtilâl»den ise hiç söz edilemez, çünkü feodalizme geçiş bilincin tamamıyla kontrolü dışında olmuştur.

Sosyalist devrim ise apayrı tip bir devrim olacaktır. Çünkü eskisinin yerine yeni sömürü biçimleri getirecek yerde, her türlü sömürüyü yok etmeye aslında ilk kez yöneleceği için **yabancılaşmamış** bir bilinç gerektirmektedir. Ama bu, söz konusu koşulları besleyen ideolojinin, üretici güçlerin gelişmesiyle beliren ihtiyaç ve taleplerin bilincinde olmaktan farklı bir bilinçlilik olmasıyla mümkündür. Çünkü devletçi üretim tarzının —sömürü ilişkilerinin yeni bir biçimi olarak— yukardaki talepleri karşılayacak hale gelmesi kesinlikle imkânsız değildir.

Toplumsal yasaların doğa yasalarının öngördüğü modele indirgenmesi toplumsalın özgül niteliğini örtbas ediyor. Tarihi **yapanlar** insanların kendileri bile olsalar, bunu ancak belirli koşullar altında yaparlar. Ne hayvanlar ne de cansız yaratıklar geçirdikleri evrimi kendileri yaratmaz (Y.Ö. 14), onlar sadece evrime «uğrarlar», yani pasif olarak katılırlar. O bakımdan pratik kavramı, determinizm ile insan müdahalesinin

sentezi olup toplumsal özgü bir kavramdır (Y.Ö. 15)

Altyapı ile üstyapı arasındaki diyalektik ilişki de toplumsala özgü bir şeydir, doğada başka benzeri yoktur. Ancak ikisi arasındaki bu ilişki tek yanlıdır, üstyapı altyapının yansıması değildir. Öyle olsaydı toplum hep yabancılaşmış olarak kalacak, kendini bu yabancılaşmışlıktan kurtaracak hiçbir çaresi olmayacaktı.

İşte bir üretim tarzından ötekine geçerken nitel olarak farklı iki tip geçişin söz konusu edilmesini bu yüzden öneriyorum. Eğer bilinçlilik bir faktör olmayıp sadece yabancılaşmış bir bilinç rol oynuyorsa —yeni sınıfları gerçeklendiren ideoloji onlara değişme sürecini kontrol etme fırsatını vermiyorsa— bu değişme, tıpkı «doğadaki» bir değişme gibi algılanır. Çünkü ideolojinin kendisi doğanın bir parçasıymış (Y.Ö. 16) gibi algılanmaktadır. Böylesine bir geçiş olayına **çökertici veya gerilemeci** (modele de decadence) adını vermek istiyoruz. Buna karşılık, ideoloji istenen değişimi ancak ve ancak tüm ve gerçek boyutlarıyla yansıtabildiği (Y.Ö. 17) zaman devrim'den söz edebiliriz.

Çağımızın içine girdiği bu sosyalist geçiş gerilemeci tipten mi, yoksa devrimci mi? Bu soruya kesin bir cevap vermek kuşkusuz ki olanaksız. Günümüz dünyasının dönüşümü belli yönleriyle tam anlamında devrimci karakter taşıyor. Paris Komünü, 1917 ve Çin ihtilâlleri (özellikle kültür devrimi) yabancılaşmamış yoğun bir toplumsal bilinci yansıtan momentlerdi. Peki, şimdi başka bir geçiş tipine saplanmış olmuyor muyuz? Emperyalist ülkelerle bağların koparılmasını olanaksız kılan güçlükler ve böyle bir kopmanın sosyalist bir yolu yürümekte olan çevre ülkeleri üzerinde olumsuz etkileri (kapitalizmin restorasyonu, devletçi bir üretim tarzına geçiş, regresyon ve ulusal yabancılaşma v.b.) eski bolşevik modelini sorunsal haline getiriyor.

Kimi kuramcılar bu güçlükleri, dünya ölçeğindeki

kapitalist yayılma çağını belgelemek için kullanıyorlar, yoksa sosyalizme geçiş dönemi anlamında değil. Ve Avrupa'nın «küçük bir köşesinde» gelişmiş olan kapitalizmin, güneye ve doğuya doğru yayılmanın başlangıcında olduğunu ileri sürüyorlar. Buradan emperyalizmin; kapitalizmin en son ve yüksek aşaması olmadığı, sadece dünya kapitalizmine doğru uzanan bir evre olduğu sonucu çıkıyor. Kapitalizmin üçüncü dünyada gösterdiği gelişmeleri kafasına takmış olanlar ve bunun sadece çevresel bir olgu olduğunu gözden kaçıranlar, bu kategori içinde yer alıyor. Benim, gibi Leninist emperyalizm teorisinin doğruluğunu kabul etsek bile ve ulusal kurtuluşun aslında sosyalist devrimin bir parçası olduğunu kabul etsek bile, bunun istisnaları olamaz mı? Yeni kapitalist odakların gelişmesi beklenemez mi? Doğu bloku ülkelerine gelince, bu kuramcılar kapitalizmin restorasyonuna ağırlık tanıyorlar ya da devletçi bir üretim tarzına yönelen evrime... Onlar sahte-sosyalist devrimlerin aslında kapitalist yayılma sürecinin nesnel bir parçası olduğunu ileri sürüyorlar. Marxizm ya da onun saptırılmış biçimi, bu gelişmelerin gerçek niteliğini gizleyen yabancılaştırıcı bir ideoloji haline geldi.

Bu görüşlere katılanlar, sınıfların kaldırılması fiilen gündeme gelmeden önce, üretici güçlerin merkez ülkelerde ulaştıkları gelişme düzeyine varmaları gerekir. Avrupalılar, örneğin Avrupa'nın devletçi üstyapısı, üretici güçlerle uyum sağlayıncaya kadar gelişmelerini sürdürsünler. O zaman kuşkusuz ki, bu kez bu aşamanın ötesine geçmenin önkoşulları yaratılmadan önce, üretici güçlerin dünya ölçeğinde homojen olarak gelişmesi için elverişli bir dünya devletinin kurulmasını beklememiz lâzım.

Kimi kuramcılar, bu arada biz de, meseleye öyle bakmıyoruz. Tek tek bir takım aşamalarla kesintiye uğrayan devrim çevre ülkeler açısından hâlâ gündemdedir. Restorasyonların sosyalist geçiş sürecinde ön-

lenemeyecek sonuçlar doğurduğu olmamıştır. Merkezin zayıf halkalarında emperyalist cepheye sızmak ihtimal dışı değildir. Nedir ki böylesine karmaşık bir süreçte gerilemeci ve devrimci geçiş biçimlerinin birbirleriyle sık sık bağlaşıp koptukları da bir olgudur. Örneğin sosyal bilincin (ve kültür toplumu içinde verilen mücadelelerin) batıdaki siyasal bilince oranla önceliği birinci (gerilemeci) gruba ait bir özelliktir.

Anti-emperyalist patlamaların (İran'daki gibi) popülist biçimleri de bu kategoriden sayılır. Bunlar sisteme gerçekten meydan okuyor, ama bunu yabancılaşmış bir ideoloji düzeyinde yapıyorlar, tıpkı Doğu Asya'daki «dogmatik» ve «ulusalcı ve gerilemeciler» gibi... Ama Çin kültür devriminde olduğu gibi, aynı zamanda gerçek devrimci süreçleri içeren durumlar da var. Batı ülkelerinde işçi sınıfı mücadelesinin en ileri olduğu kesimlerde bu mücadeleler, gerçi emperyalizm olgusundan dolayı, şimdilik çıkmaza girmiş görünse bile, bu türden olaylara yine de rastlıyoruz.

Yılmaz Öner'in Arka Notları

(Y.Ö. 1) Sınıf bilinci nedir? Bilinçliliğin artması için gerekli sosyal koşullar var mıdır, yoksa bilinçliliği aynen yeniden-üretecek koşullar zayıflamıyor mu? Bu soruları açıklığa kavuşturmadan Marx'ın soyut düzlemde nereye kadar ve nasıl ilerleyebileceğini tahmin etmek kolaylaşıyor, sanıyorum.

(Y.Ö. 2) Bu uluslar-aşan sınıflar, sermayenin yayılma süreçini (1) savaş zamanında düşman ülkelerde yaşayan akrabaları aracılığıyla —örneğin yahudilerle— gizlice sürdürürler, (2) ama barış zamanında bu gizli ilişkiler oldukça belirgin bir açıklığa kavuşur: Alman faşist ulusalcılığı ortaya açıkça çıkmadan önce, R. Hilferding, sermaye örgütlenmesinin örneklerini ulusaşkın düzeyde oldukça iyi göstermişti.

(Y.Ö. 3) Yazar, mekanikçi Marxizmin şemasına dayanıyor, bu arada ekonomist determinizmi izliyor. Bırakın devrimci potansiyelin içinde yer alması beklenen *öznel gerçeklikten* söz etmeyi, üretimin yönlendirilişini belirleyen öznel momentleri, deneyimi ve ihtiyaç oluşturumunu, öznenin öğrenme ve bilinçlen-

me süreçlerini es geçip ekonomist bir mekanik paralelinde burnunun doğrultusunda gidiyor.

(Y.Ö. 4) Kapitalist, doğrultuda yönlendirilmiş üretimin öngördüğü ihtiyaçlar ve kullanım değerleri ortamı ile *öznenin* (tüm çalışan sınıflar) ihtiyaç duyduğu gerçek kullanım değerleri arasındaki çelişkiden hiç söz edilmiyor. Çünkü yazar, özellikle finanskapital'in ya da Marx'ın deyimiyle *Parasal İşlem Sermayesi*'nin dolaylı ve mekanik çelişkilerini arıyor.

(Y.Ö. 5) Hangi sosyalist devrimci öğeler? Öznel gerçekliği saptanamayan veya emeğinin yönlendirildiğinin, ihtiyaçlarının saptırıldığının farkında olmaksızın bu kapitalist yönelime alkış tutan öğeler mi?

(Y.Ö. 6) «Bağ»ın ekonomist kutuplaşma düzleminde kopacağını sanmak, insanlığın gelişme momentlerini salt sermaye-emek çelişkisine indirgemek gibi vulger ve ortodoks bir Marxizm oluyor. Bu, işin sadece su yüzüne vuran görüntüsüdür, çünkü öznenin gerçekliği, ekonomik çelişkilerden ve mantıktan daha derinde ve çok farklı bir ritmle değişiyor.

(Y.Ö. 7) Yazar herhalde, kendinin de sonunda farkına vardığı «vulger» tutumunu eleştireceklere «sobe» der gibi görünmek istiyor, ama yine de bu tutumunu düzeltecek gerçek ilkeleri —öznenin deneyimini ve davranış (sonunda eylem) ya da karar oluşturma süreçlerini irdeleyemediği— bulamadığı aşağıda daha iyi belli oluyor.

(Y.Ö. 8) Sınıf bilincini veya devrimci bilinçliliği, *üretim ilişkilerinin ekonomik kabuğu altındaki sosyal çekirdeğini* (davranış oluşturma süreçini) *kullanım değeri haline getirme şeklindeki tercihli veya kararlı davranış* diye tanımlamak istiyorum. Bilinçi böyle bir tercihli davranış olarak anladığımızda, bilinçliğin herhangi (geçiş/dönüşüm olsun olmasın) bir süreçte yeniden-üretilmesi, yani bu tercihin yeniden üretilmesi elbette belli nesnelkoşullara ihtiyaç gösterir. Ama bu koşullar, sert sosyal (deneyim ve davranışçı) çekirdeğin çevreyle temas ettiği, yani içerdeki çekirdeği besleyen ince kabuktur, yoksa bu sert çekirdeğin kendisi değil!..

(Y.Ö. 9) Yazarın yaptığı da buna benziyor: Saydığı bir sürü sosyal gerçeklik yerini metropol -çevre arasındaki karşıtlığa bırakıyor. Dünya kapitalizminin eşitsiz mübadele eksenine oturtulan bu karşıtlık, genelde insanın *sosyal çekirdek*'i dediğimiz ve *deneyim ile yeni davranış oluşturma süreçi*'nden tamamiyle

kopuk... Dünya sistemi denen zincirin zayıf halkalarındaki «kopmalar»da, yazarın vurguladığı metropol-çevre karşıtlaşmasının zoruyla değil, daha çok üretim ilişkisinin sosyal çekirdeğinden kaynaklanıyor.

(Y.Ö.) 10) «Toplumun sınıflara parçalanmışlığını keşfetmek ve sonra, sınıflar arası uyumsuzlukları ya da çelişkileri mekanik uyumsuzluklara veya ekonomik çıkar çatışmalarına indirgemek», toplum denen öznenin kendisini (aynı zamanda toplum denen nesne olarak) değiştirmesi için yeterli değildir. Değiştirmenin önüne çıkan bu yetersizlik ya da zorluk, elbette ilkin, toplumun aynı anda hem *özne* hem de *nesne* olmasından kaynaklanıyor: Öznel gerçekliğin hem belirleyen hem de belirlenen olmasından, davranışlarımızın bize ilerleme yolunu hem açan hem de açtığı yoldan etkilenir olmasından ileri geliyor. Yolu açan kuvvet *deneyim ve yeni oluşturulan davranışlarımızdır*, açılan yoldan etkilenen de yine onlar... İşte esas dinamik burada, insanın deneyimi ile yeni davranışı arasındaki mücadelede, insanın dününü yeniden üretme çabasıyla bugünü üretme çabası arasında, kısacası zamanın gündelik denen *ani zaman kesiti içinde, bir günden ötekine, ama her an veya gün yeniden başlayan bir mücadele*.

Deneyim —yani öznenin dününü, yani önceki davranışlarını aynen yeniden üretme olasılığı— özneye güvence sağlar gibi gözüküyor, yeni davranışlar ise sanki sağlamaz gibi, oysa onlar da sağlıyor. Çünkü deneyim (aynen yeniden üretme olasılığı) aksadıkça, onun yerine güvenceyi yeni davranışımız sağlıyor. Başka bir deyişle, *deneyim ile yeni davranış, özneye, varoluşunun ihtiyaç duyduğu anlamı, güvenceyi, daha doğrusu bilinci* sağlamakta birbirlerini tamamlayıcı (komplementer) bir rol oynuyorlar. Amacı güvence sağlamak, varoluşuna anlam kazandırmak olan bu öznel mücadelede hangisi ağır basarsa özne o yana yöneliyor, kâh deneyime kâh yeni oluşan davranışına... Ve bu yönelim bir günün sabahında birdenbire olmuyor, günler ve aylar boyunca... Böylece ne oluyor? Bilinç ya deneyim denen kutupta biriken bir güvence halini alıyor ya da tam tersine, yeni -davranış denen karşı- kutupta... Kısacası deneyim ve yeni-davranış, basit bir elektrik pilinin iki kutbunu andırıyor. Deneyim denen kutupta —yani önceki davranışların yeniden aynen üretiminde— biriken güvence daha ağır bastığı zaman —ki bu, dışarıya (nesnel dünyaya) önceki veya geçmiş davranışların tekrarlanması şeklinde yansıyor— insanın gündelik mücadelesi, ön-

ceki kalitenin aynen-yeniden-üretilmesi şekline bürünüyor: Özne, aynı ürünü veya kaliteyi çıkarmaya şartlanmış bir düzene dönüşüyor, insan artık makineyi andırıyor ve *Marx*, tüm insan yorumunu, bu kutupta yoğunlaştırıyor. Bu yorum, önceki davranışlarını aynen tekrarlamaktan kurtulamayan bir makine düzenine dayanıyor: *Bilinç* denen güvencenin sadece deneyim denen kutupta yoğunlaşmasına... Ya yeni davranış veya yeni davranış kutbunda yoğunlaşması beklenen güvence ya da bilinç? Hayır, Marx tercihini deneyim kutbunda, geçmişte yapmış gibi gözüküyor, gelecekteki davranışları bu kutupsal ve mekanik açıdan determine etmek istiyor. II. Enternasyonalin meşum akıbeti, Leninizm ve teknolojinin yansızlığı bunu açıkca bağırıyor. Oysa insan gündelik mücadele zinciri boyunca yeni davranışlarına nasıl yön verecek? Öznenin dün ile bugün arasındaki mücadele içinde ve geleceğe doğru bıçak sırtında yürüdüğü ve açtığı bu bilinmedik yolu makineler mi belirleyecek hâlâ?

(Y.Ö. 11) Yazar sanki Türk burjuva devriminde yatan amacı açıklıyor.

(Y.Ö. 12) Merkezileşmeyi, üretim ilişkileri dediğimiz *risk-güvence* dengesinin ya da kantarın kefesi ile topu arasındaki dengenin, güvence (top) tarafı olarak kabul edebiliriz. Kantarın güvence denen topunu kaçırınca ilişkiler de çığırından çıkıyor, kefedeki üretici güçler dengesini şaşırıyor.

(Y.Ö. 13) Yazar burada birdenbire monarşilere sıçrıyor, kısacası feodalizmin ilkin bölük pörçük feodal işletmecilerden yola çıktığını unutuyor. Neyse ki bu «anakronik» sıçrama o kadar önemli değil... çünkü yazar, geçiş olayını irdelemek istiyor. Doğruyu söylemek gerekirse, *geçiş dinamiğini* irdelemek amacıyla, *artık-değere elkoyma biçimi*'nin uğradığı değişmeye veya tarihsel yörüngesinde, bu biçimin uğradığı *arıza*'ya, böyle bir karakteristiğe başvurmak akıllıca bir yöntemdir. Arıza dediğim bu kritik özellik, geçiş olayını açıklayacak bir faktördür kanısındayım (bak. *Y Öner, Canlıların Diyalektiği* veya *Pozitivizmi Eleştirmek* ya da *Fizikte Diyalektik ve Sanat)*. Ancak bu faktörü sadece biçimsel yönüyle ele almak yeterli sayılabilir mi? Elbette ki hayır, çünkü içeriğini de belirlemek gerekiyor (Yazar bu içeriği önceki satırlarda saptamaya çalışılıyordu). İçerik aslında, değişmeye veya arızaya yol açabilecek grupların askeri-siyasal ekonomik pozisyonlarıyla belirlidir. Örneğin, Latifundium'lardaki Roma kalıntısı lâtin çiftlik kâhyalarının ekonomik deneyimleri cermen boylarının askeri (barbar) deneyimleriyle uzlaşınca, bu

karşılıklı çıkar dayanışması süreçinde, ortaya «artık-değere el-koymak» açısından kölecilik dönemine oranla içeriği çok farklı olan bir «biçim», yani —arıza'nın içeriği dediğim— geçiş koşulları ortaya çıktı.

İşte aynı yöntem, kapitalist dünya sisteminin uğraması beklenen *arızanın içeriğine*, yaşanan bunalımın açtığı boşlukları hangi grupların uzlaşarak veya sentez yoluyla dolduracaklarına bağlı olarak uygulanabilir. Söz konusu uzlaşma üstelik sadece ekonomik düzlemde mi sağlanacaktır? Bu da ayrı bir soru... Beliren arızaların uçlandığı geçiş yolları üzerinde, salt ekonomik olmayan yeni düzlemler, herhalde aydınlanmacı çağ benzeri sınıflarüstücü bir takım hareketlerden (feminizm, çevrecilik, insan-hakları v.b.) başka hareketleri de taşıyacak güçte olabileceklerdir.

(Y.Ö. 14) Çok ters bir anlayış; çok yazık! Evrim, cansızın ve canlının pasif kaldığı, kendini, kendi dünyası dışındaki bir belirleyiciye veya tanrı benzeri bir şeye bıraktığı düşüncesi çoktan köhnemedi mi? Evrim, en kaba deyimiyle, cansızın ve canlının kendi çevresine yaptığı bilinçsiz ve bilinçli müdahalelerin, gerisin geriye bunları koşullandırmasından, birey-çevre arası karşılıklı etkileşmeden kaynaklanıyor. *Varlık ya da yaratık denen her şey*, işte bu yüzen, bu karşılıklı müdahaleler ortamında *ayakta-kalabilme ya da yaşar-kalıcılık mücadelesi veriyor*, bilinçsiz olsun, bilinçli olsun.. Bu ekonomistlerin cehaleti sadece ekonomi alanında kalsa çok daha iyi olur sanıyorum. Çünkü determinizm, bu mücadeleyle birlikte oluşuyor, yoksa o, insanın dışındaki bir kâbus değil, birlikte yoğurduğu bir hamurdur!

(Y.Ö. 15) *Pratik ve sınıf bilinci* ilişkisi açısından —*Fizikte Diyalektik ve Sanat* adlı kitabımız paralelinde— şu açıklamayı yapmama izin verin: İnsanların (bilinçli canlı maddenin) belirli ihtiyaç veya amaçlara yönelik alternatif veriler karşısında yaptığı her *tercih*, ilkin tercih konusu alternatife yaptığı müdahaleyle başlar. Müdahale etmek bu alternatifi müdahale-öncesi durumuna göre *arıza*'ya uğratmak, değiştirmek demektir. Kısacası alternatif verinin, müdahale-öncesi ve-sonrası durumları aynı olmayıp alternatif yapılan müdahalenin yol açtığı bu arıza veya değişmenin *şiddeti*, yani riski ölçüsünde dönüşmüştür. O bakımdan pratik, bu değiştirme riski ile belirlidir. Alternatifin riskle koşullanmış yeni durumu (yani dönüşülmüş durum) *bilginin nesnesi* haline gelir. Neden? Çünkü nesnel bilgilenme pratiğin kendisidir. Bu pratik olmadan önce öznenin karşısındaki nesneden (alternatiften) haberi bile yoktur. Ancak bilgilenme de-

nen «pratik» buraya kadar bireysel bir karakter taşıyor. Onun «toplumsal» hale gelmesi için «bilgi»nin (yani bilgilenme sonucunun) de herkese açık bir nesne haline gelmesi lâzım. Kısaca insanın, başkalarınca edinilen bilgi'nin kendisine de müdahale etmesi, onu *risk* altına sokması, dolayısıyla bilgiyi riskle koşullanmış yeni bir duruma dönüştürmesi gerek. Ve öyle de oluyor zaten.. vs. gibi belli bir bilgi söylemini, herkesin farklı şekillerde risk altına soktuğu ve aynı söylemin, $B_1, B_2, \ldots$ gibi sonsuz sayıda çeşitli başka başka veya yeni şekillere girdiği de bir gerçek... İşte B-gibi belli bir bilgiyi *yeni* dediğimiz belli bir ve aynı şekle dönüştüren özneler bir ve aynı bilgilenme veya pratik içindeler. Onlar artık doğrudan doğruya nesneden değil, B-bilgisinden bilgileniyorlar, dolayısıyla belli bir sınıf bilinci oluşturabilirler. Sınıf bilinci böylece doğrudan nesneden değil, «nesne haline getirilmiş bilgiden» bilgilenen öznedir. Toplumsal veya sınıfsal bilinç bu ikinci-elden bilgilerin özdeşirliğinin ölçüsüdür.

(Y.Ö. 16) Ya da bilginin nesnesi imiş gibi... Çünkü ideoloji, nesnel bilgi söyleminin, insanlar tarafından öznel bir *risk* altına sokulup şu öznel riskle koşullanmış ve dönüştürülmüş yeni bir şeklidir, yani en azından öznel bilgidir. Ve bu yeni söylem şekillerinin bazıları, belli (bir aygıt kanalıyla) öğrenme koşullarında özdeşleştirilerek ideolojiyi (ideoloji denen öznel bilgiler kümesini) meydana getirirler.

(Y.Ö. 17) Ya da değişmenin nesnel riski veya şiddetiyle örtüşüyorlarsa... Ki bu da, bilgi söylemi üzerinde yeniden (öznel olarak) bir bilgilenme süreci uygulanmamasıyla, yani bilginin bilgiden değil, doğrudan bilgi-nesnesinden edinilmesiyle, bilgi ile nesne arasına ayrıca başka bir bilgilenme süreci sokuşturmamakla mümkündür, kısacası doğrudan pratikle.

SOSYALİZME BAKIŞ AÇILARI: ÇİN'İN DENEYİMLERİ VE DERSLERİ

Su Shaozhi

Giriş

Yirminci yüzyılın sonuna doğru dünya değişim dalgasıyla karşı karşıya. Böyle bir gerçeklikle karşılaşınca sorunları kuramsal olarak ele alanlar ve dünyanın geleceğiyle ilgilenenler kişisel ilgileri ve ideolojik yapıları ne olursa olsun dünyanın nereye gittiğini sormak zorundalar. Yanıtlar elbette değişken. Batılı bilimadamları arasında kötümser veya iyimser denilenler var. Bazılarının açık ideolojik hedefleri var; öznel veya nesnel olarak bakış açıları kapitalist sistem ve düzenin dışına çıkmıyor. Başkaları, sahip oldukları ideolojik temelden uzaklaşmasalar da insanın geleceğine içtenlikle yaklaşıyorlar, bakış açıları bizim de dikkatimizi çeken birçok bilimsel öğe içeriyor.

Marksistler bilimsel iyimserlerdir. Emekçi ve ilerici insanların eski kapitalist dünyaya allahaısmarladık deyişi ve yeni sosyalist dünyayı yaratışı değişimin ortasında olur. Dünya tarihi bize tarihin sürekli ilerleyeceğini ve bir noktada durmayacağını gösteriyor; değişimler tarihsel gelişimde yeni gerçekliklerin biçimlendiği uğraklardır. Elbette bu değişimlerin kolay olmayacağının bilincindeyiz. Özellikle dünya çapında

tarihsel önemde değişikliklerde zorluklar, gerilemeler, bunalımlar kaçınılmazdır. Biz değişim dalgalarının çoktan göründüğüne ve çeşitli engellerin üstünden sürekli hız kazandığına inanıyoruz, gerçekliği cesurca karşıladığımızda, öznel ve nesnel koşulları doğru değerlendirdiğimizde, yaratıcı marksizmin kılavuzluğunu izlediğimizde, emekçi ve ilerici insanların ortak çabalarına dayandığımızda, zorluklardan korkacağımıza veya kötümser veya körcesine iyimser tutumlar geliştireceğimize, ideal hedefimize doğru ilerleriz.

Sosyalizmin geleceğini tahmin etmeye çalışırken yalnız tarihsel gelişimin genel eğilimlerine dayanamayız, özellikle marksizmin kurucularının ve izleyicilerinin yaptıkları tahminler zamana bağlı olduğuna ve yanlış çıkabildiğine göre yalnız felsefi açıklamalara güvenemeyiz. Yalnızca dogmatikler böyle bir tutum geliştirirler. Yaratıcı marksistlerin yapmak istedikleri sorunlara kuram ve pratiğin birleştiği noktadan bir yanıt bulmaya çalışmaktır. Burada yalnızca pratik deneyim ve gerçeklik geleceğe giden başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla benim tartışmamın ana noktası Çin'in sosyalist pratiğinden çıkan deneyim ve derslerdir. Bu uygulamanın genel kuramsal tartışmalardan daha pratik olduğunu düşünüyorum. Bunun tek nedeni yazarın Çinli olması değildir. Daha önemlisi bin milyon nüfusuyla Çin sosyalist yola giren ilk ülkelerden biridir ve pratiğinin uzun yıllarında, gerilemelerden acı çekmiştir. Sosyalizmin dünyanın genel durumunda geleceğinin tahminlenmesinde kuşkusuz Çin önemli bir başlangıç noktasıdır.

I. Marksizmin Yaratıcı Uygulanışı:

Sosyalizm marksizmden ayrılamaz. Sosyalizmin geleceği yalnız tarihsel gelişimin çeşitli nesnel etkenleriyle belirlenemez, sosyalizm için mücadele eden güçlerin, marksizmi, bu etkenleri değerlendirmek ve çözümlemek için uygulamaları da belirleyicidir. De-

neyimler marksizmin doğru anlaşılıp uygulandığında sosyalizmin ilerlediğini, aksi olduğunda sosyalizmin durağanlaştığını hatta gerilediğini göstermiştir. Doğruluk ve yanlışlık arasındaki ayrım yaratıcı marksizmin uygulanması veya uygulanmaması ile ayrılır.

Marksizm genelde Marx ve Engels tarafından kurulmuş kuramsal sistemdir, sayısız izleyici tarafından yayılmış ve açıklanmış ve aynı zamanda pratik içinde geliştirilmiştir. Aynı zamanda da işçi sınıfının kurtuluş mücadelesi ve sosyalizmi inşası için bir kılavuzdur.

Kuram ve pratiğin birliği marksizm için temel niteliktir. Marksizm pratikten temellenirken ve çağdaş tarihte büyük bir etkiye sahipken yalnız dünyayı yorumlama aracı değildir, dönüşüm için de bir klavuzdur. Marx, 'Filozoflar dünyayı türlü biçimlerde yorumlamakla yetindiler, sorun onu değiştirmektir' (1) demiştir. Lenin de 'Marksizmde dargörüşlülük taşlaşmış olmak gibi, dünya uygarlığının gelişim yolundan ayrılan sekreterliğe ilişkin bir şey yoktur. Tersine Marx'ın dehası insanlığın en önde gelen zihinleri tarafından ortaya konulmuş yanıtları kesinlikle içerir' demektedir (2). Marx, marksizmi, belirli tarihsel koşullarda, insan bilgisinin ürettiği değerli her şeyi alarak, sentezini yaparak toparlayarak zenginleştirerek ve devrimci biçimde yeniden biçimlendirerek, zamanının yeni ortaya çıkmış olgularını araştırıp yeni sorunları çözerek ve yeni kuramlar formüle ederek geliştirmiş, kurmuştur. Marksizm pratikle birlikte gelişmelidir, canlılığını yitirerek durağanlaşamaz.

Fakat uzun zaman hiç kimse doğrudan Marx, Engels, Lenin ve Stalin'den alıntı yapmadan birşey diyememiştir, hiçkimse Sovyetler Birliği dışındaki de-

(1) Karl Marx, Feuerbach Üstüne Tezler.

(2) V.I. Lenin, Marksizmin Üç Kaynağı ve Bileşeni, Seçme Yapıtlar, c. 2. Moskova 1969, syf. 44.

neyimlerden ders çıkaramamıştır. Bu eğilim 1920'lerin sonuna ve 1930'ların başına kadar uluslararası komünist harekete ve Çin Komünist Partisine (ÇKP) egemen olmuştur. Çin'in siyasal ve ideolojik yaşamını egemenliği altına alan bir başka hatalı eğilim 'solcu' kişilik kültü ile yalıtım siyasetiydi. Zaman içinde marksizm kuramsal boşlukla, deneyimlerin sınavından uzak kalışıyla, birçok yeni olguya, çağdaş kapitalizmin gelişmesinden çıkan yeni sorunlara, çağdaş sosyalizmin pratiğinden çıkan zorluklara, doğa bilimlerindeki, çağdaş toplumdaki ve toplumsal bilimlerdeki yeni kazanımlara yanıt veremez duruma düşmüştür. Öte yandan bazı ciddi hatalar, Çin'deki Kültür Devrimi gibi, yanlış olarak marksizmin uygulanması sanılmıştır. Bütün bunlar kitlelerde büyük ideolojik karışıklıklar yaratmıştır. Bu koşullar altında Marksizmin 'bunalımı' veya 'zamanının geçmesi' gibi düşüncelerin oluşması kaçınılmazdır.

Marksizmin gerçekliğe klavuzluk edebilmesi ve kitleler arasında prestijini kazanması için dogmatizmle olan bağların kırılması, marksizmin yaratıcı ruhunun canlandırılması şarttır.

Stalin'in ölümünden ve Sovyet Komünist Partisinin 20. Kongresinden beri komünist partiler ve sosyalist kuramcılar değişik ülkelerde marksizmin dogmatik kavranışına ilişkin değişik muhalefet biçimleri geliştirmişlerdir.

Çin'de Mao Zedung'un yanlışları ve Kültür Devriminin yıkıcı etkileriyle marksizm kitleler arasındaki prestijini yitirmiştir. ÇKP'nin On birinci Kongresinin Üçüncü oturumunda yanlış 'iki bütün' formülü (Mao'nun vardığı kararları ne olursa olsun destekleriz. Mao'nun verdiği yönergeler ne olursa olsun uygularız) düzeltildi, doğruyu olgulardan çıkaran doğru ideolojik çizgi ortaya konuldu. Toplantı, marksizm araştırmalarında evrensel doğruları ortaya koyan klasik yazarların da öteki görüşler, incelemeler ve çözümleri kadar dik-

kate alınması gerektiğini açıkça ortaya koydu. Fakat belirli sözcüklerin, cümle ve somut tezlerin katı bir biçimde bağlayıcı olamayacağını da vurguladı. Marx öleli yüzyıldan çok oldu ve onun bazı çalışmaları varsayımlara dayandığından, zaman içinde gerçekleşen değişikliklerle yanlışlanmış oldu. Bugünün sorunlarına Marx ve Lenin'in çalışmalarının hazır yanıtlar sunacağını sanmak saçmalık olur. Çin'deki Kültür Devrimi sırasında cümle ve paragraflardan alıntılar yanlış ve doğrunun tek ölçütü durumuna gelmiş ve oldukça yıkıcı sonuçlarla gerçekliğin klavuzu kabul edilmişti. Bu acı dersten Çin halkı ve Çinli komünistler marksizme dogmatik yaklaşımın ne kadar yanlış olduğunu çok iyi öğrendiler. Zaman geçtikçe yeni gelişmeler ve yeni sorunlar ortaya çıkar; eğer belirli marksist tezler sürekli değişen gerçekliği daraltırsa, sıkıştırırsa, tarihin gelişimi içinde sosyalist amaç yalnız geciktirilir, bozulur, hatta yıkılır. Marksizmi kendi pratik etkinliklerimizle zenginleştirmek ve geliştirmek zorundayız ve hakkına sahibiz.

Marksizmin özünü doğru koyduktan ve yaratıcı bir yaklaşım sağladıktan sonra Çin'in ekonomik yapısına ilişkin reformlarda bir yol çizmek olanaklı oldu, partinin yapısına ve önderliğe ilişkin somut bir yol belirlenebildi. Hedefimiz Çin'in kendine özgü nitelikleriyle sosyalizmi inşa etmektir ve marksist klasiklerde görünmeyen önlemleri almaya ve siyasetleri izlemeye, üretim sorumluluğu sistemini, sosyalist plan yönetiminde meta ekonomisini, 'bir ülke iki sistem' uygulamasına ancak böyle cesaret edebildik. Bunlar Çin'in ekonomisinde yeni bir aşama sağladı ve halkın yaşam standardı yükseldi.

Bütünüyle ele alındığında Çin ekonomisi gene geri kalmıştır ve yaşam standardı çok düşüktür fakat yaratıcı marksizmin klavuzluğuyla uygulanan yenilikler açıkça Çin halkına sosyalist amacın canlılığını

göstermiştir ve geleceğin güven altında olduğunu ortaya koymuştur.

Bu arada başka ülkelerdeki marksistler de marksizmle kendi ülkelerinin özgün koşullarının sentezini yapıyorlar. Bu yaratıcı çabalar eğer bugün insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde marksizmi kullanacaksak çok önemlidir. Deneyler değişik ülkelerdeki sorunların ancak bu ülkelerdeki marksistlerce çözebileceğini göstermiştir, çözüm karşı karşıya oldukları gerçek koşullar içindedir. Ne Marx'ın yapıtları ne de başka ülkelerdeki deneyim ve modeller mekanik olarak uygulanamaz. Artık dogmatizmin ölümcül etkisinden kurtulunmuştur. Yalnız bu bakış açısıyla sosyalizmin görünümünün her zamankinden daha aydınlık olduğunu söyleyebiliriz.

2. Çin Gerçeğiyle Uyumlu Bir Sosyalizme Doğru

Çin'in özgün koşullarına göre sosyalist sisteme ilişkin yeni görüşler elde ettik. Öncelikle reformların sosyalist sistemce içerildiğini savunuyoruz. Reformların zorunlu olarak yanlışların düzeltilmesi veya ekonomik kalkınmada sapmaların kaldırılması olması gerekmez. Marksizm sosyalizmi komünizmin başlangıç aşaması olarak kabul eder, daha gelişmiş bir aşamaya geçiş dönemidir. Başka deyişle sosyalizm üretim ilişkilerinin ve üst yapının nicelikten kısmen niteliksel bir dönüşüme uğradığı, artan verimliliğin gereklerini karşılaması gereken bir süreçtir. Kemikleşmiş ve sabitleşmiş sosyalist bir model sosyalizmin gelişimiyle uyuşmaz. Sosyalizmin gelişimiyle gerekli olan reformlarla yanlışlardan kaynaklananları ayırmak zordur; acillikleri açısındansa bir fark yoktur.

Uzun zaman sosyalist ülkelerde evrensel olarak uygulanabilirliği kabul edilmiş sabit bir sosyalizm modeli yanlış bir kuram olarak kabul edilmiştir. Çin'de de kemikleşmiş bir model yabancı modellerden kopya edilerek, daha önce kurtulmuş bölgelerin deneyim-

lerinden alınarak, düşük üretim toplumsallaşması, feodal kalıntılar ve 'solcu' ideoloji nedeniyle formüle edilmişti.

Kemikleşmiş model büyüyen ekonomi için gittikçe daha az yeterli duruma geldi; oransızlık ve ekonomik zorluklar yarattı; reformlar zorunlu oldu. 1950'lerin başlarında Yugoslavya büyük ekonomik reformları uygulayan ilk ülke oldu ve sosyalist öz yönetim sistemini kurdu. Öteki sosyalist ülkeler reformlara 1950'lerde ve 60'larda başladılar. Değişik yolların seçilmiş olmasına ve değişik sonuçlar alınmasına karşın reformlar sosyalist ülkelerde kaçınılmaz eğilim ve kurallar durumuna geldiler.

On birinci kongrenin üçüncü oturumunda ortaya konulan reform görevi özellikle kırsal kesimde reformların hızlanmasında önemli bir rol oynadı, tarımsal üretimi artırdı. Daha sonra on ikinci kongrenin üçüncü oturumunda merkez komitenin ekonomik yapıdaki reform kararı kabul edildi, bütünlüklü bir reform planı çıkarıldı. Karar; reformları hızlandıracak ve kentlere verilen önemle tüm ekonomik yapıda reformları harekete getirecek.

Reformlar üretim araçlarının sosyalist mülkiyetinden beri en önemli değişikliklerdir, sosyalist toplumun doğal gereksinimidirler ve marksizmle uyum içindedirler.

İkincisi, temel sosyalist sistemi özgül sosyalist sistemlerden ayırmasını öğrendik. Geçmişte ikisini özdeş kabul ederdik, ikincisinin değiştirilmesinin toplumun tüm sosyalist niteliğini değiştireceğine inanırdık, sonuç olarak kemikleşmiş bir model yarattık. Şimdi temel sistemle (zhi-du) özgül yapıyı (ti-zhi) ayırıyoruz. Ayrım bize görevimizin reformların sosyalist sistem içinde yapılması gerektiğini öğretti. Aynı biçimde Macarlar da ekonomik mekanizmadaki reformdan sözediyorlar.

Yapısal reformlar değişik ülkelerde kendi gerçek-

liklerinden, farklı kuramsal yaklaşımlardan ve sosyalizme giden değişik yollar benimsemelerinden kaynaklanıyorlar. Marksizm yalnız bir tek sosyalizm kabul ediyor fakat ona giden yollar değişebilir. Şimdi şu kuramı da ekleyebiliriz: Değişik sosyalist ülkelerin değişik yapıları olabilir, her sosyalist ülke değişik aşamalarda değişik yapılara sahip olabilir.

'Yalnız bir sosyalizm vardır' demek bütün sosyalist ülkelerin aşağıdaki ortak noktaları var demektir: Sömürü sisteminin kaldırılması, üretim araçlarında kamu mülkiyeti, emeğe göre bölüşüm, ulusal ekonominin planlanması, işçi sınıfının ve emekçi halkın demokrasi içinde kullanabildiği siyasal güç, yüksek verimlilik ve ruhsal uygarlık. Bütün sosyalist ülkeler sistemlerinde bu ortak noktaları barındırırlar fakat değişik yapıları olabilir, değişik kalkınma aşamaları değişik sosyalist yapılar oluşturur.

Üçüncüsü, sosyalizmin ana görevinin toplumsal verimliliği artırmak olduğunu kabul ettik. Geçmişte sosyalizmin nasıl olduğunun tam bilincinde değildik, genellikle değişik görevler üstünde dururduk. Örnek olarak halk komünlerinin 'büyüklüğünü', 'kamu mülkiyetinin fazlalığını, toplumsal verimliliği artırmakla bir tutuyorduk, hatta birincilere daha çok önem veriyorduk. Toplumsal verimliliğin artırılmasını yalnız temel görev olarak küçümsemedik, neredeyse onu reddettik. Bu marksist kuramın verimliliğin son çözümlemede toplumsal kalkınmada belirleyici etken olduğu görüşüyle terstir. Böylelikle üretimin gelişimini önlemiş olduk, halkın yaşam standardının yükselişini zorlaştırdık ve sosyalizmin tüm avantajlarını kullanamadık. Bunu anlayınca tüm çabalarımızı ekonomik yapı üstünde odaklaştırdık. Yalnızca maddi gelişimle ruhsal gelişim sağlanabilir. Ancak yüksek verimlilikle ve maddi bollukla komünizmden sözedebiliriz.

Dördüncüsü, eski katı modeli yıkmak ve sosyalizmi geliştirmek için eskimiş kavramlardan kurtulma-

nın, gerçek koşullara uymayan soyutlamalardan arınmanın gerekliliğini gördük. Kesin kavramlar dogmalardır.

İlk dogma tüm halkın mülkiyetinin sosyalist kamu mülkiyetinin en gelişmiş biçimi olduğudur, buna göre bütün öteki biçimler mümkün olduğu kadar kısa zamanda birliğin sağlanması için bu biçime döndürülmelidir. Bu dogmayla yönlendirilecek Çin, körcesine ve aceleyle tüm mülkiyet biçimlerini kaldırdı, her yanda çıkarları boğdu ve girişimin canlılığını yok etti. Bu aynı zamanda bürokrasinin ve öznelliğin köküdür. Şimdi değişik türde üretimi hızla geliştirmek için mümkün olan bütün olumlu etkeni kullanmanın gereğine inanıyoruz ve devletin, topluluğun ve bireyin tüm insiyatifini kullanabileceği, değişik ekonomik biçimlerin ve yönetim metodlarının yönetimin ve ulusal planların klavuzluğunda geliştirilebileceği bir siyasa izliyoruz.

Devlet ekonomisinin egemen güç olmasının kabulü yanında değişik ekonomik biçimlerin ve yönetim tiplerinin uzun zaman için bir arada varlığı sosyalist mülkiyetin niteliğindedir.

İkinci dogma devlet mülkiyeti ile girişimlerin devlet tarafından yönetilmesi arasında yaratılan karışıklıktır. Çin'de uzun zaman girişimler devlet yönetiminin uzantılarıydı, merkezi ve yerel hükümetler yapamayacakları birçok şeyi yükümlenmişlerdi. Sonuçta bu girişimler insiyatiflerini tam olarak kullanamadılar ve bürokrasi, öznelcilik, düşük verimlilik kaçınılmaz oldu.

Şimdi mülkiyeti yönetimden ayıran kuramı benimsiyoruz. Yönetim çağdaş olmalı ve gücünün bir kısmı girişimlere devredilebilmeli. Artık hiçbir hükümet yönetimi girişimleri doğrudan yönetmiyor, bunlar bağımsız ekonomik varlıklar oldular, kâr ve zararlarından sorumlu, kendilerini geliştirme ve yenileme yeteneğine sahip sosyalist mal üreticileri durumuna gel-

diler. Öte yandan bu uygulama girişimlerin canlılığını artırıyor, bir yandan da devletin ekonomik işlevleri daha belirgin biçimde tanımlanmış oluyor: Planlama, ekonomik, idari ve yasal önlemlerle gerekli klavuzluğu ve işbirliğini sağlamak. Bu uygulama çok fazla merkezileşmiş yönetim yapısının dezavantajlarını ortadan kaldırıyor.

Çin'de 'üretim sorumluluğu' sisteminin uygulanışı kırsal kesimde toprakların gene sosyalist topluluk tarafından mülk edinilmiş olduğu fakat yönetim hakkının ve kullanımının kiralayıcıların elinde bulunduğu anlamına geliyor. Çiftçilerin insiyatifini harekete getiren sistemin uygulanışı büyük bir başarı oldu. Kentsel bölgelerde de en önemlisi sözleşme sistemi olmak üzere sorumluluk uygulaması büyük başarılar elde etti ve daha büyük başarılara doğru gidiyor.

Üçüncü dogma, planlı ekonomiyi meta ekonomisinin karşısına koymaktır: Meta üretimini dışlayarak planlı ekonomiyi buyurucu planlarla eşdeğer tutmaktır. Bu dogmayla bütün ekonomik etkinlikleri yönetim içinde planların yörüngesine oturtmaya çalıştık ve saf ekonomik düzeyi ve pazarı görmezlikten geldik. Bunun sonucu planların öznel talepleriyle nesnel koşullar arasında büyük uçurumlar açılması oldu. Sonuç olarak tüketicilerin taleplerinin karşılanması yerine, ürünlerin aşırı stoklandığı, gereksiz harcandığı veya kıtlığının çekildiği, plan hedeflerine göre üretimin zorlandığı bir yapı ortaya çıktı.

Şimdi sosyalist planlı ekonomi takas temeline dayanmayan, planlı ekonomiyi değer ve pazar yasalarıyla işleyen, rekabete dayanan meta ekonomisinin bileşimidir. Aynı zamanda buyurucu planların planlı ekonominin ancak bir parçası, gerçekten bir parçası olduğunu anladık; başka ekonomik düzeylerin çok daha fazla kullanımı gerekmektedir. Ek olarak pazar tarafından eklenen bir bölüm vardır. Bu bize makro ekonomide etkinliklerin eşgüdümünü ve mikro ekonomide verimliliğin artışını ve canlılığını getiriyor.

Bugün meta ekonomisinin varlığı ve değer yasasının sosyalist toplumda işleyişi birçok sosyalist ülkede kabul ediliyor. Dolayısıyla meta üretimi, Lenin tarafından formüle edilmiş olan sosyalist toplum yapısına, öteki iki etkenle, üretim araçlarının kamu mülkiyeti ve emeğe göre bölüşüm yanında eklenmeli.

Dördüncü dogma, sosyalist fiyat sisteminin fiyatların devlet tarafından belirlenmesi olarak düşünülmesi ve fiyatların istikrarının onların gerçekten sabitleştirilmesi olarak anlaşılmasıydı. Bu görüş üçüncü dogmadan kaynaklanır. Çin'de fiyat sistemi değer yasasının, pazarın ve öteki tarihsel koşulların yok sayılmasıyla uzun zaman kaos içinde kalmıştır. Fiyatlar arz talep ilişkilerini ve emek verimliliğini yansıtmamıştır. Uzun dönem fiyatların sabit olması fiyatların değerden kopmasına, üreticinin insiyatifini yok etmeye ve üretimin gelişmesinin engellenmesine neden olmuştur.

Çin'in gerçek koşulları ve öteki sosyalist ülkelerin durumları gözönüne alındığında, Çin'deki fiyat sisteminde reform yapılması gerektiği anlaşılır. Temel hareket noktası fiyatların değeri yansıtması ve arz ve talep ilişkilerine göre belirmesidir. Bu arada aşırı merkezileştirilmiş fiyat yönetim sisteminde reform yapılmalı, devletce sabitleştirilmiş fiyatların giderek değişken, serbest fiyatlara dönüşmesine izin verilmelidir.

Sosyalizmin yeni anlaşılışı sayesinde ekonomi alanında dört dogmadan da kurtulunmuştur. Böylelikle ekonomik reformlar gerçekleştirilebilmiş ve başarı elde edilmiştir. Uzak görüşlü insanlar Çin'de reformların sonuna kadar ve müdahalesiz uygulanabilmesi durumunda Japonya ve Çin'in önümüzdeki yirmi yılda 'en hızlı koşucular' olarak altın madalyaya aday olacaklarını söylemektedirler. Bizler Çin'deki ve öteki sosyalist ülkelerdeki kendi özgül koşullarına uygun ekonomik reformların yapılmasının başarılı olacağına ve sosyalist sistemin üstünlüğünün tam olarak ortaya çı-

kacağına, böylelikle sosyalizmin prestijinin tüm dünya hakları arasında yükseleceğine inanıyoruz.

3. Yeni Teknolojik Devrim

Marx'ın üretici güçlerle üretim ilişkileri ve altyapıyla üstyapı ilişkileri kuramı tarihsel materyalizmin ana ilkesidir. Marx, 'toplumsal ilişkiler üretici güçlere yakından bağıntılıdır. Yeni üretici güçlerin elde edilmesi üretim biçiminin değişimini, üretim biçiminin değişimi yaşam kazanma biçimlerinin ve tüm toplumsal ilişkilerin değiştirilmesini gerektirir. El değirmeni size feodal beylerin toplumunu verir, buharlı değirmen ise sanayici kapitalistlerin toplumudur' der (3). Tarih araştırması bunun çürütülemez bir gerçek olduğunu göstermektedir.

Günümüz dünyasının değişim dalgalarında toplumsal üretici güçlerin niteliksel değişimi, yeni bilimsel ve teknolojik devrim, toptan değişimin temelidir ve toplumda, ekonomide, siyaset ve kültürde derin etkiler yaratacaktır.

Çin başbakanı Zhao Ziyang 9 Ekim 1983'de bir toplantıya kişisel bir sunuşta bulunmuş ve Batı'da 'yeni endüstriyel devrim' denilen olguyla Çin'in çağdaşlaşma çabasının ilişkilerinin araştırılması görevi üstünde durmuştur. Yeni endüstriel devrimin 'dördüncü endüstriyel devrim veya üçüncü dalga' olarak adlandırılabileceğine işaret etmiştir. Ellilerde ve altmışlarda yüksek endüstrileşmeye ulaşan Batı ülkeleri şimdi endüstri toplumundan iletişim toplumuna veya bilgi ve uzmanlık toplumuna geçmektedirler. İletişim toplumunun çok fazla bilgi ürettiği ve 'bilgi üreten güçlerin üretim güçlerinin anahtarı haline, ekonomik kazanımlarda rekabet gücü haline' geldiği söylenmektedir. Bu görüş kapitalist ülkelerin endüstrileşmesinden

(3) Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, Toplu Yapıtlar, c. 6, Londra 1976, syf. 166.

sonra ekonomi ve toplumsal değişimlerindeki eğilimi yansıtır. Kapitalist dünyada ekonomistler, toplumbilimciler ve gelecek bilimciler bu kuramları ileri sürerken siyasal bir amaç gütmektedirler. Kapitalist ülkeler için işler zorlaşmaktadır çünkü ekonomik bunalımlardan yakalarını kurtaramamaktadırlar, sonuç olarak halkı cesaretlendirip kötü durumdan uzaklaştırmanın yolu olarak onlara 'harikulade yeni dönem' düşleri hazırlamaktadırlar. Özünü ifade etmeye çalışırsak bu görüşler marksizmin temel ilkeleriyle çelişmektedir. Fakat, görüşleri yanlış veya doğru da olsa, başka amaçları olsa da olmasa da bizler de bir başka açıdan en azından şunu biliyoruz: Yüzyılın sonunda veya birkaç on yıl içinde yeni teknikler icat edilmiş veya icat edilme noktasına gelmiş olacak ve toplumda ve üretimde etkileri görülmeye başlandığında toplumsal üretici güçlerinde yaratacakları sıçramayla toplumsal yaşamda yeni değişikliklere neden olacaklardır. Bu eğilim bizim dikkatimizi ve özenle çalışmamızı gerektiriyor; somut koşullarımızı gözönüne alarak ekonomik stratejimizi ve teknolojik siyasalarımızı belirlemeli ve uzun dönemli programlarla özellikle bilim ve teknolojide ilerlemeye çalışmalıyız (4).

Adını ne koyarsak koyalım toplumsal üretici güçlerde niteliksel değişimler başlamıştır ve görülebilir bir gelecek içinde bilim ve teknoloji devrim denilebilecek bir kopuşa sahne olacaktır. Mikroelektronikteki gelişmelerin yanında birçok bilim dalında, biolojik mühendislikte, deniz mühendisliğinde, optikde, yeni madde ve enerji tipleriyle ilgili gelişmeler vardır. Teknolojik yönleri tartışmayacağız ama dünyada bilimsel ve teknolojik devrimin reddedilemez bir gerçek olduğu da ortada. Bizim burada üstünde durduğumuz ekonomi ve topluma olacak etkileridir, yani üretim ilişkileri ve üstyapıda yaratılacak değişiklikler.

(4) World Economic Herald, 31 Ekim 1983.

Dünyada herşeyin ikili bir niteliği vardır, yeni bilimsel ve teknolojik devrim toplum ve ekonominin gelişimini sağlarken ve insanlığa mutluluk getirirken bir yandan da daha önce görülmedik sorunlar hatta yıkımlara neden olacaktır. Sonuç olarak Batı'da değişik düşünce akımları gelişecek. Ocak 1973'deki bir toplantıda bu düşünce akımlarından kötümser bir yaklaşımı temsil eden Roma Klübünün mevcut politikalarla 'büyümeye sınırlamalar' getirileceği ve toplumsal çelişkilerin çözülemeyeceğini açıkladığını görüyoruz. Fakat 1982 Tokyo Konferansında Klübün düşüncesinin değişmiş olduğunu da söylemeliyiz (5) Bir başka eğilim de iyimserdir, ABD'de 'Üçüncü Dalga' akımı tarafından temsil edilmektedir. Yeni bilimsel ve teknolojik devrimin mevcut çelişkileri çözeceğini, kapitalist dünyada 'harika bir dönem' açacağını ileri sürmektedirler. Yukarıda değinilen her iki görüş de yanlıştır çünkü üretim ilişkilerini yani toplumsal sistemi gözardı etmişlerdir.

Bugünün temellerinde ve geleceğe yönelik eğilimlerde yeni oluşan bilimsel ve teknolojik devrimin toplumda aşağıdaki etkileri yaratacağını görebiliriz

1) Sanayi yapısının değişimi: Eğitim, bilim, kültür ve kamu hizmetlerini içeren üçüncü sektör tarım, hayvancılık, madencilik, zanaatları içeren birinci ve ikinci sektörleri geçerek toplumun ve ekonominin en büyük kesimi durumuna gelecek.

2) Emek gücünün yapısındaki değişim: Uzmanlar, bilimadamları ve teknik personel (beyaz yakalılar denilen kesim) el işçilerinin (mavi yakalılar) yerini alarak emek gücü içinde ana kesimi oluşturacak. Robotlar ve minyatür aletler herhalde birçok mavi ve beyaz yakalı işçiyi yerinden ederek sanayi dallarında, bankalarda, hizmet kesiminde ve öteki kamu ve özel

(5) Koji Kobayashi, Roma Klubünün 1982 Tokyo Konferansının Açılış Konuşması, World Future, c. 19, no. 3/4, 1984.

işletmelerde bunların yerini alacak. Adam Schaff'ın tahminlediği gibi gelecek yirmi veya otuz yılda üretimde ve büro işlerinde tam otomatikleşmenin sağlanmasıyla toplum yaşamında egemen etken durumuna gelecek ve insanların 'boş zamanı' büyük oranda artacak (6).

3) Kaynak yapısındaki değişiklik: Bilgi, hammaddelerin, yakıtın ve öteki doğal maddelerin, basit emeğin yerini alarak toplumun artan refahının ana kaynağı durumuna gelecek; bilginin üretici gücü, üretici güçler, rekabet ve ekonomik kazanımlarda belirleyici anahtar olacak.

4) Toplumsal eksende değişme: Siyasetleri ve yönlendirici reformları belirlemede ön planda gelen kuramsal bilgi özel alanlarda geleneksel deneyimlerin yerini alacak ve egemenlik kazanacak, toplum bilimsel kuramlara göre örgütlenecek ve yönetim ve teknik yenileştirmeleri kullanma gücüne göre yapılanacak. Bilimin örgütlenmesi önde gelen sorun olacak, bir ulusun bilimsel kapasitesi onun gücüne ve potansiyeline ilişkin belirleyici indeks durumuna gelecek.

Bu değişimler değişik toplumlarda değişik etkiler ve sonuçlar yaratacak. Önce kapitalist toplumlara bakalım: Batılı bilimadamlarınca en çok tartışılan sorun mikroelektroniğe ilişkin olarak işsizlik sorunudur, aynı zamanda 'fiş işgali'de denilmektedir. İyimserler mikroelektroniğin gelişiminin robotlar ve benzeri araçlarla işinden olanlara yeni iş alanları açacağını iddia etmektedirler. Kötümserler, öte yandan, otomasyonun ve robotlaştırmanın gerçekleşmesiyle yapısal işsizliğin artacağını ileri sürmekteler. Bizim görüşümüze göre yeni iş olanaklarının hızı aynı hızda olamayacağından birçok beyaz ve mavi yakalı işçi işsiz kalacaktır. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde en çok

(6) Adam Schaff, Mikroelektronik Devrimin Toplumsal Sonuçları, World Future, c. 19, no. 3/4, 1984, syf. 288.

gençlik ve azınlık grupları bundan zarar görecektir. Kapitalist ülkelerde sürekli işsizlik zaten önemli sorunlardan biri durumuna gelmiştir ve uyuşturucu tutkunluğu, alkolizm, cinsel sapkınlık gibi ruhsal iflaslar şimdiden ahlâki çöküntünün belirtileri olarak görülmektedir.

Yeni gelişen bilimsel ve teknolojik devrim gelişmiş kapitalist ülkelerdeki eşitsiz bilimsel ve teknolojik gelişimin dengesini daha da bozacaktır. Yakın geçmişte ABD, Japonya, Batı Avrupa ve öteki kapitalist ülkeler yeni bilimsel ve teknolojik gelişimi rakiplerini altetmenin bir aracı olarak görmüşlerdi. Israrlı rekabetleri dünya ticari sistemine, para dengesine ve mali sistemlere dolayısıyla dünya kapitalist ekonomisine artan bir huzursuzluk getirecektir. Kapitalist ülkeler arasındaki çelişkileri artıracak ve birçok gelişen ülkeyle (özellikle düşük üretim düzeyi ve teknolojisi olanlarla) gelişmiş ülkeler arasındaki varolan uçurumu daha da büyüterek aralarındaki çekişmeyi büyütecektir.

Kısa dönem için yeni bilimsel ve teknolojik devrimin kapitalist ülkelerin üretimini canlandıracağı ve ekonomik zorluklardan kurtularak tekrar ekonomik refaha kavuşmalarına yardımcı olabileceği düşünülebilir. Fakat, sonuçta, kapitalist üretimin nesnel olarak toplumsallaşmasıyla üretim araçlarının özel mülkiyete konu olması arasındaki çelişkiyi kaldıramaz. Tersine bu çelişkiyi yeni bir temelde keskinleştirecek dolayısıyla toplumsal bir devrim için koşulları daha da olgunlaştıracaktır.

Çin'in yeni bilimsel ve teknolojik devrime karşı tutumu konusunda Zhao Ziyang bunun Çin için 'hem şans hem tehdit' olduğunu ve dört çağdaşlaşma konusu için de aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir. 'İki olanak vardır: Birincisi; bu şansı zamanında kullanırız ve bilimde ve teknolojide son kazanımları kullanarak kendi ekonomimizi geliştirir, Çin'le gelişmiş ülkeler

arasındaki ekonomik ve teknolojik ayrımı daraltırız. Öteki ise eğer bu konuyla gerektiği gibi uğraşmayı beceremezsek veya yeterince önem vermezsek Çin'le gelişmiş ülkeler veya dünyanın gelişme düzeyi arasındaki uçurum büyür ve biz iyice gerilerde kalırız. Birinci olasılık için çalışmalı ve ikincisinden kaçınmalıyız. Ekonomik yapımızı, bilim ve teknolojimizi çağdaş düzeye dayandırmalı ve her yönüyle iyi sonuç almak için mücadele etmeliyiz, aynı zamanda dünya ekonomisinde ve bilim ve teknolojide gelişme eğilimlerini yakalamak için sıkı durmalıyız. Buradan çıkarabileceğimiz herşeyi çıkarabilmek için dikkatli olmalı ve sosyalist çağdaşlaşmamızı iyi işleri başarabilmek için düşünmeliyiz'

Çin'de, marksizmin ilkeleriyle Çin'in özgün koşullarını içerecek biçimde sosyalizmi inşa etmek için, içsel ekonominin canlanması politikalarını yürütebilmek ve dışarıya açılmayı gerçekleştirmek için, kentsel bölgelerde tüm ekonomik yapının reforme edilebilmesini hızlandırmak için, sosyalist çağdaşlaşmanın yaratılması yolunda başarılı sonuçlar alabilmek için önümüzdeki somut önlemler bunlardır.

Ülkemiz gelişmiş ülkelerin gerisinde gelişen bir ülke olmakla birlikte bağımsız ve oldukça bütünleşmiş endüstriyel ve ulusal bir ekonomi kurabildik. Dahası, birçok teknolojimiz bugünkü koşullarda geliştirilmiştir. Kalkınma ve bilim ve teknolojinin rolünün hiçbir sınır tanımadığını, bilimsel ve teknolojik devrimin Çin'in çağdaşlaşma programına katkıda bulunacağına inanıyoruz. Fakat elbette kendi özgün koşullarımızdan yola çıkmalıyız. Böylelikle belirli alanlarda gelişmiş ülkeleri yakalayabilir ve bilgisayarların, biolojik mühendisliğin, lazer tekniklerinin, vb. kullanıldığı yeni döneme belirli geleneksel, endüstriyel gelişme dönemlerini atlayarak ulaşma olanağını bulabiliriz, yabancı ülkelerden uyarlamalarda bulunmak zorunda kalmayız. Fakat, Çin büyük bir ülke olduğundan, de-

ğişik bölge ve yönetimler aynı derecede ilerleme göstermeyecektir, hepsi için dünyanın en önde gelen incelmiş teknolojilerini uygulamak olanağı olmayacaktır. Çin'in bütün endüstriyel çehresini bilgi yoğun bir yapıya kavuşturmak da olanaklı değildir. Birçok geleneksel sanayimiz, temel sanayimiz ve sermaye yoğun sanayimiz var, bu nedenle orta derece teknolojileri geliştirmemiz ve endüstrileşmede daha ileriye gitmemiz gerekiyor. Bu arada belli bölgeler (kömür bölgeleri gibi) ve belirli sanayi dalları (elektronik gibi) yabancı ülkelerden gelişmiş teknolojileri ithal edebilirler. Bu sanayileri kurabilir ve zamanla bilgi edinip teknoloji yoğun sanayileri geliştirebilirler. Aynı zamanda özel ekonomik bölgeler oluşturarak Çin için pencere görevi yapacak, bilgi, teknoloji ve yönetim yanında dış politika için de pencere görevini yürütecek uygulamaları yürütmeliyiz. 1984'de tasarlanan on dört kömür şehri yabancı yatırımlara açılmak ve özel ekonomik bölgeleri oluşturmak için seçilebilir.

Entellektüel kaynaklara çok önem veriyoruz, bilgiye ve uzmanlığa saygı gösteriyoruz, bilim ve teknolojiyi, entellektüel kaynakları ve entellektüelleri küçümseyen her türlü düşünceye, eyleme karşı mücadele ediyoruz, aydınları ilgilendiren politikalar geliştiriyor, üniversiteler, kolejler açıyor, yetişkin eğitimi yanında işçilerin ve kadroların eğitimine önem veriyor, tüm ulusun bilimsel ve teknolojik eğitimini yükseltmeye çalışıyoruz. Eğitimimiz çağdaşlaşma programına, dünyaya ve geleceğe göre ayarlanmalı. Yabancı ülkelerden yetenekli kişileri davet etmeli, anahtar projelerimizde, okulların kurulmasında ve teknik yenilenmemizde onlardan yararlanmalıyız.

Açık siyasetimizi izlerken uyanık olmalı ve kapitalist ideolojinin yozlaştırıcı özelliklerine direnmeliyiz. Sosyalist toplumumuzun hastalıklı bir duruma dönüşmesine izin vermemeliyiz. Maddi uygarlığı yaratmaya çalışırken sosyalist zihni uygarlığı da geliştirmeye ça-

lışmalıyız. Bu açıdan en önemli iş geniş yığınların komünist ideallerinin, ahlâkının geliştirilmesi ve onları kültürlü ve disiplinli olacak şekilde eğitmektir.

Çin'in ekonomik gelişimi aynı zamanda çevre kirlenmesine ve ekolojik dengelere karşı dikkatli olmalıdır. Gelişmiş ülkelerin sermayeleriyle birlikte kirliliği de yaymalarına engel olmalıyız. Kesinlikle Hindistandaki Bhopal felâketine, ABD Union Carbide ilâç fabrikasının neden olduğu ve birçok yerliyi öldürüp yaraladığı gaz kaçırma türünden olaylara izin vermeyeceğiz.

Nüfus artışını sıkı aile planlaması uygulamasıyla ve şehirleşmenin büyümesini kırsal kesimde endüstriyel ve ticari girişimleri destekleyerek önleyeceğiz.

Gelişen bilimsel ve teknolojik devrim, açıkça, Çin'in kendisine bu yüzyılın sonu için koyduğu hedeflere ulaşmasına yardımcı olacaktır ve bu hedeflere ulaşılmasını daha çabuklaştıracaktır, ayrıca çağdaş üretim güçleriyle toplumsal ilerlemenin uyum içinde bulunduğu bilimsel yaşam biçimini, sağlıklı ve çağdaş toplumu yaratmaya da katkıda bulunacaktır. On ikinci kongrenin ÇKP için benimsediği görevin yerine getirilmesinde devrimin büyük yararı olacaktır: Ülkedeki bütün ulusların canlandırılması, adım adım, kendine güvenle ve sıkı çalışmayla tarım, sanayi, ulusal savunma ve bilim ve teknolojinin çağdaşlaştırılması, Çin'in demokrasi ve kültür açısından gelişmiş sosyalist bir ülke olarak inşa edilmesi' Bu arada bütün sosyalist ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişimine de hizmet edecektir.

4. Barış İçinde Birarada Yaşamanın Beş İlkesi

Sosyalizm mücadelesi daima savaş ve barış sorunuyla bağıntılı olmuştur. Sosyalist devrim emperyalist ve gerici sınıfların yaktığı ateşler arasında kazanılmıştır denilebilir, sosyalist yapının ancak barış or-

tamında kurulabileceği de bir gerçektir. Dolayısıyla bir kez kendi kaderine sahip çıktı mı emekçi halk dünya barışının sağlanması için hiçbir çabadan kaçınmayacaktır.

Sosyalist bir ülke olarak Çin dünya barışının korunmasını dış politikasının hedeflerinden biri olarak benimsemiştir, kendi bağımsız dış politikasını sürdürürken gerçek anlamda bağlantısızlığa önem vermiştir. Bu nedenle sürekli uluslararası gerilimlerin giderilmesi ve silahlanma yarışının durdurulması için silâhların azaltılması ve nükleer silâhların tamamiyle yasaklanıp tahrip edilmesi çağrısında bulunulmuştur. Bizim için Çin'i çağdaş sosyalist bir ülke yapmak ve dünya barışını korumak birbirinden ayrılmaz iki konudur. Barış sosyalist çağdaşlaşmanın yürütülebilmesi için gerekli dış koşulken, ikincisi dünya barışını savunmanın iç koşuludur. Zhao Ziyang, Çin'in tutumunu Mayıs 1984'de toplanan Altıncı Ulusal Halk Kongresinin ikinci toplantısında açıklamıştır. 'Çin barışı arzulamaktadır, savaşı değil' demiştir. 'Ülkemizi çağdaşlaştırma çabasında Çin halkı doğal olarak istikrarlı ve kalıcı bir barış ortamı istemektedir. Barışı yalnız bugün istemiyoruz, yarın sosyalist çağdaşlaşmamızın tamamlandığı zaman da isteyeceğiz. Kesinlikle zor çalışmalarla inşa ettiklerimizin savaş tarafından yıkıldığını görmek istemiyoruz. Halkın can kaybına uğraması, refahını yitirmesi veya bir başka dünya savaşının kıyımlarına uğradığını da görmek istemiyoruz' (7). Halk Cumhuriyetinin 35. yıldönümünde yoldaş Deng Xiaoping de şöyle demiştir: 'Çin'in dış politikası herkes tarafından bilinmektedir ve değişmeden kalacaktır. Dünya barışının sağlanması taraftarıyız, uluslararası gerilimlerin giderilmesi, silâhların azaltılması ve öncelikle nükleer silâhlarla süper güçlerin öteki si-

(7) *Sekizinci Ulusal Halk Kongresi İkinci Oturumunun Belgeleri*, Beijing 1984, s. 32.

lâhlarının yokedilmesi taraftarıyız ve her türlü saldırganlığa ve egemenliğe karşıyız. Çin dış dünyaya açık kalacaktır, bir arada yaşamanın beş ilkesi çerçevesinde tüm ülkelerle diplomatik ilişkiler ve ekonomik, kültürel bağlar kurmaya hazırdır ve kurmaktadır. Uluslararası anlaşmazlıkların görüşmelerle çözülmesini istiyoruz, aynı Hongkong sorununu Birleşik Krallık'la görüşmelerle çözdüğümüz gibi (8)'

Dünya barışı için ana tehdit olan egemenliğe muhalefet etmek de zorunludur. Süper güçler gittikçe yoğun biçimde dünya çapında rekabete girmektedirler ve nükleer silahlanma yarışları giderek tırmanmaktadır. Avrupa'da askeri rekabetleri kızışmakta ve Asya-Pasifik'de askeri yayılmaları azalmadan sürmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki 'sıcak' noktalar halen soğumamıştır. Tersine bazı çekişmeler yayılma eğilimindedir. Yeni dünya savaşı tehlikesi hala giderilememiştir fakat bu dünya halklarının bu konuda yapabileceği birşey yok anlamına da gelmez. Barış güçleri de güçlenmektedir. Biz dünya halklarının birlik oldukça ve süpergüçlerin savaş ve saldırganlık politikalarına karşı çıktıkça yeni dünya savaşının engellenebileceğine inanıyoruz. Geçmiş yıllarda Japonya, Batı Avrupa ve ABD halkları çok büyük barış gösterileri yaptılar ve doğru yoldadırlar. Onları anlıyor ve benimsiyoruz. Barışçı ve istikrarlı uluslararası çevre bize çabalarımızı sosyalist çağdaşlaşma programımıza yöneltme olanağı verecektir ve kesinlikle sosyalist amaçlarımız doğrultusunda başarıya ulaşarak dünya sosyalizminin geleceğine katkıda bulunmuş olacağız.

Dünya barışının korunması ve insanlığın ilerici

---

(8) Deng Xiraoping, «Sosyalizmin Çinli Karakteristiklerle İnşası», *Seçme Yapıtlar* içinde, Beijing 1984, s. 43.

yönünün geliştirilebilmesi için başka ülkelerle ilişkilerimizi barış içinde birarada yaşamanın beş ilkesi çerçevesinde kurmalıyız ve dünyanın öteki ülkelerine de aynısını yapmalarını öneriyoruz. Öte yandan Üçüncü Dünya ülkelerinin haklarını ve çıkarlarını uluslararası zorunluluğumuz nedeniyle korumak durumundayız ve onların ulusal bağımsızlıklarını korumak, ulusal ekonomilerini geliştirmek için verdikleri mücadeleyi destekliyoruz, işbirliğini geliştirmek ve aralarında birlik oluşturmak istiyoruz.

Egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı çıkar, barış içinde birarada yaşama ilkeleri Çin anayasasına yıllar önce yazılmıştır ve öteki ülkelerle ilişkilerimizde temel ilkelerimizi oluşturmaktadırlar. Bütün ülkeler, büyük, küçük zayıf, güçlü, zengin, fakir eşit sayılmalı, birbirlerine saygı göstermeli, uyum ve dostça işbirliği içinde yaşamalıdır. Her ülkenin işleri o ülke halkı tarafından yönetilmelidir. Çin, Hindistan ve Burma tarafından konulmuş bulunan beş ilke şimdiden otuz bir yaşına gelmiştir, zamanın sınamasından geçmiştir ve her zamankinden çok canlılık göstermektedir. Yalnız değişik toplumsal sistemlere sahip ülkeler arasında değil fakat aynı sisteme sahip ülkeler arasındaki ilişkilere uygulanabilir nitelikler taşımaktadırlar. Değişik toplumsal sistemlere sahip ülkelerin içtenlikle Beş İlkeye uyduklarında uyum ve dostluk içinde işbirliği yapabileceklerini gerçekler göstermiştir ve göstermeye devam etmektedir; aynı toplumsal sisteme sahip ülkeler de eğer bu ilkelere uymazlarsa keskin rekabet hatta askeri çekişme içine düşebilirler. Geçmiş yıllarda Çin, Beş İlkeyi ısrarla izlemiş ve öteki ülkelerle ilişkilerini sürekli geliştirmiştir. Eğer tüm ülkeler uluslararası ilişkilerinde ilkelere bağlı kalsalar uluslararası durum istikrar kazanır, Birleşmiş Milletler sözleşmesindeki hedefler elde edilir ve dünya barışı ko-

runurdu. Bugün artan sayıda ülkenin Beş İlke doğrultusunda uluslararası ilişkilerini düzenlediğini görmek mutluluk verici; güç politikası ve egemenlik geriliyor.

Uluslararası ilişkiler pratiği, bizi, barış içinde birarada yaşama ilkesi ülkenin iç ilişkilerine de uygulanabilir mi diye düşündürttü. Gerçekler bu alanda da kullanılabilirliklerini doğruladı. Ülkemiz özel koşullarına uyum göstererek geçmiş yıllarda 'tek ülke iki sistem' kavramını ileri sürdük. Çin'in birliği sorununu çözmeyi amaçladık. Bu da bir tür barış içinde birarada yaşamadır. Hong Kong sorununun çözümünde kapitalist sistemin elli yıl değişmeden kalmasına izin verdik. Barış içinde birarada yaşama ilkesi dünyanın 'sıcak' noktalarındaki sorunların çözümünde de kullanılabilir. Taiwan, Çin'le ABD arasındaki ilişkilerde ana engel olarak durmaktadır ve ilişkilerimizde 'patlayıcı' bir konu durumuna gelebilir. Eğer 'bir ülke iki sistem' kavramı uygulanırsa yalnızca Çin'in birliği sağlanmış olmaz, ABD'nin çıkarları da bozulmamış olur.

Beş İlkeyi uygulamak için uluslararası çelişkilerin anlaşmalarla çözülmesi zorunludur. Silâh gücü kullanmak barış içinde birarada yaşamanın temellerini bozacaktır. Yoldaş Deng Xiaoping dünyanın birçok yerinde uluslararası sorun bulunduğuna ve bunların çözülmesi için bir yol bulunması gerektiğine işaret etmiştir. Hangi yöntemler uygulanabilir? Uygun yöntem barış görüşmeleridir, silahlı kuvvetlerin kullanılmamasıdır. Uluslararası ilişkilerin tarihi, tekrar takrar, savaşın uluslararası çelişkileri çözmediğini göstermiştir. Bugün çözülmüş görünebilirler fakat yarın yeni sorunlar doğururlar. Sözkonusu ülkeler sürekli savaş durumunda kalacak ve çevre ülkelere de sorun yaratacaklardır. Geçmiş yıllarda biz barış görüşmeleri yöntemini kullandık ve komşularımızla sınır çelişkilerimizi çözdük. Hong Kong sorunu da tarihsel bir anıttır. Karşılıklı çıkarlarını gözönüne alarak Çin ve İngil-

tere, sorunu tekrar tekrar görüşerek çözdüler. Bu yalnız Çin ve İngiltere için değil, tüm dünya için önemli bir olaydır. Fakat üzülerek bugün dünyada hâlâ silâhlı kuvvet kullanımının uluslararası çelişkileri çözme yolu olduğuna körcesine inanan insanların bulunduğunu söylemeliyiz. Uzun uygarlık tarihi gözönüne alındığında uluslararası çelişkilerin barış görüşmeleriyle çözülme yolunun giderek daha fazla ülkece benimseneceğine ve tarihin kaçınılmaz eğilimin bu olduğuna inanıyoruz.

Dünyanın görünümünün iyi olduğuna tam güveniniz var. Barış, sosyalizm ve ilerleme insanlığın ortak amacı olacak. Bunu öncelikle Çin Halk Cumhuriyetinin topraklarında elde etme mücadelesi vereceğiz ve çabalarımızın meyve vereceğine inanıyoruz.

SOSYALİZM ÜLKÜSÜ VE TARİHSEL PRATİK

Theotonio dos Santos

Sosyalizm sözcüğü üç ayrı fakat bağıntılı görüngüye aittir. Toplumsal bir akım olarak kökeni antikiteye kadar gider fakat ondokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana kalıcı ve örgütlü bir gerçeğe dönüşmüştür. Fakat bu makale esas olarak sosyalizmin **ülküsü** ve **tarihsel pratiği** ile ilgilenecektir.

Sosyalist Ülkü

Ülküler belirli anlamda siyasal akımlardan önce gelirler. Sınıfların, ulusların ve toplumsal grupların oluşumunda örtük olarak bulunurlar ve ancak toplumsal sınıfın veya grubun temsilcilerinin kafasında açık seçik duruma gelince genel çizgileriyle tanımlanmış ve temelleriyle sınırlanmış olurlar.

Ondokuzuncu yüzyılın gelişmeye başlayan proletaryası kendi sefil yaşam koşullarına bir çare aradığında Avrupa Rönesansının zamanında yeşermiş kırsal ütopyalara benzeşen değişik bir toplum tasarlıyordu. Bu ütopyalar toplumsal zenginliğin temelinin emek ve herkesin katılımı olan, kollektif ve eşitlikçi bir ülküyü ortaya koyuyorlardı. Avrupa proletaryasının siyasal bilincinin gelişimiyle bu ülküler olgunlaştırıldı ve gerçek tarihte somutlaştı.

Sosyalist akımın uluslararasılaşması ve en önemlisi Avrupa dışına yayılması ile, üretim araçlarının

kollektif mülkiyetini, üretici güçlerin planlı geliştirilmesini, üretim ve dağıtımın planlı olmasını, insan emeğinin meyvalarının akılcı dağıtımını temellendiren yeni uygarlık ülküsünün temel öğeleri de büyük oranda genişletildi. Sosyalist akım ütopyacı ve anarşist döneminde demokrasi ile zorunlu bir özdeşlik içinde görülmüyordu. Fakat işçilerin Enternasyonalleri ve hepsinden ayrı olarak yasal partilere dayanan İkinci Enternasyonal, çağdaş sosyalizmin demokrat ve cumhuriyetçi ülküsünü kesin biçimde benimsedi.

Bilimsel sosyalizm burjuva demokrasisinin sınırlarını ve sınıf kökenini göstererek yeni tür ekonomik, toplumsal ve siyasal bir biçimin zorunluluğunu ilan etti. Genel oy hakkı, parlamenter temsil (Paris Komününün temsilcileri geri çağırma hakkı gibi temel bir hakkı eklemesiyle), yürütme üstünde parlamentonun denetimi ve yürütmenin gücünün sınırlanması, adaletin devrimci sınıfın siyasal amaçlarıyla belirlenmesi 'Komünal Devlet' kavramı içinde oluşan bir dizi ülküyü biçimlendirdi.

Bu kavram Rusya'da Sovyetler Birliğinin ortaya çıkışıyla sonradan değişikliklere uğradı. Yerel konseylere (Sovyetler) dayanan yeni devlet biçimi sosyalist akım içinde yaygın tartışmalara yol açtı ve sosyal demokrasi tarafından reddedildi ve kısmen sosyalist partiler de bu biçimi reddettiler. Gerçekten sonradan ortaya çıkan deneyimler bu biçim devletin özel bir Rus görüngüsü olduğunu gösterdi: SSCB'nin doğrudan etkisi altında olan ülkelerde bile bu biçim yeniden ortaya çıkmadı.

Sosyalist akımın Avrupa dışına yayılması öğretiye yeni öğeler ekledi. Bilimsel olarak Lenin tarafından ortaya konulmuş olan emperyalizm sorunu Mao Tse-tung ve öteki kuramcılar tarafından ve bütün bunların dışında Üçüncü Dünyanın tümünde geliştirildi. Bağımlılık kuramıyla, Latin Amerika örneğinde, 1960'lardan sonra yeni bir düzeye çıkartıldı ve Avru-

pa-ABD yayılmasının hedefi durumuna gelmiş ülkelerde emperyalizmin etkilerini çözümleme çabasına yönelindi. 1950'lerin ve 1960'ların devrimci deneyimlerinin, Küba ve Cezayir'de olduğu gibi, sonuçları bunlardı.

Bugün, çok değişik devlet ve hükümet biçimlerinin uyarlanması çabasıyla demokratik sosyalist ülküler geniş biçimde gözden geçiriliyor. Ne Avrupa deneyiminin yansıttığı sosyal demokrasinin sıkı sıkıya bağlı olduğu ortodoks parlamentoculuk, ne de Rus deneyiminin Sovyet biçimi son biçimler değil. Yeni ve öngörülmemiş devlet biçimlerinin olasılığı üstünde durmamız gerekiyor.

Bugün, sosyalist devletin halk yığınlarının sürekli harekete geçirilmesine, azami halk katılımını sağlayan temsilci sisteme ve temsilcilerin geri çağrılmasıyla bunların seçmenlerine hesap vermesine dayanan bir temeli olması gerektiğini biliyoruz. Aynı zamanda yerel birimden en büyük ulusal çevreye kadar, yasama, yürütme ve yargılama yetkilerinin karşılıklı etkileşiminin büyük önemini de biliyoruz. Gene de bilimsel sosyalizm demokratik devlet de dahil hiç bir devlet biçimini eleştirmekten geri duramaz. Devlet bir sınıfın iradesini toplumun geri kalan kesimlerine dayatan zorunlu bir araçtır, kuvvet kullanır, oydaşma ve örgütlü şiddetten yararlanır. Yani ne kadar demokratik olursa olsun her devlet bir sınıf diktatörlüğüdür ve gerçek özgürlük ancak insanlık bu tür egemenlik ortadan kalktığında var olabilir.

Anarşistler devletin anarşist devrimle ortadan kalkacağını hayali biçimde ileri sürerlerken, bilimsel sosyalizm, devletin, toplumun sınıflara bölünmesinin üstesinden gelinerek sosyalist devletin sürekli çabaları sonucu yavaş yavaş sönümleneceğini iddia eder. Sınıfları kaldırmak için, mülkiyetsiz sınıfın, proletaryanın, kendi devlet gücünü kurması gerekir ve bununla eski yönetici sınıfların, toplumsal sınıfların olu-

şumuna yol açan üretim araçlarının mülkiyetini ortadan kaldıran sosyo-ekonomik oluşuma dirençleri kırılır. Bu anlamda bilimsel sosyalist ülkü demokratik ülkünün ötesine geçer ve herhangi bir tür devlet egemenliğinin olmadığı bir toplum tasarlar. Bununla birlikte, bu kurtuluş ülküsünün ancak uzak gelecekte, ekonominin gelişimi ve evrensel sosyalist toplumun kuruluşuyla, toplumun sınıflara bölünmesinin ortadan kalkması ve böylelikle devlete gerek kalmaması sonucunun elde edilebileceğini söyleyerek anarşizmden ayrılır.

Bu nedenle özgürlük sosyalizmin nihai ülküsüdür. Özgürlükten anlaşılan bireyin toplum içinde tam gelişimini sağlayabilmesidir. Veya daha iyisi, kollektif örgütlenmenin, bireyin, kültürel, ahlâkî teknik ve bilimsel kaaznımlarının hizmetinde olması ve insanlığın tüm potansiyelini maksimum derecede kullanabilmesidir.

Dolayısıyla özgürlük burjuva bakış açısının temellendiği pasif kavramı aşmak sorunudur. Liberal ideoloji için özgürlük soyut bir hakdır. Genelde toplumsal baskıya karşı yaşanabilir insanın toplumsal gücünün ürünü değildir. Liberalizme göre insan hür doğmuştur ve hemcinsleriyle toplum içinde yaşıyabilmek için özgürlüğünü sınırlamak zorunda kalmıştır. Fakat bu bireyler arasında yapılan toplumsal sözleşme özgürlüğü en az derecede etkilemesi için en sınırlı biçimde yapılmış olmalıdır.

Oysa Marx'a göre ilkel insan kendine yabancı güçlerin boyunduruğunda yaşamıştır ve toplumsal örgütlenme ona bu sınırlamalardan kurtulma olanağını yavaş yavaş vermiştir. İnsanın üretici gücünün gelişimi birey kavramına yol açmıştır ve her insanın kendi bilinci ve ahlâkî ve maddi özgürlüğe hakkı olduğu ülküsü ortaya çıkmıştır. Bireye varan ve kendisini içinden çıktığı ilkel topluluktan ayıran tek tür, insan olmuştur.

Birey böylelikle tarihin ürünüdür ve liberal ideolojinin iddia ettiği gibi ondan ayrılma noktası değildir. Üretici güçlerin gelişimi önce bir kaç toplumsal kesimin ayrıcalığına neden olmuş, sonra her insanda mevcut olan örtük potansiyelin kullanılmasıyla doğa üstünde kurulan egemenlikle kalıcı ekonomik artık-değer, boş zaman ve kültürel birikim yaratılmıştır. Çok az özgür insan vardır ve bunların gelişimi emeğe ve başkalarının köleliğine veya hizmetçiliğine bağlıdır. Eski Yunanlıların kuramsal etkinlikleri, bilimsel ve teknolojik bilgileri bu azınlığı besleyen kölelerin yarattığı artık- değer sayesinde gelişmiştir.

Yani, insanlar, zorunlu emeğin yaşamlarının büyük bölümünü işgal eden tekdüze ve güçten düşürücü zorunluluklarından kurtulmadıkça özgürlük gerçekleşmeyecektir. Ancak üretici güçlerin gelişimi, modern sanayinin kurulması ve bunun bilimsel-teknik devrimle sürdürülmesi insanı boyunduruktan kurtaracak ve tüm insanlık için özgürlük çağı kurulacaktır.

Bu nedenle Marx ve Engels'in bilimsel sosyalizmi bizlerin hâlâ insanlığın tarihöncesi çağında yaşadığımızı düşünür. Tarihimiz, evrensel sosyailzmin kuruluşuyla, insanın insan tarafından sömürüsü bitince, kol ve kafa emeği arasındaki ve kentle kır arasındaki ayrım ortadan kalkınca gerçekten başlayacaktır. Toplumsal sınıfların ortadan kalkmasıyla her türlü egemenlik biçimi ve en açık örneği devlet ortadan kalkacak ve gerçekten özgür bir toplum kurmaya başlayabileceğiz.

Toplumsal, kültürel ve ahlâki belirlenimciliğe karşı mücadele, insanlığın üretim kapasitesinin yetersiz gelişimine karşı gerçek özgürlük mücadelesidir ve bu nedenle ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal alanlarda sürdürülür.

Böylelikle sosyalizm felsefesinde demokrasi, özgürlük ve ilerleme kavramları arasında büyük bir iç-

içelik olduğunu görüyoruz. İnsan hakları ülküsünü geliştiren ve çalışma hakkı, toplumsal haklar, son zamanlarda da 'halkların kurtuluş gelişme ve özgürlük hakkı'nı geliştirerek liberal-demokratik özgürlüklerin dar sınırını aşan da sosyalist düşünce olmuştur.

Bugünlerde istihdamı garantileme, toplumsal adalet, işde ortaklık, genel oy hakkı, örgütlenme biçimleri, ekonomiye müdahale, hatta planlama konularında katılımcılık ve devletin sorumluluğu kavramlarını kabul etmeye zorlanıyorlar; adil ticari ilişkiler, ülketur. Daha birkaç on yıl önce bunu kavramak olanaksız olurdu. Olan şey, proletaryanın ekonomi politikasını burjuvazinin ekonomi politikasına dayatmasıdır.

Aynı zamanda kapitalist sömürgeciler artan biçimde halkların kendi kaderlerini tayin hakkını kabul etmeye zorlanıyorlar; adil ticari ilişkiler, ülkelerin yabancı sermayeyi uluslaştırma hakkı, doğal kaynaklarda devlet tekeli, bağımsız gelişme ilkesi ve teknoloji transferi ile teknolojinin bağımsız yaratılması, ülkelerin kendi kültürel değerlerini savunma hakkı, vb. tanınmaya başlıyor. Ve son olarak fakat en önemlisi, piyasa ve rekabetin kör güçleri tarafından değil fakat insan aklıyla yönetilen uluslararası bir düzen ülküsü de bunların arasında.

Sömürge egemenliğinden kurtulan halklar uluslararası arenaya kendi ilkelerini, değerlerini ve haklarını empoze etmek üzere örgütleniyorlar. Ulusal özgürleşme akımları, bağlantısız ülkeler ve en fakirlerin, en bağımlıların ekonomik, siyasal ve kültürel birlikleri zengin sömürgecilerin karşısına çıkıyor.

Sosyalizm ülküsü halkların yeni haklarıyla geniş bir bağ içindedir. Ulusal kurtuluş akımları içine bu mücadeleleri yönelten hatta iç içe sokan sosyalist ve komünist güçlerdir. Daha ondokuzuncu yüzyıl gibi erken bir zamanda halklar arasında barış ilkesinin bayrağını açan da işçi sınıfı olmuştur. Bugün barış için mücadele her yere yayılıyor ve işçi sınıfı hareke-

tinin ötesinde her yerde insan bilincinin bir parçası durumuna geliyor.

Bizim zamanımız aynı zamanda ırkçılığa karşı ve kadınların eşitlik hakları için, ayrıca tüm ulusal, etnik, dinsel ve cinsel azınlıkların hakları için verilen keskin mücadelelere de tanık oldu. Bu mücadeleler günden güne daha fazla sosyalizm ülküsüne bağlanıyorlar ve gezegenimizde kurulacak insanlığın tam gelişiminin bir ifadesi sayılıyorlar. Doğanın savunulması, kapitalist gelişimin zararlarından korunması, bilimsel ve teknik gelişimin insan gereksinimleri çerçevesinde yürütülmesi de çağdaş sosyalist bilincin bir parçası olmuş durumda. Bugünkü sosyalizm bu karmaşık akımların gittikçe gelişen etkisi ve içiçe geçmesi olmadan, toplumsal ilişkilerin kollektif ülküsü olarak anlaşılamaz.

Toplumsal adalet, demokrasi, özgürlük, halkların kurtuluşu, barış, azınlık hakları, ırkçılığın yenilmesi, çevrenin korunması, insanların birarada yaşıyabilmeleri için akılcı ve insanca planlama: sosyalist düşüncenin anahtar öğeleri gün geçtikçe evrensel değerlere dönüşüyor, burjuva liberalizminin bireyci ülkülerinin yerini alıyor. Bu anlamda sosyalist akım büyüdükçe ve çağdaş yaşamın dolaşım merkezi durumuna geldikçe sosyalist ülkü de insan bilincinde yer ediyor, bireyler, sınıflar ve halklar arasında ilişki normu olarak kendisini yayıyor. Dolayısıyla her zamankinden çok dünyanın sosyalizme yöneldiğini söyleyebiliriz.

Sosyalist Deneyimler

Sosyalist akımın Avrupa sınırları dışına çıkışıyla ve Üçüncü Dünya halklarının kurtuluşuyla zenginleşmesi gibi, sosyalist ülkünün halkların kurtuluş ilkelerini özümleyip gelişmesi gibi, sosyalist deneyim de günden güne daha karmaşık bir duruma geliyor ve çeşitli tarihsel gerçekliklerin sistemleştirilerek sosya-

list dönüşüm kuramına yol açabilcek bir temel oluşturmaya başlıyor.

Marx ve Engels sosyalizmi bir toplumsal dönüşüm olarak gördüler, nitelikleri şunlardı: a) üretim araçlarının kollektif mülkiyeti, b) üretim ve tüketimin insan gereksinimleri temelinde planlanması, c) proletarya demokrasisi hizmetinde karşı devrimci sınıfların direncine karşı devletin varlığı.

Sosyalizm pazar ilişkileri ve para ile birlikte varolduğunda özel mülkiyeti ve ücret ilişkisini bütünüyle ortadan kaldırmıyor. Fakat, sosyalist dönüşümde, toplumsallaştırılmış mülkiyet biçimleri, planlama ve işçilerin gereksinimlerine göre yönlendirilmiş toplumsal hizmetler geliştirilirken bu konular da denetim altındadır.

Aynı zamanda, geçiş toplumu olarak, sosyalizm, ulusal ve uluslararası temelde sınıf mücadelesini de ortadan kaldırmıyor. İçerde geniş kesimlerde küçük ve orta ölçekte özel mülkiyet vardır, özellikle tarımda hâlâ bu tür mülkiyet biçimleri teknik olarak akılcı olabilir. Dışarda, kapitalizm, gelişen sosyalist deneyimlere göre kendini uyarlayarak bir geçiş aşaması yaşamaktadır.

Sonuç olarak proletarya sosyalist geçiş döneminde devleti korumalı hatta güçlendirmelidir. Devlet, tanım olarak, bir sınıfın hizmetinde baskı aracı veya 'sınıf diktatörlüğü'dür, o zamanın terminolojisini kullanırsak Marx'ın tanımı böyledir. Kavram açıklanması zorunlu olan bir dizi karışıklığa yol açmıştır. Marx'a göre demokratik bir biçimde yönetilse bile devlet belirli bir sınıfın hizmetindeki diktatörlüktür.

Marx devleti yürürlükte olan siyasal rejimle karıştırmıyor. Burjuvazinin diktatörlüğü liberal demokrasi biçimini kazanmıştır. Proletaryanın diktatörlüğü proletaryanın demokratik cumhuriyeti olabilir. Fakat Marx ve Engels'in umdukları ilk sosyalist deneyimin en gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçekleşeceğiydi.

Marx, Rus popülistleri gibi Rus komününden sosyalizme geçilebileceğine ilişkin bir olasılığa da değinmişti. Fakat bunun ancak Avrupa'da kurulmuş sosyalist rejimlerin yardımıyla olabileceğini söylüyordu.

Tarih sosyalizmin gelişimini farklı bir yola götürmüştür. Bir yandan, kapitalizm emperyalist aşamaya geçtiğinde, Avrupa ve ABD'de oluşan emek aristokrasisi sömürge ve yarı sömürge ülkelerden elde edilen aşırı kârlardan sağladıkları çıkarla, proleteryanın sosyalist beklentilerine katılmamış ve onları nötrleştirerek büyük burjuvazi ile işbirliğine girmiştir. Öte yandan emperyalist egemenlik gelişmemiş, bağımlı ve sömürge ülkelerde çelişkileri derinleştirerek yerli burjuvazinin siyasal önderliğin ve denetimini zayıflatmıştır.

Bu nedenle ilk sosyalist devrim, sınırlı derecede gelişmiş, sanayinin yoğun, örgütlü ve yüksek siyasal bilinci bulunan bir proletarya yarattığı, temelde feodalizmin egemen olduğu bir ülkede olmuştur.

Rusya'da feodal kalıntılar Çar Devletinin büyük gücüyle desteklenmekteydiler. Böylece demokrasi ve endüstriyel kalkınma mücadelesi siyasal yaşamın merkezi durumuna geldi, feodal otoriteden memnun olmayan tüm sınıflar harekete geçti. Geniş zengin ve fakir köylü yığınları, çürüyen soylu kesimler durağan feodal bir devlette kendileri için gelecek göremeyen gelişen aydınlar kesimi, gelişim aşamasındaki Avrupa'daki sınıfdaşları gibi olmak isteyen ve aynı ekonomik, siyasal gücü özleyen burjuvazi, yukarda niteliklerini söylediğimiz proletarya, bütün bunlar büyük bir devrimci akım için gerekli toplumsal ve siyasal ortamı oluşturuyorlardı.

Fakat burjuva devrimlerinin çağı çoktan geçmişti. Rus burjuvasının Çarizmden kopmaktaki korkusunu açığa koyan tereddütleri aşırı dindar Rus köylü yığınlarını durdurabilecek tek güçtü. Ayrıca burjuvazinin Fransız ve İngiliz burjuvazileriyle olan işbirliği

Birinci Dünya Savaşına girilmesini gerektirmiş ve bu da tarımın altyapısına çok pahalıya mal olmuştu. Gene Rus burjuvazisinin Çarlık aristokrasisinin imparatorluk istekleriyle çelişmesi için bir nedeni de yoktu, imparatorluk 1905'de Japonya'yla savaşa girmiş (ilk devrimci ayaklanmaya neden olmuştu) daha sonra 1914-18 Birinci Dünya Savaşına da katılmıştı.

Rus devrimi 1917 Şubatında burjuva-demokratik devrimi olarak başladı ve Ekimde Bolşeviklerce yönetilen sosyalist devrime dönüştü. Bolşevikler liberallerin ve Menşeviklerin tereddütlerini aşarak bir işçi köylü hükümeti kurdular ve tüm Rus konseylerinin 'Sovyetlerinin' birliğini oluşturdular.

Temel niteliği feodal olan, ancak yirmi yıllık bir sanayi kapitalizm geçmişi olan ve kırsal kesimlere yayılsa bile feodal ekonominin parçalanmışlığını taşıyan geri bir ülkede sosyalizm nasıl kurulabilir? Görev çok büyüktü ve gelişmiş bir ülkede sosyalist dönüşüm için yapılması gerekenlerle pek ilgisi yoktu. Örnek olarak karşı devrim riskine karşın toprağı köylülere dağıtmak gerekiyordu. Gerçekten de zenginleşen köylüler, kulaklar, 1927-29 döneminde Bolşevik Hükümet için sürekli bir tehdit oluşturdular ve sonunda Stalin'in emriyle Kızıl Ordu tarafından ezildiler.

Sovyet sosyalist deneyimi böylelikle bir dizi aşırı öğe tarafından belirlenmiş oldu:

1. 30 yıldır yaşanan ilk başarılı sosyalist deneyimdi,

2. Sonuç olarak uluslararası kapitalist güçlerin çok büyük ve etkin muhalefeti ile karşılaştı, buna karşılık kendi ekonomik ve askeri gücünden başka hiçbir dayanağı yoktu,

3. Oldukça yıkıcı dönemler yaşamak zorunda kaldı: Üretimin yarısını yok eden 1914-18 savaşından sonra 1918'den 1920'ye kadar devam eden iç savaş siyasal önderlerin çoğunluğunun tasfiyesine neden ol-

du; sonra 1927-29 arasında Kızıl Orduyla yürütülen köylülerin direncinden kaynaklanan ikinci bir iç savaş oldu; Nazi işgali 1941-45 arasında 20 milyon cana kıydı ve tüm kent ve kırların yıkımına neden oldu; bunu da 1947-54 arası Soğuk Savaş izledi, ABD ve İngiliz nükleer silahlarına karşı tekeli kırmak için çok fazla askeri harcamaları yüklenmek gerekti; son olarak sürekli silah yarışı da büyük toplumsal maliyetlere neden olmaktadır.

4. Büyük köylü yığınları örgütleyerek nüfusun yüzde seksen kadarını oluşturan bu kesimden sanayileşme ve şehirleşme için gerekli artık-değeri almak zorunda kaldı,

5. Cahil yığınları kısa zamanda önderler ve eylemciler olarak yetiştirmek gereksinimi vardı. Dev gibi dönüşüm sürecini yürütmek, yeni teknolojileri uyarlamak ve yaratmak, kapitalist güçlerin ticari engellerini bu yolla aşmak için dayanılacak tek elit bu işçiler ve köylülerdi.

Bu koşullarda Sovyet sosyalizm deneyimi bir denge, akılcılık ve liberalizm modelini temsil edemez. Yolunu kendi hatalarından öğrenerek ve çeşitli siyasal hatta kültürel engellemeleri aşarak çizmiştir, bunlar arasında Stalin'in eski Bolşevikleri temizlemesi, İkinci Dünya Savaşında Rus ulusçuluğunun kızıştırılması ve yaşamının sonunda Stalin'in garip bir tekyanlılıkla diktatör tutumu göstermesi sayılabilir.

Bunların hiçbiri sosyalist dönüşümün zorunluluğundan doğan sonuçlar değildi. Tersine bu konular uluslararası emperyalizmin eylemci muhalefetinden, kırsal kesimde egemenliğini sürdüren gerici feodallerin direncinden, çarlık bürokrasisinin kaçınılmaz ağırlığı ve oportünizminden, yeni devrimci kadroların deneyimsizliğinden, işgalcilerin yol açtığı fiziksel imha ve açlıktan kaynaklanıyordu. Sovyet halkının sosyalizmi tercihindeki tarihsel ve kahramanca yönü görmezlikten gelerek, yaşanılan zorlukların kapitalistler-

ce çıkarılan şiddet ve dirençle olan bağıntısını gözardı etmek, acı bir alay olur.

Tüm bunlara karşın Sovyet halkının kazanımları çok büyük olmuştur: dünün cahil halkı bugün eğitimde orta dereceyi tamamlayan ve büyük oranda üniversite sistemiyle bütünlenen bir halka dönüşmüştür; bir zamanların sürekli açlık çeken ülkesi şimdi en yüksek enerji kullanımı ile, dünyada en fazla protein tüketimine sahiptir; Sovyet sağlık sistemi de uluslararası standartların en yüksek düzeyindedir; teknoloji ithal eden bir ülke iken bugün gelişmiş teknolojinin dünyadaki öncülerinden biri olmuştur ve dünyada en yoğun bilimadamına sahip ülkedir; kırsal bir ülke iken kapitalist ülkelerde bulunan şiddetli dengesizlikler olmadan kentlileşmiş bir topluma dönüşmüştür.

Kısaca, SSCB'nin 65 yılı, Çar otokrasisi altındaki feodal ülkeyi, çağdaş bir ulusa, demokrasi ve halkın katılımı konusunda büyük bir deneyimin yaaşndığı bir topluma, ayrıca ekonomik güç açısını ön sıralara ve askeri ve bilimsel güç açısından da en önde gelen ülkelerden biri durumuna sıçratmıştır.

Çağdaş bir toplumu kollektif mülkiyet temelinde kurmaya çalışmak, devletin planlama ve örgütlenmesini işçi ve köylü konseylerine dayandırmak, taşıdığı tüm tarihsel zorluklara karşın, olumsuz bir dengeden çok olumlu bir dengeyi ortaya koymaktadır.

Bu deneyim Batılı aydınların ve siyasetçilerin büyük kesimleri arasında derin acı ve şaşkınlık izleri bırakmıştır. Stalinizm, SSCB'deki sosyalist kuruluşun zorluklarını ve özelliklerini tüm insanlık için bir modele dönüştürmeye çalışmıştır. Birçok aydın ve siyasetçi de bu yanlışı izlemişler ve kendilerinin Stalinizmin hemegonyacı iddiaları tarafından sürüklenmelerine izin vermişlerdir. Bugün entellektüel ve siyasal zayıflıklarının (veya oportünizmlerinin) meyvası olarak hayal kırıklığının acı tadını duyuyorlar.

Sovyet deneyimi başka bir yerde yinelenmemiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonraki devrimci dalgada her sosyalist devrim kendi yolunu izlemiştir. Yugoslavya, Çin, Kuzey Kore, Vietnam, Küba, Cezayir, Angola, Mozambik, vb. hep kendi özgül deneyimlerine sahiptirler. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet işgalinin koruması altında sosyalist yolu seçen ülkeler Soğuk Savaş sırasında bir tek sosyalist dönüşüm yolu, Sovyet deneyiminin Stalinist biçimini izlemek istemişlerdir, İkinci Dünya Savaşındaki zafer yolu da zaten böyle açılmıştı. Fakat bugün bu ülkeler olgunlaşmaları ve SSCB ile ve kendi aralarında gelişen ilişkileri ile çok değişik ekonomik, toplumsal ve siyasal modellere yönelmişlerdir.

Bugün her sosyalist deneyimin, sosyalist devrim başladığında ülkede bulunan somut tarihsel koşullara ve ayrıın noktasına bağlı olarak kendi gerçekliği bulunduğunu biliyoruz. Ayrıca dünyada sosyalizmin gelişimiyle ilgili her konunun, yeni devrimlerin, sosyalist dönüşümdeki ülkelerin ekonomik kalkınmasının, sosyalist ve komünist akımlarla partilerin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin, yeni ve artan oranda demokratik, özgürlükçü ve gelişmiş sosyalist deneyimleri kolaylaştırdığını da biliyoruz.

Bu anlamda Sovyet modeline sadıklık isteyen Stalinist istek, Çin modelini yineleme iddiaları, Küba deneyimini taklit etme çabaları, vb artık tarihe karışmıştır. Sosyalizm ulusal gerçekliklerle çok sıkı bir ilişki içinde gelişmek zorundadır. Ancak bu gerçeklikle kurulan çok sıkı bağ, kitlelerden kaynaklanan örgütsel ifadesini bulan otantik bir akımı olası kılar. Ve ancak bu kökenlerden otantik bir proletarya enternasyonalizmi kurulabilir ve tüm üyelerine saygı duyulur.

Sosyalist deneyimin dünya çapında yayılmasıyla akımın hegemonyacı merkezlerinin modası geçmiştir. Artık zorunlu olan şey, iktidar mücadelesi veren akımların, hükümete katılan fakat dönüşümü başlatama-

mış partilerle başlatmış olan partilerin açık forumunun kurulmasıdır. Ayrıca değişmeyi planlamayan veya başaramayan, kapitalist sosyo-ekonomik rejim içinde modus operandi izleyen sosyalist hükümetlerin deneyimlerinin de çözümlenmesi zorunludur.

Uluslararası İşçi Birliğinin açılış törenine gönderdiği metin kadar eski bir tarihde Marx, sendikanın on günlük çalışma günü için verdiği mücadeledeki başarısının, kapitalizmin işleyişindeki dinamik bir etkeni gösterdiği ve kapitali sömürünün daha az şiddet içeren biçimlerini uygulamaya zorladığı gerçeğine dikkat çekmiştir. Öte yandan bu zafer, işçi sınıfının yararına olması ve onu korumasına ek olarak, kapital ve emek arasındaki pazar ilişkileriyle çelişkili olarak işleyişe sosyo-ekonomik ilkeler sokmuştur. Marx elde edilenin, burjuva ekonomi politikası üstünde proletaryanın ekonomi politikasının zaferi olduğunu söylemiştir.

Gerçekten işçi sınıfı partilerinin zaferleri ve kapitalist ekonomi içinde sosyalist hükümetlerin kurulması kapitalizmi daha gelişmiş ekonomik ilişkiler kurma konusunda zorlayarak ekonomik işleyişe yeni ilkeler getirmektedir. Doğruyu söylemek gerekirse kapitalizm sosyo-ekonomik ilişkilerin yüksek toplumsallaşma düzeylerine uyum gösterebilecek yeteneği olduğunu ortaya koymuştur.

Şirketlerin ulusallaştırılması, pazarın işleyişine devletin karışması, ekonominin gittikçe daha fazla planlanmaya başlanması, refah devletinin oluşturulması (kısaca devlet kapitalizmi) kapitalizmin makro-ekonomik ilişkilerde artan toplumsallaşmaya karşı kendini uyarlıyabildiği ve dolayısıyla işlevlerini sınırlayarak kendi lehine dönüştürebildiği alanlardır. Böylelikle tekelci devlet kapitalizmi; tekelci kapitalist birikimin zorunluluğunu devletin yerine getirdiği yapı, kurulmuştur.

Mikro-ekonomi düzeyinde kapitalin yoğunlaşma-

sı, tekelleşmesi ve merkezileşmesi, kümeleşmesi ve uluslararasılaşması ile birlikte, artan toplumsallaşmış üretici güçlerin taleplerini karşılama olanağını kapitalizme sağlamaktadır.

Sosyalist ve sosyal demokrat hükümetlerin ilk kuruluşu Birinci Dünya Savaşından sonradır. Fakat Alman ve Avusturya Sosyal Demokratlarının, İngiliz İşçi Partisinin ve sonradan İsveç Sosyal Demokratlarının hükümet oluşturabilmeleri ancak koalisyonlar içinde olanaklı olmuştu. 1930'lardaki İspanya, Fransa ve Şili halk cepheleri için de durum aynıydı. Bu koalisyon hükümetleri siyasal demokratlaşma ve çalışma hakkı ve sosyal otonomi yönünde önemli başarılar kazandılar. Gene de kapitalist ekonomi içine sosyal mekanizmaların girmesinin sonuç olarak ekonomik sistemde güçlü bir dirençle karşılaştığını ve kâr oranlarında kesin düşüşlere neden olduğunu deneyimler gösterdi. Bu nedenle kapital, devlet müdahalesini kâr oranlarını artırma yönünde kullandı ve tekelci devlet kapitalizmi aşamasında bile kapitalist ekonominin ekseni olan özel yatırımları canlandırmak gereksinimi duyuldu.

Ekonomik büyüme dönemlerinde genel iş genişlemesi nedeniyle yaratılan olanaklarla bu çelişkilerin ayrımına varılmaz. Fakat büyüme hızı düşmeye başlayınca kapitalin davranışı oldukça farklıdır. Kıt kaynakların dağıtımı ve ekonomik artık-değeri azaltma mücadelesi o zaman temel mücadele olur ve ekonomik büyüme zamanında işçi sınıfının kazanmış olduğu ekonomik-siyasal kazanımların sınırlandırılması veya tamamiyle ortadan kaldırılması eğilimi güçlenir. Bunun için genellikle kuvvete dayanan güçlü hükümetlere gereksinim duyulur ve faşizm de bunun en aşırı ifadesidir.

1960-70 yılları arasında on yıl içinde sosyalist ve sosyal demokrat hükümetlerin kökenleri açısından önemli bir değişiklik vardı. Eğer halkın isteklerini kar-

şılamayı tasarlıyorlarsa özel sermayeye gittikçe artan dozda darbeler indirmeleri gerekiyordu. Kapitalizmden sosyalizme burjuva demokrat kurumlarıyla geçiş çabası ilk kez Şili'de denendi, sonra bunu geniş ulusallaştırma programlarıyla Fransız ve Yunan sosyaneminde Portekiz'de ekonominin ulusallaştırılmasının dönüldüğü yerler de oldu). İsveç sosyalizmi de halk mülkiyetini veya kollektifleştirilmiş ekonomiyi amaçlayan cesur sosyo-ekonomik dönüşüm programları hazırlıyor. İngiltere'de ve Almanya'da sendikalar ve sosyalist partiler ulusallaştırma ve yönetime katılma konularında çok daha köktencileşiyorlar. İspanya, Portekiz ve İtalya'da sosyalist partiler ulusallaştırma siyasası güdüyorlar ve mümkün olduğu kadar devlet müdahalesini azaltmak istiyorlar. 1973-79 devrim döneminde Portekiz'de ekonominin ulusallaştırılmasının korkunç geliştiği anımsanabilir. İspanya ve İtalya'da da devlet sektörünün büyük ekonomik ağırlığı vardır.

1970 ve 80'ler toplumsallaşma veya en azından ulusallaştırma, kamulaştırma ve kooperatifleştirme konularında zengin deneyimlerin yaşadığı yıllar oldu. Yeni deneyimlerin dramatik yönü kapitalist işleyişle artan bir çelişkiye düşerek ortalama kâr hadlerinin düşmesine neden olmaları ve yatırımı geriletmeleridir. Teknolojik ve ekonomik modernleştirme konularında da istihdam konusundaki korkulardan dolayı, güçlü bir direnç oluşmaktadır.

Sosyalizm böylece üretimin örgütlenmesi, toplumsal ve siyasal uyum ve pre-kapitalist veya kapitalist biçimlerin en geri, vahşi yıkımına karşı gelişmiş öneriler içeren garip bir karışıma doğru dönüşmüş olmaktadır. Küçük ve orta ölçekli mülkiyet ve gayri-resmi ekonomi denilen sektör, insanları ekonomik yıkımın, işsizliğin ve toplumsal çaresizliğin karşısında gerçekten koruyan toplumsal bir matris oluşturmaktadır.

Bu nedenle sosyalist hükümetler sonuçta ideolo-

jik ve vahşi bir biçimde yönetici sınıfların güçleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar, (İsveç dışında) 1920'lerde ve 30'larda böyle olmuştur. Yöneten sınıflar sömürü koşullarını güvence altına alabilmek için çeşitli kurtuluş rejimlerine ve faşizme sığınırlar.

Dolayısıyla sosyalist hükümetler ekonominin bütününü toplumsallaşmanın egemenliği altına alma yönünde köktenci ve kararlı olmazlarsa fazla güçlü olamazlar. Şimdiye kadar bu devrimci değişim seçimle gelen bir hükümet tarafından başarıyla yürütülememiştir. Gene de tarih kapanmış bir kitap değildir ve bu tür değişimlerin bu yolla da olacağını kabul etmek zorunluluktur.

Uluslararası güçler dengesi, bir dereceye kadar bu değişmelerin, uluslararası işçi hareketi birlik kazandığında, sosyalist siyasal güçler ortak hareket temeli bulduklarında ve sosyalist hükümetler ulusal çıkarların üstünde dünya uygarlığı yolunda koşulların yaratılması için çalıştıklarında, oluşmalarını kolaylaştırabilir.

Kapitalizmin dünya çapında yayılışıyla doğan çelişkilerle sosyalizmin savunusu ve sürekli yayılışı arasındaki çelişki, büyük güçler arasındaki rekabetin son biçimi olarak nükleer yıkım tehdidi ve yalnız bilimsel, teknolojik ve ekonomik kaynakların tüketimini değil insanlıkla şiddetin ve akıldışılığın sürekli rekabeti anlamında da olan silah yarışı karşısında bu olanaklar kullanılmalıdır.

Bu yolla burjuva toplum kendisini kapitalist toplum içindeki değişik toplumsal güçlerin sürekli baskısı altında bulacaktır. Bir yandan işçi sınıfı hareketi ve bilimsel-teknolojik devrimin yarattığı yeni işçi tabakaları insan gereksinimlerine dayanan sosyalist bir ekonomik akılcılık için artan bir baskı göstermektedirler. Öte yandan güçlü ekonomik örgütlenmeler (çokuluslu şirketler, mali birlikler ve mali girişim örgütleri) arasında sıkışan yönetici sınıflar, ekonomik

akılcılığın düzenleyicisi olarak görülen kâr ilkesine göre kapitalizmin işleyişini korumak için şiddete ve baskıya başvurmaya zorlanmaktadırlar.

Demokrat ve toplumsal içeriğini genişletmek büyük sermayenin otoriter düzenleme gereksinimi arasında sıkışan demokrasi felç olmakta ve yetersiz demokrasilerle yalıtılmış otoriterlikler arasında tehlikeli salınımlara düşmektedir. Faşizmin hareketsiz toplumu çözmek ve geleneksel toplumun muhaliflerini temizleyerek gökleri fethetmek sözünü vermesinin altında bu temel yatmaktadır.

Sosyalizmin Geleceği

Sosyalist deneyimlerin farklılaşması ve dünyada bir gerçeklik olarak yayılımı, bilimsel-teknik devrimin gelişimi, gelişmiş sosyalist ülkelerde bu yeni gerçekliklere yaklaşım deneyimleri, gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfının ve öteki toplumsal sınıfların yapısındaki değişimler ve son olarak Üçüncü Dünyadaki kültür, sosyo-ekonomik ve siyasal yapı farklılıkları sosyalist düşünceyi yeni ve daha gelişmiş çözümlemelere zorlamaktadır.

Böyle bir çözümleme evrenin daha gelişmiş dialektik bir kavrayışına varabilmek için kavramsal ve yöntembilimsel olarak çağdaş bilimlerin gelişimlerine dayanmak zorundadır. Bir yandan da Asya, Afrika ve Amerika'da yeşeren güçlü uygarlıklarla ve kapitalist çağdaşlaşmanın naif akılcılığı ile bunlardan alacağı kültürel katkılarla zenginleşebilme yeteneğini göstermelidir.

Çağdaş devletle tam anlamında bağdaşmayan bu bölgelerde sosyalist çağdaşlaşma uluslaşma ve kültürel bütünleşme süreçlerini tamamlamak zorunda kalacaktır. Dolayısıyla evrensel hizmeti Üçüncü Dünya ülkelerinin fakir yığınlarının kültürel ve toplumsal dünyaya nüfus etmelerini sağlamayı da içermektedir.

Bu kurtarıcı görev İkinci Enternasyonalin sosyalizminin sınırlı çerçevesi için büyük uyarlamaları gerektirmektedir. 1920'lerden bu yana Mao Tse-tung, Ho Chi Minh, Gramsci, Mariátegui ve Togliatti gibi kişilerin katkılarıyla bu yapılmaya başlanılmıştır ve Fanon, Fidel Castro, Che Guevara ve Amilcar Cabral'ın 1950 ve 60'lardaki katkılarıyla yeni biçimler kazanmıştır.

Marksist akademik düşünce de 1960-70'lerde büyük gelişimler kaydetmiştir, Marx ve hepsinin üstünde **Kapital**'e ilişkin üretilen tüm kuramsal katkıları burada çözümlemeye çalışmak zor olacak Marksizm-temsil edilmiş ve aynı zamanda daha karmaşıklaşmıştır. Marx ve Engels, Lenin, Troçki ve Bukharin'in çalışmaları Kautsky, Plekhanov, Hilferding, Rosa Luxemburg ve Stalinist hegemonya zamanında unutulan birçok Marksistin yeniden okunmasıyla geliştirilmiştir. Marksizmin Birleşik Devletler, Japonya, Latin Amerika, Asya ve Afrika'da gelişimi daha önce Avrupa ile sınırlı bir dünyası olan düşünceye yeni boyutlar kazandırmıştır.

Bütün bunlar çağdaş düşüncenin tüm düzensiz gelişimine karşın Marksizmin yirmi birinci yüzyılın düşünce merkezi durumuna geldiğini göstermektedir. Karşılaşılan görevler içinde öncelik verilmesi gereken sorunlar şunlardır:

1) Bilimsel-teknik devrimle bilimin kavramsal ve yöntembilimsel farklılaşması, ekonominin, toplumun, siyasal ve kültürel üstyapının işleyişi arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması,

2) Çağdaş üç büyük toplumsal biçimin özel ve özgül evriminin çözümlenmesi: çeşitli biçimleri içinde sosyalizm, gelişmiş sosyalizmden kırsal hatta aşiret ekonomilerinin sosyalizme dönüşüm deneyimi, farklı yapıları ve iç çelişkileri ile gelişmiş kapitalizm, emper-

yalist devrim ve tekelci devlet kapitalizmi ve çok farklı gelişme aşamalarındaki bağımlı ve azgelişmiş ekonomiler,

3) Bir yanda sosyalist toplumların demokratlaşması ve liberalizasyonu, öte yandan sosyalizme barışçı geçiş olasılığı temelinde pratik ve kuramsal savunu içinde olan sosyalist kökenli partilerin yer aldığı gelişmiş kapitalist ülkelerin toplumsallaşması,

4) Değişik toplumsal sistemlere sahip ülkeler arasındaki son karşılaşmadan kaçınma yolu olarak silahlanma yarışının durdurulması ve nükleer yıkımdan kaçınma yollarının güvence altına alınması,

5) Kişi özgürlüğüyle bağıntılı sorunların geniş bir çerçevede tartışılabilmesi ve insan olanaklarının sınırsız biçimde geliştirilmesinin sağlanması. Bunun anlamı kadınların özgürlüğü, çevrenin korunması, cinsel ve öteki azınlıkların farklı görülmesine son verme, ırkçı, etnik ve kültürel ayrıma kesinlikle son verme gibi çağdaş toplumsal akımlarla işbirliği kurmaktır.

Yirmi birinci yüzyılın eşiğinde bu nedenle sosyalizm çok daha karmaşık görevlerle uğraşmak zorunda kalacaktır. Üçüncü Dünya ülkelerindeki yığınları çağdaş uygarlık düzeyine eriştirmek zorundadır. Şimdi ezilmekte olan kültürleri, ırk ve etnik gruplarını dünya kültürüyle bütünleştirmek için ahlâk ve kültür olarak kurtarmak zorundadır. Çağdaş toplumun, bilimsel-teknik devrimi, dünya çapında ve evrensel yeni gerçekliğe uygun olarak özümleyecek ve geliştirecek araçları güvence altına alması gerekir. Bütün olarak ve kişi olarak insanoğlu için barış ve özgürleşmenin yollarını sağlamalıdır. Son olarak insan tarihinin başlangıcını kurmak için yeni insancıl bir ölçü ve boyut oluşturması gerekir.

Yirmi birinci yüzyılın eşiğinde insan, tarihde ve evrende sonsuz olarak doğmak ve gelişmek üzere gereken eylemli bilincin yükseltilmesiyle insan kaderini anlamaya başlıyacaktır.

YENİDEN İNCELENEN SOSYALİZM ÜLKÜSÜ

Adolfo Sanchez Vazquez

Sosyalizm ülküsü —en azından toplumsal adaletsizlik kadar eskidir— akılcı bir temele ve bilinç anlayışlarını değiştirme gücüne dayanır. Eylem esinlemesi de en fazla yüz elli yıllık bir geçmişe dayanır. Düşünce herşeyden önce Marx'ın adıyla bağıntılıdır, gerçi kendisi sosyalizmle gerçeklik yani Paris Komünü arasında ancak sınırlı, geçici bir bağ kurmuştu. Gene de 'işçi sınıfının ilk hükümeti' yeni toplum imgesine Marx'ın daha önce değerlendirmediği konularda dikkat çekerek çok verimli katkılarda bulunmuştur.

Engels, yirminci yüzyılın eşiğinde Alman Sosyal Demokrat Partisinin seçim zaferiyle başı dönerek sosyalizmin olgunlaşmış bir meyva olduğuna karar verdi ve koparılması zamanının geldiğini düşündü. Oysa seçim sandıklarında çiçeklenen sosyalizm hiç de meyve veren türden değildi. Daha sonra, Bolşeviklerin 1917'de iktidarı ele geçirmelerinden az sonra Lenin Sovyet Rusya'nın dünya sosyalist devriminin açılış bölümünü yazdığından emindi. Avrupa proletaryasının sonra gelen bölümleri yazmadaki başarısızlığı kısa zamanda Lenin'e sosyalizme giden yolun uzun, zor ve belirsiz olmadan olamayacağını gösterdi. Gerçekten kurulan şey devlet sosyalizmiydi, Stalin yönetiminde kuruluşu tamamlanacak ve daha sonra 'var olan sosyalizm' adını alacaktı.

Sosyalist dönüşümün alacağı yolun biçimlenme-

sinde devlet ve parti içinde olsun veya bunlara muhalif olarak olsun çalışanların tarihsel sorumluluğunu bir an bile dikkatten kaçırmamalıyız. Fakat işçi sınıfının savaşkan yönlerini körleştiren, çevre ülkelerdeki sömürü oranı yüzünden onu sistemiyle bütünleştirerek devrimci potansiyelini kontrol eden veya yok eden kapitalizmin bozucu etkilerini de gözümüzden kaçırmamamız gerekir. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği ve kapitalist yörüngeden kaçan öteki ülkeler, en saldırgan biçimlerinde bile (son ifadesini Amerikan emperyalizminde bulan) kapitalizmin ekonomik, siyasal ve ideolojik baskısını farkedilebilir şekilde zayıflatacak dayanışmayı kurmaya muvaffak olamamışlardır. Kapitalist saldırının bu ülkelerde eski rejimi yeniden kurmaya gücünün yetmemesine karşılık bunların ekonomileri etki altında kalmış, yaşam standartlarındaki yükseliş kısıtlanmış, yönetici bürokrasilerin kendi otoriter güçlerini besleyen ve demokratik kurumları gerileten güvensizlik ortamının yaratılmasında büyük etkisi olmuştur.

Sosyalizm düşüncesi, acı gerçek karşısında, sorunlu bir görünüm vermektedir. Bu nedenle öncelikle iki temel soruna yönelmeliyiz. Birincisi, sosyalizm, kapitalizmin temel kötülüklerine karşı özgürleştirici bir seçenek midir —hâlâ? İkincisi, sosyalizm kurtuluşçu bir düşünce midir, yoksa belirli koşullar ve ilişkiler altında somut olarak gerçekleştirilebilecek bir tasarı mıdır?

Çağdaş devrimciler sosyalizm düşüncesini gerçekleştirilmesi beklenilen bir tasarı olarak anladıklarında umutlarını Marx'ın değerlendirmesinden uzaklaştırma eğilimi içinde olmaktadırlar. Bu gerçeği bildirmek hiçbir anlamda sosyalizmi Marksizmle özdeşleştirmek değildir. Gerçekte yeni toplum imgesine yaptıkları katkılarla pre-Marksist (klasik anlatımıyla ütopyacı) ve Marksist olmayanların (özellikle anarşist) çalışmalarını ve onun lehine bilincin uyanışına ve harekete ge-

çirilişine yaptıkları etkiyi görmezlikten gelmek olanaksızdır. Bugün de, hepsi sosyalizm düşüncesini savunmuyorsa da —ve Marksizmi de daha az taşıyorlarsa da— kendi eylem ve mücadeleleriyle onun gerçekleşmesi için çalışan toplumsal akımları (Batıdan çevreciler, feministler, pasifistler ve Latin Amerika'da hristiyanlar) dikkate almak zorundayız. Marksizm hâlâ sosyalizme en akılcı temelleri sunan, onun gerçekleşmesi olasılığını artırmada en fazla katkıda bulunan ve çeşitli örgütlenme ve eylemleri birleştiren kuramdır.

Marx'ın kendisi daima ütopyacı sosyalizmin yetersizliklerine ve becerisizliklerine karşı arayış içinde olmuştur. Fakat gerçek tarihin acı dengesi bir kez daha ütopyaların çiçeklenmesine neden olmuştur ve Marx'ın gelecek topluma ilişkin görüşlerinde kendisini ütopyacı öğelerden ne kadar kurtarabildiğini soracak çok sayıda insan vardır.

Eğer bu sorun üstünde duracaksak 'ütopya' teriminin anlamını daha kesin bir biçimde tanımlamalıyız. Marcuse ütopyanın hayali öğelerini ayıkladığında ve kavranılabilir bir kavrama dönüştürüp Marksist kuramın önemli bir öğesi durumuna getirdiğinde 'sosyalist pratiğin izlediği çizgi' olarak Marksizmi de klasiklerden farklı da olsa bir ütopya olarak anlar. Bu bana terimin yanlış kullanımı gibi geliyor. Agnel Heller'in yabancılaşmamış toplumu tanımlamak için kullandığı ve ancak köktenci akımlar 'görevlerini' yerine getirdiklerinde kavranılabilecek olan 'köktenci ütopya' terimi de bana aynı biçimde yanlış kullanılmış geliyor. Olanaksızlıklar dünyası güya 'somutlaşmış' ütopyalar veya gerçekten elde edilen veya yaşanılan ütopyalar için kullanıldığı gibi ütopyadan ayrı bir dünyadır. Bana kalırsa başka bir yerde belirttiğim gibi (1) ütopya, gelecek toplumun, insanların gerçek-

(1) Bkz. Adolfo Sanchez Vazquez, Del socialismo ceintifico al socialismo utopico, Meksika 1975, syf. 16-23.

leşmesini arzu ettikleri fakat hakkında herşey söylenildiğinde ve yapıldığında tamamiyle veya bütün zaman için gerçekleşemeyen düşsel bir tasarımdır. Gerçekdışılığında, varolmayışında ütopyanın ütopya niteliği görünmez çünkü, her tasarı hedeflediği gelecek açısından gerçekdışıdır, olanaksızlığında ve gerçekdışılığında tasarı yönü yatar.

Ütopyayı böyle tanımladığımızda Marx'ın ütopyacı sosyalizmi eleştirisini kolaylıkla anlayabiliriz, geleceğin toplumunu ayrıntılı biçimde tanımlamaktan kaçınmasının nedeni de ortaya çıkar. Ütopyanın eleştirisi ve sağladıklarının sınırının konulması yeni bir toplumun kurulması için gerekli kalıcı ve etkili bir temele yardımcı olur. Gelecekle düşsel bir ilişki, yani mevcut durumun gerçek olanaklarına ve bilgisine dayanmayan bir tasarı dünyanın dönüştürülmesinde bir engel olarak karşımıza çıkar. Çünkü, ancak akılcı ve nesnel bir kuram canlı bir sosyalist tasarı kurabilir. Bu görevin canalıcı bölümü Marx tarafından kapitalizmin çözümlenmesiyle yapılmıştır. Fakat Marx'ın eleştirileri yalnız ütopik sosyalistleri değil, tüm geçmiş ve mevcut reformizm ve aşırı solculuk biçimlerini de kapsar. Bütün bu durumlarda, insanlar, olanaksızdan olanaklı olana, gerçekleşmeyeni gerçekleştirmeye, ister yeni topluma insanın iyiniyetiyle, kapitalizmden sosyalizme dereceli ve kaçınılmaz bir dönüşümle, isterse 'devrim simyacılarının ex hihilo devrimi'yle (Marx) varmak istesinler, umutları budur.

Sosyalist tasarının Marksist biçimi ütopyacı olmadan kurtuluşçudur. Fakat bu yukarıda açıklanan ikili anlamıyla ütopyacı öğeler içermez demek değildir. Marksist kuramda da hemen gerçekleştirilmeleri olanaksız olan 'görece' diyebileceğimiz ütopyacı öğeler vardır. Böylelikle komünist toplum Marx'ın **Gotha Programının Eleştirisi**'nde açıkladığı nitelikleriyle görece ütopyadır ve daha uzun zaman onun gerçek ola-

nağını tehdit eden bir durum (sosyalizm) ortada bulunmamaktadır. Komünizmin gerçek olanağının gerekirlerini, geleceğin toplumu henüz bilimsel olarak kurulmamış olduğuna göre, ütopya anlamında, bilginin halen bıraktığı boşluğu yakalamak üzere inceleriz. Fakat bugünün ütopyası yarının olanağı veya gerçekliği olabilir, bu anlamda da görece veya geçicidir.

Marx'ın düşüncesinde de ilke olarak bunların hemen gerçekleşmesi olanağı bulunmadığına göre ütopyacı öğeler olarak konmaktadırlar. Bence, a) geleceğin toplumunun kapitalizmin çelişkilerinin sonucu olarak kaçınılmaz olarak geleceğini, bunu her zaman böyle koymasa da, savunduğunda, b) özel mülkiyetin kaldırılmasının insan yabancılaşmasına son vereceğini, pratiği her zaman bu değilse de düşündüğünde, c) insan kurtuluşunun tüm yabancılaşmanın kesin yenilmesi olarak kavranıldığında ve d) emeğin ötesinde 'özgürlük ülkesi' önerdiğinde (gerçi 'özgür zamanın' kazanılmasını özgürleşme ölçüsü olarak inkâr etmemek gerekir; olanağı itiraf etmek gerekse de, kapitalizmde 'özgür zaman'ın yabancılaşmış kullanımı bir gerçekliktir) Marx ütopyacı olmaktadır.

Eğer Marx, ütopyacıları eleştirirken, kendisi de ütopyacı öğelerden tamamiyle uzak olsaydı, daha sonraki Marksist eleştiricilerde de aynı öğelerin bulunmaması şaşırtıcı olurdu, Lenin'in **Devlet** ve **Devrim**'inden, örgütsel ütopyası **Ne Yapmalı**'ya, ordan Latin Amerika'daki savaş kuramcı ve eylemcilerine kadar aynı öğeleri keşfediyoruz. Fakat Marx'ın düşüncesinin egemen niteliği anti-ütopyacı oluşudur ve bu yukarıda sözü edilen kusurlarla da çelişkili değildir. Öncelikle devrimci olduğuna ve kuramcı olarak 'dünyayı değiştirme'yi hedef aldığına göre, tüm düşünce ve eylemini doğrulayan ülkü veya tasarısına ilişkin, bu topluma yönelik olarak yazılarında herhangi bir yer ayırmaması böylelikle açıklanabilir. Gerçekten eğer mevcut duruma-kapitalizme ilişkin çözümlemeleriyle

geleceğin toplumuna ilişkin yazılarına bakılırsa, tüm sosyalist ütopyacıların tersine dengenin kapitalist toplum yönünde çok ağır bastığı görülür.

Marx'ın yeni toplumun nitelikleriyle veya ona ulaşma yol ve araçlarıyla ilgilenmediğini söylemek istemiyorum. İlk çalışmalarında bile (örnek olarak **Hegel'in Devlet Kuramının Eleştirisi**'nde) devlet ve sivil toplumun arasındaki bölümlenmeyle özel mülkiyete dayanan siyasal devletin yokoluşuyla tanımlanan ve kendisinin 'gerçek demokrasi' dediği geleceğin toplumuna ilişkin sözlerini bulabiliriz. **1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmalarında** yeni toplum komünizm 'insanın insanla ve doğayla arasındaki çelişkinin çözümü', insanın eşya ve insanlarla yeni tür bir ilişkisi, insanın kendi ürünleri ve varoluş koşulları üstünde gerçek egemenliği (veya yabancılaşmanın kalkması) olarak anlatılır (2). **Komünist Parti Manifestosunda** (1848) sınıfların ve devletin ortadan kalkışından sonra bireysel ve toplumsal özgürlüğün sağlanacağı ilkesi vardır; eski burjuva toplum yerine 'bireyin özgürlüğünün herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu ortaklık kurulacaktır' (3). Özgürlük **Kapital**'de yine vurgulanmıştır, burda yeni toplum, 'bireyin tam ve özgür gelişimi'ni sağlayacak 'özgür insanların ortaklığı' olarak nitelenmektedir (4). Marx böylece kararlı bir biçimde özgürlükçülük yanını vurgular ve yeni toplumu 'özgürlük ülkesi' olarak adlandırır. **Gotha Programının Eleştirisi**'nde bu toplum sınıfsız, devletsiz ve pazar için üretimin olmadığı, bölüşümün her insanın gereksinimleriyle uyum içinde bulunduğu bir toplum olarak anlatılmaktadır. Komünist toplumun daha yüksek bir aşaması olan böyle

(2) K. Marx, 'Economic and Philosophical Manuscripts', Early Writingsde, Pelican/NLR, Harmondsworth, 1975, syf. 248.

(3) K. Marx, 'Manifesto of the Communist Party', The Revolution of 1848'de, Harmondsworth 1973, syf. 87.

(4) Kapital, c. 1, Harmondsworth, 1976.

bir duruma Lenin'in daha sonra sosyalizm olarak tanımladığı geçiş dönemiyle ulaşılır.

Geçiş döneminde devletin payı nedir? Eğer Marx devlette 'toplumun üyelerinin gerçek gücünün kendilerine karşı olduğunu ve örgütlendiğini' görüyorsa (5) bundan, Lassalle'in aradığı gibi, yeni toplumun kuruluşunda önemli bir araç olarak yararlanma yolu yoktur. Tersine devlet, aldatıcı insan toplumu, yok olmadan gerçekten insancıl bir toplum kurulamaz. İktidar kazanılır kazanılmaz devletin parçalanılmasına başlanılması gerekir. Marx'ın (**Fransa'da İç Savaş**'da) Paris Komününde devletin işlevlerinden arındırılmasına zorlanmasını, sonuç olarak bürokrasinin gücünün baskı altına alınarak demokrasinin güçlenmesine, —Marx bundan özellikle doğrudan demokrasiyi anlar,— bu kadar önem vermesinin nedeni anlaşılır. Marx'da demokrasinin kurulmasıyla devletin aşılması bir ve aynı şeydir ve bu görev ertelenemez, demokrasi ve geçiş aşaması da bir ve aynı şeydir. Aynı biçimde bu alt aşama kendi başına bir toplum biçimi olmadığından, Marx'ın Paris Komününde bu kadar değerli gördüğü şeyleri, yani ne kadar 'kendi kurumlarından' (6) doğmayan çelişkileri, zıtlıkları ve sınırlılıkları varsa da ve sınıflar, devlet ve pazar için üretim sürüyorsa da, gerçek demokrasinin varlığını içerilmiş olarak kabul etmek gerekir. Bu sınırlılıklara karşın toplum üyelerinin büyük çoğunluğu gerçekte devletin efendileri olmalı ve üretim araçları üstünde egemen olmalıdırlar. Bu nedenledir ki eşitlik, özgürlük ve demokrasi henüz ileri aşamada gelişmiş değilse de, sosyalizm siyasal baskı ve ekonomik sömürüyü dışlayabilir.

---

(5) K. Marx, 'The Civil War in France', The First International and After'da, Harmondsworth 1974, syf. 250.

(6) K. Marx, 'Ciritique of the Gotha Programme', a.g.e.'de, syf. 341.

Engels, kendi açısından, Erfurt Programının eleştiri taslağına eklediği bir notunda (1891) Lasalle'in partizanlarının devletin sosyalist toplumda oynadığı rol hakkındaki görüşlerine karşı çıkmıştı. 'Devlet sosyalizmi' adıyla birlikte gelen şey 'bireysel girişimi destekleyen dolayısıyla ekonomik sömürü ve siyasal baskıyı tek elde toplayan bir sistemdir' diye yazar (7). Sosyalizmle devlet egemenliğinin özdeşleştirilmesine karşı çıkarak: 'Bismarck devletleştirmeye girişeli beri bir tür **yanlış sosyalizm** ortaya çıktı... **her türlü** devletleştirmenin sosyalizm olduğu iddia ediliyor' der (8). Yani devlet üretim araçlarının sahibi olursa işçilerin çifte köleliği, ekonomik ve siyasal köleliği kurulmuş olur.

Yeni toplumla ilgili Marx ve Engels'in olumlu olumsuz görüşlerini değerlendirirsek şimdi onun bazı niteliklerini ayırt edebiliriz: 1) üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması, 2) üretim araçları mülkiyetinin toplumsal mülkiyete geçirilmesi, 3) devletin işlevlerinin dereceli olarak topluma terkedilmesi, 4) toplumsal yaşamın gerçekten demokratikleştirilmesi (dolaylı olarak parlamenter yoldan değil doğrudan bir biçimde) ve sonuç olarak, 5) yalnız firma veya grup düzeyinde değil toplumun tüm düzeylerinde kendini yönetmenin gelişmesi. Bu temel niteliklerin birbirleriyle çok sıkı ilişkileri olduğu ortaya çıkıyor. Üretim ilişkilerinin gerçek toplumsallaşması (yani biçimsel ve hukuki bir toplumsallaşma değil gerçek olanı) eğer devlet işçilerin elinde değilse gerçekleştirilemez. Aynı biçimde devlet bürokrasinin egemenliğindeyse bütünlüklü bir demokratlaşma da sağlanamaz. Son olarak ancak özyönetimin toplumun tüm işleyişine yayılmasıyla siyasal devletin giderek yokolmasına doğru ilerlenebilir.

---

(7) Marx-Engels, Werke, c. 22 Berlin 1953, syf. 232.

(8) a.g.e. syf. 259.

Bu temel nitelikler, Marx'cı görüşün, ekonomik ve siyasal yönden, insanın, özyönetimi yoluyla özgürlük ilkesini vurgulayarak kurtuluşçu bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu kurtuluşçu içerik elbette yeterli değildir fakat sosyalizm tasarısını veya ülküsünü doğrulamaktadır. Ütopyacı tasarılar da aynı içeriğe sahipse de onların gerçekleşmesini olanaklı kılacak düşünce düzeyleri yoktur.

Marx için sosyalizm işçilerin kapitalizmde hedef oldukları sömürüden kurtulmalarının tek seçeneğidir. Fakat emperyalist aşamasında kapitalizm Üçüncü Dünya halklarını da sömürü ve baskısı altına alarak yalnız Batıdaki işçi sınıfını etkilememekte, hem ulusal kurtuluş mücadelesi içindeki insanları, hem de sosyalizm mücadelesini iç içe geçirmektedir. Bizim çağımızda, üretici güçlerin durmaksızın gelişimiyle ekolojik yıkım veya nükleer bir felaket olasılığı ortaya çıktığında, sosyalizm her zamankinden çok önem kazanmakta, yalnız yaşamsal değil yaşamın sürmesi için de tek yol olmaktadır. Bu anlamda Rosa Luxemburg'un ikilemi, sosyalizme veya barbarlık, bugün çok daha dramatik ve yerindedir. Gerçekten şimdi bizim karşı karşıya bulunduğumuz barbarlık, ekolojik yıkım veya nükleer savaş felaketini içererek, çok daha ileri bir aşamadadır.

Gene de ne kadar zorunlu olursa olsun, olanaklı görmedikçe, bunun ötesinde gerçekleşebilir görmedikçe, kimse sosyalizm için mücadele etmeyecektir. Gerçi her gerçekleşebilir olan muhakkak gerçekleşmez. Sosyalizmin olasılığı kapitalizmin ekonomik ve toplumsal yapısından kaynaklanır. Gene de başka olasılıklar da vardır. Belli anlamlarda halen gerçekleşmiş olan otoriter veya devlet 'sosyalizm'i ile, tüm olasılıkların sonuncusu olarak nükleer yıkım biçimi altında barbarlık vardır.

Marx, her şeyden önce, vurguladığım gibi, öteki ütopyacı sosyalistler gibi geleceğin tasarımcısı değil,

mevcut gerçekliğin, kapitalizmin, kuramcısıydı. Eğer geleceğin kurtulmuş toplumuna varılacaksa bu yalnız mevcut durumun reddedilmesi veya yerine geleceğin ikame edilmesiyle değil aynı zamanda mevcut durumun geleecğin olanaklarını kurmasıyla veya daha kesin olmak gerekirse onu yayan koşulların (kapitalist yayılma, üretici güçlerin kayıtsız gelişimi, kapitalist çelişkilerin şiddetlenmesi, tarihsel değişim ajanlarının ortaya çıkması, vb) halihazırda gelişmiş bulunmasıyla olanaklı olacaktır. Dolayısıyla Marx'ın mevcut durumu çözümlemesiyle kurtulmuş topluma ilişkin düşünceleri arasında akılcı bir bağ vardır.

O zaman sorun sosyalizmin gerçek, tarihsel olanaklarıyla gerçekleşmesi arasındaki düşünsel zorunluluklar olarak kalıyor. Marx'a göre gerçek olanak sorunu, aynı zamanda onu gerçekleştirme olanaklarıyla aynı sorundur. Bu ölçüt, çifte yanlı yaklaşımıyla, onu ütopyacı sosyalistlerden ayıran yöndür. Gerçek olanaklar keşfedilir keşfedilmez amaç onun gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla yalnızca canalıcı biçimde zorunluluk duyulan potansiyel olarak neyin gerçek olduğu değil, fakat gerekli adımların atılmasıyla, neyin gerçekleşebilir ve elde edilebilir olduğudur da. Bu adımların ilki, sosyalizmi a) gerçek bir olanak olarak (başka deyişle kendiliğinden gerçek) kabul etmek, b) değeri olan bir olanak olarak kabul etmektir. Sosyalizm yalnız toplumsal gelişmeyle meydana çıkan tarihsel bir olanak değil aynı zamanda kapitalizme üstün bir toplumsal örgütlenme biçimidir de. Üstünlüğü üretici güçlerin engelle karşılaşmadan gelişimini güvence altına almak olduğu kadar (bu sosyalizmin ekonomist kavranışıdır) sömürü ve baskı kurallarını ortadan kaldırmasıdır. Ayrıca üretimi tüm toplumun hizmetine sokar, üretici güçlerin gelişim ritmi ve biçimiyle uyarlanmasını sağlar. Eğer sömürülenler ve baskı görenler sosyalizm mücadelesi için birleşeceklerse bu değerin bilinci, sosyalizmin kapitalizme üs-

tünlüğü, özgürlük, adalet ve demokrasi gibi değerlerin olumlandığı üstün bir düzene inancın temel bir olanağın tanındığı yorumuna geçiyoruz, yani, c) öteki olanakların, ya özgürlük içeriği nedeniyle daha geri veya gerçekleşmesi daha az olası olmaları nedeniyle, karşılaştırmada gerçekleşmelerinin daha az istenmesi gibi bir bilinçten söz ediyoruz. Ancak böyle bir temelde sosyalizmin arzu edilmesiyle, kendini değerli olarak ortaya koyan gerçek olanağın gerçekleşmesi için zorunlu düşünceye (örgüt ve eyleme) katılma bilinci elde edilebilir.

Dolayısıyla kapitalizmle sosyalizm arasında amansız bir bağ yoktur. Güvenli bir cennete ulaşacağımız pek kesin değildir, böyle bir cennet ufukta görünebilir fakat oraya varmanın kaçınılmaz olmaması bu yolculuğu belirsiz kılar. Dolayısıyla sosyalizm olanağı ortadan kalkmamıştır, olan şey onun gerçekleşmesinde insanların bilincinin ve eyleminin hâlâ önemli bir rol oynamasıdır. Çünkü sosyalizme, gerçek olanağıyla bakıldığında, ancak insanın bilinçli eylemiyle ulaşılabilir, sosyalizm tarihsel gelişimin ürünü değildir ve gene insana 'üstün' bir varlığın (devlet veya parti) düzenlemesi de olmaktan uzaktır.

1917 Ruş Devrimine özet bir bakış bize Marksçı sosyalizmle gerçek tarihi karşılaştırma olanağı verebilir. Kapitalist üretim ilişkilerini yıkarak ve yeni bir topluma çok elverişsiz koşullarda geçişi başlatarak bu devrimin tarihsel özelliği zaman geçtikçe daha çok ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz biçimde burjuva toplumsal ilişkilerin ve baskıcı devletin yıkılışının olanaklı olduğunu göstermiştir. Gerçekten kapitalist gelişim açısından geri olan bir ülkede, savaş sonucu ve bundan dolayı burjuva devletin zayıflamasıyla, kapitalist zincirin dünyadaki en zayıf halkası olarak, zincirin kopabileceğini göstermiştir. Ve bu kopuş, azınlık olan proletaryanın savaşkanlığı, iyi örgütlenmiş oluşu, iyi önderlik edilmiş oluşuyla, devrimci mücadele-

sinde köylü çoğunluğu yanına alması sayesinde başarılabilmiştir. Öte yandan Marx'ın gelişmiş kapitalist ülkeler için öngördüğü kapitalizmden sosyalizme geçişin başlangıcı bu ülkelerde gerçekleşmedi. Genç Sovyet Cumhuriyetinin oluştuğu somut tarih koşullarında Marx (Gotha Programının eleştirisi zamanında) böyle bir olanağı öngörmezdi. Marx'ın öngörmediği başka bir geçiş biçimiyle sosyalizmin kurulması olanağıydı. Bu nedenle sorun Marx'ın adlandırabileceği gibi yalnız 'geçiş' veya daha iyisi 'sosyalizme geçiş' yani pek komünizme geçiş sorunu değildi. Klasik Marksist terimler dışarda bırakılırsa devrim için kurtuluşçu bir seçenek, sosyalizm ve onun maddi temellerini oluşturma olanağı doğmuştu. Fakat gerçeklik, öteki ülkelerin kuşatmasıyla, iç savaşla, kapitalist ülkelerin askeri müdahalesiyle ve ekonominin yıkımı ve soluk alamayışıyla, başka olanaklara da, eski rejimin yeniden kurulması veya kapitalizme dönüş olanağına da yol açtı. Rus halkının ve öncelikle proletaryanın katılımının ve savaşta yok olmasının, Bolşevik önderliğinde ortaya koyduğu mücadeleyle bu koşullar altındaki tek kurtuluş seçeneği yani Sovyet gücünün sağlanması ve sosyalizme geçişin acı, zor ve belirsiz yolu olanaklı kılındı ve öteki olanaklar engellendi.

Şimdi yaklaşık yetmiş yılın geçmesiyle bu dönüşümün hedefine yani sosyalizme ulaşmadığını söyleyebiliriz. Günden güne bu sürecin kontrol edildiğini, gerçek toplumsal güçlerin bu durgunluğu yok edebilecekken hareketsiz kaldıklarını da görebiliriz. Toplumsal mülkiyetin devlet mülkiyetine dönüşümü, proletarya diktatörlüğünün parti diktatörlüğü olarak ortaya çıkışı ve 'tüm halkın devleti'nin halktan uzak baskıcı bir devlet oluşu sosyalizme geçiş sürecinin askıya alındığının işaretleridir. Ayrıca bu işçilerin ekonomi ve siyasetle ilgili genel kararların alınışında hiç rol oynamamalarıyla da ortadadır. Şimdi, eğer

sosyalizme geçişin engellendiğini kabul edersek, devlet mülkiyetinin egemen olduğu ve bürokrasi yoluyla toplumsal yaşamın tekel altına alındığı veya totaliterleştirildiği bir topluma da sosyalist demek biraz zordur. Fakat böyle bir topluma kapitalizmin yeni bir biçimi de denemez çünkü üretim araçlarının özel mülkiyeti veya genelleşmiş meta üretimi de yoktur. Gerçekte merkezileşmiş, hiyerarşik yeni bir toplumla karşı karşıyayız; ekonomik ve siyasal gücü elinde tutan ve toplumsal varlığın bütün kurumlarına çifte egemenlik mantığıyla sahip çıkan yeni bir sınıf, bürokrasidir karşımızdaki.

Sosyalizme geçiş sürecinin, tüm sürece klavuzluk etmiş kurtuluşçu hedefleri tehlikeye atacak bir toplum yapısı içinde donup kalması mutlak olarak kaçınılmaz değildir. Devrimin ilk yıllarında başka olanaklar vardır, partinin içinde ve dışında önemli devrimci kesimler bunları yürürlüğe koymak için mücadele ettiler. İlk yıllar için yalnızca kendilerine Bolşevik diyen Kronstadt denizcilerinin ayaklanmasından sözedebilirim, daha sonra, partinin ta merkezindeki iç mücadelelerle, insanların, Stalinizmin dönüşüm sürecini dondurana kadar, sahip oldukları farklı görüşleri anabilirim. Kesin olan şu ki, sahnedeki ve çekişme içindeki çeşitli olanaklar içinden Stalinizmden sonra gerçekleşen tek olanak 'gerçekte var olan sosyalizm'e ulaşmıştır.

Sosyalizm ve gerçeklik arasındaki mücadele veya kaba mücadele bazılarının kesinlikle sosyalizmin gerçekleşmeyeceğini ileri sürdükleri, ötekilerinse sosyalizmin gerçekleşmesinin önüne çıkan engelleri vurguladıkları bir dizi eleştiriye neden olmuştur. Fakat bu karşıt görüşlerin arkasında, sosyalizm ülküsünün veya en azından bir bölümünün bunalıma girdiğine veya bir dizi nedenle veya ideolojik dürtüyle bunalımda olduğunun iddia edildiğine kuşku yoktur. Sosyalizmin sorgulanması, kurtuluşçu niteliğinin reddin-

den (veya sınırlanmasından) gerçekleşme olanağının reddine kadar geniş bir alanı kucaklar.

Sosyalizmin kurtuluşçu niteliğini reddedenler, son yıllarda, Markscı sosyalizmin bir tür devletçi veya otoriter sosyalizm olduğu yolundaki Bakhunin'in eleştirilerini yineleyenler olarak gruplanabilir. Marx'ın geçiş döneminde devletin gerekliliğini kabul ettiğini oysa onların düşüncesine göre devletin yokoluşunun devrimin ilk ve dolaysız hedefi olduğunu söylerler. Bu tür kavramların tamamiyle ütopyacı olan yönünü bir yana bırakırsak Marx'ın anti-devletçi tutumundan kuşku duyulamaz ve onun devlet varoldukça sözcüğün tam anlamıyla özgürlükten sözedilemeyeceğini söyleyecek kadar özgürlükçü olduğu da kuşkusuzdur. Marx'ın gençliğinden beri siyasal devletin yokoluşu üstünde durarak onun toplum karşısında otonomluk çizgisi üstünde yer aldığını söylemesi bundandır. Dahası düşüncelerini tarihsel Paris Komünü temelinde geliştirerek Marx, devletin parçalanmasının iktidarın ele geçirilişinin ertesi günü hemen başlaması gerektiğini de söylemiştir. Yani devleti 'toplumun kanseri' olarak gören özgürlükçü bir Marx vardır ve bugün hergünkünden çok bunu iddia ediyoruz fakat bu geçiş döneminde kendini sınırlayan gerçek bir işçi devleti gerekliliğini ortadan kaldırmaz.

Sosyalizmin kurtuluşçu niteliği reddedenler arasında sosyalizmin gerçekle tarihsel karşılaşmasının daha önceki gerçekliğin, kapitalizmin, onu belirleyen mantıksal ve zorunlu bir sonucu olduğunu veya Marx'ın kendi düşüncesinin böyle olduğunu kabul edenler vardır. Bazıları Max Weber'in kötümser tarih felsefesine kapılarak kapitalizmin amansız biçimde kurumlaşmaya, biçimselleşmeey ve bürokratlaşmaya götüren bir sistem olduğunu düşünürler. Böyle bir sistem elbette sosyalizmdir, verilerini Weber'den alanlar için 'gerçekte varolan' sosyalizmdir. Tarihsel sürecin sonucu, kapitalist gerçekliğe göre mantıksal,

içkin ve kaçınılmaz zorunluluk olarak görülmüş ve böyle bir gerçeklikten yabancılaşmamış toplumun ortaya çıkma olanağı bu nedenle reddedilmiştir.

Üçüncü bir görüş 'gerçekte varolan' sosyalizmle Marksçı sosyalizm görüşü arasında mantıksal, yaşamsal bir bağın varolduğunu ileri sürerek Marksçı görüşün 'Gulag' felsefesine indirgendiğini düşünür. Bir önceki görüşte olduğu gibi burada da tarihsel gerçek daha önceki gerçekliğin (kapitalizmin) kaçınılmaz sonucu olarak görülmektedir, yalnız burda belirlenimcilik mutlak idealist niteliktedir: gerçeklik —'gerçekte var olan sosyalizm'— sosyalizm ülküsünden mantıksal olarak çıkarılan zorunlu ve amansız bir bağ içinde sunulmaktadır. İki durumda da belirleyici etken, ister kapitalist gerçeklik, ister Marksçı sosyalist ülkü olsun, **yalnızca bir olanak** içermektedir, bu da kaçınılmaz olarak gerçekleşir. Weber'e göre bu bürokratik sosyalizmdir, 'yeni filozoflar'a göre 'Gulag' sosyalizmidir. Bu varsayımın yanlışlığını bir yandan bir gerçekliğin ancak kendisinden kaynaklanan olanaklarla bir başkası ile varolabildiğini, bir olanağın tek başına ve kaçınılmaz olarak gerçekleşmesinin olanaksızlığını, öte yandan ülkülerin —sosyalizm ülküsü de dahil— kendi başlarına gerçeklik üretmeyeceklerini göstererek anlattım.

Sosyalist düşüncenin kurtuluşçu niteliği, Rudolf Bahro gibilerce, 'Batı uygarlığını yöneten aşırı intihar eğilimleri' ile kurulan bağla da reddedilmektedir (9) 'Gerçekte var olan sosyalizm'in iyi kurulmuş bir eleştirisini yaptıktan sonra (10) ve bu modelin sanayileşmelerini güvence altına alan Üçüncü Dünya ülkeleri için geçerliliğini sürdüreceği sonucuna

---

(9) R. Bahro, International Encyclopaedia of Socialism, Belgrad yayın komitesine mektubu.

(10) R. Bahro, The Alternative in Eastern Europe, NLB, Londra 1978.

kuşku duymadan vardıktan sonra, Bahro eleştirilerini sosyalist düşüncenin kendisine taşır. Bahro bunu sosyalizme oldukça yabancı olan ekolojik aşırılıkla sağlanan kurtuluşçu paradigma terimleriyle yapar. Fakat bu paradigma insanın doğayla yeni ilişkilerini öngörüyorsa (genç Marx'ın sık sık sözünü ettiği gibi 'insanla doğanın birliği') sosyalizm, konu dışı olmak bir yana, bunu olanaklı ve zorunlu kılabilir. Gerçekten Batı uygarlığının temel niteliği insanın doğa üstünde artan egemenliğidir, üretici güçlerin sürekli gelişimi bunu sağlamaktadır. Fakat ancak sosyalizm bu egemenliğin kontrolünü güvence altına alabilir ve üretici güçlerin gelişimini denetleyerek doğaya dolayısıyla insana zarar vermesini önleyebilir. Burjuvazinin kurtuluşu için zorunlu koşul olarak, sınırsız üretici güçlerin, insanın doğa üstündeki egemenliği yoluyla sağlanması tarihsel gerçeği, hiçbir anlamda sosyalizmin —hedefi insanın kurtuluşudur— burjuvazinin hareket paradigmasına uyması gerektiğini ortaya koymaz. Ancak toplumsal ilişkilerde köktenci bir değişiklik, sosyalizmin aradığı türden bir kazanım, bugün ekolojistlerin haklı olarak istedikleri insanla doğa arasında dengeli ve adil bir ilişki kurabilir.

Çoğunlukla karşılaştığımız sosyalizmin kurtuluşçu içeriğinin reddi değil onun gerçek bir olanak olduğunun veya gerçekleşebileceğinin reddidir. Bunun temeli öncelikle sosyalizmin tarihsel bir zorunluluk olamayacağı, daha özelde de, tarihsel zorunluluğun bir bölümü olarak kapitalist çelişkilerden ortaya çıkmayacağı iddiasıdır. Burda sosyalizmin tarihsel dialektiğin kaçınılmaz sonucu olduğu varsayımından başlanılıyor; dialektiğin ürünü olmadığı ortaya çıktığına göre ancak ütopya olabilir. Oysa Marx'ın düşüncesi böyle bir varsayımı gerektirmiyor. Bütün yapmak istediği sosyalizmin gerçek olanağı veya olanaklı gerçekliğini göstermekti ve bunu da gösterdi. Kapitalizm tarafından yaratılan koşulların veya yeni

toplumun ilk niteliği olarak özel mülkiyetin kaldırılmasının kaçınılmaz veya yeterli olduğunu savunmadı.

Eğer Max Weber'in karamsar yargılarına uyuluyorsa ayrım noktası olarak, kurtuluşçu toplumu savunan sosyalizmin ütopya diye bırakılmasından başka yol yoktur. Frankfurt Okulu belirli anlamda tarihin kötü yanıyla ilerlediğini (Frankfurt Okuluna göre araççı mantığın olumsuz dialektiğiyle) savunarak bu düşünceyi izlemiştir. İnsan varoluşunu maddeleştirmenin bu olumsuz dialektiği mantıksal olarak yabancılıktan kurtulmuş, özgür topluma götürmez, daha çok bürokrasinin zaferine ve 'gerçekte varolan' sosyalizme götürür. Böylece sosyalizm, kapitalizmin çelişkilerinde yatan gerçek olanaklarla ilişki kuramaz. Sonuç olarak kapitalizmle sosyalizm arasında mantıksal veya akılcı bir bağ yoksa ve öte yandan kurtuluşçu ve özgürlükçü yaklaşım ileri sürülmek istenmiyorsa, çözüm ancak ütopya olabilir, ister bunun adı açıkça konsun, isterse bir dizi örtüyle gizlenilmeye çalışılsın.

Adorno'nun estetik ütopyasında, sanat, 'olanaklı uzlaşma ufkunda çelişkilerin en gelişmiş bilinci' durumuna gelir (11). Bir sanat yapıtı, veri öğeleri bütüne taşıyarak, öğelerin (bireylerin) özgürleşmiş toplumsal bütünde birleşmesinin modeli veya paradigması olarak sunulur. Baskıcı olmayan bir toplumsal bütünün örgütlenme ve akılcılık modelidir. Sanat özgürlüğü içerir ve bağıtlar: 'Biçimin özgürlüğünde, bütün yeni ve gerçek sanatların esinlediği gibi, şifreli biçimde toplumun özgürlüğü gizlidir' Fakat gerçek toplumdan sanat yapıtının önceden canlandırdığı veya gizli biçimde içerdiği ufka nasıl varılacaktır? Estetik modelden gerçeklik düzlemine nasıl geçilecektir? Bütün ütopyacılıklarda olması gerektiği gibi

(11) T. Adorno, Aesthetic Theory, Londra 1984.

Adorno'nun estetik ütopyasında da bu sorular yanıtsız bırakılmıştır.

Habermas olgusunda iletişim ütopyasıyla karşı karşıyayız. Geleceğin kurtulmuş toplum imgesi yeni kurumlarıyla çarpıtılmamış iletişimiyle özgürleşmiş toplumdur. Yani, toplumda iletişimin akılcılığı ve eylemi, araçsal akılcılık ve eylemden tamamiyle bağımsızlaşmıştır. (Habermas Marx'ın emek kavramını tanımlarken ikinci durumu örnek vererek kesinlikle yanılmaktadır) Habermas böylelikle yeni toplumla çağdaş dünyanın olumsuz dialektiği arasında bir bağ kurduğunu iddia etmektedir; şimdiye kadar dünyamızda araçsal akılcılık egemen olmuştur. Fakat yabancılaşmamış bir toplumdan olanaklı olan temelleri alarak insan dilinin mevcut yapısı içine yerleştirmektedir; burdan akılcı yargı olanağıyla doğan olanak yabancılaşmamış toplumun bireylerinin eylemlerinde evrensel eşgüdüm sağlayabilecektir Bu ülküsel, gelecek toplum, ülküsel iletişimin, çarpıtılmış söylemler olmadan sağlanabilecek toplumun üstünde olabilir.

Habermas'ın yaklaşımının idealist niteliğini göstermeye girişmeden, çarpıtılmış iletişimi toplumsal olarak sömürü ve egemenlik ilişkilerinin üstüne koymasına karşın, geleceğin ülküsel toplumuna ilişkin olarak Habermas'ın hangi araçların (yollar, kurumsal araçlar) insanı çarpıtılmış iletişimi anlamaya götürdüğünü açıklamadığını söylemek isterim; ekonomik ve toplumsal yapıda köktenci bir değişimi olmadan bunun nasıl yapılabileceğini de açıklamıyor. Son olarak böyle ülküsel bir iletişimin yabancılaşmamış geleceğin toplumunda nasıl sağlanacağını da açıklamış değil. Habermas elbette bir ütopyacı için geleceğin imgesinin kurulmasının yeterli olduğunu söyleyebilir ve onun gerçekleşmesi için bugün ne yapılması gerektiğini açıklamak da onun görevi değildir.

Sosyalizmin olanaksızlığına başkalarını inandırmak isteyenlerden bazıları çok basit yargılar, görgül

olmaktan çok kurgusal düşünceler ileri sürmüşlerdir. Sosyalizmin insan doğasına aykırı olduğu için olanaksız olduğunu ve dolayısıyla ütopya olduğunu ileri süren düşünce böyledir. Bu yargı elbette ki açıklanmayan iki öncüle dayanmaktadır: 1) her bireyde değişmez bir insan doğasının verili olduğunu kabul etmek, 2) insan doğasının değişmeyen yapısında insanın bencilliğine özel bir önem vermek. İnsan, sosyalizm türünden her türlü tasarıyı, değişmeyen yapısıyla olan çelişkisinden dolayı, türdeşleri yanında bir kurtmuş gibi, kabul etmek istemeyecektir. Birinci öncül yanlıştır çünkü insan doğasını ancak tarih içinde biçimlenen ve birçok biçimler alabilen çeşitli eğilimlerin —bilinç, yaratıcılık, toplumsallık, vb— bileşimi olarak görmek olanaklıdır. Bencillik belirli tarihsel ve toplumsal koşullarda (özellikle burjuva toplumda) insanın toplumsal varlığının ana ifade biçimlerinden biridir. İkinci öncül evrensel ve değişmez insan doğasının yani toplumsal varlığının tarihsel ifadesinin sosyalist toplumla çelişkili olduğunu, sosyalist toplumun olumlu niteliklerinin —dayanışma, işbirliği gibi— bununla uyuşamayacağını savunuyor. Ancak burjuva ideologları gibi insanın bencil karakterini savunanlar, bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerde bencilliğin rolünü yok eden bir toplumu olanaksız görürler

Gene basit bir akıl yürütme sosyalizmi salt ütopya olarak görüp değersizleştirmeye çalışan girişimdir. Eleştirilerinde sosyalizmin 'herkesin mutlu ve hiç çelişkinin bulunmadığı' ve 'yalnız adaletin bulunduğu yeni cesur dünya' olmakla suçlarlar. Sosyalizmi bu tür 'kurtuluş' terimleriyle ifade etmeye çalışmak basitçe mevcut durumla uyuşmayı getirir, çünkü en azından 'minimum insan eziyetiyle gelişimi sağlamak görevi'ne düşülür. Dahası, herşey söylenilip yapıldığında, mevcut durumun gelecekte yapılması gereken, gerçekleşecek her türlü girişimden daha üstün olduğunu iddia etmek gibi bir uzlaşmacılığın ifadesi olması gerekir.

Söylemek gerekir ki ne sosyalizm, ne de komünizm cennet olmayacaktır; fakat bugünkü toplum sözkonusu olduğunda zorunlu, değerli ve istenilir olmalarını ortadan kaldıracak birşey yoktur.

Son olarak sosyalizmin gerçekleşme olanağına ilişkin zararlı hayallerin propagandasıyla kısa dönemde yapısal bir değişimin görülmediği söylenebilir. Batı Avrupanın şimdiki durumunda olduğu gibi 'gerçekliğin', insanın, sistemin parçası olmasını gerektirdiğini, hükümetin yönetimine katıldığını, hatta askeri sorumlulukları paylaştığını ve 'Batı değerleri'ni savunarak burjuva devletinde sosyalizme geçişin sağlayacağı koşullardan çok daha iyilerinin elde edilebileceğini ileri sürerler. Elbette hükümete bu türlü katılımın burjuvazinin gücünü tehdit ettiğine veya sömürüsüz ve baskısız bir topluma giden yolu açtığına ilişkin hiçbir tarihsel deneyim yoktur. Üstelik sistem içinde kazanılan toplumsal kazanımların bu koşullarda sürdürülebileceğini söylemek zordur. Ayrıca mevcut askeri bloklardan birinde yer alan ve özelde en saldırgan kapitalist güçle bütünleşmiş kişilerin ve genelde insanlığın katılımının sonuçlarını da düşünmek gerekir. Geniş ve yaygın bir bunalım zamanında derin sorunlara kapitalist sistem için çözüm bulma eğilimini teşvik ederek işçi sınıfının kaçınılmaz fedakârlıklarını öneren sosyal demokrat partilerle kendilerine sosyalist demekte ısrar edenler (Fransa, İtalya, İspanya'da vb olduğu gibi) gerçekte sosyalizm için canlandırdıkları tüm hayallerinde kapitalizmin yönetmenleri durumuna düşmektedirler. Sosyalizme giden yolu barışçı bir geçişle temsili devlet ve kurumlarının korunmasında gerçekleştirmek isteyen Avrupa komünizmi şimdiye kadar verimli tek bir gelişim göstermeyen tehlikeli bir stratejiye doğru koşmaktadır. Yeni hayallerden kaçınmak istiyorsak, sosyalizmi yakınlaştırmaktan çok bizimle onun olanakları arasında yeni mesafeler koyan bu stratejiden kesinlikle kaçınmalıyız.

Yirmibirinci yüzyılın eşiğinde sosyalizm kavramını incelememizi tamamlarken kötümserlik için bir çok neden bulunduğunu açıkça koymalıyız. Dört nedeni ayırt etmeye değer, 1) 'gerçekte varolan' sosyalizmin yarattığı hayal kırıklığıyla bu modele dayanan Doğu Avrupa bloğunun yapısı, 2) Batılı işçi sınıfıyla onun partilerinin İkinci ve Üçüncü Enternasyonallerin eskimiş stratejilerine yeni yaşam vermekteki pasiflikleri, 3) emperyalizmin saldırganlığı ve Varşova Paktı ülkelerini savunma konumuna düşürerek tüm insanlığı yokedebilecek nükleer savaş sonucunun ortaya çıkabilmesi, 4) insan varoluşunun doğal temellerini gözönüne almayan üretim araçlarının çarpık ve sınırsız gelişimiyle ekolojik bir yıkıma gidilebilmesi.

Bu etkenlerden herhangi biri sosyalizmin kaçınılmaz zaferi hayalini yıkmaya yeter. Amansız ilerlemecilik ve coşkulu iyimserlik çok ağır sorunların gözümüzden kaçmasına neden olmakta ve uzlaşma ağı örerek eylem isteğimizi felç etmektedir. Hiçbir akılcı sosyalizm yaklaşımı bu tür bir iyimserliğe dayanamaz. Elbette bunun yanıtı öteki yönde çok fazla eğilerek keskin bir umutsuzlukla bütün akılcı tasarıları yok eden ve onu gerçekleştirmek için bütün girişimleri felç eden katı bir kötümserliğe kapılmak değildir. Bu türden bir kötümserliğe set çekecek öğeler mevcut gerçekliğin kendisinde bulunmaktadır. Sovyet modeli veya Yugoslav modeli tek olanaklı model değildir ve bazı yönlerden öteki tarihsel deneyimlerin gösterdiği gibi tüm pasifliğine karşın Avrupa işçi sınıfının devrimci potansiyelini tükettiğini veya son sözünü söylediğini de söyleyemeyiz. Bu potansiyel Batıda çeşitli ifade biçimleri bulmaktadır, yetersiz olmalarına karşın ekolojik, feminist ve pasifist akımlar bunlardandır. Fakat devrim ateşi söndürülmekten uzak, Üçüncü Dünya ülkelerinde yanmaktadır, sömürü ve baskının en yüksek düzeyde acısını çekenler de bunlardır. Burda Orta Amerika halklarının Amerikan emperyalizminden kur-

tulmak için verdikleri mücadeleleri özellikle kahramanca devrim yapan ve huşu veren fedakârlıklarla şimdi onu korumaya çalışan Nikaragua halkının mücadelesini anmak yeterlidir.

Bu nesnel değerlendirmeler sanırım herşeyi Batılı bir gözle gören ve onun dışındaki herşeye gözlerini kapatanlar için yeterli bir odak oluşturacaktır. Devrimci stratejilerin başarısızlığını ve bundan kaynaklanan kötümserliği küçümsemek istemiyorum. Elbette güvenleri sağlam olan ve hiç de kötümser olmak istemeyen ve gericilerin eski veya yeni hoşgörülü, incelmiş kötümserlikleri dışındaki kişilerin kötümserliklerinden sözediyorum. Eğer sosyalist yaklaşım sağduyulu bir biçimde ele alınır, soylu bir istek olarak kavranılmazsa, sosyalizmin kaçınılmaz olması gibi bir ümide düşülmez veya sonunda oluşmayacak bir sosyalizm umutsuzluğu çekilmez. Sınırsız iyimserlikle dipsiz kötümserlik arasında zorunlu, olanaklı ve gerçekleşebilir sosyalizm tasarısı vardır. Fakat ancak koşullar sosyalizm için hazırlandığında, devrimci kararlılık, örgütlenme ve eylem ve değerine ilişkin bilinç geliştiğinde, zorunlu olarak sosyalizm ortaya çıkar ve gerçekleşir.

Yirmi birinci yüzyılın eşiğinde benim fikrimce sosyalizm hem 'ortodoks' Marksizmin öforik iyimserliğini, hem de geçmiş baaşrısızlıkların ve zorlukların karşısında yolun kenarında kalmayı yeğleyen, işleri olduğu gibi bırakan ve umutsuzluklarını kendi yorgunlukları, rahatsızlıkları ve yetersizliklerini doğrulamak için kullananların kötümserliğini dıştalar.

ÜTOPYA VE EMEK

Oskar Negt

'Çalışan toplumun bunalımı' başlığı altında emeğin uzun dönem içindeki gelişimleriyle ilgili oldukça fazla tartışma yapılmıştır. Emeğin farklı ve işlev olarak ilişkili biçimleri, anlamı ve davranış olarak toplumsal-psikolojik nitelikleri de yeniden değerlendirmeye tutulmuştur. Bir başka geçerli tema da bütün olarak ve olası çöküşünün tanısı olarak endüstriyel uygarlığın tarihsel meşruluğudur.

Şu anda bu tartışma oldukça çağdaş görünse de ben sanayi sonrası kavramının henüz bir değer taşıdığına inanmıyorum. Geleceğin toplumu, üretimi güçlerin durmaya zorlanması ve zahitce bir yaşam biçimi yayılmadıkça, endüstriyel bir toplum olacak. Eğer uçup göklere fırlamazsa burjuva-kapitalist bir meşruluğa sahip çıkacağı da açık. Bu toplumda mayalanan yıkıcı güç çoktan yaşamın ve üretimin temellerini sarmıştır (1). Bugün mevcut olan toplumsal üretici güçler, kapitalist sömürü mantığında tarihsel olarak ge-

(1) Marx'ın endüstrileşme sürecinde yıkıcı eğilim olarak sözünü ettiği gelişim bugün ABD'de sözün gerçek anlamıyla insan uygarlığı için bir tehlike olarak gerçekleşmiştir. 'Kapitalist üretim, bu nedenle, yalnızca toplumsal üretim araçlarının tekniklerini ve bileşim derecelerini geliştirir ve refahın gerçek kaynaklarını, toprak ve işçinin değerini sürekli düşürür' Karl Marx, Kapital, c. I, Pelican/NLR, Harmondsworth, 1976, syf. 638.

liştiği gibi, artık özel mülkiyetin kontrolünde değil; yalnız, tarihde ilk olarak, askeri uygulamaları sadece bir ulusu değil tüm insanlığı ve gezegenimizi yokedecek bir güce ulaşmış durumda. Bir yanda toplumsal üretimle dağıtım ve iletişim olanaklarındaki artış arasındaki çelişkiler, öte yanda özel mülkiyetle toplumsal refahın dağılımı arasındaki çelişkiler öyle bir dereceye ulaştı ki bunalımın sonuçlarını ertelemeye çalışmak insanlığın amaçlarından biri haline geldi ve yaşamın devamı için bir hedef oldu.

Bunalımla uğraşan sözde gerçekçiler, çatlakları büyüdükçe toplumsal emeğin örgütlenişindeki geleneksel düzene daha fazla sarılmakta ve sorunların mevcut durumunu geleceğe uzatmak veya geçmişi garanti altına almak çabasını yürütmektedirler. Bugünkü bunalımın işlerin azalması olmadığının bilincine henüz varmamışlardır, bazı işler gelecekte hepten ortadan kalkacak ve bazıları için gereken nitelikler öyle değişecektir ki tek ortak tarafları değişmeden kalan adları olacaktır. Yirmi yıl içinde birçoklarının eğitim gördüğü alanların artık yok olacağı bir giz değildir. Bugün genç birinin eğitim gördüğü özel bir meslek çıraklık pazarının geçici tatmin edilmesinden başka bir şey değildir. Fakat bu gelecek için akıllı bir toplumsal yatırım değildir. Bu durum yalnız gelişmiş eğitim programlarına kavuşmuş beceri gerektiren işler için değil, akademik meslekler için de geçerlidir. Üretim sürecinde bilimin hızla büyüyen bir biçimde uygulanışı bugün elde edilen kuramsal ve pratik bilgilerin, örnek olarak bir doktor için, on yıl sonra günü geçmiş kalacağı anlamına gelir. Dolayısıyla geçmişin mesleklerine değil geleceğin mesleklerine yönelik sürekli bir eğitim ve öğretim sürecinin yaratılması zorunludur. Ayrıca söylemeye gerek yok ki bugün başlangıç aşamasında olan mikroelektronik konusundaki gelişmeler, çalışmanın gerektirdiği niteliklerde tamamiyle değişikliklere neden ola-

cak, örgütlenmenin yapısı yanında entellektüel ve el emeği arasındaki ilişkiyi de dönüşüme uğratacaktır. Mesleklerin yapısı, emeğinkiyle birlikte, ondokuzuncu yüzyılda ücretli emeğin dıştan sömürüsü yerine içsel sömürünün başlaması gibi bir değişimin benzeri bir girdabın tam ortasındadır. İnsanın zaman birimleriyle tanınması çoktan geçmişe karışmıştır. İşçi artık endüstriyel zaman birimlerinin karşılığı, kişileşmiş emek -zaman değildir. Artık yaşam koşulları yabancılaşmış emeğin egemenliği altında kalmaya devam ettikçe bütün serbest zaman emek-zamandan artan bir biçimde etkilenmeyi sürdürecektir.

Günlük iş yaşamından soyut biçimde uzaklaşmak, boş zamanların gösterişçi biçimde aranması hâlâ emeğin ağır ve sıkıcı koşullar altında kalmasının kokusunu taşımaktadır. Kârın temeli olarak üretim araçlarının özel mülkiyeti ve başkalarının emeğinin geçici mülk edinilmesinin sürmesi, bir zaman tüm ekonominin düzenleyicisi olabilmiştir. İlk burjuva dönemin büyük umudu bu mekanizmanın özgürlükleri ve herkesin iyiliğini garanti etmesiydi. Ekonomik haklılığını Adam Smith'den Ricardo'ya kadar pazarın kendi kendine işleyişinden alan bu mekanizma burjuva ideolojinin kendisinde mantık temellerinin en sağlam kuruluşunu buldu. Ama bütün bunlar şimdi geçmişte kaldı. Uzun bir zamandır, kapitalist ekonominin, devletin sürekli müdahalesi ve desteği olmadan, üretimle büyümeyi eşgüdümle yürütemediği ortaya çıkmış durumda. İş günü, bu ekonominin örgütlenme merkezi olarak, yüzyıllarca doğal günün temeli oldu. Bütün gelişmiş endüstri toplumlarının yapıları gelecekte bunun değişeceğini, doğal günün işgününün uzunluğunun ve yapısının belirlenmesinde temel ölçüt olacağını gösteriyor.

Eğer gelecekte emek insanların yaşam sürecinde birincil bir rol oynamayacaksa buna karşın gene de emek kavramını korumanın anlamı ne? Eğer gelenek-

sel ücretli emeğin alanı belirli anlamda küçülecekse kültürel olarak anlamı zaten gözönüne alınmayan bir kavramı terketmek doğru değil mi diye sormak haklı görülebilir. Tarihsel olarak belirleyiciliği daha fazla, epistemolojik olarak çözümlemede daha yararlı bir başka kavramı seçmek daha iyi değil mi? Bu tür sorulara yanıt vermek kolay değil.

1. Yaşayan Emek - Tarihsel Olarak Temel Bir Kategori

Mevcut iktidar ilişkilerinde daima can alıcı bir önemi olmuş olan dilsel ve simgesel yelpazenin yeniden ele geçirilişi yani siyasal dilin mücadelesi kurtuluş akımları için hep önemli olmuştur. Köklerini dolaysız çıkarlardan alan fakat yinelenmeyle aşınmayan yaşayan bir dilin yaratılması mücadeleye girecek insanlar için, onlara sağlanacak entellektüel ve ahlâkî olasılıklar için, temel önkoşullardandır; ezildiklerinin farkına varan fakat gündelik çıkarlarıyla uzun dönemli bakış açılarını bağdaştıramayan insanlar için bunun önemi büyüktür. Pratikte eski sözcüklerin ve kavramların artık geçerli olmadığını sezerler, dış dünyaya anlamalarına yetecek yeni bir simge sistemi henüz oluşmamıştır. Brecht kavramdan **(begriff)** eşya ve ilişkilerin devinebileceği bir tutamak veya tutak **(griff)** olarak söz etmiştir, aynı işçinin aletini tutmasına benzeyen bir davranıştır bu. Eğer bu **tutak** yitirilirse o zaman kavram da gerçekliğini ve etkinliğini yitirir.

Bugün iş dünyasının bunalımından sözeden ve son dönem endüstri toplumunun açıklanmasında daha iyi kavramlar arayan birçokları tanımların bilimsel gücüne karşı büyük bir güven beslemektedirler. Sonuçta elde edilen, temel nitelikleri acemilik olan bir dizi kavramdır. 'Çalışan toplum' kavramının artık yararlı olmayışına karşılık Ralf Dahrendorf 'etkin toplum'dan

sözetmektedir (2). Belki belirsiz ve özellik taşımayan etkinlik kavramının gerçekten yeni tip toplumu nitelediğini düşünüyor. Ne olursa olsun gene de emek kavramından sözetmeden bu kavrama nasıl yaşam vereceğini pek biliyormuş gibi görünmüyor. 'Gerçekten en önemli sorun emeğin hangi dereceye kadar etkin olabileceği, emek etkinliğinin güçlü özerklik dozuyla değişken ilişkisinin nasıl gerçekleşeceği' (3). Başka kavramlar da emek kavramının yerine kullanılan kavramların acemiliğini ortaya koyuyor. Bunlar bize yeni bir bilgi kapısı açmıyorlar, 'çalışan toplum' kavramını terketmemiz için yeteri kadar güçlü bir temel oluşturmuyorlar; çalışan toplum en azından karmaşık bir siyasal yapı içindeki toplumsal üretimin temel öğelerini içeriyor.

Emek kavramıyla ilgili kültürel-tarihsel değişimleri bütünüyle içeren en etkileyici çalışmalardan biri Hannah Arendt'in, **Vita Activa'sı** (4). Vita Activa modelinde konunun maddi şeylerle ve toplumsal çevreyle olan etkin, müdahaleci ve yeniden yapılandırıcı ilişkileri içeriliyor; etkinliğin temel biçimleri de bunlardır: **emek, üretim** ve **ticaret.** Emek, onun için de dil ve iletişimden uzak, burjuva çağın başlangıcındaki bütün çabalar gibi, insanın özünü tek bir belirleyici ile tanımlama peşinde, yalnızca endüstriyel davranış anlamını taşıyor. İnsanı, yaşamının bütününü ortaya koyuşunda yalnızca tür-nitelik tanımı içinde anlama yolundaki ısrarlı eğilim Aristocu bir tanımdır, Atina sitesi-

(2) 'Wenn der Arbeitgesellschaft die Arbeit Ausgeht' Krise der Arbeitgesellschaft? 1982, Campus Verlag Frankfurt/M ve New York 1982 syf. 37.

(3) a.g.e. syf. 32.

(4) Vita Activa, Stuttgart 1960. Bu oldukça tutucu kitap değişik toplumsal davranış biçimlerinin kültürel-bilimsel tartışması için farklı çıkış noktaları önerir: antik toplumdan çağdaş topluma kadar geniş bir alanı kapsar. Hannah Arendt'in bulgularına katılmıyorum.

nin zamanından, kalmıştır. İnsan **zoon politikon**'dur, tüm yaşamı, ancak, doğal olarak kölelikten ve bedenen çalışmadan uzak toplumsal etkinlik içinde, sitenin işlerine yönelmiştir. Aristo'nun gerçek, sistematik dikkate değer olarak gördüğü tek yaşam biçimi **özgürlüğün yaşam biçimleri**dir, günlük sıkıntılardan uzak bir yaşamdır. İşçiler ve ekonomik etkinliğe katılmak zorunda olanlar onun akılcı yaşam biçimi kategorilerinde yer almazlar. Bu hiyerarşinin tepesinde, emek değersizdir, burada siyasal bir kimlik yoktur. Atinalı yurttaşın günlük yaşamı zaman alıcı ve sıkıcı siyasal etkinliklerle doludur çünkü yasa yurttaşların halk arasındaki tartışma ve çekişmelere katılmasına izin vermez, bu **mücadeleye** katılmaya kalkışan bir yurttaş yurttaşlığını yitirme tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle etkinliklerin değer dizgesinde emek en alttadır ve en tepede **bios theoretikos**, bilim için ve bilim içinde yaşam vardır; başka deyişle siyasal kararlardan bile uzak ve onlara gereksinim duymayan filozof en tepededir.

Avrupa dillerinde 'emek' —Latince **labor**, Almanca **arbeit**, Yunanca **ponos**, Fransızca **travail**— kök olarak 'uğraş' demektir, fiziksel olarak acı veren ve hoş olmayan bir anlamı içerir. 'Labare' ile ilgili olarak 'labor', 'ağır yük altında yalpalamak' demektir, doğum sancılarıyla da ilgisi vardır. Almanca arbeit ve Yunanca ponos da aynı kökten gelir, Armut (fakirlik) Yunanca 'penia' (5). Eğer Hannah Arendt'in sınıflandırmasını kabul edersek ikinci kategori **'üretim' (Herstellen)** zanaat ve sanat dünyasıyla ilgilidir. Emekle karşılaştırıldığında daha özerk bir dünyası vardır; aletlerin, araçların yardımıyla ve maddeye ilişkin bilgi temelinde, öngörülmüş bir modelle, üreticinin zihnindeki görüntü biçim kazanır ve bundan sonra da kendi başına sürekli bir varlığı olur.

---

(5) Bkz. Arendt, syf. 327.

Emeğin kültürel konumuna ilişkin yeni tartışmanın niteliği (ve gerçekten sağ ve solun kültürel eleştirilerinde dikkate değer bir koalisyon var) emeğin uğraş ve hoşnutsuzluğa indirgenmesi ve bunun yanında epistemolojik ve tarihsel bir vurgunun getirilmesidir: emek ilke olarak araç kullanmadan daha aşağı bir düzeydir, dilsiz ve iletişimsiz bir monologdur. Ne zaman insan tanımı emekle birlikte yapılsa, sözkonusu olan homo faber de olsa, alet kullanan ve yapan hayvan olarak çağdaş kültürel eleştiri bu canlıları, şöyle ya da böyle konuşmayan, anlayışı ve karşılıklı olmayan yalnızca araçlarını yapan ve kullanan penceresiz monadlar (6) ve başka insanlar olmadan kendine yeten canlılar olarak tanımlamıştır. Bu temelde **ticaret (handeln)** Hannah Arendt için insan yaşamının temel kategorisidir. Gerçekten de konuşma ve ticaret insan yaşamını öteki yaşam biçimlerinden ayıran en temel göstergedir. 'Ticaret kadar dil gerektiren hiçbir insan kurumu yoktur. Çünkü bütün öteki etkinliklerde dil ikincil bir rol oynar' (7)

Emeğin iletişimsiz yapısı ve monad benzeri niteliği öyle kuşku duyulması gerekmeyen bir gerçek olarak görülür ki emek kavramı bir tür entellektüel dar görüşlülük biçimi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Fakat bu kuşku duyulmayan eleştirinin alternatifi emeğin insan için antropolojik bir tanım olmadığıdır, yani, türlerin gelişiminde temel olarak alınması doğru değildir; ve bu, emeğin toplumbilimsel merkezi kategorisine bağlanan bütün **nesnel** ve **nesne-değişim (gegenständlicher und stoffverändernder)** etkinliklerinin bütün biçimlerinin soyut bir reddi değildir. Çok ge-

(6) Leibniz evreni basit, değişmez ve görünmez monad adlı özlerden kurulu olarak düşünmüştü. 'Monadların arasından birşeyin girebileceği veya geçebileceği pencereleri yoktur' Gottfried Wilhelm Leibniz, Monadologie, Stuttgart 1954, syf. 12.

(7) Arendt, syf. 168.

lişmiş endüstriyel bir toplum tasarlamaya çalışalım, **emeğin karmaşık** bir bölünümü, karmaşık madde, mal, makina ve ilişki yapısı var, fakat yaşayan emek sürekli bir girdi olarak yoksa, emeğin kurtuluşu ile ilgili bir varsayımın hayali ağına düşülecektir; kapital tarihi ile sınırlandırılmış ve budanmış emek geriletici koşullar altında artık yararlı değildir **ve** basitçe bir başka tür etkinliğe dönüşür. Bir kez emeğin böyle sınırlandırılmış kavramıyla başlanıldığında pozitivizmden kurtulmak çok zordur çünkü ölü kapitalin temelinde tanımlanan emek kavramına can vermek de çok zor olacaktır.

Emek temel tarihsel bir kategoridir ve antropolojik bir kategori değildir. Bununla şunu demek istiyorum: Burjuva öncesi toplumda emek gerçek anlamıyla köle emeğiydi. Bunun ötesinde var olan şey basit bir yokluk, uğraşmanın bulunmayışıydı. Emek en ufak bir mutluluk izi taşımaz, bu ütopyacı bir boyuttur, ancak cennet ödülü olarak anlaşılabilir. Manastırlarda bile çalışma şu rahatlatıcı formülle ifade edilirdi 'ora et labora' (dua et ve çalış), günahın kefareti olarak anlaşılırdı ve eğer manastır başka bir yolla örneğin köylüleri soyarak zengin olabilecekse bu yol yeğlenirdi.

Burjuva toplum buna karşın başlangıçtan itibaren çelişkili bir emek kavramı geliştirdi. Sömürü, baskı ve kötü koşulları içerirken aynı zamanda bunun tersi bir anlam da taşıyordu: kendini kurtarmanın bir aracıydı. Açlık, hastalık ve korkuyu **yenmenin** ön koşulunu yaratan emekti. Emek nesnel dünyayı oluşturan şey, toplumsal refah ve her türlü toplumsal sıkıntının devası, tek kaynağı, hatta toplumun **kendisinden** bile kurtulmanın yolu olarak anlaşılıyordu ve burjuva ideolojisine böyle değersiz bir hizmet yaptığında yaşayan emek gücünün gerçek kültürel içeriği, endüstri malları üretiminin ötesine bile geçildiğinde tüketilmiş olmuyordu. Bu Max Weber'in önerdiği gibi meslek pro-

fesyonelliği değil, çağdaş dünyanın kaderi budur fakat yaşayan emek insan ve doğa arasında karşılıklı madde-duyu değişimi olarak kavranıldığında ikisi de öteki olmadan mevcut olamaz. Bu açıdan bakıldığında emek kurtuluş için yani insanın doğallaşması ve doğanın insanlaşması için, genç Marx'ın dediği gibi, gerekli olan tek düşünsel etkinliktir.

Yaşayan emeğin kendisindeki protesto kapasitesini açıklamak çabasına girildiğinde Hegel ve Marx'ın emeğin dialektiği ile ilgili geleneksel felsefi çözümlemelerine döneceğim. Yaşayan emek ikisi için de özne-nesne oluşumunun merkezi öğesidir. **Öznenin özgürlüğü ve özerkliği nesnelliği gerektirir (gegenständlichkeit)** ve **ikisi birbiriyle ilişkilidir, birbirlerini sağlar veya reddederler.** Hegel ve Marx tüm toplumsal refahın —şeyler, ilişkiler, kültürel nesnelerin— yaşayan emekten soyutlandığında ve onlarsız özerk irade ve hür düşünce alanı kurulduğunda ölümcül bir tehdidin ortaya çıkacağı düşüncesindedirler. Bu eskimiş geri çekilme çizgisi bize açık değil. İnsanın kendisini şimdi özerk bir güç olan insan tarafından yaratılmış nesne dünyasından daha üstün bir noktaya çekebileceğini kabul ederek hareket etmek, yalnız dış nesnel dünyadaki egemenliğin yitirilmesini değil öznenin de boşalmasını getirir; fani varlıklar olarak maddi nesnelerle çalışmak zorundayız ve bunu ancak **nesnel etkinlik (gegenständliche tätigkeit)** yani emekle elde edebiliriz.

Hegel'de de emek tarafından kurulan özne-nesne dialektiğini buluyoruz ve bu ütopyacı boyut, yalnız **Aklın Fenomenolojisi**'nde kölenin, bağıntılarını kıran emeğiyle, efendisinin gücünü yıkarak bu çelişkili süreçten galip çıktığı bölümde değil, **Felsefe Tarihi** ve **Mantık** kitaplarında da var. 'Zihin kavramının eylem ve varoluşta geliştirilmesi benim içten bir dileğim: Burada etkin bir biçimde bulunmak istiyorum; bunun yerine getirilişiyle tatmin olmak istiyorum. Eğer her-

hangi bir amaçta ortaya çıkacaksam bu şöyle ya da böyle benim amacım olmalı. Amacımı egrçekleştirirken aynı zamanda tatmin olmalıyım, kendimi ortaya koyduğum amacın bir çok yönü olsa da ve bunların çoğunluğu ile benim ilgim olmasa da böyle olmalı. Bu öznenin mutlak hakkıdır, etkinlik ve emekde kendini tatmin edilmiş bulmak' (8).

Marx özne-nesnenin kuruluşuna ilişkin Hegelci emek düşüncesini kabul eder fakat aynı zamanda Hegel'in kavramını **düşünen** öznenin üretimi terimiyle eleştirir. Hegel'e göre emek, entellektüel-maddi yani nesnel etkinlik olarak 'emek kavramı'nda erir. Ruhun kendisini ve şeyleri gerçekleştirdiği uzun seyahatin sonunda ruh kendisinden soyutlanır, daha yüksek bir aşamada yeniden kendisine döner ve bu nesnellik öznenin kendisine geri döner. Marx'ın eleştirisi de burdadır. 'Hegel'in bildiği tek emek, soyut zihni emektir' (9).

Eğer Hegel'in anladığı gibi **yabancılaşmanın aşkınlığı** nesnel etkinliğin kaldırılmasıyla özdeşleşiyorsa o zaman öznenin karşılaştığı herşeye yabancı olduğu bir durum vardır, herşey öznenin dışındadır ve onu etkinlik içinde tutar. Fakat özne kendi içsel boyutunda daha zengin duruma gelmez. Daha çok kendinin bilincine varma noktasına gelir. Marx böyle bir kurtuluşu, gövdenin sınırından ve dış doğadan ayrılmayı yalnız hayali değil eğer olanaklıysa bile istenmez birşey olarak görür. Hegel'e karşı çıkarak, maddi nesnel dünyanın ve ne de insanın kendi gövdesinin, zihne indirgenemeyeceğini vurgular. 'İnsanın, gövdesiyle yaşayan, gerçek, duygulu, nesnel bir varlık olduğunu söylemek onun gerçek, duygulu nesnelliğinin, varlığının nesnel-

(8) G.W.F. Hegel, 'Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte' Sömtliche Werke'de, yay. Herman Glockner, c. II, Stuttgart 1949, syf. 50.

(9) Marx, Early Writings, Pelican/NLR, Harmondsworth 1975, syf. 386.

liği ve kendi can alıcı ifadesi olduğu anlamındadır yani yaşamını ancak gerçek, duygulu nesnelerle ifade edebilir... Kendisini kendi dışında doğal olarak bilmeyen bir varlık doğal bir varlık değildir ve doğanın düzeninde hiç bir etkisi yoktur. Kendi dışında nesnelliği olmayan bir varlık nesnel bir varlık değildir. Üçüncü bir varlık için nesnel bir varlık olmayan kendi içinde varlık değildir. Yani nesnel bir ilişkisi yoktur ve varlığı nesnel değildir. Nesnel olmayan bir varlık yokluktur' (10).

Bu görüşe göre **emekten kurtuluşla emeğin kurtuluşu** aynı şeydir. İnsan nesnel-duyu sahibi bir varlık olduğuna göre, nedenlilik ilişkisi değil karşılıklı ilişki olan özne-nesne dialektiğinin parçası olmaması da olanaksızdır. **Ücretli emeğin burjuva düzeninde bizi aptallaştırması ve tek yönlü yapmasının alternatifi emeğin hayalen ve idealist biçimde yok edilmesi değil fakat toplumsal olarak ortaya konulmuş kendini üretmeyi ve gerçekleştirmeyi sağlayacak biçimlerin yaratılması ve yaygınlaştırılması mücadelesidir.**

Emek, insanlığın kurtuluşunun, şeylerin ve ilişkilerin insanlığın kendine oluşturduğu amaçlarla kesişen ve onları tehdit eden **nesnelliklerinden** kurtulmadıkça olanaksızlığı anlamında, temel tarihsel kategoridir. İnsan ve doğa arasında (oldukça gelişmiş ikinci toplumsal doğayı da içererek) geçişsiz metabolizma koşullarında, emeğin ütopyacı içeriğinin savunulması gereğini düşünüyorum; aynı, işçi hareketinin, eskiden, Fransız devriminin insan hakları bildirgesindeki kardeşlik sloganını reddetmeyerek gerçekten varolan sefalete karşı çıkmanın ifadesi olarak onu kabul etmesi fakat ona yeni bir anlam vermesi gibi: dayanışma. Emek ve özgürlük gibi çığır açan kategorilerin yerine, basitçe onları görmezlikten gelerek ve kullanmayarak, başkalarını geçirmek olanaklı değildir. Bunların kur-

(10) a.g.e. syf. 390.

tarıcı içerikleri ciddiye alınmalı yani onlara yaşam ve gerçeklik kazandırılmalıdır (11). **Emek gücünün ekonomi politiği** formülüyle Alexander Kluge ve benim izlediğimiz temel düşünce de budur (12).

2. Gelişmiş Endüstri Toplumunda Zorunlu Emeğin ve Zamanın Çalınmasının Ortadan Kaldırılması İçin Bütün Önkoşullar Oluşmuştur

Bugün, dünyada, ilk kez, emeğin **kendini gerçekleştirmesinin,** öznenin nesnelleşmesi olarak tarihsel koşulların tamamiyle geliştiğini, gerçek özgürlüğün yaşanabileceğini, yaratıcı emeğin küçük elit bir gruba ait olmadan veya başkalarının emeğinden yaşıyan küçük bir yönetici sınıf olmadan özgürlüğün gerçekleşebileceğini görüyoruz. Jacques Attali'nin dediği gibi tüketiciler artık mal almıyorlar, mallar onları satın alıyor ve şeylerin ve ilişkilerin mal tarafından belirlenen düzeni baş üstü duruyor. Yalnız emek mal durumuna gelmedi, mal **kendi kendine hareket eden** özne durumuna geldi ve mal kendisini ancak insanlığın

---

(11) Marx'ın kullandığı insan ve doğa arasındaki metabolizmayı tanımlayan kavramlar öncelikle *birinci doğa* ile ilgilidir. Bugünün koşullarında bunlar çok dar kalmaktadır. Bugün *ikinci doğaya* ilişkin metabolizma biçimleri en azından aynı derecede önemlidir. Marx şöyle demiştir: 'Basit ve soyut öğeleriyle sunduğumuz emek süreci kullanım değeri üretmeye yönelik amaçlı etkinliklerdir. Doğada var olanların insanın gereksinimleri için sahiplenilmesidir. İnsan ve doğa arasındaki metabolik etkileşim *(stoffwechsel)* için evrensel bir gerekliliktir, insan varlığı için doğanın belirlediği sonsuz koşuldur ve bu nedenle bütün varoluş biçimlerinden bağımsızdır veya daha iyisi insanların yaşadığı bütün toplum biçimlerinde ortakdır' Kapital, c. I, syf. 290.

(12) Bu bağlamda bizim çalışmamıza değinmem gerekiyor, *Geschichte und Eigensinn* (verlag 2001, 1981). Bu kitapta bir dizi tarihsel ve sistematik çalışmayla emek kavramına ilişkin kendi önerilerimizi getiriyoruz. Özellikle 1., 4. ve 8. bölümlere bkz. Buradaki tartışma için kitaptaki 16. öneriye bkz.

kapasite ve zamanını alarak, sürekli **kendi üstünde yoğunlaşarak**, tüketici özgürlüğünü tek özgürlük biçimi diye bırakarak gerçekleştiriyor. Eğer mal üretiminin bu son biçimine ulaşılmışsa o zaman çözülme ve çürümeye geçiş çoktan başlamıştır. Ürünlerin üretici üstündeki gücü, o zaman, insan onurunu korumanın ilkesi olarak yaşayan emeğin karşı çıkışı ve direncine dönüşüyor. Kant bunu mal değişiminin zıt kutbu olarak yakalamıştır: fiyatı olmayan tek şey onurdur. **(Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi)**

Bir kez daha Marx'a dönmenin nedeni de bu. Onun geliştirdiği bilimsellik kapitalin, işleyişidir, **ölü emeğin** hareket alanıdır. Değerin nesnelleştiği nesneleri kavrayış biçimi şöyledir: sık sık ölü emekten söz eder. Oysa değerin ve artık-değerin tek kaynağı gerçekleşen yaşayan emektir, yani, nesnelleşen, yaşayan emeğin gücüdür. Yaşayan emeği, varolan ve ifadesini bulan veya bulabilecek tarihsel özel biçimi küçümsememiştir fakat bilimsel incelemenin ciddi bir konusu olarak da yaşayan emeği görmemiştir. **Emeğin ekonomi politikasına** işaret edilmiştir fakat bu bütün eserinin (Engels'inkinin de olduğu gibi) ütopya-yasağı içinde yer almıştır. Fakat bazı eski yazılarında ve doğaçlama çalışmalarında bilimsel olarak sunulabileceğini düşünmediği birçok şey bulabiliriz.

Marx'ın temel hedefi toplumun kurtuluşu için koşulları oluşturmaktı. Marx'a göre daha özgür ve adil bir toplum için önkoşullardan biri insanlığın maddi yeniden üretimi için zorunlu emek zamanını minimuma indirmekti. Fakat bu minimum da insanın yapıcı etkinliğini gerektirir. Daha kısa emek zaman siyasası insan amaçlarına yönelmiş tam zamanlı etkinlik programı, daha uzun zaman var olacak gereksinimin yerini tutmak için değildir. Tersine daha kısa çalışma süresinin elde edilmesi toplumsal olarak tanınmış yaygın emek biçimlerinin en önemli alanı durumuna gelir.

Grundrisse'de, **Kapital**'in önceki ve dolayısıyla daha serbest biçiminde, Marx, zorunlu niteliğini yitiren emekden ne anlaşıldığını tanımlar. 'Gerçekten özgür çalışma, yani meydana getirmek, aynı zamanda en büyük ciddiyet, en yoğun çabadır. Maddi üretim için çalışma bu niteliği ancak 1) toplumsal niteliği saptandığında, 2) bilimsel ve aynı anda genel bir nitelik taşıyıp, özel olarak kullanılmış doğal gücün yalın insanca çabası değil, üretim sürecinde yalnız doğal, kendiliğinden değil, doğanın tüm güçlerini kullanan öznenin çabası olduğunda kazanabilir.' Marx emeğin kurban edilmesi kuramını kararlı biçimde reddetmiştir. Bugün, gelişmiş endüstri toplumlarında, emeğin kurtuluşu için öngördüğü koşullar tarihde daha önce hiç olmadık bir biçimde mevcuttur. Diğer her şeyde karmaşık iç ilişkiler kuran ve her ürünü pazara yollayan mal üretimi, aynı zamanda, emeğin bölünümü ve işbirliği temelinde kurulan üretim sürecinde bütün değişik emek biçimlerini de birbiriyle ilişkiye sokar. Bilimin daha fazla üretime uygulanması gerçeğinin ifadesi olan emeğin akılcılaştırılması gittikçe insanın el emeğini daha fazla değersizleştirir. Daha gelişmiş sanayi mesleklerinde **denetim, uygulama** ve **eşgüdüm** sistemleri maddi ve fiziki zor çalışmanın yerini almaktadır. Çalışma bandının kullanılmasına başlanılalı beri üretim sürecinin canalıcı kısmı olan sersemleştirici ve tekdüze iş özellikle akılcılaştırmanın baskısı altındadır ve yakın gelecekte bu tür çalışmanın tamamiyle ortadan kalkacağını söylemek gibi bir iyimserlikten kuşku duysak da bilimin uygulanışı ve üretim sürecinin gittikçe daha bütünleşmesi, işçilerden, özel yeteneklerden çok, daha fazla uyarlanma isteyecektir.

Bu koşullar altında, endüstriyel üretim sahasında, geleneksel **çalışma etiğinin**, emek sürecine girerek nesnelleşme disiplininin, bir tür **hizmet etiğine** dönüşeceğini söylemek gerçekten saçma olur mu? Kontrol panelinde duran ve sorunsuz çalışan otomatik sistemi

denetleyen işçi gerçekten **her zaman** etkin değildir. Bu, hep düşündüğümüz emek değildir, daha çok **hizmettir**. Herhangi bir hata olduğunda onu düzeltmesi, denetçileri çağırması veya onlara bilgi vermesi veya yalnızca bir kaç düğmeye basması gerekmektedir. Daha çok makinanın **resmi yöneticisi** gibidir, orada hazır ve yeterli olmasını gerektiren bir hizmet etiği içindedir. Ama endüstriyel ücretli emeğin merkez kavramı durumuna gelen geleneksel anlamda emek bu değildir. Sürecin belirli bir bölümünü denetlemekteyse de ve ordan sorumluysa da, potansiyel olarak etkinliği ve yoğunlaştırdığı dikkati bütün üretim sürecine yöneliktir ve gerçekten sınırlı sorumluluğu olan ve kesin belirlenmiş görevlerini yerine getiren özel bir yetke sahibi memurdan farkı yoktur. Bu iki tür etkinliği karşılaştırarak bugün gelişmiş üretim süreçlerinde tipik olan emeğin memur türü bir etkinlik olduğunu söylemek amacında değilim. Karşılaştırmak istediğim, memurlar, beyaz yakalılar ve işçiler arasındaki farkın üretim süreçlerindeki işlevlerinden çok nasıl statüleriyle belirlendiğidir. Gelişmiş sanayi toplumlarında işçilerin emeği genel emektir çünkü üretime uygulanan bilim bireyi ortadan kaldırmakta, tek başına, yeteneklilik gerektiren iş türünü yok etmektedir. İşçiler hazır ürünlere giderek daha çok zaman harcamaktadırlar. Bilimsel emek, genel toplumsal emektir, örnek olarak, bunun gizli tutulmasının olanaksızlığı, bunun açık kanıtıdır.

Üretimin toplumsallaşmasında gerçekleşen olay birey ve topluluk arasındaki ilişkide de gerçekleşmektedir. İşçilerin duyumsadığı ethik sorumluluk tüm toplum tarafından benimsenmektedir. Tek bir fabrikadaki otomatik sistemi denetleyenler, kural olarak hiçbir bilgileri olmasa da doğrudan ilişkili oldukları öteki sektörlerin işlerini kolaylaştırmaktadırlar ve katkıda bulunmaktadırlar; işindeki ufak bir ihmalkârlığı öteki sektörlerde önceden tahminlenemeyecek sonuçlara yol

açabilir. Yanlış anlaşılmadan kaçınmak için, Weber'in 'sorumluluk etiği' kavramının yaygın kullanımının, ne olsa bu düşüncenin özgün anlamını değersizleştirdiğine değinmek gerek; bu kavram Thomas Mann'ın 'sonal hedefler etiği' kavramına karşı kullanılmak istenmişti. Siyasetçilerin, toplumsal huzursuzluk olan yere, suçlular gibi silah ve birlik yığdıkları veya toplumsal devrim akımlarının baskıya alınmasını emrettikleri yerde etik sorumluluk kavramının çok dikkatli kullanılmasını öğütlemek gerekir. Bu tür hareketlerin sonuçları daha çok görev ve görevin ihmali terimleriyle ele alınmalıdır. Karşısında sorumlu olacakları ve kendilerini savunmaları gerekecek adalet mahkemesi nerde? Böyle bir yer yoktur. Eğer bu tür siyasetçiler basit pragmatistler olmak istiyorlarsa, **sorumluluktan** konuştuklarında yalnızca bir benzetme yapıyorlardır. Yüzbinlerce insanın yaşamını ve ölümünü etkilemelerine karşın, kural olarak, siyasetçilerin yanlışlıkları kendi yaşamlarını fazla etkilemez (etiğin ana noktası da burasıdır) ve zamanında kapıları kapamayı unutan, derece ayarlayan görevlinin durumu daha ağırdır. Bu sonuncusu işinden atılır ve insanların yaralanması durumunda hapishane tehdidiyle karşı karşıyadır. Kissinger gibi sorumluluk etiğinin taraftarı olmuş kişiler, sahip olmuş oldukları veya halen sahip oldukları güçle her türlü dünyevi sorumluluktan uzaktırlar. Yani ben sorumluluktan söz ettiğim zaman bunu günlük yaşamdaki somut sorumluluk olarak anlıyorum.

Michael Schumann ve Horst Kern kaçış etkisine ve araçlaşma eğilimine karşı 'emeğin yeni geçerli niteliği'nden **(neue bindequalität der arbeit)** sözediyorlar (13). Bunda **özel,** tek yanlı, yetenekli emeğin birikimiyle, **genel,** planlama, denetleme ve yönlendirme-

(13) Michael Schumann ve Horst Kern, 'Arbeit und Sozialcharakter', J. Motthes, y., Krise der Arbeitgeselleschaft?, Frankfurt 1983, syf. 353-365.

yi içeren işlevin belirleyici rolü vardır. Emek, Schumann ve Kern'in açıkladığı gibi, burjuva toplumunda genel ortamdır ve toplumsal niteliğin bağdaşma noktasıdır. Proletaryanın toplumsal niteliğinin özel oluşumunu ortaya koyan ana nokta olarak çalışma kavramı fiziksel yineleme aracı ve koşullu yeteneklerle belirlenir. Geleneksel emeğin çözülüşü çalışmanın ve işçinin toplumsal niteliğinde değişime yol açmıştır. Başka deyişle genel tavırda, kendini ve gerçekliği anlama yolunda ve özgürlük, boş zaman ve beklentilerle ilişkili genel bir değişim olmuştur. Artık endüstriyel emek = çok yönlülük ve yabancılaşma; boş zaman = özerklik ve kendi zamanını yönetme eşitlikleri geçerli değildir. İki yan da çok yakın ilişki içindedir ve kendi özel dialektikleri beklenenin oldukça tersine gelişmiştir. Eğer bireyin bu etik sorumluluğu, yeni toplumsal nitelik için yeni olan yön, genelde toplumda bir belirleyicilik kazanırsa, o zaman ölü emeğin, makinanın, yaşayan emek üstündeki egemenliği toplumsal olarak bir anlam taşımayacaktır. Yaşayan emeğin halen dağınık olan fakat artan isyanı doğrudan siyasal bir nitelik kazanmaktadır. Her işçinin genel üretim kapasitesiyle ilgili olarak sahip olduğu sorumluluk, makina ve araç gereç sisteminde somutlaşır, yani, uygulanan bilimsel bilgi siyasal bir sorumluluktur. Artık bu sorumluluk yalnızca üretim sürecinde istihdam edilen emek gücünün zamanıyla ilgili değildir. Toplumsal refahın yaratılışı doğrudan fiziksel veya zihni emeğin ifadesinden çok, sorumlu uygulamanın sonucudur. Emek, yapı olarak, siyasal emek olmuştur. Yani emek öyle bir etkinlik durumuna gelmiştir ki işbirliği ruhu dıştan gelmiş otorite ilişkisinin herhangi bir biçimi onun uzandığı bütünselliği üretici etkinlik olarak ancak zorlaştırır ve kesinlikle geliştiremez.

Gelişmiş sanayi sektörlerinde işçinin yeni tanımı aşağı yukarı şöyle yapılabilir: ondokuzuncu yüzyılda sanayi işçisi kaslarının, sinirlerinin ve beyninin atfedi-

len değeriyle maddi şevler üstünde çalışıp onları ürüne döndürürdü. Bu işçi, üretim sürecinin bir düzenleyicisi durumuna gelmiştir ve artık belirli bir yeteneğin kullanımına, özel bir eğitime veya fiziksel güce indirgenemez. Hâlâ gerekli olan bu kapasite ve nitelikler şimdi daha temel genel bir yeteneğin, teknik ve örgütsel duyarlılığın, dikkatin tüm üretime ve ilişkilere yöneldiği becerinin bir parçasıdırlar.

Marx'ın bu konuda söyledikleri bugüne uymaktadır. Kapitalist üretimin yaşayan emek gücü yerine ölü emeği koyma sürecindeki eğilimlerini (ki sistematik olarak buna 'kapitalin organik bileşimi' adını vermiştir) inatla izleyerek burdan kendi değer kuramını çıkarmıştır ve burda değerin ve artık-değerin tek kaynağı olan yaşayan emek yerini almaktadır. Bugün refahın üretimi bu noktaya erişmiş görünse de, gerçekten Marx tarafından kavranılamayan şey böyle bir yer değiştirmenin tüm toplumsal yapıda temel bir değişim yani bir yer değiştirmenin tüm toplumsal yapıda temel bir değişim yani toplumsal devrim olmadan gerçekleşebileceğiydi. Emek zamandaki azalmanın köktenci sonuçlarını Marx'ın nasıl vurguladığını göstermek için **Grundrisse**'den yaşayan emekle toplumsal refahın ayrılışını tartıştığı bir bölümü bütünüyle buraya alacağım. Marx'ın bu cümleleri özellikle dikkate değer çünkü insanın türsel-tarihsel ayrıcalığı yani beyin, kas ve sinirlerini kullanışı henüz o zaman başka bir biçimde karşılanamıyordu. Yani o gün bu tekeli kıran mikroelektronik iletişim araçları, bilgisayar sistemleri ve akıllı ve duyarlı makinalar yoktu. Bugün ise değil büyük ölçekli teknolojilerde, kişilerin kullanımına bile büyük oranlarda girmişlerdir.

Büyük ölçekli sanayide, Marx şöyle yazıyor, 'gerçek zenginliğin yaratılması gittikçe daha az istihdam edilen emeğin emek miktarına dayanıyor, emek zamanı içinde kullanılan araçların gücüne ise daha çok dayanıyor... Gerçek zenginlik kendisini daha çok —bü-

yük endüstrilerin gösterdiği gibi— harcanan emek zamanla onun ürünü arasındaki büyük oransızlıkta ortaya koyuyor... Emek artık üretim sürecinde pek fazla içerilmiş görünmüyor, daha çok, insan, üretim sürecinin bir gözlemcisi ve düzenleyicisi olarak görünüyor... Üretim sürecinin baş aktörü olacağına kenarda kalıyor' (14). Bu tür denetleyici ve düzenleyici işlev elbette tüm gelişmiş sanayi toplumlarında henüz genel nitelik değil fakat bu tür emeğin ve işçinin her yerde yaygınlaşması farkına varılan bir eğilim. Sanayi robotları üretimin tüm dallarında artıyor ve tüm bilgisayar teknolojisinin yalnızca bir parçasını oluşturuyorlar. Bunlar yaşayan emeğin nesnelleşmesidir, yaşayan bilimsel bilginin uygulanmasıdır aynı insan hayalinin teknik ve pratik nesneleri oldukları gibi. Bir kez denendiklerinde ve pratiğe geçirildiklerinde insanların dikkatliliklerinde kalıcı bir yer edinmektedirler. Fakat ölü emeğin son çözümlemede yaşayan emekten türediği unutulmamalı; ölü makinalar yaşayan emeğin hedeflerine hizmet etmek için, çalışmanın zor yönlerinin üstünden gelmek için vardırlar. Amaç zorluğu sonsuza kadar uzatmak veya yaşayan emeği ölü emeğe bağlamak değildir. Üretimin belli bir düzeyinde toplumsal refah artık temelde doğrudan emek gücünün nesnelleşmesine değil fakat nesnelleşmiş üretim sürecinin denetlenmesine ve yönetilmesine dayandığına göre, toplumsal üretimin temel öğesi olarak istihdam edilen emek gücünün zamanı tarihsel olarak meşruluğunu yitirmektedir.

Marx yaşayan ve ölü emek arasındaki dialektik olarak patlayıcı noktayı, ikisinin arasındaki büyüyen oransızlığa işaret ederek, kapitalist üretimin içkin bir çelişkisi diye ortaya koymuştur. Şöyle açıklar:

'Bu dönüşümde üretimin ve refahın esas kurucu taşı olarak görünen, ne doğrudan harcanan insan eme-

(14) Grundrisse, syf. 704.

ği, ne çalışırken onun harcadığı zamandır, fakat onun genel üretici gücü, doğayı anlamanın ve toplumsal bir varlık olarak var olma erdemiyle onun üstündeki egemenliğin, tek sözcükle toplumsal bireyin gelişimidir. Mevcut zenginliğin dayandığı yabancılaşmış emek zamanın çalınması, yeni, büyük ölçekli sanayi tarafından yaratılan yanında sefil bir temel olarak görünür. Doğrudan emek zenginliğin büyük kaynağı olma özelliğini yitirir yitirmez, emek zamanı onun ölçüsü olma özelliğini yitirir ve yitirmelidir ve değişim değeri, kullanım değerine karşı aynı durumda olmalıdır (onun ölçüsü olma özelliğini yitirmelidir). Kitlelerin artık değeri genel zenginliğin gelişimi için koşul olma özelliğini, azınlığın çalışmaması insan beyninin genel güçlerinin gelişimi için artık koşul olmadığı gibi, yitirmelidir. Bununla değişim değerine dayanan üretim dağılır ve doğrudan, maddi üretim süreci, sefalet ve antitez biçimlerinden koparılır' (15).

Üretim süreci sefalet biçiminden koparılır çünkü yeterli toplumsal zenginlik adil dağıtıldığında herkes için entellektüel bir yaşamı olanaklı kılar. Aynı zamanda antitezden de ayrılır çünkü yaşayan emeğin ölü emeği denetlemesi ve toplumsal hedefleri örgütlemesi ve bunun tersinin olmaması için tüm önkoşullar yaratılmıştır. İnsan üretim ilişkilerinde zorunlu bir kötülük olarak hoşgörülen mal üretiminin basit bir aracı olma durumundan kurtulur. Ölü emeğin yaşayan emek üstündeki gücü, makina ve fabrikalarda gözle görünür biçimde ortaya çıkışı, kentlerin ve ulaşım sistemlerinin (üretici güçlerin büyümesine ait değişmez işaretler) hızla büyümesi tarihsel olarak insanal ilerlemeye bağlanabilir. Fakat şimdi birikimin çığ gibi büyümesi üretim temelleri sürekli bunalım ve yıkımlarla sarsılan toplum için bir tehdit durumuna gelmiştir

(15) a.g.e. syf. 705.

ve aynı zamanda insanlığın hedeflerini ve bireyin gelişim olanaklarını da tehdit etmektedir.

Yaşayan emeğin yaratıcı potansiyelinin yaratılması ve genişletilmesi ölü emeğin egemenliğine karşı tek gerçek seçenecektir, emek zamanın azaltılmasının tek anlamı budur. 'Bireylerin özgür gelişimi ve böylelikle artık-değer elde edecek kadar zorunlu emek zamanın azaltılmaması fakat bunun yerine toplumun gereksinim duyduğu emeğin minimum derecesinde genel bir azaltılışı yani bireylere sanat, bilim, vb alanlarında gelişebilecekleri serbest zamanın bırakılması, bu araçların yaratılmasıyla herkes için bu amaçları sağlar' (16). Yaşayan emek bunalımlara karşı bir önlem olarak kapitalden ayrılmalıdır. Çünkü bunalıma neden olan kapital yokluğu değil daha çok kapitalin artık değeridir ve özellikle onun yapısıdır, öyle bir biçimde işlev görür ki üretimde bir artış için görece ve mutlak olarak daha az yaşayan emeğe gereksinim vardır. Daha fazla kapital birikimi ve daha fazla artık-değer elde edilmesi için özgürleşmiş zaman kötülükleri ortadan kaldırmaz fakat basitçe bunu başka bir düzeye iter.

Marx, üretici güçlerin müthiş büyümesiyle doğrudan yaşayan emeğin yerini alması arasındaki çelişkinin kapitale —hükümetin toplumsal ve ekonomik siyasasındaki başarısızlığın bir ürünüymüş gibi— yabancı bir çelişki olmadığı, kapitalin mantığının canalıcı bir parçası olduğu konusunda ısrar eder. Yani basitçe devlet müdahalesi ile ortadan kaldırılması söz konusu değildir.

'Kapitalin kendisi hareket eden bir çelişkidir, kendisi emek zamanın minimuma indirilmesi için baskı yapar, öte yandan emek zamanı zenginliğin tek kaynağı ve ölçütü olarak da ortaya koyar. Yani gereksiz biçimde onu çoğaltmak için emek zamanı zorunlu biçimde azaltır; böylelikle zorunlu olanın... koşulu o'

(16) a.g.e. syf. 706.

rak artan ölçüde gereksizliği büyütür. Bir yandan, böylece, bilimin ve doğanın tüm güçlerini yaşama geçirmeye uğraşırken, zenginliğin yaratılışını istihdam edilen emek zamandan (görece) bağımsız kılmak için toplumsal bir bileşim ve etkileşim içine girmek ister, öte yandan, bu yolla yaratılan dev gibi toplumsal güçlerin ölçütü olarak emek zamanı kullanmak ister ve onları zaten yaratılmış değeri değer olarak korumanın sınırları içinde tutmaya çalışır. Üretici güçler ve toplumsal ilişkiler —toplumsal bireyin gelişiminin iki ayrı yanı— kapitale yalnızca araç olarak görünür ve yalnızca onun sınırlı yapısında **üretim aracıdırlar. Gerçekte** ise bunlar bu yapıyı fırlatıp atacak maddi koşullardır (17).

Gerçekten Marx'ın göz ucuyla bile yakalamıyacağı boyutlara varan büyüklükteki toplumsal güçler artık doğrudan emek zamanın köhne kıstası olamaz, çünkü kâr, serbest zaman ve gerekli zamanla ilgili kararların temeli değişmiştir. Nükleer endüstri, mikroelektronik ve tüm iletişim teknolojisi, bunlar ondokuzuncu yüzyılın buhar gücünün ve kimyasal işlemlerinin basit uzantıları değildir ve kesinlikle Arnold Gehlen'in tutucu antropolojisinin kavradığı gibi insan organlarının uzantıları da değildir. Her açıdan, bunlar, **yeni teknolojiler**dir ve kendi nesnelliklerinde potansiyel olarak **kurtuluş** kadar **yıkımın** da organik olmayan araçlarıdırlar.

Marx'ın zihninde, burjuva kapitalist toplumun göğe uçurulabilecek dar temellerinin maddi koşullarından sözederken, toplumsal güçlerin birikiminin bu çift yönlülüğü muhakkak ki vardı. Fakat o, çelişki bu noktaya gelmeden, proleter devrimin, toplumsal güçleri toplumun bütününün denetimine alacağını umuyordu. Bunda yanıldığı ortaya çıkıyor. Tüm toplumun kendini yok etmesi hatta insan türünün ortadan kal-

(17) a.g.e. syf. 706.

dırılması çok daha mümkün duruma geldi. Bu noktaya gelinmesi Marx'ın öngördüğü herşeyden uzak bir konum. Devrimin başarısızlığında her iki sınıfın da, yönetici sınıfın da sömürülen sınıfın da yok olmasını olası görüyordu. Sınıfların gelecek kuşaklar için yaşamın temellerini yok etmeleri Marx'ın kavrıyabileceği bir şeydi fakat bunun insan bilgisi ve insan tarafından yapılan makinalarla olabileceği elbette öngörülen birşey değildi.

Eğer gerçek emek zamanı işçiyle birlikte bir yana atıldıysa, artık toplumsal zenginliğin yaratılışı için bir temel değildir ve o zaman kapital, toplumsal güçlerin yönlendirileceği ve düzenleneceği dar bir kanal olarak saf özel mülk niteliğini yitirdiği biçimlerde bile bunalımların kışkırtıcısı olacaktır ve toplumsallaşmanın ilk biçimleri altında (örnek olarak dev şirketler) üretici güçlerin olası kollektif denetim biçimi gibi görünmektedir. Kapitalist toplumsallaşmanın bu koşulları altında üretim ve dağıtımın dar ve bozuk temelleri aynen kalacaktır. Bunun üstesinden ancak tüm toplumsal emek sistemi değiştiğinde gelinebilir. Toplumsal tasarım, düşünce, plan, öneri özgürlüğü, yaşayan emeğin bugün varolan ve gelecekte varolacak değişik biçimleri, bütün bunlar bu değişimin canalıcı önkoşullarıdır.

TARİHİN BUNALIMI VE AKIŞI

Pablo Gonzàlez Casanova

Ne neokapitalizmin yapısını, ne de günümüzdeki bunalımını çok iyi anlayabiliyoruz. Yapı derken ekonomik, siyasal süreçleri niteleyen toplumsal ilişkiler bütününü kastediyorum. Klasik kapitalizmin yapısı ile neokapitalizminki arasında önemli farklılıklar olduğunu biliyoruz. Bu farklılıklar insanların toplumsal davranışlarını temelden değiştirmekle birlikte, sistem özsel içeriğini korur.

Neokapitalizm işçi sınıfının yapısını yeniden üretir. Onu bölümlere, tabakalara, ayrıcalıklı kesimlere ya da katmanlara böler. İşletmelerin büyüklüğüne ve üretkenliğine, sürekli bir iş hakkına göre —sürekli iş sözleşmesi olmayan (mevsimlik) (ç.) işçilere karşı, kadrolu işçiler— işçi sınıfı bölünür. Uluslararası boyutta ve ırk bağlamında; işçiler, sömürge ve yenisömürge işçileri, ulusal ve uluslarötesi işçileri olarak, beyaz ve zenci, metropol işçileri ve Portorikolu, Meksikalı (İspanyolca konuşan ve ulusal kültürün taşıyıcısı Meksikalılar ve Kızılderililer ya da yerliler) işçiler olarak köydeki küçük işletme işçileri ve Volkswagen işçileri olarak bölünürler.

Bunlar ve başka birçok bölünme, burjuvazi ve proletarya arasındaki savaşımın kurallarını değiştirir. Sosyal devletçi ve baskıcı kapitalizm, baskı ve uzlaş-

yutta ve ırk bağlamında; işçiler, sömürge ve yeni sökapitalizmi dünya pazarında yeni sömürgecilikle birleştirir. Uluslararası emek, meta, hizmet ve finans pazarlarında uluslarötesi tekelci sermaye egemenlik kurmuştur. Ekonominin uluslararasılaşma hegemonyasından en güçsüz işletmeler ezilirken aynı zamanda bu durumun kimi avantajlarından örneğin, uluslarüstü işletmelerle yapılan ticaret anlaşmalarından, edimsel olarak var olan stoklama ya da borsada oynama hakkından, yüksek faiz ve serbest döviz ticaretinden kâr sağlar. Böylelikle bir çoğu rantlarla yaşamakta ve sermayelerini az ya da çok istikrarlı para birimine sahip ülkelere ihraç etmektedirler. Artık metropollerin büyük işletmeleri, klasik emperyalizmde olduğu gibi hazır sanayi ürünleri satıp hammadde satın almaz. Üçüncü Dünya ülkelerine, herşeyden önce kalifiye ve vasıfsız işçilerin çok büyük bir emekyoğunluğunu gerektiren Maquiladora'lardan (tamamen montaj fabrikalar, Alm. ç. notu.) araba fabrikalarına kadar bütün işletmeleri satmak yoluyla tekeller, dünya çapında endüstriyel üretim zincirleri kurmuştur. Üçüncü Dünyadan, hizmet sektöründe özellikle de tarım sektöründe çalıştırmak için işgücü ithal ederler.

Gelişmiş kapitalist toplumların örgütlü işçileri bu toplumların gelişimindeki büyük etkilerini savaşarak kazandılar.

İki yönlü bir hareketin varlığı sözkonusuydu: Bir yanda daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları, işyerlerinin güvence altına alınması, sosyal sigorta istemleriyle örgütlü işçiler. (Politikaları «sosyal demokrat», «işçi sınıfı yanlısı» ya da «popülist» olarak bilinir). Diğer yanda sermayenin ve onun kurnaz teorisyenleri Keynes'in öncülüğünde, işçi sınıfı hareketinde sermayeyi tehdit etmeyen, tersine onu uyarıcı bir faktör olduğunu keşfedenlerin hareketi. Devlet müdahaleciliği doğrultusunda izlenecek bir politika ile genel talep yükseltilebilirdi. Bu, aynı zamanda sosyal demok-

rat, işçi sınıfı yanlısı (labourist) ve popülist işçilerin en önemli istemlerini karşılayacaktı.

Sermayenin yanıtı gerçek bir «tarihsel uzlaşma» yarattı. Bu «uzlaşma»ya iki ayrı şey olanak sağladı: Teknolojik gelişme ve yeni sömürgecilik. Teknolojik gelişme yaşamın niteliğini iyileştirdi ve ücret giderlerini kıstı. Ama teknolojik yayılmanın özellikle maliye, siyasa ve ordu açısından, sermayenin bir üst aşamadaki gelişimi için stratejik önemi vardı. Yeni sömürgecilik kendi açısından sömürge sistemini yeni bir uzlaşma ve baskı kombinezonuyla Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki kurtuluş hareketlerine karşı sağlamlaştırmaya girişti. Yeni sömürgeciliğin kuruluşunun toplumsal tabanı, yalnız burjuvazi ve yerel orta sınıflarla sınırlı değildi; işçi sınıfının önemli kesimlerini de kapsamaktaydı.

Bağımlı yerel sistemler kurmak için, siyasal denetlemenin makro ekonomisi diyebileceğimiz şey, bir makro politikayla bütünleştirildi. Örneğin, böyle bağımlı bir sistem, bölgedeki ülkeleri dolaylı yoldan egemenlik altına almak için yetiştirilmiş devlet başkanları, eğitimcileri, radyo ve gazete muhabirleri ve orduları ile «enteramerikan» sistemdir. Uluslarüstü ekonomi, yerel ekonomileri kendi egemenlik alanına çekmeyi denedikçe, uluslarüstü devlet de ulusal devletlere (liberal, sosyal demokrat ve popülist) hükmetmeye girişti.

Kendi iç (ulusal, bölgesel) çelişkilerine karşın, başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkeler uluslarüstü kapitalizme karşı en güçlü muhalefeti oluşturuyor. Ama bu olgu, ne işçi sınıfı partileri, ne sosyal demokratlar, ne de ulusal kurtuluş hareketleri tarafından tanınıyor. «Reel sosyalizmi» az ya da çok eleştiren veya sempati duyan sosyal demokrat ve popülist işçi hareketleri, şu ana kadar sosyalizme tarihsel geçişte ne tür bir tavır alacaklarını gösterecek bir politika geliştirmediler. Birçokları komünist ya da sos-

yalist diye adlandırılmak istese de, bugüne kadar neokapitalist bir ülkenin sosyalizm yolunda, silahlı veya parlamenter tarihsel bir deneyimi yoktur. (Kuşkusuz sosyalizmden üretim araçlarının büyük çoğunluğunun toplumsallaştırılması, kâr ögesinin ekonominin itici gücü olmadığı bir sistem anlaşılıyorsa.)

Bugüne kadar sosyalizmin, öncelikle yeni sömürgeciliğin, neokapitalizm gibi yalnızca zayıf bir egemenlik kurabildiği Üçüncü Dünya ülkelerinde yayıldığına tanık olundu. Ama yeni sömürgeciliğin yörüngesine giren Arjantin, Brezilya, Meksika gibi ülkelerde bile, toplumsal değişikliklerin akışı konusunda deneyimler ya da berraklık yok. Bu ülkelerin demokrat, sosyalist işçi örgütleri Avrupa'daki benzerlerinden daha radikal bir görünüme sahipse de eylemlerinin bir çoğu varolan sistemin yeniden üretilmesiyle sınırlıdır. Günümüzdeki bunalım, nedenleri ve olası alternatifleri üzerine bildiğimiz üç kuram var: Monetarist, yapısalcı ve iktisadi çözümlemeden çıkan bir üçüncüsü; bu kuram, sistemi ve uygarlığı çağa uygun değiştirme olasılığını kabul eder. Birincisi IMF ve kapitalist dünyanın yüksek düzeyde sanayileşmiş ülkelerinde hakim olan neo-muhafazakâr ve neo-liberal düşünce tarafından desteklenir. Bu açıklama, onun bir kuram olmaktan çok bir ideoloji olduğunu gösterir. Dünya Bankası ve uluslarüstü sermayeden destek görür ve borçlu ülkeleri, uluslarüstü çıkarlar için işlevsel önemi büyük yükümlülüklerin altına sokar ve aynı zamanda, bu önlemlerin sözkonusu borçlu ülkelerin çıkarlarına da uygun olduğunu iddia eder.

Monetarizm, karşı bir olgu olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, ekonomide devlet müdahalesine karşı «organized business» (Örgütlenmiş iş, T.ç.) parolasıyla başlatılan kampanyadan kazanç sağlıyor, tutuculuk ve anglosakson liberalizmi tarafından desteklenıyor. Bu kampanya Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'daki demokrat ve sosyal demokrat düşünce mer-

kezlerini de etkiledi. Avrupa komünizmi ve sosyalizminin devlet müdahaleciliğinin her biçimine, sosyalist ülkelere karşı yürütülen anti-komünist kampanyaya karşı kalktığı büyük atağa ek olarak sosyal demokratlar, popülistler ve komünistler arasında hâlâ çelişkiler vardı. Saydıklarımızın tümü ultra-liberal ekonomiyi ve Dünya Bankası, IMF ve GATT'ın politikalarını daha da güçlendirdi.

Monetarizmin önerdiği tüm önlemler, uluslarüstü sermayenin araçlarına üç yönlü hizmet eder: Sömürü paylarına işlevsel yeni bir yapı kazandırma ve yeniden paylaşım; üretim ve pazarlamada rekabetin yok edilmesi ya da denetim altına alınması; uluslarüstü sermayenin ve onun iktidar ve karar alma odaklarına bağımlı girişimlerin merkezileşmesi.

Borçlu ülkeler, iddialarına göre IMF'nin koşullarını, yönetimlerini ve halklarını daha büyük felâketlerden korumak için kabul ederler. Böylelikle halkları, kendi yönetimlerinin karşıtı haline getiren bir kısır döngü içine hapsolurlar ve bundan en büyük çıkarı uluslarüstü sermaye sağlar. Hükümetler ideolojik kılıflarını «ulusal güvenlik» düşüncesiyle oluşturmuşlardır ve onlara göre «karşı devrim», iyi ile kötü arasında uzun süreli bir «iç savaş» sürekli gündemdedir. Uluslarüstü ordular bu bağlamda iyileri temsil edip «küçük insanları» tutuklarken, halkların temsilcileri «gözbağcı», demogog» ya da komünistlerin, popülist ve sosyal demokrat politikacıların öncülüğünde uluslarüstü devletin varlık nedenini tartışma odağı yapan, Batı düşmanı din düşmanı, totaliter bir tehlikenin «ajanları»dır.

Teknokrasi, ekonomik ve mali karşı atağı, alternatifsiz bir doğru olarak görür, uluslarüstü güçlerin koruduğu ve ancak onlarla varolabilecek bir ideal olarak gördüğü demokrasiye çok büyük bir önem verir. Aynı şekilde uluslarüstü güçleri, insan hakları, özgürlük ve verimlilikle özdeşleştirir, ekonominin uluslarüstüleş-

mesine karşı çıkan herkesi, bu değerlerin düşmanı olmakla suçlar. Böylece monetarizmin, oldukça zengin bir ideolojik gövdenin yalnızca bir organı olduğu anlaşılmaktadır. Monetarizm, klasik liberalizmin kuramlarından, Locke'nin hoşgörü kuramından, Machiavelli'nin ve Hobbes'un kuramlarından oluşmaktadır. Toplumsal edegenlikleri, korsanlıktan bildiğimiz gibi «kızılderili»lerin kökünü kurutma karışımı bir politikayla ateşe verir. Roosvelt'in zengin mirasını «gırtlık sıkma diplomasisi»ni, «doları», «iyi komşuluk» ilkesini ve Kennedy'den Reagan'a en yeni yöntemleri kullanır. Yeni bir yapı kazandırdığı neokapitalizmi ve yeni sömürgeciliği kullanarak bir hayatta kalma politikası oluşturmaya çalışmaktadır. Eğer bu politika zafer kazanırsa bizi Bantu-Cumhuriyetleri ile Güney Afrika örneğine, silahlı başkenti ve model köyleriyle Guatemala görünümüne, Kuzey Amerika devletinin yerlilere tahsis ettiği yerleşim merkezlerine benzer bir dünyaya götürür.

Bu uluslarüstü, liberal-neomuhafazakâr ve monetarist kompleks zafer kazanırsa, geleceğe giden çeşitli yollar barbarlık yolu olur. Önderleri ve ideologları sonu ya da intiharı istedikleri, veya naziler gibi suç işledikleri anlamında kötü oldukları için değil, bunalım büyük öneme sahip tarihsel bir fenomeni, «pazarı» ele geçirdiği için.

Sosyal demokrat ve işçi sınıfı perspektifli yanıtların bunalımı açıklamakta yetersiz kaldığını belirtmiştik. Orta düzeyde sanayileşmiş ülkeler Arjantin, Brezilya, Meksika v.s.) sorununa gelince, sosyal demokrat ve popülistlerin yer yer kazandığı zaferler devrimci hareket üzerinde frenleyici bir etki yaptı. Ne reformist, ne de devrimci siyasaların bu ülkelerde alternatif olarak varolamayacakları açıkça gözlemleniyor. İşçi örgütlerinin eylemleri herşeyden önce burjuvazi ile aralarındaki otuzlu yıllardan kalma tarihsel uzlaşmayı korumaya ya da sağ diktatörlüklerin yık-

tıkları ülkelerde bu uzlaşmayı yeniden kurmaya yöneliktir.

Aynı zamanda sosyalist ülkeler de, bunalımın olası tüm biçimlerini yaşamakta, bununla birlikte bu ülkelerin önemleri, günümüz dünyasında geçmiştekinden daha ağır çekmektedir. Sosyalist ülkelerin bunalımı, kapitalist pazarla daha fazla bağları bulunan ülkelerde bile, kapitalist ülkelerin bunalımından daha hafiftir. Üstelik bu ülkeler, özerk bağımsızlık hareketlerine, diğer halkları harekete geçirecek, demokrasi ve sosyal adalete destek verebilecek biricik tarihsel merkezdir. Bugün sosyalist ülkeler üç bunalımla karşı karşıyadır: Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki kopukluk, komünist partilerin önderliğindeki geleneksel proletarya enternasyonalizminden ayrılma ve sosyalist ülkelerin kendi iç çelişkilerini ve diyalektiklerini çözümlemedeki beceriksizlikleri.

Yeni sömürgeciliğin bunalımı, sömürgeciliğe karşı savaşımın üçüncü aşamasını ifade etmekte ve birikimin yeni bir tarihsel aşamasına tekabül etmektedir. Birinci aşamayı 19. yüzyılda siyasal bağımsızlık için savaşan (İspanya ve Portekiz'e karşı) devrimci hareketler oluşturur. İkinci aşama, siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla tamamlamak isteyen ve toplumsal bir devrim mücadelesi veren hareketlerle başlar. Orta sınıflar yani küçük ve orta burjuva ittifakı öncülük eder bu hareketlere. Bu ikinci aşama Latin Amerika'da Meksika (1910-17) devriminden Guatemala (1945-55) devrimine kadar uzanır. Bir kaç örnek vermek gerekirse, Güney Amerika'daki popülist hareketler, Afrika, Yakın Doğu, Asya ve Endonezya'daki, Hindistan'dan Mısır ve Ghana'ya kadar uzanan bağımsızlık hareketleri dalgası bu aşama içinde yer alır. Üçüncü aşama, eğilim olarak Çin ve Vietnam'daki komünistlerin öncülük ettiği devrimci kurtuluş hareketlerine benzer. Ama ideolojileri tam tamına komünist ya da Marksist-Leninist olmadığı için ve Marksistlerin

ya da komünistlerin sözkonusu tüm hareketlerin oldukça geniş öncülüğünün yalnızca bir kesitini oluşturması nedeniyle Çin ve Vietnam'daki devrimci kurtuluş hareketlerinden farklıdırlar. Değişik ideolojilerin temsilcileriyle bir koalisyon oluşturmuşlardır. Fakat bu koalisyonun tüm üyeleri, ülke içinde küçük mülk sahiplerine, ve onların mülklerine saygı gösterecek, uluslararası düzeyde demokratik, ulusal, popülist ve sosyalist ülkelere yanaşacak, politik egemenlik arayışında emekçi halkla birleşecek bir ittifaktan yanadırlar. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti için mücadele verirler.

Üçüncü aşamanın kurtuluş hareketlerine, Latin Amerika'da Küba'nın, ve Nikaragua'nın, Afrika'da Angola, Mozambik ve Etyopya'nın kurtuluşu denk düşer. Bunlar uluslarüstü ve emperyalist kapitalizm ile sosyalist ve anti-sömürgeci kurtuluş güçleri arasındaki güç ilişkilerini değiştiren hareketlerdir. Bu hareketler özellikle yeni sömürgeci dünyanın, yeni sömürgecilikle neokapitalizmin bir bütünlük oluşturmadığı kesiminde ortaya çıkmışlardır. Bu ülkelerde, bağımlılık ve geç kalmış bir kapitalist gelişme koşulları altında, sosyal bir devlet kurmayı başaramamış sosyal demokrat, işçi sınıfı yanlısı ve popülist hareketler boy vermiştir. Baskı, bu tür ülkelerde belirli yer ve zamanla sınırlı olmayıp metropol ülkelerindeki baskıdan çok daha kapsamlıdır.

Yeni sömürgecilik bir kriz içindedir denebilir. Ama neokapitalizm, zincirin en zayıf halkasını oluşturan ülkelerde bile böylesi bir bunalıma girmedi. Sanayileşmiş ülkelerde sosyal demokrat yönetimlerin yerini muhafazakârlar, yarı sanayileşmiş ülkelerde ise askeri rejimler aldı. Ancak daha da önemli olanı, sosyal demokrat ya da işçi sınıfı partileri tekrar iktidara gelseler bile, ne üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını sağlayacak ekonomik tedbirler almaları, ne ulusal kurtuluş hareketlerini destekleyecek, ne de sosyalist

ülkelere daha çok yakınlaşacak ve muhafazakârlara ve liberallere alternatif politika üretmeleri beklenebilir. Kültür ve eğitim alanında da yeni boyutlar açacak bir siyasa gözlemlenmiyor. Örgütlü işçilerin yönetim sürecine daha fazla katılma ve eşit haklar temelinde yükselen daha üst bir düzeyde örgütlenmeleri konusunda da bir görüş yok ve son olarak güç ilişkilerini ve hegemonyayı değiştirmeye yeltenen yığın hareketleri de bulunmamaktadır.

Sosyal demokrat ve işçi sınıfı partilerinin büyük çoğunluğu, uluslarötesi burjuvazinin nötrleştirmediği, kabul edemeyeceği ya da sisteme uyduramayacağı her hangi bir politik tasarı üretmekten acizdir. Bu koşullar altında, bir radikalleştirme sürecinin bu ülkelerde ne tür bir sonuç vereceğini kestirmek oldukça güç. Avrupa solunun gırtlağına kadar battığı entellektüel ahlâksızlık ve sorumsuzluk bu sorunun tahlilini engelliyor. Yalnız bir kaç istisna var: Örneğin İngiliz ve İsveç solu. Böylelikle şu ana kadar başarısız iki yol sınandı; artık reform yapmayan «reformist» yol ve terörizme indirgenen devrimci yol.

Naziler tarafından işgal edilen sanayileşmiş ülke bölgelerinin büyük çoğunluğu savaştan sonra çeşitli nedenler yüzünden yeniden büyük burjuvazinin egemenlik alanına girdi. Aynı olgu, diktatörlüklerin çökertildiği —Yunanistan'dan Portekiz'e— diğer Avrupa ülkelerinde de yaşandı. Hepsinden ağırı, yıllarca askeri diktatörlükler altında acı çeken Arjantin ya da Uruguay'da yığınların zorlamasıyla gerçekleşen demokratikleşme süreci, beraberinde yapısal değişiklik getirmedi: Demokratik sivil milisler kurulmadı, darbeci askerler silahsızlandırılmadı. Bunlardan bazıları, Buenos Aires ve Montevideo sokaklarında, katliam ve 'kayıp' uzmanlarıyla işkencecilere özgü hasta ruhlarıyla yalnızca dolaşmıyor, aynı zamanda siyasal felsefeleri «moral» ve «ulusal güvenlik» gereği «demokrasinin yeniden kuruluşu» sürecinde, kötünün güçlerine yani hal-

ka ve demokratlara karşı verilen savaşta salt taktik bir geri çekilme görüyorlar.

Kuşkusuz bu dramatik durum, kurtuluş hareketlerinin sivil niteliğinin ağır bastığı tüm Latin Amerika ve Üçüncü Dünya'ya yayılan yeni ögelere sahiptir. Yeni; ücret, iş, yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve insan hakları uğruna verilen mücadelelerde, politik ve ekonomik egemenlik alanları için savaşımda vardır. Eski demokratik hareketlerden farklı olarak, oluşan demokrasi sürecinde politik mücadele iktidar mücadelesiyle iç içe giriyor; belirli istemler doğrultusunda verilen mücadeleler ürünlerin ve hizmet üretimlerinin meta niteliğine karşı verilen mücadele ile ve toplumsal mülkiyetin, özel ve uluslarüstü mülkiyete karşı genişletilmesi yolunda verilen mücadele ile bütünleşiyor.

Ulusları teknokratik barbarlığın egemen olduğu bir dünyaya ya da canlı ve yaratıcı bir hümanizmi (insancılığı) temsil eden sosyalizm ve demokrasiye götürecek yolları, sosyalist ülkelerin gelişmesi, neokapitalist ülkelerdeki ve özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki halk güçleri ve en önemlisi politik mücadeleyi iktidar, demokrasi, egemenlik ve sosyalizm uğruna mücadeleyle yaratıcı biçimde birleştirecek yeni kurtuluş hareketleri çizecektir. Büyük bir olasılıkla uluslarüstüleşme süreci, bu uzun bunalım sürdükçe dünyanın bazı bölgelerinde devam edecek ve Üçüncü Dünya'nın diğer yerlerinde, özellikle yeni sömürgeci bunalımın neokapitalizmin güçsüzlüğüyle çökeceği yerlerde, sosyalizmi hedefleyen kurtuluş hareketleri daha da gelişecektir. Bu ülkelerin önünde iki alternatif var: Tarihsel uzlaşmanın bittiğini —neye malolursa olsun— ilan etmek isteyen uluslarüstü burjuvazi karşısında sürekli geri çekilmek ya da yaşam alanlarını sürekli daraltmak arzusundaki bu politikaya set çekmek: Buraya kadar, daha ötesi yok demek.

Tarihsel uzlaşmayı yıkma girişimi ve Güney Af-

rika için alternatif bir tasarı üretmenin gerekliliği karşısında, sosyalizme giden yol bugün, yeni ulusal kurtuluş hareketlerine verilecek desteğe bağımlıdır. Yarın, sosyal demokrat ve popülistlerin radikalleşmelerine, bağımlı ülkelerde ulusal bilincin gelişmesine, ya da kıyım ve kitle katliamları karşısında susmalarına ve sisteme uyum sağlamalarına bağımlı olacak. Sosyalizme ya da barbarlığa götürecek tarih, uzlaşma bunalımlarının tarihi, işçilerin ve tüm ulusların bir bütün olarak vereceği sistemle uyuşmacı ya da artık yeter diyen yanıtın tarihi olacaktır.

KAPİTALİST GELİŞİMİN BUNALIMI VE LATİN AMERİKA SOSYALİZMİ ÜSTÜNE GÖRÜŞLER

Pedro Vuskoviç

Seksenlerin birinci yarısı sona doğru yaklaşırken Latin Amerika'nın büyük bölümü büyük ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalımlar içinde.

Bazı ülkelerde başarılı halk mücadeleleri emperyalist saldırganlığın sürekli tehdidi altında; bazılarında belirsiz mücadelenin son aşaması uzayıp giden askeri çatışmalara dönüşmüş. Bazı ülkelerde askeri diktatörlüklerin saldırgan rejimlerinin yenilmesi demokratik beklentilere yol açmış fakat gelecek hâlâ riskler ve belirsizliklerle dolu; ötekilerde halkın mücadelesi gerici ve baskıcı rejimlerle çatışmayı sürdürüyor. Özetlenirse Latin Amerika'nın portresi son yarım yüzyıldır sürekli karışıklıklara sahne olan, ulusların çoğunun en kötü ekonomik bunalımları yaşadığı bir bölge olarak görünüyor.

Latin Amerika'nın tarihsel evriminde uzun süren bir dönemin sonuna gelindiğinin kanıtları her yerde var. Büyük dönüşümler yakın görünüyor fakat asıl konu, ne yönde olacakları. Kapitalist ekonominin devamı ve iyileşmesi yolunu hangi ölçüde izleyecekler? Yoksa yeni sosyalist bir topluma giden yolu açacaklar mı?

Geleceğe yeni yollar önermek her iki seçeneği benimseyenler için de zor. Tutucu güçler geçmiş yıllarda

uyguladıkları ve destekledikleri siyasetlerin başarısızlığını saklayamıyorlar, özellikle Latin Amerika'nın güneyinde durum böyle. Bu politikalar genellikle 'neo-liberalizm'le bağıntılı, Uluslararası Para Fonunun büyük desteğiyle çok fazla etkiye sahip olmuş. Aynı bildik 'kalkınmacı' kavram ve pratikler de bunun yerini alan iyileştirme olarak görülemez çünkü 'istikrar' politikalarının geriletici ekonomik ve siyasal sonuçlarının sorumluluğunu bu reformist uygulamalar taşıyor. Öte yandan, Küba dışında, solcu öneriler de gözle görünen yenilgilere ve başarısızlıklara uğradılar, genelde ve soyut bir kavram olarak sosyalizm, halkın geniş hoşnutluluğunu yitirdi. Bu başarısızlık 'mevcut sosyalizm'in somut sorunlarının propaganda amacıyla kötüye kullanılması nedeniyle daha da büyütüldü.

Havanın şaşkınlık ve belirsizlik taşıması ve yürütülen toplumsal mücadelelerin, geçmişin yıkımlarını altedecek güçleri yetiştirecek, gelecek için önerileri gerçekleştirecek gücü taşımaması şaşırtıcı değil. Dolayısıyla bunalım aynı zamanda ideolojik, tasarım, önderlik ve egemenlik, toplumsal güçleri kendi çıkarlarına yönlendirecek ve o yönde harekete geçirecek yeteneği gösterme bunalımı.

Azgelişmişlik ve bağımlılık çerçevesi içindeki ve Latin Amerika'daki gibi kapitalist evrim gösteren bölgelerdeki toplumsal yapı kendine özgü ve çok şaşırtıcı özellikler taşır. Latin Amerika'daki büyük bir hızla yaşanan kapitalin merkezileşmesi süreci 'ilkel' biçimde devlet kapitalizmi için koşullar yaratıyor. Kapitalist 'modernleşme'nin özgül biçimleri ve ulusal ekonomilerin dünya kapitalist sistemiyle bütünlenişi büyük uluslararası şirketlerin egemenliğinde gerçekleşiyor; toplumsal ve üretici sistemlerde 'yapısal çok çeşitlilik'ler yaratarak tabaka ve kesimler arasında büyük farklılıklar oluşturuyorlar. 'Orta sınıf' büyük boyutlara ulaşıyor, gelir dağılımındaki payları genellikle büyük ve fakirlerin aleyhine siyasal ağırlıkları açısından belirleyicilik taşıyorlar.

Öte yandan, çok büyümüş hizmet kesimi, büyük sayıda kendi işinde çalışanlar, işsizlik ve gizli işsizlikle, sürekli büyüyen kentlerdeki işçi sayısı, çalışan kesim içinde görece küçük bir kesimi oluşturuyor. Bugün için, bunalım, aynı zamanda, değişik toplumsal tabakaların görece konumlarını ve onların geleceğe ilişkin toplumsal tasarılarını etkiliyor.

Bu türlü genel değerlendirmeler son bir kaç on yıldır Latin Amerika deneyiminde dile gelen 'kalkınma yolları'na ilişkin soruları tekrar gündeme getiriyor. Bunlar gelecekteki kalkınmaya ilişkin 'almaşık stratejiler' ve 'olasılıklar'la ilgili bir çok değerlendirmenin ve araştırmasının yapıldığı geniş bir alan yarattılar. Her zaman açıkça ifade edilmemişse de, temel sorun, Latin Amerika toplumlarının sosyalist yapılanması için geniş dönüşümleri gerçekleştirecek gerçek olasılıkların gelecekteki stratejilerinin ne olabileceğidir.

Latin Amerika Ekonomilerinin Bugünkü Bunalımı

Geçen yarım yüzyılda, kim olursa olsun, 1982 ve 1983 ekonominin en kötü yıllarını belirler. Bölgedeki ülkelerin çoğunda, ulusal üretimde üretici kesimlerin gerçek payı düşmüştür. Bunun anlamı on veya yirmi yıl eskinin rakamlarına dönüştür; istihdamda durum bozulmuş, keskin mali sorunlar ve enflasyonist baskıyla 'istikrar' politikaları zorlanmıştır. Bunlar daralmayı daha da kötü etkilemişlerdir. Sonuç olarak gerçek ücretler düşmüş ve halkın geniş kesimleri tüketim düzeylerindeki düşüşten zarar görmüşlerdir. Dış ekonomik ilişkiler ticaret dengesindeki geleneksel sorunları artırmıştır. Sarmal biçimde artan dış borç ithalatı düşürmüş ve durgunluğu derinleştirmiştir.

Değişik ekonomik ve siyasal tutumlara ve uygulamalara karşın, bölgenin değişik ülkelerinde bunalımın benzer etkiler yarattığı görülmüştür.

Dış etkenlerin bunalımı körüklediğine kuşku yok, sonuçları çok açık görülebilir, özellikle Latin Amerika'da değişim oranlarının korkunç düşüşü, borç sorununu şiddetlendiren yüksek faiz oranları ve yabancı sermaye akışındaki net düşüş bunun açık göstergeleridir. Fakat dış etkenler iç güçlerin etkisini ve kuvvetini çok fazla da etkilese, temelde onları belirleyici değildir.

Sanayinin gelişiminin özgül biçimleri, tarım kesiminin nüfus artışına yetme gücünü taşımaması, üretici kesimin emek gücündeki artışı karşılayacak yeteneği hiçbir zaman göstermemiş olması, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin sürekli artışı, enflasyonun sürekli ve artan baskısı, birkaç yıl süren kalkınmanın şimdi tükenmiş olduğunu çok açık kanıtlamaktadır.

Ekonomik yapıları ve toplumsal amaçları, siyasal hedefleri farklı olan toplumlarda bunalımın aynı etkileri yaratmış olmasının temel ve ortak nedeni herhalde budur. Almaşık stratejik görüş açılarının olmayışı benzer ekonomik politikaların uygulanmasına neden olmakta, sonuçta aynı başarısızlığa uğrayan yüzeysel farklılıklara varılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Latin Amerika'nın kalkınmasında bugünkü bunalımın bir döneme son vermiş olduğunu gösteren temelli nedenler var. Gereksinim duyulan köktenci tanımlama hem ekonomideki dış ilişkilerin, hem de içerdeki kalkınma tasarılarının tamamını içermektedir.

'Kalkınmacılığın' Yıkımı ve 'Neo-Liberalizmin' Başarısızlığı

Latin Amerika toplumlarında egemen tabakalar için geçerli olan kalkınma siyasetlerinin sınırları sonuçlarından açıkça görülebilir, bugün gözlemlenebilir. Tartışılan siyasetler öncelikle 'kalkınmacı' tahminlerin oluşturduğu önerilerdir, ikincisi, 'neo-liberal' düşünce-

den kaynaklanan 'istikrar' politikalarını içerirler.

Latin Amerika'da son birkaç yılı aşkın süredir izlenen kalkınma stratejileri temelde reformist ekonomi ve siyasal bir çerçeve içindedirler. Bu tür siyasetlerin himayesi altında Latin Amerika ekonomileri dikkate değer nicelik patlaması, ekonomik yapılarında önemli değişiklikler, şehirleşmede büyük bir hız ve 'çağdaşlaşma'nın birçok simgesinin uyarlamasına kavuşmuşlardır. Fakat, aynı zamanda, büyüyen toplumsal dengesizlikler, aynı büyüme sürecinden kaynaklanan ekonomik ve toplumsal sorunların çözülmesinin çok önemli olduğunu gösteren işaretler belirmiştir. Dengesizliklerin kanıtları şunlardır: Ekonomik büyümenin dinamiğini besleyecek kapasitenin yitirilmesi; emek gücünde yüksek oranlara varan işsizlik ve gizli işsizlik; ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin had safhada ortaya çıkması; sürekli ve çok yönlü olarak ekonomik merkezileşme ve sürekli dış dengesizliğin inatçı varlığı. Kalkınmacı siyasetler bu sorunları çözme yollarını aramışlardır. Temel ilkeleri, büyüme hızının yükseltilmesidir. Öteki yapısal sorunların çözülmesi bunlar çözülmeden olanaksız görülmüştür ve istihdamda büyümenin emek gücündeki artışı karşılaması hedeflenmiştir. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin büyümenin sonucu olarak kendiliğinden giderilmediği açıkça görüldüğünde, kamu kesiminin toplumsal harcamalarını artırarak ve gelir dağılımında daha ilerici politikalar benimseyerek 'refah' devletinin önlemlerini uygulaması önerilmiştir. Üreticilerin belli bir kesimine yönelen tercihler, ödemeler, subvansiyonlar ve öteki destekleme araçları, Latin Amerika'da, sanayileşmenin en eski dönemlerinden beri merkezileşme eğilimini güçlendiren bir eğilim olmuştur. Aynı zamanda, ithalatı durdurmak, ihracatı özendirmek için, içteki büyümeyi dış ticaret dengesiyle rekabet edebilir düzeye yükseltmek amacıyla, korumacı politikalar geliştirilmiştir.

Bu şemaların sınırlı etkisi yetmişlerin ilk yarısın-

da, hatta bazı ülkelerde daha da önce anlaşıldı. Modelin gelişimi genelde mali dengesizlik, özellikle dış ticaretteki açıkla enflasyonist baskı üstünde durmaktadır. Fakat genellikle toplumsal eşitsizliklerin arttığına ve refah uygulamalarının etkinliğini yitirdiğine dikkat edilmemektedir, merkezileşme süreci yoğunlaşmıştır ve dış dengesizliği yaratan yapısal kaynaklar biçim olarak değişse de belirleyici eğilimleri açısından bir farklılık olmamaktadır.

Kalkınmacılığın iki yönden başarısızlığı, yapısal düzeyde ve mali dengesizlik açısından çıkmaza girişi, eğer 'istikrar' önerileri olarak sunulan önlemlerin temelindeki eşitsizliğini anlamaya çalışırsak önemlidir. Uygulayıcıları bunları kalkınmacılığın kötülüklerine ve aşırılıklarına karşı yanıt olarak sunmuşlardır ve dolayısıyla ekonomik düzenin işleyişine 'sağlıklı' bir temel kazandırmak için gerekliliklerini söylerler. Bu onların uygulandıkları ulusal sistemlerden bağımsız olarak içeriklerinde nasıl tekdüze olduklarını gösterir: Gerçek ücretlerdeki düşüşe karşı temel iddia birikim kapasitesini yeniden canlandırmaktır; devletin işlevlerinde sınırlamalar getirilir, kamu harcamaları kısılır, kamu kesiminin sahip olduğu işletmeler 'özelleştirilir'; yabancı ticarete ve mali kaynaklara fark gözetmeksizin kapılar açılır, bütün korumacı önlemler ve sınırlayıcı engeller kaldırılır. Bu ıslah edici önlemler nerede alınırsa, hedef mali uygulamaların sınırı içinde gözetilir ve yapısal sorunların çözümü ekonomik sistemin 'kendiliğinden' işleyişine bırakılır. İstikrar politikalarının yapısal sorunlara karşı 'nötr' bir işleyişi olmadığı kanıtlanmıştır. Tersine, bu sorunlar daha da keskinleşirler. Mali açıklara çözüm aranan durgunluk çerçevesinde, yapısal sorunlar hep daha keskin duruma gelir.

Bunun kesin kanıtlarını düşen üretim düzeyinde bulabiliriz; toplumsal eşitsizlikleri keskinleştiren tüm süreç içinde (gerçek ücretlerin düşmesi, kitle tüketi-

minde mal ve hizmetler için subvansiyonların kaldırılması, kamu hizmetlerinin ve toplumsal güvenlik sistemlerinin kaldırılması) üretici girişimler sayısal olarak azalır, işsizlik ve istihdamda ciddi sorunlar doğar, ekonomik kaynaklar hızla egemen gruplar elinde toplanır, ekonomik uluslararasılaşma sürecine açılmanın sonucu dış denge daha da kötü duruma gelir.

'Kalkınmacılık' ve istikrar politikaları bu nedenle mevcut bunalım için birbirine karşı almaşıklar değillerdir, birbirlerini bütünleyen uygulamalardır. Farklı aşama ve biçimleri olmasına karşın temelde aynı sonuçlar sözkonusudur. Latin Amerika'nın güney kesimindeki ülkeler bunun görgül örneklerini sunmaktadır. 'Kalkınmacılığın' genişletilmiş aşamalarını yaşamışlardır, bunu istikrar politikalarının tam uygulanması izlemiştir, üstelik 'toplumsal maliyet'in ödetilebilmesi için gerekli siyasal değişikliklere bağlı olarak aşırı otoriter hükümet biçimleriyle birlikte. Gene de kalkınmacılıktan istikrar politikalarına geçiş değişiklikler gösterebilir. Arjantin ve Uruguay'da geçiş doğrudan olurken, Şili'de çok daha etkili bir toplumsal dönüşüm projesi uygulanmıştır.

Yukardaki çözümlemenin siyasal belirleyiciliği çok önemlidir. Taleplerin ve acil gereksinimlerin ekonomiye baskı yaptığı sırada, bunalıma neden olan ekonomik politikaların uygulanışının zorlukları, bu politikaların etkililik sınırlarında değişime karşı koyan birçok keskinleşmeler yaratır. Dolayısıyla değişik koşullarda ileri sürülen siyasal öneriler tutarlı ekonomik öneriler oluşturulmasını engeller: Reformist siyasal çerçeve içinde bunalımı aşmak çabasında olan programcılar aşılamayan sınırlamalar içinde kalırlar, Meksika'nın şu andaki durumu bunun örneğidir, Venezuela, Kosta Rika ve Ekvador aynı durumdadır; askeri diktatörlükleri deviren ve 'demokratik inşa'yı görev edinen rejimler bu siyasal süreci kuvvetlendirecek uygulamalarında büyük engellerle karşılaşırlar. Arjantin ve

Bolivya'da mevcut durum budur, Şili gibi askeri diktatörlüklerin inatla sürdürüldüğü rejimlerde ise neden olunan ekonomik yıkıma karşı diktatörlüğün sınıf niteliği uygun önlemler alınmasına izin vermez.

Görülebilen Kalıtım ve Gelecekteki Zorluklar

Bütün bu nedenlerle Latin Amerika'da gelecek yıllarda kapitalizmin yaşamını sürdürmesi sorunu yeni bir acillik kazanmıştır. Latin Amerika Solunun bildirilerinde bu konu hep yer almaktadır ve ciddi çekişmelerin nedeni olmaktadır.

Altmışlarda Küba'da sosyalist dönüşüm gerçekleşti, Latin Amerika'da kapitalizmin tükendiği teşhisi duyulmaya başlandı. Bu türlü tanımlar siyasal çekişmeleri ve bunları izleyen siyasal bunalımları getirdi ve olayların gelişimiyle doğrulanmış oldu. Fakat, bunun kapitalizmin tükendiğini mi yoksa özel bir tür kapitalist birikimi mi yansıttığı sorusu yanıtsız kaldı. Daha sonra birikim biçiminde belirli değişiklikler ortaya çıktı. İç pazarın ihracatın artan eğilimi karşısında göreli ağırlığı zayıfladı, yapısal kutuplaşma sürecini tahrik etti, aşırı derecede merkezileşme ve yabancı sermayenin güçlenmesine neden oldu, ayrıca gelir dağılımında bozulmayı ve 'yedek sanayi ordusu'nda umulmadık bir büyümeyi getirdi. Bunlara bağlı olarak ulusal burjuvazinin (uluslararası sermayeyle bağıntılı) tekelci ihracatçı kesimi güçlenerek egemenlik kazandı, üretici kesimlerde çalışan işçi oranı düştü, işsizler, kendi işinde çalışanlar ve hizmet kesimindeki aşağı-proletarya kesimi büyüdü. Orta sınıf göreli ve mutlak anlamda sürekli fakirleşti. Siyasal düzeyde Latin Amerika'nın evrimi giderek demokratik bir süreç içindeki evriminden uzaklaşmaya başladı.

Bu tür politikaların ve eğilimlerin ortaya çıkışı bir kez daha kapitalist birikimin yeni bir biçimi veya uygulanışının mı sözkonusu olduğu, yoksa sistemin

devamlılığının mı tartışılır olduğu sorusunu gündeme getiriyor.

Bugünün bunalımının belirlenmemiş yanıtlar gerektiren, bilinmedik bir durum olduğuna kuşku yok. Daralan pazara karşılık halkın temel gereksinimlerinde (beslenme, sağlık, eğitim, konut) toplumsal talep olağanüstü boyutlara ulaşmaktadır. Karşılanmamış talepler ve daralmanın getirdiği 'normal' taleplerin karşılanmamış oluşu, bunalımdaki bir toplumun karşılayamayacağı bir dizi beklenti oluşturmaktadır. Ekonominin yeniden canlandırılması yalnız yetersiz büyüme oranlarının artırılmasını değil, fakat ciddi daralmanın da kaldırılmasını gerektirmektedir. (Örnek olarak Şili ve Arjantin'de GSMH ve toplam sanayi çıktısı geçen on yılda ulaşılan düzeyin altında kalmıştır) Aynısı istihdam için de söylenebilir, sorun yalnız çalışan nüfusun artış oranına uygun oranda yeni iş yaratılması değildir, mevcut işgücündeki işsizliğe ve gizli işsizliğe de çare bulmak gerekmektedir.

Dahası, artan dış borçların getireceği sorunlar gelecekte tüm ağırlığıyla hissedilecektir Hizmet ücretlerinin yeniden belirlenmesi gereksinimi, planlı ekonomi politika özerkliğine ciddi sınırlamalar getiren IMF politikalarının kabulünü zorlamaktadır; durum bu olmasa bile, ihracata ödenen faiz ve sigortalar, birçok durumda, bunalımın aşılması ve genişleme olanaklarının yaratılması için gösterilecek çabaları boğacak bir sınıra gelmiştir.

Kısaca, şimdi Latin Amerika'nın karşılaşmış olduğu sorunlar ekonomik evriminin ilk aşamalarında karşılaşılan durumdan çok daha zorlayıcıdır. Örnek olarak, ekonomik kalkınmanın temeli 'dışa-açık biçim'den 'ithal ikameci sanayileşme'ye kaymıştır. Bunun nedenlerinden biri eski egemen sınıf kesimlerinin yeni toplumsal tasarımın yürütülmesini yüklenememesidir. Bütün ilişkilerin gösterdiği, yeni kalkınma dinamiğinin, ancak daha büyük toplumsal dönüşümlere neden

olacak siyasal güçlerin çevresinde gündeme gelebileceğidir.

Latin Amerika İçin Sosyalist Yaklaşımlar

Latin Amerika'da sosyalist bakış açısının nesnel temeli mevcut bunalımın anlamında ve bunun türettiği gereksinimlerde bulunabilir. Elbette bu kısa dönemde olacak bir dönüşüm sorunu değil, uzun bir süreci gerektirir. Uzun dönemli yaklaşım, daha kısa süreli birbiri ardına gelen aşamalar olarak özetlenebilir: Üç yüzyılı aşkın sömürgecilik yavaş yavaş siyasal bağımsızlık mücadelelerinde yanıtını bulan ekonomik çelişkilerin doğmasına yol açmıştır; uluslararası işgücünün içinde yer almak ve ulusal ekonominin yeni sömürgecilik içinde belirli ihracat mallarında uzmanlaşmasının doğuşu ve çöküşü aşaması da yüzyıl almıştır; ithal ikameci sanayileşme ve bağımlılığın yeni biçimlerinin başlaması, gelişmesi ve çökmesi de yarım yüzyıl tutmuştur. Tam kapitalist gelişimin, bağımlılık ilişkilerinde ve burjuva demokrasisinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla birlikte sınanması bu son dönemde olmuştur. 1960'larda İlerleme İçin İşbirliği Latin Amerika sorunlarında kıta düzeyinde bir kavramlaştırma (o zamana kadar yönetici sınıfın karşı koyduğu işbirliği) yaratmış ve ABD emperyalizmiyle ulusal burjuvaziler arasında, ulusal burjuvazilerin kendi çıkarlarının işbirliğne zarar vermeyeceği bir çabayı maksimize ederek, işbirliğini tescil etmişitr. Birliğin büyük umutlar yaratmış olması başarısızlığın böyle büyük anlamlarla yüklenmesine neden olmuştur.

Son aşama içinde, görece geniş sınıf bağlantılarının gerektirdiği 'işbirlikçi' devlet egemenlik kazanmaya başlamıştır. Aynı verilerle, meşruluk ideolojisinin ve 'katılımcı' stratejilerin gelişimi giderek ekonomik ve toplumsal yapıda halkçı dönüşümlerin beklendiği bir süreç yaratmıştır. Ücretli orta sınıfın siya-

sal ağırlığının artması, sanayileşme süreci, daha müdahaleci ve korumacı olan devlet aygıtının genişlemesi, bütün bu gelişimler ulusal gelir dağılımının ve öteki toplumsal çıkarların yeniden gözden geçirilmesini gündeme getirmiştir. Bugünkü bunalım, bu tasarımın, bütünleşme hayalleriyle birlikte yok oluşunu ve onların yerine katı gerçeği koymasıyla da ifade edilebilir.

Ekonomik düzeyde sistemi koruma çabaları, son zamanlarda 'neo-liberal' kavramlarla yürütülmüş ve geçersizliklerini kısa zamanda göstermişlerdir. Ulusal ekonomilerin uluslararası kapitalist güçlere ayrım gösterilmeden açılması yalnız iç dengeleri düzeltmekte başarısız kalmamış, çeşitliliği geriletmiş ve ekonominin üretici kesimlerinde gerilemeye neden olmuştur. Toplumsal taleplerde yoğunlaşan sözde 'harcama'ların düzeltilmesi için alınan önlemler daraltıcı eğilimleri güçlendirmiş ve geniş halk tabakalarını daha da fakirleştirmiştir. Dahası, siyasal düzeyde ve temel insan haklarıyla toplumsal haklarda maliyetleri çok yüksek olmuştur. Belirli sınıf ve tabakaların nesnel konumları sürekli tehdit altındadır

Birkaç açıdan, umutların meşruluğu ve sistemin sınırlarını zorlayacak toplumsal ve ekonomik dönüşümlere gereksinim duyulduğu düşüncesini birleştiren nesnel koşullar oluşmaktadır. Fakat, sosyalist Küba'nın varlığına ve Nikaragua'nın yaklaşımlarına karşın, Latin Amerika'da sosyalist gelişimin halkların mücadelesi içinde yeraldığı öznel olarak olanaklı görülmemekte. Bunalımın göstergeleri arttıkça ve bağımlı kapitalizmin üretici güçleri geliştirmekte ve yetersizliği kanıtlandıkça, sosyalist sloganlar bastırılmakta ve nesnel olarak sosyalizm tarihte belirsiz bir geleceğe sürülmektedir.

Mevcut Engeller

Latin Amerika'da halkçı örgütler Latin Amerika'nın bugünkü gelişimi içinde öznel durumları ile nes-

nel gerçekliğin uzlaştırılması göreviyle karşı karşıyalar. Bu bakış açısıyla ulusal durumlarına göre yapısı ve ağırlığı değişen engellerin büyüklüğünü değerlendirebiliriz. Engellerin ilk aşaması devrimci dönüşüm süreci içinde egemen rol oynaması istenilen toplumsal güçlerin harekete geçirilmesine yönelik siyasal örgütlenmelerin yapısıdır. Bölgedeki birçok ülkede sol kanat partileri çok fazla atomize olmuşlardır, yalıtılmışlardır ve kitle ile bağları çok kötüdür; ulusal siyasette ağırlıkları çok azdır, potansiyel olarak temsil etmeleri gereken toplumsal güçleri harekete geçirecek ve halkın umutlarıyla özdeşleşecek uygun önerileri yoktur. Bu durumun birçok nedeni vardır: Sistematik biçimde baskı altında tutulmaları, katılmak zorunda kaldıkları sürekli ideolojik tartışmalar, reformist ve popülist eğilimlerin direnci ve kötü savunulan sosyal demokrat kavramların yaygınlığı; katıldıkları hareketlerin yenilgi ve başarılarının geleceğe yansıtılması ve tam olarak değerlendirilmesi çok zor olan karmaşayla selefleri-nin ve kendilerinin bakış açılarını ve olanaklarını anlatamamaları.

Kapitalizm ve bağımlılık çerçevesinde gelişim yarattığı toplumsal yapı çok ciddi sorunlar ve zorluklar doğurmuştur. Farklılaşmış toplumsal yapıların zorluğu üretici kesimin temel niteliklerinde, istihdamın yapısında, tekelleşme sürecinde, gelir dağılımının adaletsizliğinde, sermayenin çıkarlarındaki bağımlılığında, üretimdeki eşitsizlikte ve teknik işleyişin özümlenmesinde ifadesini bulur. Bütün bunların belirlediği değişik siyasal talepler ve ekonomik beklentiler çok farklı çıkar çelişkileri ve kısa dönemli-uzun dönemli olduğu belirlenemedikçe anlaşılamayacak değişken baskılar oluşturmaktadır. Siyasal temsili ve değişik toplumsal tabakalar arasında uyum sağlayıp egemenlik sorunlarına çözüm getirecek tarihsel uğrağın toplumsal ve siyasal tasarımını formüle etmek ve tanımlamak çok zorlaşmaktadır.

Latin Amerika toplumlarında maddi yaşam koşullarına ve kültürlerine bağlı olarak kırsal kesimle şehir arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Kırsal kesimde, pazar, büyük toprak sahiplerinin genişlemesi ile küçük köylülüğün kendi topraklarında verdikleri yaşam mücadelesinin çıkar çelişmesine sahne olmaktadır. Ayrıca, iş yasalarıyla korunmayan, çok düşük ücret alan, geniş bir topraksız köylü kesimi vardır. Kırsal kesimdeki girişimciler arasında, uluslararası şirketlerle işbirliği içinde bulunan tekelci egemenlerle, bunlarla rekabet gücü olmayan, gittikçe zayıflayan küçük işletme birimleri arasındaki fark hemen farkedilir. Küçük üreticilerin büyük kesimi ekonomik mevzilerini ancak çalıştırdıkları işçilerin ücretlerini düşürerek ve kendi yaşam standartlarından ve gelirlerinden feragat ederek korumaya çalışmaktadırlar.

Ücretli orta kesim içinde bazı tabakalar gelir dağılımından iyi pay alan yüksek ücretli konumlara kavuşmuşlarsa da, büyük kesim kutuplaşmış toplumda kendilerinin yükselme sınırlarının daraldığını görmektedir. Mevcut bunalımda daralmadan her iki kesim de zarar görmektedir. Öte yandan, işçi sınıfı çalışan kesim içinde görece küçük bir oranı oluşturmaktadır ve kendi içinde de oldukça farklılaşmıştır: Bazıları istikrarlı istihdam içinde, görece yüksek ücret alan, kent ekonomisinin çağdaş sektörlerinde çalışırken, ötekiler, genel istihdam istikrarsızlığı içinde iş pazarının yarattığı korkunç rekabete mazur kalarak küçük firmalarda çalışmaktadır. Bu yapı alt-proletarya içinde işsiz ve gizli işsizler yığını yaratmakta, aşırı sefalet koşullarında yaşayan kırdan kente göçle daha da şişmektedir.

Toplumsal tabakaların çoğu için mevcut bunalımın ancak büyük toplumsal ve ekonomik değişimlerle aşılabileceği ve çıkarlarının ve beklentilerinin tarihe bağlı bir gelecekte gerçekleşebilceği düşüncesi geliş-

miştir. Hatta geniş toplumsal temele sahip, reformizmin halen geçerli görülen ideolojik kalıtımından bağımsız ortak bir tasarımın oluşturulmasının geniş oranda özel bir çözüme bağlı olduğu yani Latin Amerika'nın sosyalist yaklaşımında ifadesini bulacağı anlaşılmaktadır.

Deneylerin gösterdiğine göre, Latin Amerika'nın sosyalist yaklaşımında anahtar, bileşen toplumun demokratlaşmasını içeren sosyalist dönüşüm kavramıdır. Halen mevcut gerçeklik demokratik değerlerle azgelişmişliğin ve bağımlı kapitalizmin çelişkili olduğunu göstermektedir, özellikle ekonominin yönetimi ve planlanmasında kitle katılımı ve yeni mülkiyet biçimleri açısından sorun budur. Başka bir açıdan, Latin Amerika birimi, üretici güçlerin hızlı gelişimine ve dünyada bütün olarak etkili bir güç olmak üzere bir alan yaratmada büyük bir katkıda bulunabilir. Latin Amerika ve Karaibler bölgesinin çoğunluğu mutlak rakamlar açısından küçük otuz ulusal birimden oluştuğu unutulmamalıdır, ancak bir grup olarak dünya nüfusunun ve üretiminin belli bir oranını temsil edebilirler. İki bin yılına doğru Latin Amerika nüfusu 550 milyona, ABD'nin yaklaşık iki katına ulaşacaktır, öte yandan, Latin Amerika'nın toplam kalkınma hızı oranı ancak Batı Almanya'nın 1980'deki durumuyla karşılaştırılabilecektir. Yani bölgenin ekonomik bütünleşmesinin sosyalist dönüşüm açısından canalıcı stratejik önemi vardır.

AVRUPA SOLU VE YENİ ENTERNASYONAL SORUNU

Pietro Ingrao

Ben tartışmayı sol açısından önemli saydığım siyasal bir sorun üzerinde odaklaştıracağım. Sorunun önemi, solun günümüzdeki bunalıma ve yeni-tutucu güçlerin, işçi ve demokrasi hareketinin başarılarına dünyanın çeşitli bölgelerinde son yıllarda indirdiği ağır darbeler karşısında solun aldığı tutumdan kaynaklanıyor. Ben konuya yeni bir enternasyonalizmin gerekliliği açısından yaklaşacağım.

Bu sorunun güncel oluşu bence şu nedenlere dayanıyor

a) Nükleer silâhlanmanın hızlanması, dolayısıyla uluslararası ilişkileri hızla askerî düzeye indirgeme eğilimi.

b) Uluslararası şirketlerin üretim alanında izledikleri dünya çapındaki yapı değiştirme politikası dolayısıyla ulusal devlete özgü bir çok kurumların düştüğü bunalım.

c) Uluslararası para akışındaki değişiklikleri ki bu akış, yatırım hacminin artışı yüzünden çok büyük bir önem taşıyor.

d) ABD-SSCB arasındaki kutupsal gerilim üzerine oturtulan uluslararası ilişkiler sisteminin bugün vardığı kritik durum. Üstelik bu gerilim, doğu ile batı,

kuzey ile güney arasındaki tüm ilişkiler ağını da birlikte peşinden sürüklüyor.

İşte bu kilit sorunlar yeni bir çağa doğru geçiş noktalarını oluşturuyor ve bizi, mücadelemizde, hatta kendi yaşamımızı örgütlemekte, uluslararası düzeyde yeniden boyutlanmaya zorluyor.

Güncel Bunalımın Karakteri

Bu zorunluğu ele alırken kendi en yakın deneyimlerimden, yani Batı Avrupa işçi hareketinden yola çıkacağım. Başka bir deyişle, yukarda değindiğim süreçlerin her şeyden önce Batı Avrupa'da yarattığı tepkileri tartışmak ve bunların yine batıdaki sosyal mücadelelere nasıl yansıdığını belirteceğim. Bununla birlikte sanıyorum ki, bizim düşüncelerimize benzer sonuçlara batıdan başka bir yerde de varılabilir ya da bu sonuçlar üçüncü ve dördüncü dünya ülkelerini bir kez daha sarsan dalgalanmalardan yola çıkılabilir.

Önce ne tür bir bunalım yaşamakta olduğumuzu görmeye çalışalım. Bunalım ya da kriz terimine, bütün güncel konuşmalarımızda rastlıyoruz. Kültürel faaliyetlerde, siyasal tartışmalarda, sıradan söyleşilerde... Bu terimin sık sık kullanılışı bile onunla yalnız içli dışlı olduğumuzu değil, aynı zamanda yaşanan sancıyı, yarının belirsizliğini, yarına güvensizliği, yarını projelendirmekteki aczimizi kanıtlıyor. Bu tavırların her birinde birer gerçek yatıyor.

Her şeye rağmen, dilimize böylesine doladığımız bir kavramın, sadece yanlış anlamlara gelmeyip bazı aldanmalara da yol açtığını sanıyorum. Bu terim çoğu kez «hiçbir şey yapmamak»la, durgunlukla eş tutuluyor. Bu yanlışı düzeltmek lâzım. Yalnız baskılama ve eşitsizleme gibi yeni ve ciddî süreçleri örtbas eden özgül ideolojik manevralarla mücadele etmek yetmiyor. İşçi hareketinin bazı kesimlerinde, kapitalizmin «durgunlaştığı» yollu yayılan şematik değer-

lendirmeleri de aşmak gerekiyor. Çünkü bu değerlendirmelere göre, kapitalizm mevcut durumu korumaktan ya da —çoğu kez yanlış ifade ettiğimiz üzere— restorasyondan öteye gidemeyecekmiş... Aslında bizim **dinamik** kapitalist reaksiyonlarla sorunumuz var. Bu reaksiyonlar, üretim süreçlerini, uluslararası bağıntılar sistemini, jeopolitik burçları ve kuvvet dengelerini uluslar ve kıtalar arası düzlemde değiştiriyor. Öte yanda altmışlı yıllardaki gerilemeyi görmezlikten gelemiyorum: Büyüme oranlarındaki düşüş, kaynakların çarçur edilişi ve özellikle yapısal değişmeler, dolayısıyla gelişmiş kapitalist ülkelerde alarm veren işsizlik artışı. Fakat bu gelişmeler bir hareketlenme safhasından kaynaklanıyor. Buradaki çelişkiler, bir yandan kapitalist güçlerin **köhnemiş hegemonya biçimlerini sınarken öte yandan da solun bugüne kadar temsil ettiği sosyal dönüşüm kuramlarını da sınıyor.**

Bu değişmelerin sonuçları nelerdir?

1) Nükleer silâhlanma arttı: ABD yıldızlararası savaşa hazırlandığını açıkça ilân ediyor. Şimdiye kadar sadece varsayımlar, projeler, caydırma ve tehditlerden söz edilse bile, tartışmalar nükleer sorununun hangi aşamaya geldiği meydanda... Atom silâhlarının yapımı ve sonuçlandırılmasına karar vermek birkaç süpergücün lider kadrolarının elinde. Bu durum eldeki kaynakların ve bilim adamlarının çılgınca seferber edilmesine yol açıyor. Nükleer silâhlanmanın bugünkü düzeyi modern dünyadaki siyasal davranışların temel kalıbını değiştiriyor.

Yüzyıllar boyu doktrinler ve hukuk kuramları, savaşın yıkımcı karakterini haklı göstermeye çalıştılar ve savaşı, toplumsal uzlaşmazlıkları çözme aracı olarak sergilediler. Onların açısından savaş bir düzen faktörüydü. Uzlaşmanın çaresi şiddete hazırlanmak ve yıkımı gerçekleştirmekti. Savaş böylece **kârı** zararı, geliri gideri ve amaçlarıyla hesabı tutulabilen bir şeydi. Bireylerin, grupların ve ırkların yaşamlarını **düzen-**

lemeye, örgütleme ve yönetmeye yarayan bir kuvvet olarak sunuldu savaş. Oysa nükleer silâhlanmanın bugünkü düzeyi bütün bu teorileri silip süpürüyor, savaş araçlarını denetlemeyi ya da bunları kullanmanın sonuçlarını kestirmeyi olanaksız kılıyor. Böylesine bir holocaust'tan sonra hangi **düzenin** kurulacağını artık neyin düzenleneceğini hayal etmek bile olanaksız.

2) Sanayinin yoğunlaşma, merkezileşme ve düşeyleşmesi doğrultusunda, bir «dünya ekonomisi» yaratma süreçi sonuna doğru yaklaşır gibi gözüküyor. Çok-uluslu büyük oligopoller son birkaç on yılda dünya piyasalarını ele geçirdiler bile. Bu arada planlama basamakları (işletmeci «beyinler») merkezileştirildi, ama üretimin değişik aşamaları da tam tersine dünyanın çeşitli ülkelerine doğru merkez-dışlandı. Sermayenin merkezlenmesi paralelinde üretimin merkez-dışlanması bağımlı emeğin yaygınlaşmasını bir yanda hızlandırırken öte yanda toplumsal biçimleri dilim dilim böldü, formasyonu karman çorman etti. Çünkü bir yanda ücretli emekle yaşıyanların sayısı korkunç düzeyde arttı, öte yanda da örgütlenme ölçeğinde belli bir çalışma güvencesi edinen ücret -bağımlısı katmanlar ile geçici işçi, işsiz ve iş arayan gençler ve kadınlar ordusu arasındaki eşitsizlik de arttı.

Dünyanın her yanında eğitim genellik kazanıyor, güçlü iletişim araçları geliştirildi. Ama aynı zamanda fiilen edinilen becerilerle niteliği kaybolan iş arasındaki uçurum büyüyor. İnsanın yaratıcı **yetenekleri** ile bu yetenekleri **fiilen kullanma olanakları** arasındaki gedik açılıyor. Böyle giderse, bir zamanlar inandığımız sürekli ve doğrusal ilerlemeye güvenimiz de kalmayacak. Birisinde proletaryanın, ötekisinde burjuvazinin yer aldığı iki karşıt homojen grup arasındaki sosyal çatışma anlayışı, sosyal değişmenin karmaşıklığını kavramak açısından giderek yetersiz kalıyor. Bunların hepsi geçmişte kaldı. Şimdi «sanayi

sonrası» bir toplumun eşiğindeyiz. Böyle bir toplumda informasyon teknolojisindeki gelişmeler, insan ve makine arasındaki ilişkileri giderek değiştiriyor. Bilim zekâsının yeni emperyalist biçimler altında merkezlendirilmesine ve iletişim araçlarının, gerek üretim süreçinde gerekse toplumsal yeniden-üretim alanında olağanüstü ölçülerde yayılmasına yol açıyor. Elektroniğin çılgınca gelişimi ve uzay endüstrisiyle sarmaş dolaş oluşu, yeni telekomünikasyon ve informasyon sistemlerinin attığı adımlar, kültür endüstrisinin uğradığı dönüşümler artık «informasyon toplumu» denen bir toplumun ufukta göründüğünü muştuluyor. Modern sanayiciliğin klasik paradigmaları ya da tipleri —özellikle çeşitli ulusal pazarlar arasında ve her ulusal pazarla dünya pazarı arasındaki bağlar— bunalıma sürüklendi.

Ayrıca toplumsal yeniden-üretimin yeni alanları da uluslararası düzeyde **pazara çıkarıldı.** Oysa bu alanların —devletlerin ulusal özgüllükleri yüzünden— şimdiye kadar genelde hiçbir meta niteliği yoktu (örneğin eğitim sistemi). Bu koşullar, gelişmenin ritm ve akışında niteliksel dediğimiz değişmelere yol açıyor. Sınaî yenileştirimler eskiden —ulusal devletlerin özgül aracılığıyla— gelişmiş bir ülkeden azgelişmiş bir ülkeye aktarılıyordu. Ulusal devletler, başka ülkelerde yapılan yenileştirimlerin taklitlerini ülkeye sokmak, yaymak ve geliştirmek için, genelde korudukları kendi iç pazarlarına güveniyorlardı, uluslararası piyasaya ancak bu yoldan girebilirlerdi.

Ulusal devlet böylece ardarda değişik modernleşme evrelerinden geçen bir şekil sunuyor. Bu çelişkili şekil ayrıca sosyal ve üretimsel sonuçlarında dengesiz olduğu kadar dengeyi de bozuyor. İşte orta-gelişmişlik düzeyindeki ülkeler, daha yüksek basamaklara bu şekil çerçevesinde ulaşabildiler, rekabet güçlerini koruyup genişletebildiler, yenileştirimleri benimseyip başkalarına aktardılar.

Buna rağmen dünyanın büyük bölümünde ulusal devletin oynadığı rol ve kontrol ettiği bölge, kapitalist gelişmelerdeki aşırı dengesizlik ortamını ve teknolojik devrimin yarattığı parçalanma ve dengelenmezliği yaydı.

Bugün ise çok farklı bir görünüm ortaya çıktı. Sadece kuzey-güney bölünmesindeki nitel aşırılaşma değil, aynı zamanda orta-çap ülkelerin çökme ya da köşeye sıkışma riski söz konusu... Öte yanda bu ülkeler —bugünkü koşullarda— «informasyon» denen ürünün yeni uluslararası boyutlarıyla ve yeni sanayiciliğin yaklaşan üstünlüğüyle başa çıkamaz gibi görünüyorlar. Yine bu ülkeler, aynı zamanda çok-uluslu informasyon şirketlerinin istilâ ettiği alanlarda ulusallık dışına yoğun bir kayma sürecini yaşıyorlar. Bu alanlar, kültürel özerklik, eğitim sistemi, kollektif bilinç oluşturumuyla, hatta siyasal eylemin biçim ve içerikleri, kısaca ulusal topluluğun ruhuyla ilgilidir.

Burada çok duyarlı başka bir noktaya geliyoruz: Çalışma, meslek, yaşama tarzı. Ben burada, bilginin biçimlenme ve rollerin nasıl tanımlanması konusunda muhtemel değişiklikleri kastediyorum. Çeşitli incelemelere göre, kitlesel boyutlarda bir ayırım söz konusudur: Bir yanda yüksek kaliteli elit gruplar ,öte yanda zihin emeği makinelerce örgütlenmiş kitle ki bu da, Taylorizmin yeni biçimlerini birlikte getirecek elbette.

Bu perspektif hiç te bir «durgunluk» izlenimi vermiyor. Bunlar, büyük işletmelerin veya girişimlerin, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde ve süpergüçler arası keskin bir rekabet düzleminde uluslar aşırı yeni bir liderlik mücadelesine soyunduklarını gösteriyor. Yalnız üçüncü ve dördüncü dünyanın bölümleri değil, giderek gelişmiş ülkeler de birbirine bağımlı hale geliyorlar. Kapitalist güçler arası hiyerarşik farklılıklar büyüyor. Ulusal devletlerin eylem yeteneği giderek çıkmaza giriyor.

Yeni bir enternasyonalizmin eşiğinde

Sözünü ettiğimiz bu değişiklikler, işçi hareketi ve Avrupa solunun bugüne kadar mücadelesini büyük ölçüde verdiği ulusal boyutun sınırlarını gösteriyor. İşçi örgütlerinin kendi ülkelerinin kültür ve tarihi içindeki köklerini hiçbir zaman küçümsememek gerek. Burjuva siyasal güçlerinin, işçi örgütlerini «vatansız», ulus içinde yabancı bir cisim gibi göstermek istemeleri hiç te raslantı değil. Onlar işçi örgütlerini dünyanın ileri kesimlerindeki siyasal kurumlardan dışarlamak (Türkiye'deki güncel deyimle, depolitize etmek —y.ö.) istediler. Onlar işçi hareketini ya «yeraltı hareketi» diye mahkûm etmeyi ya da bir meslekî dernekler kolleksiyonuna indirgemeyi denediler. Oysa bu dernekler, ne ulusal topluluktaki öncü işlevlerini üstlenebilir ne de hegemonyal bir ittifak sistemi oluşturabilirdi.

İşçi sınıfının kurtuluşuna ilişkin efsanenin hayalleri ve «tarih felsefesinin kehânetlerini» geride bıraktığımızda, ulusal zemini (Gramsci'nin dediği üzere) «keşfe çıkan» uzun bir yol başlıyordu. Ve bu yol, işçi hareketi örgütlerine, «yeraltı» dünyasını parçalayıp siyasal mücadeleye modern araçlarla katılma olanağı sağlayan blokların inşasına doğru ilerliyordu.

Anti-faşist direniş hareketi bu ışık altında bakılınca, yaşanan olayların çok ötesine ulaşan bir anlam kazanıyor. Nazi faşizmi, yerküresine yeni bir emperyalist düzen getirme savıyla bir sürü ülkeye baskın verdiğinde, işçi hareketi örgütleri, işgal edilen ülkelerin bağımsızlığını savunmak için direnişin başına geçtiler. Ulusal tarihin baş kahramanları olarak Avrupa'nın en önemli ülkelerinde hükümetlerin başlıca adayları oldular. İkinci Dünya Savaşı ortaya iki galip çıkarmıştı: ABD ve SSCB. İkisi de kendi nüfuz bölgelerini sağlama alma çabasındaydı ve bu bölgelere kendi siyasal ve sosyal modellerinin damgasını vurdular. Avrupa işçi örgütlerinin ulusal düzeyde yerine otur-

ması ve hükümet partileri haline gelmesi —doğuda olduğu kadar batıda da— belli bir ana raslar. Bu an, jeopolitik düzenin iki kutba kesin olarak ayrıldığı ve Amerikan atom bombasının uluslararası ilişkileri kesin bir yol ayrımına sürüklediği andır.

Ulusal devlet modern Avrupa uygarlığının tipik formasyonu olarak ufuktan kaybolmaya başladığında Avrupa işçi hareketinin ulusal düzlemdeki gelişmesi de tamamına ermiş oldu ve hareket bu kez, dünyanın «yeniden yapılanması» çizgisinde karşıt iki kampa bölündü. 1940'lı yılların ikinci yarısında, işçi örgütlerindeki değişik eğilimleri bağdaştırma ve blokçuluk mantığını parçalama tasarımları tüm sosyal dönüşümcü ve yeniden siyasal yapılandırmacı içerikleriyle birlikte yok oldu. Burada Togliatti'nin «ilerici demokrasi» arayışlarını, sosyalist ve sosyal demokrat deneyimleri birlikte değerlendirme çabasını, ayrıca III. Enternasyonalin çabalarını bir düşünün. Aynı şekilde Dimitrov'un bir Balkan Federasyonu oluşturma çabalarını da anımsamak gerek. Yugoslavya'yı da unutmamak lâzım. Bulunduğu sınır kesimi nedeniyle kendini iki blokun da dışında tutabilmiş, ama bunun bedelini yine de çok pahalıya ödemek zorunda kalmıştır.

Dünyanın ikiye parçalanması, nükleer silâhlanma yarışı ekonomideki hızlanan enternasyonalizm ve bilim intelegensiyasının yeniden kutuplaşması çerçevesindedir ki savaş sonrası yıllarda karşımıza **refah devleti** çıktı. Batı Avrupa işçi partileri ve sendikaları bu devlete katılıyor ve onunla işbirliği yapıyordu. Sol, hükümetlerde bu bağlamda yerini aldı. «Halk Partisi» -ittifakları, siyasal bloklar ve «uzlaşmalar» Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde «sosyal devlet»e damgalarını vurdular. Ama bu deneyimler geniş ölçüde hep ulusal devletin klasik araçlarına, sol partilerin ve sendikaların farklı ülkelerde yaygın biçimde yerleşmesine dayanıyordu.

Bu «sosyal devletler» —ülkeden ülkeye değişen kapsam ve biçimlerde— alt tabakaların sosyal yükse-

lişine, gelirlerin yükselmesine, işyerleri sağlanmasına, demokratikleşmeye ve uluslararası yumuşamaya katkılarda bulundular. Ama biz, refah devleti siyasetinin, gelir dağılımının değiştirilmesinde ve sosyal hizmetlerde yansıyan gerçek sınırlarının da farkındayız.

Batı Avrupa'daki refah devletleriyle ilgili bir dizi incelemede bu sınırlar ulusal devletlerin üretimi ayarlamaktaki beceriksizliği olarak niteleniyor. Oysa yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünyaya damgasını vuran şu uluslararası faktörleri etkileyememiş olmaları bana ulusal devlet açısından daha da önemli bir beceriksizlik gibi geliyor. Sol güçlerin batıdaki ulusal devletlerin hükümetlerine katılma olanağına kavuşmaları herhalde ulusal devletin —dünyanın değişen durumu nedeniyle— gücünü yitirir gördüğü döneme rastlıyor.

Avrupa işçi hareketinin politikasını kendi ülkeleriyle sınırlı tutması bu yüzyıla damgasını vuran kösteklerden biridir. Uluslararasılaştırma (enternasyonalleştirme) süreçleri ve sanayi-ötesi toplumların oluşması karşısında bu köstek daha da büyük bir kusur sayılabilir. Böyle olunca, işçi hareketinin şimdiye kadarki stratejileriyle düştüğü bunalımı aşmak ve dünya kapitalizminin yeni dinamiklerine cevap verebilmek için yeni bir enternasyonalizmi başlatmanın gereği açıkça ortaya çıkıyor.

Yeni Bir Enternasyonalizmin Boyutları

İnsiyatif ve dönüşüm alanları çerçevesinde saptadığım üç ayrı alanı gün ışığına çıkarmak istiyorum:

1) Bu alanlardan birincisine, nükleer silâhlanma kararlarını denetleme mücadelesi diyorum. Ulusal devlet, ekonomik yapıların, kültürel aygıtların ve korkunç askerî mekanizmaların dünya çapında kenetlenme sürecinde acaba hâlâ işlev sahibi olabilir mi? Bu devlet, bağımsızlığını, kendi kaderini belirleme hakkını hâlâ hangi ölçülerde koruyabilir ve savunabilir?

Savaş ve barışa hükmeden gücün dışında acaba başka üstün bir güç var mıdır ve savaş nükleer bir holocaust haline ne zaman gelebilir? Kısacası, atom silâhlarının yerleştirilme, denetim ve kullanılma sorunları, bugün egemen ulusal devlet yapısının ulaştığı düzey ve temsil ettiği kavram çerçevesinde birbiriyle bağdaşabilir mi? Sorun budur.

Egemen stratejiye göre nükleer silâhlar sisteminden amaç, hasmı «caydırmaktır». Ama ölümcül bir şaka şekline dökülmesi istenmeyen bu caydırım, silâhları fiilen kullanma fırsatına da kapıyı açık tutuyor. Ve ister istemez şu soru geliyor insanın aklına: Bu fırsatı kullanıp kullanmamak neye bağlı, kararı kim verecek? Kullanıp kullanmamanın kriteri kimlerin elinde? Bu değerlendirmenin kriterleri nedir, ne biçim kriterlerdir bunlar, hangi zaman ve duruma göre işletileceklerdir?

Atlantik blokunun yaptığı nükleer stratejiyle ilgili uzun tartışmalarda «çifte anahtar»dan sözediliyordu. Burada düşmanın hedeflerine ulaşması 5-10 dakika sürecek bir patlayıcı cisim söz konusudur, zamanla akıl almaz bir yarışa kalkan sağır ve anonim bir saldırı aracı: Düşmanı kalbinden ve hiç şaşmadan vurması gereken tam rasyonel bir mekanik fonksiyonlar çıkını... En ufak bir yanılgı her şeyi mahvedebilir. Bu silâhları tam otomatik bir sinyaller, uyarı ve kararlar sistemi haline getirmeyi amaçlayan çok saygın bilimadamları var. Bunları, karşısındakini daha önce vurabilmek için kendi başına karar veren otomatik makineler olarak niteliyorlar. İşte bu sistem, artık «çifte anahtar» önlemini de işe yaramaz hale getiriyor.

Bu füzelerin gerçek sahipleri ile bunları konuklandıran «konuksever» ülkelerin birbirleriyle danışıp görüştükleri söylendi. Peki, ama ölümcül dakikalar sırasında bu danışmaların ne hükmü kalır? Danışmaların ardındaki veriler, informasyon ya da istihbarat nedir? Uyuşmazlık halinde kararı kim verecek?

Kuvvet ilişkilerinde, aygıtların kontrolü ve uluslararası desteklerde ve koşullarda eşitlik yok iken bu danışmalarda aklıbaşında kararlara varılabileceğini kim garanti edebilir?

Bir itiraza cevap vermek istiyorum: Ulusal egemenlik düşüncesi, dört bir yanı çevreli kalmak, devletin dünyanın geri kalan bölümünden kopmak gibi olanaksız bir şeyin rüyasını görmek anlamına mı gelir? «Taraf-tutuculuğun» (ünilateralizm) en ateşli yandaşları bile alevler içindeki bir dünyada yangından kazasız belâsız kurtulan bir ada bulamayacaklarını biliyorlar. Egemenlik düşüncesi ayrılıkçı (separatist) yanılsamaların tersidir: Ölüm kalım kararını küçük bir oligarşik gücün eline bırakmak yerine ortak bir mirasa sahip çıkmak anlamına gelir.

Bu oligarşik gücün karşısına, kendi alanına çekilip dengeyi yeniden kuran ve olayları ve kuvvet ilişkilerini kontrol etmeye böylece fırsat tanıdığı sanılan bir nükleer potansiyelle çıkılabilir mi? Bu soruya evet diyorsak, o zaman silâhlanma yarışını bütün sonuçlarıyla birlikte daha da hızlandırmış, kendimizi de suç ortağı yapmış oluyoruz. Ama bu çözüme yüz çevirdiğimizde de **uluslararası eşgüdümlü bir eylemin** hemen gündeme geldiğini görmemiz gerek. Bir devletin silâhlanma yarışından tek başına kopma yolundaki tekyanlı kararı, kısacası **tarafsızlık** nükleer yarışı durdurmaya yetmez. İki büyük süper nükleer güç arasındaki görüşmeler, mevcut silâh potansiyelinin sınırlarının belirlendiği umuduyla, dolaylı olarak etkilemek bir çare imiş gibi gözükmüyor.

Bu sınırlar belirlense ne olacak, belirlenmese ne? Kısacası içinden çıkılmaz bir döngü.

Bugünkü durum en kritik durumdur, çünkü ulusal devletlerin eskiden sahip oldukları askeri savunma olanağını bir yanda ellerinden alırken öte yanda onlara uluslararası ilişkilerini başka yollarla düzenleme biçim ve fırsatı vermiyor.

«Atom silâhlarından arındırılmış bölgeler» uğrundaki mücadele, bugün farklı ulusal güçlerin işbirliği yolunda bir ilk adım sayılabilir ve bu girişim iki süper gücün nüfuz bölgelerinde aynı ölçüde etkili olabilir mi? Uluslararası böyle bir işbirliği, mevcut ve birbiriyle kısmen bağlantılı burjuva insiyatiflerinden ve barış hareketlerinden destek bulabilir. İlerde daha geniş çaplı insiyatiflerin bu işbirliği temeli üzerinde kurulması sağlanabilir. «Bölgesel» gruplar belki böylece geniş bir insiyatif ağını örgütleyici odaklar haline gelirler.

2) Soldaki bunalımın nedenleri altmışlı yılların ihmal ve yetersizliklerinden kaynaklanıyor. Komünist ve sosyal demokrat kampta olsun, üçüncü dünyanın yeni güçlerinde olsun, altmışlı yılların yenileştirme eğilimleri hep yetersiz kaldı. Bu güçsüzlük her şeyin başında ilerici güçlerin yeni bir dayanışmacılık ağı ve uluslararası işbirliği dokusu oluşturmaktaki beceriksizliğidir. Altmışlı yıllarda oluşan uluslararası çabaların parçalanmasına yol açan da buydu. Yeni-tutucu güçleri saldırmaya ve kapitalizmi yapı-değiştirme sürecine iten ve yüreklendiren de işte bu güçlüzlük olmuştur. Bugün kapitalist yapı-değiştiriminden kaynaklanan en ivedi sorunları da bu uluslararası bağlamı dikkate alarak çözebiliriz, özellikle istihdam sorununu.

Saygın kapitalist iktisat çevrelerinin tahminlerine göre, büyük sanayideki yenileştirmelerde (innovasyon) belirsiz bir süre hiç bir istihdam artırımı beklenemez büyük sanayideki gelişme ve büyümenin, yeni iş ve kazanç **şanslarının** açılmasıyla ve milyonlarca insanın sosyal yükselişiyle birlikte ilerlediği şeklindeki **tarihsel** yumruk yasası artık yürümüyor.

«İş» bugün —en basit ve öğesel biçimiyle bile— sanayi akımın tipik biçim ve perspektiflerini aşıyor: Öğelerin biraraya getirilmesine (komsinasyonuna) bağımlı kalmış gibi görünüyor. Gerçi kaynakların akıtıl-

ması ve teknolojik yenileştirimler ağırlığını koruyor, ama bunlar da başka bir takım kaynaklara ve değerlere ilişkilenmiş durumda... Bu ilintiler, her şeyden önce kültür düzeyindeki genel yükselişte kendini gösteriyor: Kültürel kaynakları yaşamın çeşitli evreleriyle uyumlaştırma becerisi, bilginin iş talebi açısından ulus-üstü düzlemde bile örgütlenmesi, bu bilgiyi ilgililerin emrine sunan kavramların yaratılması, iş süresi ile serbest zamanı bütünleştirici yeni biçimler... İşte yaşama biçimlerinin veya sosyal grupların bu iç-içeliği ve bağlantılarındaki akışkanlık karşısında, merkezî otoriter planlama modeli kadar, üretim süreci önünde durup kalan refah politikası da aşılmış bulunuyor.

Yeni -tutucuların «düzeni bozma» girişimlerine set çekmek isteniyorsa devletin önlemlerini iyice düşünmek lâzım. Bu arada ulus-üstü boyutu da hesaba katmalı, ama bunu, emek ve tekniğin yeni dünyasında bilginin esnekliğini ve yaygınlaşmasını sağlamak ve öznelerin çoğulluğunu, ulusal ve yerel ve bireysel potansiyelleri koruyabilmek için, bölgesel ve yerel doğrultuda yapmalıdır. Bunlar yapılmadığı takdirde, tüm ülkelerin, kitlelerin ve sosyal grupların dışta kalması ve yeni bir bağımlılığa sürüklenmeleri tehlikesi vardır.

Genişletilmiş Demokrasi sorunu da bu açıdan bakınca gündeme geliyor. Değişmenin kurumlarını da iyice düşünüp taşınmak ve reformasyona uğratmak gerek.

80'li yılların barış hareketleriyle birlikte en göze çarpan siyasal ve manevî yeniliği sayılan **yeşiller** hareketinin patlarcasına yayılışını nasıl açıklayacaksınız? **Yeşilci** gruplar içinde ve aralarındaki farklılıklar ve düşünce ayrılıkları ne denli büyük olursa olsun, burada geçici bir olay söz konusu değildir. Bu hareketler, «makineciliğin» ezici ilerleyişi karşısında sadece romantik bir geçmiş özlemi yada tutucu nitelikteki

«yerelci» darkafa akımları değildir. Kapitalist sistemin ve onun sanayi modellerinin yerleşmesi insanla onun çevresi arasındaki ilişkiye müdahale ediyor çevre kirlenmesi veya ormanların ölümü gibi somut zararların çok ötesine varıyor. Bunun sonuçları diptən gelen dalgaların ilk belirtileridir.

Zenginlik, kaynak, tasarruf konusu mallar, hatta «üretkenlik» gibi kavramlar bile bambaşka bir ışık altında görünüyor. Kaynaklarla ilişkilerimiz değişti, eski hesaplaşma ölçülerimiz sorun yaratıyor. Ormanların değerlendirilmesi (ya da tahribi), belirli enerji kaynaklarının kullanımı bugün bazıları için hammadde, refah, iş anlamına gelirken, yarın başka insanlar ve halklar için tam ters anlama gelecek: Kaynakların tahribi, çölleştirme veya zehirleme, üretim potansiyelinin, hava ve su gibi elemanter malların yok edilişi...

Bu fenomenlerin ışığında ortaya çıkan gerçek şu: Salt **piyasalaştırmak**'tan yola çıkan bir iktisat politikasının **yapay karakteri**, tarihsel koşulluluğu ve tekyönlülüğü. Böyle olunca düşünce kalıplarına da sosyal ilişkilerin ve hiyerarşik yapıların modellerine de, bu modern dünyaya yüzyıllardır damgasını vurmuş oldukları halde kuşkuyla bakılıyor. O nedenle işçi hareketinin de artık dayandığı ilkelerden hangilerinin kapitalist sanayileşme akımından kaynaklandığı ve güncel bilince malolduğunu sorması lâzımdır, kendine.

Sıradan bir deyimle «çevre» sorunları dediğimiz sorunlar için, bölgesel veya bölgeler arası ya da yerel insiyatiflerin ulus-üstü genel insiyatiflerle bağını kurmaksızın, «ulusal» ve genel çıkarları, tarihsel farklılıkları, yaşam tarz ve ihtiyaçlarını koruyucu bir çözüm var mıdır? Potansiyel anti-kapitalist güçleri, hem sosyal hem uluslar-aşırı bağların tümünü kapsayan bir dönüşüm perspektifi çevresinde toparlamayı ancak birbirine böylesine eklemlenmiş bir kombinasyon başarabilir. Ezilmiş ülkeler, gruplar ve kültürler, kendilerini birbiriyle çıkar kavgasına düşmekten ve do-

layısıyla geriye dönüşü olmayan bir bağımlılığa saplanmaktan kurtaracak olan toplumsal dönüştürüm görevine ancak böyle çağrılabilir.

Toplumsal dönüşümün alanları ve yollarını nerede arıyorsak orada hep uluslararası işbirliğinin ön planda geldiğini görüyorum. O nedenle **Avrupa solunun ortak programlarına** ağırlık vermeyi gerekli sayıyorum. Bunu, sınırlı da olsa belirli noktalarda mutabakat sağladıktan sonra belli ağırlık noktalarında başlatmak lâzım. Benim kanımca bu **yeni siyasal insiyatif** günümüz kültürlerinin kritik analizi çerçevesindeki karşılaştırmalı kültür araştırmalarını yöntemli biçimde örgütleme çabalarıyla elele yürümelidir. Tamamiyle dünyevî bir sağduyu yeniden canlandırmak ve yaymak, yeni bir değerler merdivenini eski dogmalardan uzakta, ama milyonlarca insanın mücadelesiyle yaratmak hedefi de aynı bağlamda yer alır. Ulusalcı darkafalılığın ve yanılsamaların parçalandığı hatta bir bakıma da sol çevrelerde bile yeniden canlandığı bir dönemde bu çözüm oldukça zor görünüyor. Ama bütün umutlar ufkun bu şekilde genişletilmesine bağlıdır.

3) Emeğin paramparça edilmesi ve nitelik yitirmesi, modern işçinin büyük yaratıcı potansiyelinin yok edilmesi yanında başka baskı olayları da var. Kapitalist sistem bu olayları tarihsel bir miras olarak üstlenmiş olup yeni biçimlerde canlandırıyor, yeniden üretiyor: Kadınlar üzerindeki baskı, gençlerin yaşadığı zor koşullar ve büyük kentlerdeki yaşam tarzından ve mekânın buna göre kullanılmasından kaynaklanan yabancılaşma biçimleri...

Modern sanayi toplumlarındaki çevre tahribatı, insanda **kendi bedeniyle yeni bir ilişki kurma ihtiyacını, canlı çevreyle doğrudan ve bilinçli iletişim ihtiyacını yaratıyor. Bu süreç giderek toplumsal gelişmenin anlam ve amacı açısından ve sosyal yeniden üretimin temelleri bakımından sorunsallara yol açıyor:** Cin-

sellik, gebelik, ana-baba ile çocuk ilişkileri, ikili yaşam, mekânın sosyal kullanımı, doğayla ilişkiler...

Emeğin yapısındaki karşıt-karakterler olduğu gibi sürüyor, güncel gelişmeler emeğe yeni çelişkiler katıyor ya da bunları yeniden filizlendiriyor, keskinleştiriyor, davranışlarımıza yaratıcı bir anlam kazandıran yetenekler ve eylemlerle ilgili çelişkileri iyice kurcalıyor.

Ama ben, «üretken tabakalar» denen kesimlerin ittifakına dayalı bir stratejiye inanmıyorum. Böyle bir strateji, tüm işçi sınıfının —ister istemez— «asalak olmadığı» söylenen belli kapitalist gruplarla bu sınıfın sadece «garantili» (1) kesimi arasında bir uzlaşmayla sonuçlanacak... Böyle bir yol, işçi sınıfının sadece «garantili» kesimini belli bir istihdam ilişkisi olmayan ücretlilerden, yani iş arayan ve işsiz gençlerden, kadınlardan koparmakla kalmayacak. Yeni yabancılaşma ve baskı şekilleri altında, işçi sınıfında emek ve hayatın yaratıcılığına ve anlamına olan ihtiyaç ta boğulup gidecek.

Kısacası güçlü bir siyasal insiyatife, büyük bir siyasal kuvvete ihtiyaç var: Baskı altındaki kuvvetleri özgür kılma yetenek veya becerisi anlamında büyük, yaratıcı sosyal ve kişisel insiyatifleri, kooperatif ve özyönetim modellerini geliştirme becerisi anlamında güçlü.

Kurumların bütün politikası «sosyal devlet»ten ve doğu bloku ülkelerinde devletin otoriter ve merkeziyetçi tutumundan öteye ve ötesini düşünüp taşınmaktır. İnsiyatif ve dönüşümün üçüncü alanı dediğimiz alan da budur: Sosyalizm mücadelesi uğrunda yeni bir görüş açısı... Bireyin kendi spontanlığı çerçevesindeki

(1) İtalya'da «garantili» derken süresiz bir iş akdine dayanarak göreceli yüksek istihdam «garantisi»nden yararlanan ücretliler kesimi anlaşılmaktadır. «Garanti-dışı» olanlar denince bu yüzden, gizli-işçiler, iş akdi süreyle kısıtlı ücretliler vb. anlaşılıyor.

yaratkanlığı ve açılma olanakları ile kollektif davranışların birbirine benzemezliği bu perspektifte, bu mücadelede gelişecektir.

Bu yeni değerler ve kriterler kâr-düşkünü toplumun ölçekleriyle uzlaşabilir mi? Burada, yeni bir sosyal denge sorunu söz konusudur. Sorun, karşıt sosyal sınıflar arasında beklenen geçiş «ödünlerinin» içeriği ve bu çaptaki ödünlerin kıymet-i harbiyesi ekseninde dolaşıyor.

Somut politika, mücadelenin gidişine göre, bu sorunların çözümlerini bulmak zorundadır. Ama bugünkü uzlaşmazlığın, mevcut temel kuralları sorgulamasını ve güç dağılımında değişmelere yol açmasını sağlamak gerek. Başka bir deyişle, üretimde ve yeniden-üretimde kimin ve hangi ilkelere göre karar verdiğini suyun üstüne çıkarmalıdır.

Avrupa işçi hareketi tarihinin kritik bir noktasından geçiyor. Avrupa'nın, dünyanın, karşılıklı korkuları dengelemekten başka bir şeye yaramayacak şekilde ikiye parçalanması çerçevesinde, ama garantili bir yolda büyüyebileceği hayali artık savunulacak gibi değildir. Yoksa öteki kıtalar gibi bu fırtınadan Avrupa'nın da kurtulacağı yok. Oysa Avrupa işçi hareketinde ve onun çevresinde sağlam bir miras var, kuvvet ve deneyim zenginliği var, Bunlar tek başlarına elbette yeterli değil, tam tersine bunlar tek başına kalacak olurlarsa yenilmeyi de göze almalıdırlar. Ancak bu tarihsel akımlar, sosyal kökleri ve deneyimlerine dayanarak ezilmiş kuvvetlerin sosyalizm yolunda yeniden birleşmesi için bir çekirdek oluşturabilirler.

ESKİ SOSYALİST TOPLUMLAR: SORUNLAR VE GÖZLEMLER

Aleksander Grlickov

Sosyalizm, hem dünya çapında bir süreç, hem de somut bir kazanım olarak yirminci yüzyılın en dikkat çekici konusudur. Tarihsel gerçekleri çarpıtmaktan korkmadan 1917 sosyalist devriminin çağdaş dünyanın tarihinde bir kilometre taşı olduğunu ve yirminci yüzyılın en önemli gelişimi olduğunu, sosyalizm çağına açılan kapı olduğunu söyleyebiliriz.

Söylemeye gerek yok ki devrime verilen öneme ilişkin düşünceler değişiyor. Fakat geçmişte de, bugün de bir başka devrime verilen önem, Fransız Devrimine verilen önem derecesi de değişken. Ekim devrimi kapitalist sisteme ilk tehditti ve kapitalist sistem ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru uluslararası bir nitelik kazanmaya başlamıştı. Devrim tarihsel bir olay olarak da görülebilir, kapitalizmin dünyadaki siyasal-ekonomik sistem olarak yozlaşmasının hem nedeni, hem sonucu olarak değerlendirilebilir.

Yirminci yüzyılın tarihi bize sosyalizmin temellerinin her gün daha fazla tek tek ülkeler ve tüm dünya için kurulmaya başlandığına ilişkin veriler sunuyor. Bunun temel nedeni bu yüzyıldaki üç ana devrimdir, insan yaşamının tüm cephelerinde etkilerini gösteri-

yorlar ve bu yüzyıla 'devrimler yüzyılı' denilmesine neden oluyorlar. Sosyalist, anti-emperyalist ve bilimsel— teknolojik devrimler sosyalizmin tarihsel gelişimine büyük katkıda bulunmuşlardır. Hâlâ az çok birbirlerinden bağımsız gelişimleri sözkonusuysa da, toptan değerlendirildiğinde, etkileşimleri, dinamikleriyle, öznel ve nesnel açılardan söylemek olanaklıdır ki, sosyalizmin örtülü potansiyelini bunlar oluşturmaktadır. Fakat sosyalizm süreci determinist bir kazanım değildir, dolayısıyla bu potansiyelin sosyalizmin öznel güçlerinin kullanımına girip girmeyeceği, tek tek ülkelerde ve tüm dünyada tüm siyasal ve toplumsal güçlerin ilişkilerinde egemen olunup olunmayacağı belirlenemez.

Yirmibirinci yüzyılın başlangıç noktasında sosyalizm tartışması tüm dünya tarihinin süreci olarak önemli stratejik sorular ortaya koymaktadır. Burada yalnızca sosyalizmin gelişmiyle ilgili özel önem taşıyan bazı noktaları ve ortaya koydukları yönelimler, biçim ve içerikleri tartışmaya çalışacağız. Üç devrimi ve karşılıklı bağımlılıklarını zaten dile getirdik. Bunların tarihsel gelişimleri sonuçtaki yaklaşımlarını işaret ediyor. Elbette bu, belirli tarihsel ve somut koşullarda patlak vermezler anlamında değildir. Teknolojik egemenlik, örnek olarak, dünyada, belirli ulusların ve ulusal toplulukların ekonomik, siyasal ve hatta ideolojik ve kültürel değerlerinin egemenliğinin korunması ve güçlendirilmesi için kullanılabilir ve gerçekte de kullanılmaktadır. Toplumsal devrim adına ulusal bağımsızlığın ve tek tek ülkelerin egemenliğinin önemsizleştirilmesi ve baskıya alınması için çabalara girişilebilir ve girişilmektedir. Bu devrimler arasındaki karşılıklı bağımlılık ve etkileşimin vurgulanması bunlardan birinin kendisini reddetmeden ötekini de yok sayamayacağının gösterilmesi için yapılmıştır. Sosyalizmin tarihsel gelişim süreci için ve somut bir kazanım olarak sosyalizm için sosyalizmin önde gelen si-

yasal güçleri stratejik yönelimlerinde bilimsel-teknolojik devrimin sonuçlarını özümlemeli ve bu kazanımlarını sosyalist idealleri ve insani hedefleri içine yani bireylerin ve ulusların kurtuluşu için kullanmaları bugün ve gelecekte çok büyük önem taşımaktadır. Bilimsel-teknolojik devrim, toplumsal ilişkilerdeki değişiklikle el ele gitmedikçe, sınırsız maddi gelişimin itici gücü durumuna gelemez. Maddi ve toplumsal kurtuluşun bütünleşmesi olmadan tamamlanmış ulusal kurtuluşun da öngörülmesi olanağı yoktur.

Sosyalist Kuramın Durumu

Yirmibirinci yüzyılın eşiğinde, sosyalizm tasarımı, eski sosyalizmlerin olanak ve olasılıklarının neler olduğuna ve bugünkü bilgilerimiz üstüne temellendirilen eleştirel bir sosyalizm kuramı geliştirmemize gereksinim gösteriyor. Gene, daha derin, tutarlı bir çağdaş kapitalizm eleştirisi gerekiyor, Marx'ın kendi eleştirel kapitalizm kuramından daha düşük düzeyde bir eleştiri değil, onun taşıdığı bilişsel sınırları da dikkate alan bir eleştirinin yapılması zorunlu görünüyor.

Bütün olumlu sonuçlarıyla, çelişki ve başarısızlıklarıyla, çağdaş sosyalizm, eski sosyalizmlerin tarihsel süreç ve gerçek kazanımlar olarak değerlendirilmesi, temelde, Marksizmin burjuva toplumuna ilişkin kuramsal ve eleştirel kavramlaştırmasından çok daha düşük bir düzeyde kuramsal ve siyasal düşünce çalışmalarına konu olmuştur.

Sosyalist devrim düşüncesi kabalaştırılmaya konu olmuştur. Ortaya çıkan toplumsal ayaklanma bütün olarak devrimle karıştırılmış, bu ayaklanmanın oluşturduğu toplumsal gerçeklik burjuva toplumun Marksist eleştirisinden temellenmeyen yeni terimlerle çözümlenmiştir. Bu eleştiriden başlayacak ve yeni kuramsal ve siyasal olanaklar oluşturacak yerde, ilk sosyalist toplumların gerçek tarihsel deneyimlerinden

yararlanılacak yerde, yeni gerçekliğin çözümlenmesi için tamamiyle yeni kategoriler geliştirilmiştir.

Başka deyişle, sosyalizm kuramının tarihsel sürekliliği bozulmuştur ve mevcut burjuva toplumun aşılmasını hedefleyen kuram ve pratiğin geliştirilmesi yerine, dogmatik Marksist sosyalist kuram, kökten yeni olan gerçekliğin irrasyonel düşüncesi olarak temellendirilmiştir. Bu süreç her yerde değişik kavram ve kategorilerin kullanılmasına yol açmış ve bunun sonucu olarak Marx'ın hem kapitalizm, hem de malların üretimi süreci içindeki emek süreci ve artıkdeğer üretimi, sömürü ve yabancılaşmaya ilişkin eleştirel düşüncesiyle bağ kopmuştur.

Sosyalizmin bu tür tarihsel olmayan kuramı tuzağa düşmüştür. Bir yandan sosyalizm hedefleri, özgür üreticiler yaratan maddi ve toplumsal temellerin oluştuğu tarihsel bir çağa geçiş olarak anlaşılmıştır. Öte yandan, maddi kazanımları ne olursa olsun, sosyalist nitelikleri sindiren, işçi sınıfının kurtuluşunu engelleyen ve böyle bir toplumun yaratılmasını zorlaştıran gerçek siyasal ve ekonomik sistemler vardır. İkisi arasındaki ayrım belirsizdi ve hem kuram, hem de pratik ilk sosyalist toplumlarda eleştirel kuramsal bir bilincin gelişmesini zorlaştırıyordu. Böyle bir bilinç, maddi, toplumsal, kültürel ve tarihsel koşullara somut çözümler aranmasında temel araç olabilecekti. Bunun yokluğu, ilk sosyalist toplumların —en azından 1948'e kadar— kendilerini tanımlamalarının yolunu nasıl bulduklarını ve kendilerini sosyalizmin vücut buluşu olarak gördüklerini açıklamaktadır. Gene bu durum bize gerçek sosyalizm sürecinin neden ilk biçimiyle kaldığını ve daha gelişmiş biçimlere neden ulaşılamadığını da anlatıyor. Gene ilk sosyalist toplumların oluşumuna, yasalarına, eğilim, çelişki ve sorunlarına ilişkin anahtarımızı da burada buluyoruz. Yoksa burdan sosyalizm süreci hedefleriyle ilişkili bir di-

yalektik oluşturur ve yeni koşullara ve gereksinimlere uyum gösterebilirdi.

Dünyanın sosyalist güçleri, özellikle Marksist kaynaklı olanlar, burjuva toplumun eleştirisine koşut olarak, ilk sosyalizmin gelişimine ilişkin eleştirilerini genişletmeli ve yeni iç koşullara ve dünyanın durumuna ilişkin sosyalizmin kuramını ve pratiğini kuracak yolu çizmelidirler.

Dün ve Bugün Kapitalizm

Sosyalizmin gelişimini daha iyi anlayabilmek için kapitalizmin (toplumsal, maddi, kültürel vb) gelişimine ve gelişme eğilimlerine daha yakından bakmalıyız, özellikle gelişmiş sanayi ülkelerindeki durumu değerlendirmeliyiz. Bu değerlendirme kapitalizmin dünyada gelişim biçimini açığa çıkaracak ve karşılıklı bağımlılık koşulları altında ilk sosyalizmin gelişimine ilişkin dolaylı etkisini bize öğretecektir. Gene, çağdaş kapitalizmin eleştirel çözümlenmesi Marx'ın kendi kuramsal çözümlemesi ile aynı düzeyde olmalıdır.

Marx ve izleyicilerinin burjuva toplumunun eleştirel kuramının kapitalist toplumun çağımızdaki değişimlerini açıklayamadığı gerçeğini kabul etmemiz gerekir. Bu kuram yetersizdir çünkü yalnız birçok yeni olguya ve eğilime yanıtsız kalmamaktadır, kuruluş aşamasında da birçok konu belirsiz kalmıştır ve kuramsal olarak yeterince işlenmemiştir. Sonuç olarak, kapitalizmin tarihsel sürecindeki birçok temel çelişki açıklanmadan kalmıştır.

Çağdaş burjuva toplumunun eleştirel çözümlemesinde doğan boşlukların suçu Marx'ın ilk izleyicileriyle şimdiki izleyicilerine aittir, çünkü Marx'ın ve arkadaşlarının zamanında eleştirel kuramlarını oluştururlarken modern ulusal ve uluslararası olgulardan birçoğu bilinmiyordu ve gelişmemişti ve yasaları, eğilimleri, çelişkileri ortaya çıkmamıştı yani modern toplumun kapsamlı bir toplumsal ekonomik sürecini açık-

layıp dinamik bir çerçevesini çizmek, kuramın henüz bütünüyle girişemiyeceği bir işti. Fakat, burjuva toplumunun çelişkileri kuramsallaştırılamadığına göre ve bunların tarihsel gelişim olanakları (yani sosyalizm süreci) açıklanamadığına göre, bu toplumun gerçek tarihsel sürecinde de bu gelişimler olmadığına göre, sosyalizmin kuramı, strateji ve siyasal programları gerçek tarihsel bilgilerden kaynaklanan bilgilere bir köken oluşturmuyor demektir. Bu durum, başka nedenlerle birlikte, en azından potansiyel olarak sosyalizm için çalışan güçler arasında ideolojik ve pratik-siyasal gedikler açılmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, nitelik olarak sınırlı ve temelde diyalektik olmayan çeşitli akımlar çözülmemiş sorunlara yanıt oluşturmaya giriştiler. Özellikle burjuva toplumun sosyalizm için temel oluşturduğu, burjuva toplumun çelişkilerinin hangi yollarla ve önlemlerle aşılacağı, sosyalizmin bunlara göre alabileceği olası yönelim ve içerikler, tarihsel süreç olarak ve somut kazanımlar olarak bu biçimler içinde gelişti, değerlendirildi.

İlk sosyalist toplumların çözümlenmesi, ilk sosyalist devrimin yapıldığı toplumların çelişkilerinden çıkarılan kuramlar, stratejiler ve programların bu çözülmemiş sorunlara yetersiz yanıtlar verdiğini ve gözle görülen ulusal ve uluslararası koşullara karşılık oluşturmadığını gösteriyor. Sosyalizmin çıkış noktası, kapitalin temel mantığını birikiminde bulan burjuva toplumunun tarihsel kazanımlarında arandı ve bazı durumlarda halen de aranmaktadır. Oysa bu tür kazanımlar sosyalizme engeldir. Bu özellikle toplumun temel gelişim biçimi için, sanayileşme ve tarımın gelişimi için, kapitalist ilişkilerin çekirdeğini doğuran ve yeniden üreten (devlet veya grup mülkiyeti) devrimin gerçekleştiği bu tür toplumlar için geçerlidir.

Bu çelişki kronik olarak işçi sınıfının kurtuluş sürecini engellemiş ve yavaşlatmıştır. Eski sosyalist top-

lumlarda sosyalist öz yönetim ve bu tür toplumun gereksindiği temel özgürlük ve demokratik biçimlerin gelişmemesine neden olmuştur. Sosyalizm süreci, işçi hareketinin bilgisine içerildiği biçimiyle ve sınıf kurtuluşunun bütünsel pratiğiyle tarihsel öncüllerinden kopmuştur. Bu dönemde yaşanan ülke içi koşullardan ve uluslararası durumdan kaynaklanan zorluklar da dikkate alınmalı; üretici güçlerin düşük gelişme düzeyi ve kapitalist güçlerin 'muhasarası'. Ayrıca, devrimden önce, işçilerin demokratik kurumlar, yaşam biçimi ve gelenek olarak fazla gelişmiş deneyimlere sahip olmadığını, 'sosyalizmin kuruluşu' için önderlik eden güçlerin kapitalist yapıları uyarlama ve kaldırma çabalarının etken olduğunu da gözardı etmemeli. Geçiş aşamasında kurtuluş süreci nesnel olarak engellenecekse de, emeğin kurtuluşunu ve özgür üreticilerin toplumunu oluşturacak tohumları geliştirecek sistem ve mekanizma da yaratılacaktı. Bu düşünce sonuçta yerleştirildi ve yıllarca sürdü. Sonuç olarak sosyalizmin somut toplumsal ekonomik temellerde, üretim ve yönetimin siyasal ve ideolojik niteliklerinin devletçi-bürokratik olduğu bir yapıda oluşturulacağı kuramına varıldı. Bu yapıda bulunan şey, temel kapitalist niteliklerin devletleştirilmiş bir biçimde yapılandığı emek sürecinin toplumsal sonuçları oldu.

Eski sosyalist toplumların eleştirel kuramı, bu kurumların ve somut siyasal ekonomik sistemlerin, komünizme giden tarihsel geçiş sürecinde, neden üretim, dağıtım ve bölüşümde bireysel ve kollektif özgürlükleri geliştirmediğini ve niteliksel değişiklikler yaratmadığını açıklamalıdır. Sosyalizm şampiyonları bürokratik devletçi siyasal ekonomik sistemlerin, sosyalizmin temel tarihsel öncülleri olan emeğin kurtuluşu ve özgür üreticilerin toplumunu yaratacak olan maddi ve toplumsal koşulların oluşmasını nesnel ve öznel olarak engellediğini artık kuşku duymadan söyleyebilmelidirler.

Eski sosyalist toplumların ana konusunun, yalnız ekonomik dünyada ve maddi gelişimin niteliği, toplumsal-ekonomik ilişkiler alanında yer alan durgunluk, bunalım gibi sorunlar değil tümüyle insan yaşamı olduğuna ilişkin artık belirgin işaretler var. Bu toplumların yönetici güçleri, yirmibirinci yüzyılın başlangıcında yaşamsal olan konularda belirli varoluş sorunlarıyla ilgili olarak yeni kuramsal, ideolojik ve siyasal yanıtlar oluşturmuşlardır. Bu sorunlardan en acil olanları şunlardır: En gelişmiş kapitalist ülkelerin gerisinde kalmaya neden olmayacak, niteliksel gelişim yaratacak siyasal-ekonomik sistem ne olmalıdır? Bilimsel ve teknolojik devrimde bu ülkelerle rekabet edebilmek nasıl olanaklı olacaktır? Maddi gelişimle toplumsal ekonomik ilişkiler arasında daha güçlü bir sosyalist içerikle nasıl bir diyalektik kurulabilir? Emeğin kurtuluşunu ve özgür üreticiler toplumunu oluşturacak koşullar nasıl yaratılabilir? Bir başka deyişle, şimdi mevcut olandan farklı ve burjuva toplumlarında işçi sınıfının elde etmiş olduğu özgürlük ve demokrasiden daha gelişmiş, bilimsel-teknolojik devrimin sonuçlarıyla ve toplumsal, kültürel, ahlâkî nitelikleriyle istenen hedeflere ulaşmayı garanti edecek siyasal-ekonomik sistemlere ilişkin yeni bir sosyalizm kuramı ortaya konulmalıdır.

Eğer bunlar ilk sosyalizmin varoluş sorunları olarak alınmışsa ve eğer ilk sosyalist toplumun bu konuda zorlukları olduğunda görüş birliğine varıldıysa, o zaman, bu ülkelerdeki somut siyasal ve ekonomik sistemlerin, mevcut ilerlemeci güçleri ve potansiyeli erittiği gibi daha derin bir değerlendirmeyi başlatmak gereği ortaya çıkmaz mı? Gerçekten, bu ülkelerdeki üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişki gittikçe daha fazla bir biçimde sosyalist yapıyı ve toplumsal ekonomik ilişkileri etkisi altına almıyor mu?

Tarih, devrimci devletçiliğin, siyasal gücü kazanma ve ele geçirme işlevi yanında, aynı zamanda, sosyalizm kuramı ve pratiğine göre, kendi yıkılışını da yaratması gerektiğini gösteriyor. Eğer burjuva toplumun kalıtımsal değerleri yıkılacaksa ve yeni uygarlığın temelindeki yeni toplumsal ekonomik ilişkilerin yaratılması amaçlanıyorsa bu gerekli. Bu değişimlerin gerçekleşmesi için, tarihsel olarak kapitalizmden komünizme geçiş süreci olarak görülen sosyalizmin odağı, işçi sınıfının özgürleşmesinde görülmeli. Toplumun maddi gelişimi ile emeği ve bireyi kurtaracak olan ekonomik ve siyasal gelişimi birbirinden ayıran görüş burda anlatılanın zıddıdır. Sosyalist ve komünist ideallerle tutarlı olarak devrimci çizginin devamı olmayan süreçlerden doğmuyorsa, bu sorunlar, bu tür ilişkilerin gelişimi anlamında, işin özüdür.

Yirmibirinci yüzyılın eşiğinde sosyalizmin stratejik hedefi kalıtımsal olarak edinilmiş üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerinin yıkılmasıdır. Bu sürecin amacı, ellerindeki gücü kullanarak sosyalist dönüşümü engelleyen ve sosyalist idcallerle siyasal pratik arasındaki eşitsizliği daha da kötü duruma getiren toplumsal grupların oluşturulmasını ve yeniden üretilmesini önlemektir.

Çağdaş eleştirel Marksist düşünce, hem 'devletleşmiş sosyalizm', hem de devrimci pratik adına, sosyalizmin ve pratiğinin gelişen sosyalist ülkelerdeki kuramsal biçimlenişine ve bu tür sorunlara karşı, nedenleri, tarihsel koşulları ve dürtüleriyle birlikte büyük bir araştırma çabası içinde yaklaşmıştır. Bu yalnız temel çelişkilerin anlaşılmasını değil, bunların çözülmesi ve sosyalist devrimin gelişimine daha fazla engel oluşturmaması için ve onun ideal ve içeriğinin nesnel veya öznel tüm olanaklarının araştırılmasını gerektirir.

Gelişen sosyalist ülkelerin siyasal ve ekonomik sistemleri maddi üretici güçlerin gelişimi ve eğitim ve

kültürün yaygınlaşması için maddi öncülleri yaratmıştır. Koşulları yaratmış ve sosyalizmin örtülü potansiyelini geliştirmişlerdir fakat bunların pratiğe yansımasını da engellemişlerdir. Yukarıda anılan birçok çelişkinin çözüm yolunu tıkamış ve sosyalizmin tarihsel enerjisini ve kapasitesini de hareketsiz kılmışlardır.

Eski sosyalist toplumların temel sorunları (Yugoslav öz yönetim deneyimi henüz devrimci devletin yasallığını tüm bürokrasi sınırlamalarıyla tam kaldırmayı becerememişse de, gene de işçi sınıfının kurtuluşu için tüm devletçiliğin canlanmasına ve grup mülkiyeti ilişkilerine karşın büyük olanaklar göstermektedir) dünyada sosyalizmin temel süreci için iki önemli sonuç doğurmaktadır. Bir yandan özellikle sanayileşmiş ülkelerde devrimci gelişimleri yavaşlatmakta, öte yandan, eski sosyalist toplumlarda ve tüm dünyada sosyalizmin tarihsel potansiyelinin gerçekleşmesini önlemektedirler. Bu durumun çözülmesi tüm kazanımları ve başarısızlıklarıyla bugüne kadarki gelişimlerin bütünüyle çözümlenmesini gerektirmektedir, böylelikle uzun zaman içinde gerçekçi bir temel oluşturulabilir. Burada, sosyalizmin, köktenci değişiklik için insan ideali ve isteği olduğu unutulmadan, dünya siyasal sahnesinin bir parçası olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kapitalist üretim biçimi işçi sınıfının ve öteki toplumsal siyasal tabakaların artan baskısı altındadır. İnsanlığın kurtuluşa duyduğu gereksinimin tarihsel enerjisi çok büyüktür; insanın çok boyutlu varlığında yatan bütünsellik bu enerjidir; insanın insanca hedeflerine yanıt oluşturacak üretim biçimini aramasına ve sömürüye karşı çıkmasına neden olan bu enerjidir. Eski sosyalist toplumlarda bu enerji bulunabilir, gelişmiş sanayi ülkelerinde ve sömürgeciliğe direnen ülkelerde bu enerji mevcuttur. Harcanmamıştır, rüzgara kapılıp yitmemiştir, Ekim Devrimi zamanında harekete geçirilmiş ve sonuçlarını vermiştir. Emeğin kurtuluşu he-

defi yanında bunlar halen küçük görülebilir fakat gittikçe büyümekte, birikmekte ve açıkça veya zorla girerek dünyayı sosyalizme doğru yönlendirmektedir.

Uluslararası Kapsam

Yirmibirinci yüzyılın eşiğinde sosyalizm düşüncesi doğrudan uluslararası ilişkilerin şimdiki ve gelecekteki durumuna bağlıdır. Bunlar yalnız sosyalizmin tarihsel sürecini hızlandıran veya yavaşlatan bir etken olarak ortaya çıkmazlar, aynı zamanda eski sosyalist ülkelerdeki siyasal devrimin gerçekleştirilmesinden sonraki sosyalist içeriğin gelişimine veya gerilemesine de etki yaparlar. Bu durum özellikle çağdaş dünyanın zor tarihinin kuşkusuz bir bölümü olan blok bölümlenmesini ve blok siyasetini de ilgilendirir. Dünyanın birçok düşünürüne göre bu durum savaş sonrası çağın en keskin paradoksudur, çünkü dünya toplumunun ve insan tarihinin büyük savaşlardan çıkarttığı trajik derslerle olan ilişkisini kesmektedir. Gene de, bu paradoksa karşın, blok siyaseti devam etmektedir ve ne yazık ki, insanın kaderini, ulusların kaderini, yapısal toplumsal değişiklikler için verilen mücadelelerin kaderini ve hatta sosyalizm ve kapitalizmin gelişimini bile biçimlendirmektedir.

Bloklar ve blok siyaseti, askeri-siyasal, toplumsal-ekonomik ve ideolojik olgu olarak birçok işlev içermektedir. Dünyayı çıkar bölgelerine bölmekte, ülkelerin egemenlik ve bağımsızlıklarını sınırlamakta, güçlünün isteğini zayıfa kabul ettirmekte, dünyadaki sosyalist güçlerin ilişkisinde karşılıklı anlaşmaları dağıtmaktadır. Bloklar içinde yer alış, yalnız üye ülkeler için biçimlenmiş, bir siyaset ve zorlanmış bağlaşıklığı değil, bunun ötesinde de etkisini göstermektedir; blokların arkasında askeri, siyasal, ekonomik ve ideolojik süper güçler bulunmaktadır.

Blok üyelerinin dış politikasında birleşmiş güçten

doğan sınırlı bir bağımsızlık vardır, ülkenin iç toplumsal gelişimleri üstünde de bu dış gücün kontrolü ve etkisi söz konusudur. Blok siyaseti evrensel anlamda toplumsal, siyasal, askeri, ideolojik, kültürel ve öteki konularda tezdüzeliği sağlama mücadelesidir. Dünya çapında etkisini yaymayı, üye olmayan ülkeleri etkilemeyi hedefler. Eğer durdurulmazsa, dünyada iki kutuplu bir bölünme, kendi ideolojik ve toplumsal-ekonomik sisteminin kurulmasını sağlamak peşindedir. Sınıfsal ve ulusal kurtuluşu zorlaştırır, özerk ve bağımsız kurtuluşu engelleyerek işçi sınıfının ve öteki emekçi sınıfların yapısal toplumsal değişiklikler ve sosyalizm için mücadelelerini durdurur, dolayısıyla sosyalizmin tarihsel sürecini zorlaştırır, gizil potansiyelini baskı altına alır ve onun ulusal koşullara uygun olarak biçim ve içerik kazanmasını da engellemiş olur.

İki askeri siyasal bağlaşmaya bölünmüş dünyanın somut tarihsel koşullarında, gene de, verili toplumsal güçler, sınıflar ve toplumsal tabakalaşmanın ardında, dünya nesnel olarak kapitalizmin amaçlarının yeniden üretildiği bir kampla sosyalizmin ve sosyalist içeriğin üretildiği bir kampa bölünmüş durumdadır; bu, sosyalizmin tarihsel sürecinin eski sosyalist ülkelerde tam anlamıyla gerçekleştiği anlamında değildir, buralarda da siyasal yıkımlar ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında bloklar, sosyalizmin tarihsel sürecini engellemek için kapitalist araçların güçlerini kullanmaktadırlar, oysa, sosyalizmin güçleri kapitalizmin saldırısına karşı savunma aracı olmak durumundadır. Örnek olarak 'komünizme karşı haçlı seferi'nde bu rolü oynarlar, bu yalnızca Varşova Paktı ülkelerine karşı bir strateji değil, tüm sosyalist eğilimli ülkelere karşı ve kapitalist dünyadaki ülkelerin sosyalist güçlerine karşı da yönlendirilmiştir. Bugünün dünyasında, ideal olarak en düşük düzeyde tutulması istenen askeri güç dengesi, uluslararası ilişkilerde istenmeyen iki olası gelişim için bir fren rolü oynamaktadır: Karşı-devrim

ve devrim ihracatında. Bu açıdan, dünyanın iki askeri siyasal bloğunun önderleri arasındaki askeri güç dengesi gittikçe daha çok barışın korunması ve barış içinde birarada yaşamanın sürdürülmesi yolunda ortaya çıkmakta, kendi toplumsal siyasal sistemlerinin dışında, sınıf mücadelelerinin, yapısal toplumsal değişim ve sosyalizm için verilen mücadelelerin, tek tek ülkelerdeki toplumsal koşullara ve sınıfların ve siyasal güçlerin ilişkilerine bağlı olarak, engellenememesini en iyi durum olarak benimsemektedirler. Sayısız tarihsel ve somut koşul kapsamında, uluslararası olgular, eğilimler ve süreçler adına, tarihçe bilinmeyen mücadeleleri gözönüne alarak böyle düşünmeliyiz. Yani, tarihte ilk kez, insan, kendisini yok edecek araçlara sahip olmuştur, halklar ve uluslar, işçi sınıfları ve öteki toplumsal sınıflar, kapitalist sınıf ta dahil, dünyanın kaderine ilişkin, savaş ve barışa eşit bir biçimde karar vermek zorundadırlar. İlk kez gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki fark dünyanın ekonomik olarak yeniden üretimini ve genelde toplumsal sürecin ne olacağını sorgulattırmaktadır. İlk kez dünya uluslararası topluluğun tamamının katılımıyla çözülebilecek sorunlarla karşı karşıyadır. Yoksa uygarlığın devamı, kapitalist veya sosyalist biçimde olsun, kuşkuludur. İnsanoğlu, tarihte hiçbir kez, bu kadar bölünmüş ve bu kadar karşılıklı bağımlı olmamıştır.

Sözünü ettiğimiz bütün tarihsel olgular, teknolojik devrim, sosyalist devrim, anti-emperyalist devrim, dünyanın bloklara ve blok siyasetlerine bölünümü ve sanayileşmiş ülkelerle sanayileşmemişler arasında büyüyen ayrım, yalnız çağdaş uygarlığın dramını değil, sosyalizmin tarihsel sürecinin dramını da, yirmibirinci yüzyılın eşiğinde somut edinimlerini ve ana konusunu ortaya koymaktadır.

Yirmibirinci yüzyılın eşiğinde sosyalizm kavramına ilişkin en önemli sorunlar bunlar olabilir fakat yalnızca bunlar sözkonusu değildir. Başka önemli değer-

lendirmeler de vardır. Burada yalnız birkaçının sözünü edeceğiz. Barışa olan gereksinim ve birarada barış içinde yaşama, sınıf mücadelesi ile, toplumsal dönüşüm ve sosyalizm mücadelesiyle nasıl uzlaşır? Geleceğin komünist uygarlığı, daha önceki kapitalist uygarlığın veya onun tarihin şimdiye kadar bildiği köktenci değişime uğramış yıkımlarının evrimci çizgisi üstünde mi filizlenecek? Bu son seçenek, insanın bugün sahip olduğu yıkıcı araçlarla ve değişik toplumsal sistemlerin, iki büyük gücün elindeki güçle, tarihsel olarak konu dışı kalmamış mıdır? Sömürgeciliğe karşı savaşım, dünyanın gelişim eğrisi olarak sosyalizme doğru mu olacak, yoksa kapitalist ilişkilere veya onların yenilenmiş biçimlerine mi yönelecek? Sosyalizm, toplumsal dönüşümde, meşruluk ve nesnellik kazanmış bir yol olarak kabul görüp kendi varlığını da bu temelde geliştirebilecek mi? Yoksa 'denenmiş ve sınanmış' deneyiminde ısrar ederek gelişimini daraltmaya ve yavaşlatmaya devam mı edecek? Komünistlerin kendilerini eleştireceklerini ve sosyalizm mücadelelerinde demokrasiyi yok saydıklarını itiraf edeceklerini ve sosyal demokratların sosyalizmi unuttuklarını söyleyeceklerini beklemek gerçekçi olabilir mi? Sosyal demokrat reformizm, tek tek ülkelerdeki ve tüm dünyadaki gelişimiyle, kapitalist dünyayla uzlaşacak mı yoksa onunla çelişkiye mi düşecek, bu sonuçlarıyla sosyalizmin tarihsel süreç olarak geleceğine bağlanacak mı? Bağlantısızlık siyaset ve akımının güçlü yozlaştırıcı nitelikleri olduğunu, tüm zorluklara karşın, dağılmasının veya geleneksel uluslararası ilişkilerde marjinal sınırlarda hareket etmesinin bir tehlikesi olmadığını söylemek doğru mudur? Gelecekte Kuzey-Güney çelişkisi —sanayileşmiş ülkelerle yeterince sanayileşmemiş ülkeler arasındaki çelişki— mi daha çok önem kazanacak yoksa Batı ile Doğu arasındaki çelişki mi, atom dengesini de gözönüne aldığımızda önemli olan hangisi olacak? Yakın bir gelecekte, yeni bir

ekonomik düzen için yapılacakların yapılmaması veya bunlara direnilmesi nedeniyle dünyada ekonomik bir bunalım patlayacak mı, yoksa tarihsel ve somut koşullar nedeniyle bu çok daha uzun dönemli bir sürece mi dayanıyor? Yoğun nüfuslu alanlardan, bölge ve ülkelerden az nüfuslu yerlere büyük bir göç bekleyebilir miyiz yoksa yoğun kapital birikimi olan ülkelere göç şimdiki gibi sürecek mi? Detant bunalım içinde. Fakat, toplumsal düzenleri ne olursa olsun barış içinde birarada yaşama seçeneğini benimseyen ülkelerin seçimi hâlâ geçerli mi? Yoksa çağdaş dünyanın çelişkileri savaşla mı çözülecek? Eğer, bütün bu sonuçlarla, dünyada nükleer savaş çıkmayacaksa, yerel savaş denilen savaşlarla bu sorunların çözümü söz konusu olabilecek mi ve uluslararası ilişkilere istikrar gelecek mi?

Gelecek Tehditler

Şu anda bildiklerimizden ve görülebilir geleceğe ilişkin söyleyebildiklerimizden, yirmibirinci yüzyılın eşiğinde, sosyalizmin hâlâ büyük tehditlerle ve baskılarla karşı karşıya olduğu anlaşılıyor. Bunun büyük oranda nedeni kendi maddi ve toplumsal koşulları fakat çok karmaşık ve çekişmeli uluslararası koşulların da bunda payı var. Bu baskı teknolojik devrimi de etkileyecek, tüm maddi, toplumsal, ekonomik, siyasal, ideolojik, kültürel ve ahlâki sonuçlarında etkisi görülecek.

Sonuç olarak, eski sosyalist toplumların dramından söz etmek ve onların gelişiminde kuram ve pratiğin yenilenmesini de içeren kaçınılmaz yeni bir aşamadan söz etmek için yeterli neden var. Bu dönüşüm kolay olmayacağı gibi acısız ve tek yönlü de olmayacak. Yalnızca devlet sosyalizminin başka çizgilerde gelişimi söz konusu değil. Mevcut siyasal-ekonomik sistemden onların değerlerini, somut pratik yapılarını

ve kuramını terketmek yeterli değil, yalnız tarihsel kalıtım ve özgün kavramların bunların yerini alması değil söz konusu olan. Geçmiş deneylerin yeni Marksist kavranışı ve geleceğin getireceklerinden doğan yeni düşünceler olacaktır. Kuşkusuz, bütün bunlar dönüşümün kendi ritminden, örgütlenmiş siyasal güçlerin stratejilerinden, işçi sınıfının ve öteki emekçi sınıf ve tabakaların taleplerinden derinden etkilenecek. Emekçilerin yapısal ve toplumsal dönüşümler ve sosyalizm için verdikleri mücadelerin başarı veya başarısızlığı, dünya çapındaki tarihsel çelişkiler, eski sosyalist toplumların etkilenme biçimleri, dünyanın askeri-siyasal bloklara bölünmüş olması, bunların dünya sistemi olarak sosyalizmin gelişim sürecine yaptıkları etkilere dayanan bir gelişim olacak bu. Aynı zamanda, eski sosyalist toplumları uluslararası yaşamın her bölümünden (ekonomik ablukalar, 'anti-komünist haçlı seferleri'yle) tüm sosyalist güçlere karşı yönelerek uzak tutmak isteyen tutucu kapitalist güçler, sosyalist güçlerle ilişkileri, siyasal partiler ve akımlar, ideolojik kaynaklarından bağımsız olarak bu sürece etki edecekler. Elbette, yukarıdaki bütün koşullar içinde, bunlar küçük görülemezse de, daima, sosyalist güçlerle ve eski sosyalist toplumlardaki, maddi temelin geliştirilmiş bulunduğu bugünün sosyalist toplumlarındaki görevleriyle diyalektik ilişkisi gözönüne alınmalıdır. Bugünün ve görülebilir uluslararası ilişkilerin (süper güçler arasındaki askeri denge, askeri-siyasal blokların varlığı) koşullarında, bağlantısızlığın ve onun temel siyasal felsefesi olan barış içinde birarada yaşamanın, toplumsal sistemleri ve iç politikaları ne olursa olsun, potansiyel olarak gücü vardır.

Ne olursa olsun, geleceğin sosyalizmi için kuramsal kavramlar yönünden köktenci değişiklikler gereklidir. Tarih genelde geleceği geçmişin deneyleri ile değerlendirir. Bu tarihsel deneyime, ters düşmemeye çalışarak, bütün iyi ve kötü sonuçlarıyla, bu köktenci de-

değişikliklerin, geleceğin bugünkü potansiyel çizgilerin sağladığı geleceğin kavranışıyla değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkıyor.

Yirminci yüzyılın sonunda gelişimlerin sayısız çelişkisi tarihsel bir çözüm gerektiriyor. Tarihin bugünkü durumumuzla barışçı yoldan gitmesi pek olası görülmüyor. İki sistemin kaynaşması kuramı inanılmazlığını göstermiştir. Bütün uluslararası dengeleriyle kurulmuş bulunan statüko sınırsız bir gelişim olanağını içermemektedir. Toplumsal belirleyiciliğin kabalaştırılmış biçimi olumsuz eğilimleri —eşitsiz gelişimin yasalarını, gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasındaki uçurumu, kapitalizmle sosyalizmin antagonizmasını— dikkate almamaktadır, oysa bunlar mevcut ülkelerin gerçek durumlarından kaynaklanmaktadır.

Yirminci yüzyılda yoğunlaşmış bulunan dünya tarihinin çelişkileri, bugüne kadar var olan ilişkiler ve değerler temelinde başedilecek gibi değildir. İnsan yaşamını kendi zenginliğiyle üretebilecek yeni yollar bulunmalıdır. Eğer, sosyalist devrimlere karşın, insanoğlunun hâlâ burjuva uygarlığının değerleriyle birlikte yaşadığı kabul ediliyorsa, o zaman sosyalizm süreci değişik bir uygarlığa olan gereksinimi yükümlenmelidir ve yükümlenmektedir. Bunun anlamı, herşeyin üstünde, insanın kurtuluşa olan açlığında ona istediğini verecek üretime yeni bir nitelik ve amaç kazandıracak olan yeni bir yaşama önem vermektir. Böyle bir tarihsel süreç olmadan insan yirmibirinci yüzyılda bugünkünden daha trajik sınıf çelişkileri ve başka antagonizmalar yaşayacaktır. Kötümser bir biçimde yıkım, üstelik yalnızca nükleer bir yıkım da değil, tahminleyen insanların sayısı az değil.

Gene de, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ve ola ki yirmibirinci yüzyılın ilk yarısında, görülen eğilimler köktenci ve evrensel bir dönüşüm noktasını göstermiyor olabilirler. Kapitalizmin tüm olanakları bitmemiştir, dünyada halen birçok değişik bölge ve ülke-

vardır, çağdaş, teknolojik üretimin henüz dünyanın yarısına ulaşması sözkonusudur. Uluslararası ekonomik ilişkiler henüz dünya kapitalist ekonomik sistemi içinde işlemektedir. Daha birçok büyük ideolojik, kültürel farklılıklar vardır.

Fakat, insanın ve emeğin kurtulacağı yeni topluma giden yolda geçiş dönemi olarak sosyalizmin tarihsel durağanlığında da koşut bir uyanıklık var. Tüm zorluklara karşın, tartıştığımız ayrımlara, kuşkulara ve bilinmezlere karşın, sosyalizmin düşüncesi ve pratiği, sosyalizm tarihsel sürecinin daha da gelişiminden ayrılamaz.

AMERİKA'NIN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

Michael Harrington

Amerika'nın toplumsal, ekonomik ve siyasal politikasının evrimi dünyadaki bütün toplumsal ve siyasal hareketler üstünde önemli bir etki olacak. Yirmi birinci yüzyılın arifesinde sosyalizm üstüne düşüncelerimde, Amerika'nın bugünü, olası geleceği ve bunların sosyalizm mücadelesine çeşitli etkileri üstünde odaklaşmamın nedeni bu. Bu yaklaşımın ulusçu bir büyüklenmeyle veya basitce kendi ülkemle ilgilenerek daha çok katkıda bulunabilme düşüncesiyle ilgili değil. Çağdaş gerçeklik beni bu yaklaşıma ulaştırıyor.

Elbette Birleşik Devletlerin Batı üstündeki egemenliğinin zindelik çağındaki gibi, 1945'den 1965'e kadar olan dönemdeki gibi belirleyici bir güç olmadığı doğrudur. Avrupa ve Japonya'nın yeniden inşası güçlü kapitalist rakipler yaratmıştır ve en azından Reagan'a kadar Amerikan gücünün insafsız Vietnam savaşında küçük düşmesi bütün başkanlara bir ağırbaşlılık sınırı getirmiştir. Gene de, seksenlerin başlarındaki ekonomik bunalımdan önce bile, Birleşik Devletler Avrupa'nın egemen siyasal, ekonomik, askeri gücü ve dünyanın iki süper gücünden biridir.

Şu anda —1985 baharında yazıyorum— Amerika'nın güç kazanması, Avrupa karşısında görece üs-

tünlüklerini yeniden elde ettiği görünümünü veriyor. Bu, Reagan'ın 1984'de yeniden seçilmesinin yarattığı öforinin beslediği bir hayaldir. Bu olağanüstü zaferi kazanırken Reagan ulusunu bu dönemsel iyileşmenin kendisinin bilinçli 'sunum kesiminin' vergilerini kesmesi sayesinde değil, buna karşın olduğuna inandırabilmiş ve bu sonucun altmışlarca görülenin benzeri yeni bir büyümeyi gösterdiğini belirtmiştir. Örnek olarak, 1986 Reagan Bütçesi (1985 başlarında sunuldu) 1985 ve 1986'da gayri safi ulusal hasılada yüzde 8,5; 1987'de yüzde 8,3; 1988'de 8,0; 1989'da 7,4 ve 1990'da 6,9 nominal büyüme öngörmektedir (1).

Birleşik Devletlerde gerçekçi olmaktan çok, bir çocuğun arzularını yansıtan başkanlık bütçelerinin ekonomik yargılarını kabul etmeyi kimsenin düşlemediği doğrudur. Gene de Reagan'ın rakamları, taşıdığı umutlarla örneği görülmemiş büyüklüklerdir. Daha kötüsü, Başkanın Amerikan ekonomisinde gerçekten olumlu, temel, yapısal değişikliklere yol açan bir siyaset yürütmüş olduğuna olan inancını ortaya koyuyorlar. Bu yazı bunun saçmalık olduğunu gösterecek. 1969-70 durgunluğundan sonra başlayan savaş sonrası 'düzenleme' bunalımı, bir çok Amerikalı 1984'de ve 1985'in başlarında bu bunalımın belirtilerinden sıkıntı görmemişlerse de, devam etmektedir (2).

Amerikan gücünün büyüklüğü değil, gerçekten kendi ülkem üstünde odaklaşmama yol açan şu dönemde onun gösterdiği sorunlu yapıdır. Er veya geç

(1) The US Budget in Brief, FY 1986, syf. 19-20.

(2) 'Düzenleme' sözcüğünü Fransa'da Michel Aglietta ve Alain Lipietz, Birleşik Devletlerde Michael Piore ve Charles Sabel gibi yazarların kullandıkları anlamda kullanıyorum. Bununla, ortodoks ekonomilerin otomatik ve kalıtımsal olduklarını söyledikleri dengenin kapitalist genişleme döneminde zorunlu görülen devlete veya özel kesim ilişkin tüm davranış biçimlerini ve kurumsallaşmalarını kasdediyorum.

—ve belki daha bu yazı yayınlanmadan— bunalım Birleşik Devletlerde gene açıkça görünür olacak. Bunun anlamı; ne olacağını bu ekonomik gelişimlerin belirleyeceği demek değil. Tersine, bir dizi olası değişken vardır ve bunlar ekonomik eğilimlere olduğu kadar siyasal ve toplumsal harekeltiliğe ve tasarımlara bağlıdırlar. Bunun anlamı, dünya kapitalist pazarının egemen ülkesinde istikrarsızlık —istikrarsızlıklar— olacağı; sosyalizmin kaderine yalnızca Birleşik Devletlerde değil fakat tüm dünyada gölgesini düşürecek bir gerçek.

Şimdi, bütün öteki sistem ve bloklar da bunalımda. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa kendi bürokratik ve diktacı yapılarını tehdit eden türden bilimsel ve teknolojik değişikliklere uyarlanmak zorundalar. Batı Avrupa'nın refah devletleri ellilerin ve altmışların beklentilerinin artık geçerli olmadığını görüyorlar. Afrika'da açlık tehdidi ve Güney Afrika'nın süregelen ırkçı saldırısı var. Latin Amerika'da borç krizi bitmek bilmiyor; Asya'nın yeni-sömürge ekonomileri de (Taiwan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore) Birleşik Devletlerdeki gelişimlere bağımlılar.

Yirmi birinci yüzyıla girerken insanın emniyetle konuşabileceği bir şey yok, yalnızca son on yılın ve yirminci yüzyılın son yarısının görmediği değişiklikleri görebileceğimizi söyleyebiliriz, kimsenin tahmin edemeyeceği değişikliklerin olacağını bekleyebiliriz. Bu aklı başında anlayışla öncelikle Amerika'nın bugününü incelemek istiyorum, sonra Amerika'nın geleceğine bakabilir ve son olarak ta bugünün ve geleceğin sosyalist kurtuluş mücadelesine etkisini incelemeye kalkabilirim.

Amerika'nın bugünkü bunalımı kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen 'Fordist' modelinin bunalımıdır. Fordizmin temel kuramsal önerilerinden bazılarını özetleyelim. Henry Ford yalnızca kitle üretimine biçim veren, sanayinin temel özelli-

ğini ortaya koyan adam değildir, arkadaşı kapitalistlerin 'ütopyacı', 'sosyalist' ve 'sınıfına ihanet eden adam' olarak ilan ettikleri bir yenilikçidir. 1914'de işçilerine günde beş dolar ödemiştir (3). Gerçekten, Ford'un kitle üretimi kitle tüketimi gerektirir görüşü sanayinin önde gelen daha 'gelişmiş' sektörlerine de yayılmış ve yirmilerin sonunda 'refah kapitalizmi' kavramının doğmasına yol açmıştır. Bu kavram, pek öyle tesadüfe de bağlı olmadan, bağımsız sendika birlikleri yerine şirket sendikalarını geçirme stratejisinin bir parçasıdır.

İşverenlerin konferanslarıyla işçi-yönetici uyumu incelikle işlenen kavramlar durumuna gelirken —sonra Ticaret Bakanı, sonra Başkan Hoover'in katılımıyla— Amerikan kapitalizminin çelişkileri de gittikçe daha acil duruma geliyordu. 1919'la 1929 arasında işçi verimi kişi başına yüzde kırk üç artarken, ücretlerde veya kitle tüketiminde hiç te bu orana yaklaşan bir artış olmamıştı. Gerçekten yıkım geldiğinde hemen herkes —Sol, Sağ ve Orta— eksik tüketimin (ve fazla üretimin) bunun nedenlerinden biri olduğu fikrinde anlaştı.

Eksik tüketim tezi, gerçekten, Roosevelt'in kendi koalisyonunun bir kanadını haftada otuz saat görüşüne inandırmıştı. Bu köktenci öneriyi karşılayabilmek için Roosevelt Ulusal Sanayi İyileştirme Yasası (NIRA) ve Ulusal İyileştirme İdaresi (NRA) uygulamalarını başlattı. NIRA ABD'deki hemen hemen her ideolojik eğilimden bir şeyler içeriyordu. Hükümetin anonim şirketlerle ilgili planlama işleri ve sanayinin rekabetsiz biçimde fiyat belirleme hakkı yasalaştırıldı ve her ikisi de General Hugh Johnson'un yönetimine verildi. Johnson Birinci Dünya Savaşında Savaş Sanayileri Dairesini yönetmişti, devletçi kapitalizm kavramını esinleyen kurum burasıydı. Amerikan İş-

(3) Irving Bernstein, The Lean Years, syf. 179.

çi Federasyonu bu önlemi 'üretimi kısma ve fiyatları yükseltmekten çok, yüksek ücretlerle ve düşük fiyatlarla tüketimin artırılmasının yolu' olarak gördü (4) Liberaller hatta sosyal demokrat aydınlar (Adolf Berle, Rex Tugwell) NRA'yı planlı ekonomiye bir adım olarak değerlendirdiler. Sendikalar haftada otuz saat mücadelesinden vazgeçtiler ve karşılık olarak kendilerine birliklerin tanınması hakkını veren yasanın ünlü 7 A bölümünü aldılar fakat bu bölüm karışıktı ve sonuçta uygulanamadı.

NRA 1935'de Yüksek Mahkeme tarafından anayasaya uygun bulunmadı, zaten Roosevelt'in ilk döneminde yarattığı umutlar çoktan kırılmıştı. 1933 Ağustos Eylülünde hızlı fiyat artışları oldu ve sanayinin, yirmilerdeki rasyonalizasyonuyla artırılan verimliliğinin yeni işçilere gereksinim duymadan üretimini artırabileceği görüldü. 1935'e gelindiğinde Roosevelt, bir sürü kaçamaktan sonra, tarihin ikinci Yeni Uygulama (New Deal) adını verdiği kararlara vardı.

Arthur Schlesinger Jr. aradaki kaymayı özetlemiştir: 'Eski Yeni Uygulama ekonomik gücü Amerikan ekonomisinin merkezi ve değiştirilemez eğilimi olarak kabul etmiştir ve yanıt olarak siyasal gücün merkezileşmesini önermiştir. 1933'deki çabalar Amerikan kurumlarını organik ekonomi ve koordine toplum felsefesine uygun olarak yeniden biçimlemek için olmuştur. Yeni çaba —ikinci Yeni Uygulama— rekabetçi toplumun yeniden kurulması, kesin toplumsal kurallar ve temel ekonomik standartlar çerçevesinde, zaman içinde, ekonomiyi canlı tutmak ve genişletmek amacıyla mali körükler kullanmak amacındadır' (5)

---

(4) J.K. Galbraith, The Great Crash, Harmondsworth, 1961, syf. 180.

(5) Arthur Schlesinger, The Politics of Upheaval, New York, 1960, syf. 385.

İlk bakışta ikinci Yeni Uygulamanın Soldan (planlama) Sağa (Keynezci özde serbest pazar ekonomisinin idaresi) kayışı gösterdiği düşünülebilir. Böyle bir kavram çok önemli karmaşaları bulanıklaştırır. Birinci Yeni Uygulamanın siyasal kabulleri ve anonim şirketler çerçevesinde uygulanan planlaması işçi taraflısı olmaktan çok, işadamları taraflısıdır. İkincisi, Michael Piore ve Charles Sabel'in belirttikleri gibi: 'İkinci Yeni Uygulama birincisinden hem daha çok, hem daha az köktencidir. Daha az köktencidir çünkü temel olarak rekabetci ekonomiyi benimsemiştir, daha çok köktencidir çünkü devletin ekonomiye düzenli müdahalesinin gerekliliğini savunmuştur. Bütün devletçi potansiyeline karşın NIRA bunu gerçekleştirmemiştir' (6)

Christine Buci-Glucksmann ve Göran Therborn aynı görüşü Marksist ve tarihçi bir yaklaşım içinde savunmuşlardır. Le Défi Social-Democrate'de sosyal demokrat devlet müdahaleciliğinin yirmilerde ve otuzlarda ekonomiye ilişkin neo-klasik öncülleri kabul ettiğini göstermişlerdir. Yirmilerde Rudolf Hilferding'in incelediği demokratik ve sosyal devlet, kapitalist ekonominin düzenlemesini hedefler fakat 'örgütlenmiş kapitalizmin ekonomik yasalarının oluşumuna müdahaleye' kalkışmaz (7) İkinci Yeni Uygulama tam da böyle bir müdahalede bulunmuştur.

Bütün bunlar, gene de, Roosevelt ve Yeni Uygulamanın Amerikan ekonomisi için 'Fordist' bir bilince sahip olduklarını göstermiyor. 1936'da Roosevelt bütçeyi dengelemeye çalıştı ve 1937'deki buhranın büyük bir durgunluk getirmesine neden oldu. Bu da bazen uygun hareket etmiş olduğu Keynezci kuramla-

---

(6) Michael Piore ve Charles Sabel, The Second Industrial Divide, New York, 1984, syf. 96.

(7) Göran Therborn ve Christine Buci-Glucksmann, Le Défi Social-Demokrate, Paris, 1981, syf. 102.

rı anlamadığının açık örneğidir. Gerçekten, eğer Fordcu çözümün özünün eksik tüketim/fazla üretim sorunuyla ilgili olarak ücretlerin kısmen toplumsallaştırılması önlemi olduğu kabul ediliyorsa sistemin İkinci Dünya Savaşı sonrasına yani Roosevelt'in ölümüne kadar ortaya çıkmadığı görülür.

Ücretin kısmen toplumsallaştırılmasının üç ana yönü vardı. Birincisi, Keynezci para politikası Federal hükümetin efektif talebe bir taban oluşturmasını öngörür. Bütün tam anlamıyla uygulanışının yalnızca savaş sırasında oluşu, Amerikan kapitalizminin, savaş harcamalarını (yurtseverlik dolduruşu, 'maliyet fazlası' sözleşmeleri, grev yapmama kararları, vb) toplumsal giderlerden (gelir ve zenginliğin yeniden dağılımını hiç sağlamamışsa da bunları tehdit eder) daha kolay kabullenmesinin bir göstergesidir. Gene de, hükümetin rolü kavramı, 1946'da oldukça tutucu İstihdam Yasasında formüllendirildiği biçimiyle, Amerikan ekonomi politikasında temel bir değişimi belirler. Efektif talep artık pazar yasalarıyla belirlenen bağımsız bir değişken değildir, Federal siyasanın konusudur.

İkincisi, bir dizi gelir artışı garanti eden, refah devleti girişimi vardır, gelirler emek pazarı tarafından değil devlet tarafından garanti altına alınır. Buradaki temel görüş altmış beş yaşını aşkınlar için yaşa bağlı programlar içerir, Federal harcamaların en başta da Toplumsal Güvenliğin (ve Lyndon Johnson'dan beri Devlet Sağlık sigortasının) üçte ikisi ile dörtte üçü arasında oynar. Gelir düzeyine bağlı programlar, öncelikle de Muhtaç Çocukların Ailelerine Yardım (AFDC) Toplumsal Güvenlik yasasında gerçekte sonradan düşünülmüş uygulamadır ve Tıp yardımı ile Yemek kartları bu yolda altmışların sonlarında ve yetmişlerde gerçekleşmiş belli başlı tek değişikliktir. Toplumsal Güvenliğin gerçekte ellilere ka-

dar tam anlamıyla işler duruma gelmemiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Nitelendirmeler ne olursa olsun Toplumsal Güvenliğin, işsizlik ödemelerinin, AFDC, Sağlık sigortası, sağlık yardımı ve yiyecek kartlarının ABD'de tüketimi toplumsallaştırdığından kuşku duyulamaz. Bu yöndeki üçüncü eğilim Roosevelt zamanında toplu sözleşmenin kabul edilmesidir, öbür ikisinden çok daha karışıktır. Hükümetçe sağlanan bir çerçevede gerçekleşmesine karşın, işçi yönetici görüşmeleriyle özel sektör içinde yer almaktadır.

1935'de Wagner Yasası çıktığında sermaye arazi kanununu edilgen bir biçimde kabul etmemiştir. Yasamayla garanti edilen hakların gerçekleşmesi için keskin sınıf mücadeleleri zorunlu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı, bazı işverenlerin CIO ile savaşım riskine girmektense daha tutucu sendikalarla pazarlık etmeyi yeğlemesi, sendikalaşmayı hızlandırarak bu eğilimi sürdürmüştür. Savaşın sonunda 'refah kapitalizmi' döneminde, yirmilerde tartışılan bir düşünce dikkate değer bir güç kazanmıştır. İşçilerin ücreti ekonomik verimliliğin artış ritminde artmalıdır. Eğer ücretler verimliliğin önüne geçerse sonucun enflasyon olacağı, eğer ücretler verimliliğin arkasında kalırsa o zaman da eksik tüketim olacağı söyleniyordu. Ama eğer işçi ve yönetici gönüllü olarak verimlilik artışına bağlı mantıklı ücret artışında anlaşırlarsa, o zaman ekonomi bunalıma düşmeden gelişecektir.

Sabel ve Piore, General Motors ve Birleşik Otomobil İşçilerinin 1948'deki ücret artışını verimlilik artışına bağlama biçimlerinin üstünde çok —belki aşırı— duruyorlar. Bu anlaşma Amerikan gelir siyasasının resmi olmayan, etkili örneği olmuştur. Derek Bok ve John T. Dunlop ise hükümetin 'baskı'ları üstünde çok duruyorlar, özellikle Kennedy-Johnson yıllarında Ekonomik Danışmanlar Kurulunun ücret artışlarıyla ilgili belirleyici bir kılavuz çıkarmasına

önem veriyorlar (8). Şimdi, burada açık olan şey, bu biçimlerin yalnızca iyi örgütlenmiş işçiler için olanaklı olduğu, onların ücretlerinin çoğunlukla etnik grupların ve kadınların oluşturduğu marjinal emek pazarına sağlanan resmi —fakat hiç te zorlanamayan— asgari ücretin çok çok üstünde olduğudur.

İşçi sınıfının örgütlenmiş ve örgütlenmemiş kesimleriyle ilgili aynı ayrılık ücret dışı olanaklar için de söz konusudur. Bu eğilim İkinci Dünya Savaşı sırasında nakdi ücretlerin Savaş Emeği Dairesince dondurulması fakat öteki ücret dışı gelirlerin savaş ekonomisine zarar vermeyen bir tür ertelenmiş ücret olarak kabul edilmesi ile başlamıştır. Truman yönetiminin 1948'deki şaşırtıcı başkanlık zaferinden sonra, ulusal bir sağlık sistemi kurulması için savaşımı yitirdiğinde, bunun üstünde önemle durulmuştu. Federal sağlık politikası elde etmek için verilen savaşımı kaybeden sendikalar, ekonomik pazarlık güçlerini çok daha fazla Batı Avrupa'nın refah devletlerinde yasallaşmış bu tür çıkarlar için kullandılar.

Elli ve altmışlardaki ekonomik büyüme yıllarında bunun anlamı işçi sınıfının örgütlenmiş kesimleri için 'toplumsal ücret'in örgütlenmemiş kesimlere göre çok büyük bir hızla artması demekti. (Fakat seksenlerin başlarında bazı sektörlerde ekonomik bunalım başgösterince, güçlü sendikalarda örgütlenmiş olan sanayi işçileri, şaşkınlıkla, işlerini yitirdiklerinde sağlık güvencelerini de yitirdiklerini gördüler) Gene de, İkinci Dünya Savaşı sonrası ücretlerin ve ücret dışı gelirlerin evrimine bakıldığında, ücretin en azından bir bölümünü toplumsallaştırmak yönünde belirgin bir eğilimin olduğu görülür.

Bu 'fordist' toplumsal birikim rejiminin bunalımı, geriye baktığımızda gördüğümüz gibi, 1969-70 dur-

---

(8) Derek Bok ve John T. Dunlop, Labor and the American Community, New York, 1970, syf. 296.

gunluk ve enflasyonu ile belirlenmiştir. Richard Nixon, hatasız bir Keynesci mantıkla gerici bir tutum içinde Lyndon Johnson'dan devraldığı yüksek enflasyonla mücadele etme kararında olmuştur. 1969 da tüketici fiyat endeksi %6,1 artmıştı, sınırlayıcı politikalarla durgunluğun yavaşlatılacağı umuluyordu. Zamanın egemen kuramına göre durgunluk fiyat düzeylerini düşürmüş olabilirdi. Fakat enflasyon çok az, ancak %5,5 azalabildi ve 1970 Kongre seçimlerinde yüksek orandaki işsizlik Cumhuriyetci oylarında belirgin düşüşe neden oldu.

Yanlış giden neydi? Bu kendi başına ve kendi içinde kocaman bir konu, ancak burada birkaç olası nedenden sözedebilirim. Bunlar arasında önemli pazarların doyması var, televizyon ve otomobil gibi; sermayenin organik yapısının büyümesiyle kâr oranlarının düşmesi ve altmış sonlarında görece güçlü pazarlık olanakları olan sendikaların sömürü oranını düşürmeleri var; Amerikan ekonomisinin uluslararasılaşmasıyla yetmişlerden itibaren daha önce yenmiş bulunduğu düşmanları (Almanya ve Japonya) yanında yeni sanayileşen ülkelerin de rekabetleriyle karşı karşıya gelmesi; bütün dünyanın bir fabrika gibi kullanımıyla belirginleşen uluslararası işbirliğinin getirdiği Batıdaki kitle üretimi döneminin sonuna ulaşılması var; kâr oranlarındaki düşüşü üretim artışı ve ücret sınırlandırmaları ile aşmak isteyen iş dünyasının pazarları daraltması var; manifaktürden (görece iyi ücret sözkonusudur) hizmet sektörüne geçişle (görece düşük ücretlidir) ABD'de pazarların daralması var; sonu gelmez davalar, el değiştirmeler ve 'kağıt girişimciliği'nin yol açtığı sermaye kaybına neden olan eğilimler var.

Nedenler araştırıldığında, gene de, bu eğilimlerin hiçbirinin sonucu olarak ücretlerin Fordist toplumsallaşmasının gerilemediği açıktır. Sabit dolarla (1977), Birleşik Devletlerde ortalama brüt haftalık gelir 1969

daki 189.40 $'dan 1980'de 172.74 $'a düşmüştür. 1984'de bu ortalama hala 173.48 $'dır, yani daha önce 1963'de ulaşılan düzeydedir. Yetmişlerde sosyal güvenlik hakları endekslenmişti ve yükselen enflasyondan çok fazla etkilenmedi fakat bütün öteki Federal refah programları gerçek rakamlarla ücretlerden de daha fazla düşüş gösterdi.

Reagan yönetimi bütün bu eğilimlerin olumsuz yanlarının üstünde durmuştur. 1981'deki havaalanı kontrolörlerinin grevi emeğe karşı yarım yüzyıldır görülmeyen bir sertliğin benimsendiğini ortaya çıkarmıştır. 1982'deki ve 1983'ün ilk yarısındaki büyük işsizlik ve sanayinin durması koşullarında sendikalar iş güvenliği sözü karşılığında —bazen bu söz tutulmuş, bazen tutulmamıştır— daha önceki haklarından belirgin bir şekilde geri çekilmiş ve yönetimle uyuşmuşlardır. Aynı zamanda Federal Rezervin para politikasıyla (1979'da Carter'in atadığı Paul Volker tarafından, Carter yönetimince başlatıldığını belirtmeliyim) enflasyona karşı, kara karşı duyarlı otomobil ve konut gibi sektörler harap edilerek, mücadele edilmiştir. Ve 1981'deki Ekonomik İyileşme Vergisi Yasası (ERTA) nüfusun en fakir yüzde beşinin vergi sınırını artırarak refahı zenginlere aktarmıştır.

Reagan'ın kuramına göre, zenginler yararına vergi kesintileri yatırım fonlarını (sunum kesimini) besleyerek iyileşmeye yol açacaktır. Gerçekte, ERTA'nın çıkışından sonraki yıl içinde yatırımlarda %4,7 düşüş görülmüştür. İyileşme sağlandığında bu savaş harcamalarına, büyüyen açıklara ve Federal Rezerv politikasındaki değişikliklere gitmiştir. Ve iyileşme sırasında da iş yapısında hizmet kesimi manifaktürün yerini aldığı için (Business Week raporuna göre yeni işlerin yüzde sekseni hizmet kesimindedir), ekonominin üst kesimlerinde uzman istihdamı artığı için, belirli bir 'kayma' gerçekleşmiş ve en alttakiler için yeni bir fakirlik yaratılmıştır.

Bugünün Amerikası, bu nedenlerle, Fordist modelin yıkılışının ve İkinci Dünya Savaşından sonra ucuzlamış emeğe ve lüks pazarlarının büyümesine dayanan dengesiz bir iyileşmenin, benim fikrimce işaretlerini taşımaktadır. Böyle bir görünüşle gelecekten ne umut edilebilir?

Bir dizi gelecek tasarlamaktansa iki gelecek, şöyle ya da böyle zıt olasılıklar belirlemeyi ve okuyucuyu aralarındaki değişkenleri tanımlamaya çağırmayı öneriyorum.

Her iki durumda da —Sol ve Sağ— ABD'de aynı teknolojik koşulların varolduğunu varsayıyorum, kitle üretiminin öneminde bir düşüş (büyük miktarda standartlaşmış ürünler üreten yarı uzman işçilerin kullandığı gelişmiş makinalar); buna bağlı olarak uzman üretimde büyüme (küçük bir teknisyen grubunun bilgisayar üretimi); bilimadamları, mühendisler ve iletişim uzmanlarının yukarda ve uzmanlaşmamış emek gücünün aşağıda bulunduğu hizmet kesiminin artan büyümesi. Her olasılıkta bu koşullar süreceğine göre çözümlemem teknolojik determinizmi reddediyor demektir.

Bu tür bir teknolojinin Sağ örneği Fransızların 'üç hız ayarında' toplum dedikleri veya Almanların 'sanayi sonrası feodalizm' (Standische) dedikleri toplum olabilir. Gelişmiş teknolojinin büyümesini devletin de katkılarıyla sağlar fakat bunun sonuçlarını büyük şirketlerin çıkarları için kullanır. Örnek olarak 'popülist' bir tutucunun Georgia Kongre üyesi Newt Gingrich'in bir sözünü anabiliriz: 'Fırsat toplumu laissez faire toplumu değildir... fırsat ve büyüme lehine güçlü bir devlet müdahalesinin olduğu toplumdur' (9)

Gingrich'in önerilerinden biri hükümetin Ayda

(9) Newt Gingrich, The Opportunity, Society, New York, 1984, syf. 204.

mali özendiriciyle 'uzayı ekonomik kalkınma için kârlı bir alana dönüştürmek'tir (10). Gingrich'in ciddi bir siyasal düşünür olmadığı doğru fakat olası bir başkanlık adayıyla Jack Kemp'le çok yakın ilişkisi olduğu ve tutucu düşüncenin eylemci, sanayici kesimini temsil ettiği de doğrudur.

Yakın yıllarda 'yüksek teknik'ler ve aynı biçimde 'İş hizmetleri' için sermaye birikimi ve kâr fırsatlarının doğması olası görünüyor, Amerikan ekonomisinde de bu kesimler giderek büyüyor. Bu kesimin istihdam yapısı açısından 'ikili' bir görünüm gösterdiğine dikkat edilmeli. Örnek olarak 1982'de bu kesimin çalışanlarından %27.6'sı uzmandı ve teknolojik düzeyde çalışıyordu, %7,7'si yönetici, menecer, 5,8'i uzman işçi ve %33'ü hizmet kesiminde işçi, %17,3'ü büro işçisiydi (11). Bu kesimin büyümesi Amerika'nın dünya ekonomisinin 'katedral'i olması sonucunu verir. (Bu benzetmeyi Paul Samuelson'dan alıyorum, o bir koloniyi paraca desteklemesi ve bir dizi vergi ve da Weber'den almıştı). Yani Amerika gittikçe daha az maddi üretimde bulunacak ve daha çok mühendislik, uzmanlık, programcılık yapacak.

Bu son noktayı belirleyen bir başka olanak daha var. Gelişen Batının esnek teknolojileri, 2 Mayıs 1985' de Financial Times'ın bildirdiği gibi, Üçüncü Dünyanın düşük ücretli üretim birimlerine karşı küçük, çok fazla otomatikleşmiş girişimleriyle rekabete girebilir. Bunun anlamı da, Amerika'nın, seksenlerdeki belirsiz insanlara en düşük ücreti ödeyen sağlığa zararlı işkollarındaki kimseler için, daha da fakirleşmeleridir. Yani yeni teknolojinin Sağ uygulanışı her halde toplumun üçe bölünmesini getirir: Belki de emek gücünün bir çeyreğini kapsayan teknoloji/bilgi taşıyan elit, yarısına yakın düşük ücret alan çalışkan ve daha

(10) Gingrich, syf. 42.

(11) New York Stock Exchange, US International Competitiveness, New York 1984, syf. 46.

az yetenekli işçi sınıfı ve en altta azınlık ve kadınlardan oluşmuş yeni bir fakirler sınıfı.

Bu tür bir toplumun sorunları yirmileri andırabilir: Verimliliğin kitle tüketiminden fazla büyümesi. Bu zorluk yukardaki %25 için lüks tüketimin artırılmasıyla aşılabilir, böyle yapılmaya da çalışılmıştır, fakat uzun dönemde, fazla üretim ve eksik tüketimle karşı karşıya gelinecektir. Bu 1929 benzeri bir yıkımın önerilmesi değil, en azından Reagan yönetimi ücretlerin toplumsallaşması için Federal programları geri almış değil: Toplumsal güvenlik, sağlık bakımı ve benzeri programları. Ama bunun anlamı Reagan modelinin istikrarsız ve çelişkili olduğudur.

Eğer Reagan modeli çökecekse Solun yanıtı ne olabilir? Konuyu çözer gibi görünmektense bir gelişimi tanımlayabilecek birkaç olanaktan sözedeyim. Öncelikle, 1984'de metal işçilerinin greviyle Avrupa'da sosyalist günlüğe girmiş bir istek var, çalışma gününün kısaltılması. Böyle bir karar, Wassily Leontiev'in belirttiği gibi, sisteme zarar vermeden gelişmiş bir kapitalist toplumda uygulanamaz, yani kırk saatlik ücretle otuz veya otuz iki saatlik bir çalışmaya hızlı bir geçiş Amerikan ekonomisinde yatırımın ana kaynağı olan kârları düşürecektir. Gene de böyle bir uygulama ücret (toplu pazarlık) ve transfer sistemleriyle birlikte uygulanabilir. Yani işçi otuz iki saatlik çalışmasına karşılık otuz üç veya otuz dört saatlik ücret alır, aradaki farkı da hükümet transferleriyle kapatır.

Böyle bir siyasa ancak Avrupa'daki sosyalist hareketlerin ve Amerika'daki liberal hareketlerin bir kez daha gelir ve bölüşüm konusunu gündeme getirebilmesiyle olanaklı olabilir. Elli ve altmışların haşmetli ekonomik büyüme yıllarında herkesin mutlak yaşam standardı yükseldiği için gelir ve refahın bölüşümündeki göreli paylara dikkat edilmiyordu. Sonra yetmişlerde, tutucular, seçmenlerin büyük bir bö-

lümünü, artan refah harcamalarının bunalıma neden olduğuna inandırdılar. Gene sonra, seksenlerde, Fransız sosyalistler refah programlarının vergilerle finanse edilmesinin girişimciliğe kötü etkide bulunduğunu öğrendiler. Böylelikle, düşündüğüm şey, özel veya kamu kesiminde olsun vergilerin verimli girişimlerden değil, üretici olmayan zenginlikten alınması. Birleşik Devletlerde böyle bir programı geliştirmek bir bakıma kolay, çünkü Federal hükümet yılda milyonlarca 'vergi harcaması' yapıyor ve bunun ekonomide hemen hiç olumsuz etkisi olmuyor. Gelir vergisinde artan oranlı vergilendirmenin yeniden getirilmesi ve vergi oranlarını düşürmeden vergi harcamalarının kaldırılması otuz iki saatlik (veya otuz saatlik) haftalık çalışma süresi ile başka toplumsal amaçların finansmanı için elverişli miktarda kaynak sağlayabilir.

Bir başka yaklaşım modern sosyalist hareketin başlangıç döneminde çok önem verilen kooperatif mülkiyet kavramına dönüş olabilir. Kitle üretim modelinin egemenliğinin kurulduğu dönemde, özel ve kamu kesimlerinde verimliliği sağlayacak uygulama merkezleştirme olarak görüldüğü için kooperatif düşüncesi, ütopya olarak değerlendirilip saf dışı bırakılmıştı. Şimdi İsveç'de Ücretlinin Fonu uygulamasının merkeziyetçilik dışı toplumsal mülkiyet ve daha başka gelişimleri hedefleyen, ücretlilerin sahip olduğu ve yönettiği girişimlerin gösterdiği örnekle Sol sağlık koşullarına uygun olmayan az ücretli iş kollarında sendikasızlık ve sömürüye karşı bir önlem alabilir.

Charles Sabel İtalya'daki bazı küçük işletmeleri inceleyerek biraz iyimser bir görüşle bu uygulamanın olanaklarını araştırmıştır (12). Joanne Barkan'ın daha gerçekçi yaklaşımıyla birlikte ele alınması gere-

(12) Charles Sabel, Work and Politics, 1982, syf. 220.

kir (13) Ve Sabel, Piore ile birlikte, bu araştırmalarını, kitle üretiminin bulunmadığı merkezi yapıdan uzak bir toplumun kurulabilmesi umudunu taşıyan İkinci Endüstriyel Bölüm adlı kitabında genişletmiştir. Benzer düşünceler Almanya'da SPD tarafından ele alınmaktadır.

Bu tür yaklaşımlar, klasik endüstriyel işçi sınıfının küçüldüğü ve marjinal tabakalarla (kadınlar, azınlıklar, 'Gastarbeiter'lar vb) hatta ayrıcalıklı grupların (yüksek okul çıkışlılar) 'üç hız ayarında' bir toplum kurması olasılığını içeren bir ekonomiye, temel sosyalist görüşün uyarlanması demektir. Aynı zamanda Brandt Komisyonunun iki raporunda belirtildiği gibi Kuzey için istihdam olanaklarıyla Güney için toplumsal adaletin kurulması anlamında uluslararası Keynezci bir stratejinin belirlenmesi demektir.

Benim görüşüme göre —gene yalnızca bir çerçeve çizmek ve bir veya iki örneği gözönüne alarak ileri sürülmüştür— Birleşik Devletlerdeki ilerici hareketle Avrupa'daki sosyalist hareket bir dizi örneği görülmemiş değişime yanıt verebilmelidir, dogmaları terkederek bir zamanlar işleyen fakat artık uygulanamayan düşünceleri terketmelidirler. Buradan da son nokta ortaya çıkıyor: Yirmi birinci yüzyılın arifesinde sosyalizmle ilgili bazı düşünceler.

Söylediğim herşeyde gizli bir sosyalizm kavramı var. Bunu açığa çıkarayım. Öncelikle, sosyalizmler olmuştur ve olacaktır, yani her tarihsel dönemde özel nitelikleri göz önüne alınarak temel sosyalist görünüm yeniden yorumlanmaldır. Bu temel yaklaşım Marx'ın Kapital'de, Birinci Ciltte 'kapitalist birikimin tarihsel eğilimi' başlıklı bölümde çok net bir biçimde ortaya konmuştur. Marx'ın görüşüne göre, kapitalizm, özel toplumsallaşma sistemi olarak, işçi sını-

(13) Joanne Barkan, Visions of Emancipation, New York, 1984, syf. 149.

fının sömürülmesi sayesinde toplumsallaştırmayı gerçekleştirir ve bundan dolayı toplumsal toplumsallaştırmanın kurulması için bir harekete neden olur, bu ekonominin ve toplumun demokratik toplumsallaşmasıdır.

Marx bu görüşünü bildiği tek kapitalist (ve sanayileşmiş) topluma ve onun ortaya koyduğu işçi sınıfına uyguladı. Şimdi bizlerin bu görüşü genişletebileceğini sanıyorum. Kapitalizm çok daha toplumsallaşmıştır (şirketler, uluslararasılık) fakat hala özel mülkiyetin yönlendirişi altındadır; komünist endüstriyel toplumlar bürokratik toplumsallaşma yolunu tutmuşlardır ve bazı üçüncü dünya ülkelerinde de başka yollar bulunmaktadır. Kapitalist ve komünist toplumsallaşmaların her ikisi de kaçınılmaz olarak kendi sırtlarından yaratılan toplumsallaşmanın bedelini ödemeye zorlananları toplumsal hareketlere zorlamaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Batıda çok zor durumda olan proletarya vardı, yirminci yüzyılın ortalarında Fordizmin canlılık günlerinde sömürüye 'Altın zincir'iyle bağlı bir işçi sınıfı vardı. Doğu Avrupa'da Sovyet gücüne ulusal temellerde karşı çıkma eğilimi bürokratik toplumsallaşmaya muhalefetle (Solidarnosc'un şanlı mücadelesi) çakışmıştır.

Bu süreçler gittikçe daha fazla yeni toplumsal tabakalar yaratıyorlar, yeni özel haksızlıklar ortaya çıkıyor: Azınlıklar, kadınlar, cinsel eğilimleri egemen toplumsal biçimlere uymayanlar, aşırı eğitimle yüklenmiş öğrenciler, mezunlar, vb. Görmüş olduğumuz gibi geleceği belirlemeyen fakat onun olası sınırlarını gerçekten tanımlayan teknolojik devrim dönemine girmişiz.

Bu nedenle —toplumsal ve demokratik toplumsallaşmanın— temel sosyalist kavranışı yeni gelişimlerin ışığında yeniden değerlendirilmelidir. Geniş anlamıyla, ilk kez Antonio Gramsci ve Otto Bauer'in an-

ladığı gibi, bunun anlamı sosyalizmin yeni bir tarihsel dönemle karşı karşıya olduğudur, sözkonusu olan bir on yıl veya yüzyıl değildir, basitçe ekonomi de değildir, kültür, psikoloji ve ahlaki değerlerdir de. Örnek olarak, Avrupa refah devletlerinin ikinci kuşağının, birinci kuşağın hiçbir zaman yapmadığı biçimde bazı haklarını kötü kullandıkları yolunda rahatsız edici kanıtlar vardır, yani özünde burjuva ve bireyci hesaplar toplumsal hakların kullanımını yozlaştırmakta, toplumsal cepheler burjuva çevrenin işgaline uğramaktadır. Özel yapıdan fedakâr akıma geçiş küçümsenemez. Eğer bu gerçekleşirse uzun bir tarihsel sürecin sonucu olacak ve kendi kurumlarını yaratacaktır.

Bütün bunlar sosyalizmin zaferi kazanacağı fakat zamanlamanın değiştiği anlamına mı geliyor? Hiç te değil. Sosyalizm, Marx'ın daima üstünde durduğu gibi, ya özgür erkek ve kadınları yaratacak veya başarısız olacaktır, barbarlığın tehditi her zaman mevcuttur. Fakat sosyalizmin zaferini garanti eden hiçbir aklı başında sağgörü bulunmasa da, yaşam, öngörülebilir gelecek içinde, sosyalist hareketin varlığını sürekli garanti etmektedir.

Mitterand yönetimi altında Fransız sosyalizminin durumunu sosyalizmin kendisi için ölüm fermanı olarak görenler var. Bu incelemelerin Fransa'nın durumunu tam yansıtması bir yana, temelde yanlışlıkları sözkonusudur. Ancak toplu uyum, nihai totalitercilik, Orwell'in 1984'de koyduğu biçimiyle egemenlik sağlarsa sosyalizmin sonu geldi demektir. Şimdilik, kapitalist ülkelerde olduğu gibi komünist ülkelerde de, toplumsal olmayan toplumsallaşma sürekli yeni muhalefet akımları yaratacaktır, toplumcu toplumsallaşmanın düşünü gerçekleştirmek isteyen yeni kuşaklar olacaktır.

Reagan yönetiminin 1983-85 ekonomik iyileşmesine ilişkin suni görüşlerinin sahtekârlığı ortaya çıktı-

ğında, şimdi kendilerini yöneten kapitalist ve komünist toplumsallaşma sürecini ellerine geçirmek isteyen her ülkeden erkekler ve kadınlar olacaktır. Geleceğimizi tanımlamak zor, 1985'de bunu yapmak özellikle zor. Fakat bir konuda emin olabiliriz: Mücadelemizin zorunluluğuna nihayet yok ve tasarlanabilir gelecek içinde bu zorunluluğun bilinciyle mücadele eden militanlar eksik olmayacak.

«KIZIL» NİÇİN «YEŞİL» DE OLMALIDIR?

Luciana Castellina

Son yıllarda Avrupa'nın siyasal haritası, yeni bir rengin, yeşilin de katılımıyla zenginleşti. Yeşil, başta Federal Almanya olmak üzere, birçok ülkede, hem onbinlerce kişiyi seferber eden geniş bir kitle hareketinin, hem de kendine özgü yeni bir partinin simgesi oldu. Öyle ki, bazı durumlarda bu küçük parti (hiç değilse yerel ya da bölgesel düzeyde) hassas kurumsal dengeleri etkileyebilecek seçim başarıları kazandı. Politika alanına yeni ve patlayıcı bir sorunu, ekoloji sorununu taşıdı. Yeşiller, eylemleriyle, bu gün yoğun ve şiddetli çelişkilerle birbirinden ayrılmış, farklı yollara girmiş olan solun kendi tarihsel partilerinin (Komünistler ve Sosyal-Demokratlar) diyalektiğine anlamlı bir müdahalede bulunmaya başladılar.

Böylece, «kızıl» ve «yeşil» arasındaki ilişki üzerine bir tartışma başladı. Bu tartışmanın kapsamı dikkat çekicidir ve yüzyılımızın şu iç karartıcı yıllarında Marxizmin gelişmesinin yeni bir dönemini temsil etmektedir.

Konuyu anlamak için, önce, ekolojik bakış açısının sık sık karşılaştığı, daha çok indirgemeci anlayışları ele almalıyız' Bu anlayışlara göre, örneğin, ekolojik hareketin egemen büyüme modeline getirdiği eleştiri, aslında salt bir zevk sorununun ifade-

sidir, farklı bir zevkler hiyerarşisinin savunusudur, ya da ilkel tarım toplumlarına duyulan naif ve nostaljik bir hevestir, veya kapitalizm öncesine duyulan muğlak ve gerici bir özlemdir! Ve en kötüsü, yalnızca temel insanî gereksinimleri karşılanmış olanların, yani, zengin ülkelerin zenginlerinin ilgi duyabileceği bir lükstür ekoloji! Çünkü, büyük çoğunluk hayatta kalabilme mücadelesi verirken, yaşamın kalitesiyle ilgili sorunlarla, yalnızca onlar uğraşabilirler.

Bu değerlendirme yanlıştır. Sanayileşmenin eleştirisi bugün ortaya çıkıyorsa, bu, böyle bir eleştiriyi yapacak hareketin belirmesinin nesnel şartlarının ilk defa yakalanmış olmasındandır. Egemen büyüme modeli kabul edilemez, çünkü özellikle yoksul ülkelerde, karşılanması olanaksız zararlara yol açıyor. Kısacası sorun zevk sorunu ya da listeye eklenen isteklerden biri daha değil, bu günkü sistemin ve onun sanayileşmeci ve kapitalist doğasının kapsamlı bir eleştirisidir. Sorun, toplumsal ilişkileri metaların dar görüşlü ve akıldışı ilişkilerine indirgeyen, kârı ve kârlılığı esas alan verimlilikçi (productivist) kuruluşu nedeniyle, sebep olduğu zarar ve yıkımın, doğa ve insanlığa yüklediği ekonomik ve sosyal maliyetin, katlanılmaz israfın muhasebesini yapamayan piyasanın da eleştirisidir.

Bu anlamda, ekoloji hareketinin —belki aslında sezgisel de olsa— günümüz krizinin farklı bir yönünün; bütün bir tarihsel dönemin, **kapitalist sanayileşmecilik** döneminin sonuna işaret eden bir olguyu saptamış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Üstelik bu saptamanın dayanak noktası, yalnızca sanayinin fiilen çökmesi değildir. Bu saptama, aynı zamanda, halen sürmekte olan, doğanın sahip olduğu kaynaklar bakımından tahrip edilemez ve tüketilemez olduğu örtük kanısı üzerine kurulu üretim ve uzun vadeli ya da dolaylı maliyetler veya mal üretiminin sürekli genişlemesine dayanan gelişme süreci karşısın-

da öz olarak etkisiz kalan sistemin kendisinden kaynaklanır.

Bu gelişme biçiminin, yalnızca yeri doldurulamayacak doğa kaynaklarının kıtlığına değil, aynı zamanda doğal ve toplumsal çevrenin dramatik bozuluşuna yol açtığı şu an açık hale gelmeye başlamıştır.

Geçtiğimiz ocak ayında (Ocak 1985) Ruhr'da günlerce süren bir acil durum ilan edildi. Fabrikalar ve okullar kapatıldı, otomobiller çalıştırılmadı, açık havada gaz maskeleriyle çalışmaya başlanıldı. Bölgedeki kimya fabrikalarının çıkardığı sülfür dioksitle yüklü zehirli bir gaz bulutunu dağıtacak rüzgâr yoktu. Balıkçıların ve turizm girişimcilerinin yarattığı bir protesto dalgasıyla Adriyatik olayı kafamızın üzerinde patladı: Deterjanlar, kimya fabrikaları, tarım ilaçları ve gübrelerinin taştığı alanlardan akıp gelen tonlarca fosfat ve diğer atıkların çöplüğü haline gelen bu denizde kirlilik, güvenlik sınırını olağanüstü aşmıştı. Binlerce kez uyarılmış olmasına karşın ormanlar ölüyor, çoğunu petrolcülerin ürettiği asit yağmurlarıyla öldürülüyorlar. Yalnız son bir kaç ay bile, çevrebilimsel kaygının niçin genel bir alârma dönüştüğünü hatta daha da şüpheci olunması gerektiğini gösteriyor.

En yıkıcı eğilimler, itiraf edildiği gibi uzun vadeli olanlardır, fakat etkilerini, kesin sorunlar olarak ortaya çıktıkları burada ve şimdi hissedebiliyoruz. Üretimin yol açtığı zararları karşılama ve kirlettiği çevreyi temizleme zorunluluğu öyle boyutlara varmıştır ki, devletler açısından bunun maliyetine katlanmak giderek güçleşmektedir. Hattâ, bu durumu günümüzde devlet aygıtlarında ortaya çıkan bunalımların nedenlerinden biri olarak da sayabiliriz.

Kendilerinden, kaynakları daha az tahrip eden bir üretim tipine imzalarını atması beklenen yeni bilim ve teknolojilerin böyle bir ürünü de ufukta görünmüyor. Bu bilimler, şimdiki sistem içinde, tümüy-

le; mal çeşitlerinin çoğaltılmasını ve giderek daha büyük bir kitlenin marjinalize edilmesine neden olan bir toplumsal iş bölümünün güçlendirilmesinde kullanılıyorlar.

Daha genel ve temel önemde bir nokta, giderek netleşiyor: Üretim ve tüketim düzeyinin dünya çapında yükselişi, her zaman ve her yerde, sistemin ekonomik olmayışı sayesinde, insanî ve maddî kaynakların geniş bir bölümünün halihazırda ya hiç kullanılmamış veya etkili olmayan bir tarzda işlenmiş ya da yalnızca azar azar yararlanılmış olması gerçeğiyle dengelenen belirli doğrudan üretim sektörlerindeki verimlilikte olağanüstü bir yükselişten ileri geliyor. Bu tersine çevrilmiş piramidin merkezî dinamiği, bilim ve kâr arasında örtük bir bağı içeriyor. Bir yandan bilim, kâr neredeyse oraya yaklaştırılmıştır Bu bakımdan, hiçbirşey teknolojik yenilenme amacıyla açıklanamadığı gibi, emeğin bölümlere ve alt bölümlere ayrılışının da bunun bedeli olduğu kanıtlanamaz. Diğer yandan, bilimin kendisi ekonomik ve sosyal bilimlerden başlayarak, maliyet değerlendirmesi bakımından hiç bir ölçüte ya da kârlılık terimleri içerisinde belirli bir işlevi olan bu kavramların ötesine geçen hiçbir amaca sahip değildir. Böylece israf, ya bu özgül etkinlik modelinin doğrudan bir sonucu olarak ya da sermayenin mekanizmalarıyla türdeş olmayan toplumsal kesim ve değerlerin sermayeyle bütünleşmesinin imkânsızlığı yüzünden, gelişmiş dünyanın bir başından öte başına kadar en yüksek düzen haline gelmiştir.

Sonuç olarak, bir uçta toplumsal parçalanma, asalaklık ve çevresel ve insanî yıkım, diğerinde, doğal kaynakların işe yaramaz hale getirilmesiyle karşı karşıyayız.

Bununla birlikte —ve yeni olan da budur— ekolojik yıkım, şu an kendi devamlılığına en kesin engeli de ortaya koyan bu gelişme biçiminin doğrudan

sonucudur. Her zaman varolan maliyetler, ilk defa, sermayenin hesaplarına doğrudan giriyor. Aynı zamanda, olaylar, kapitalizmin üretim ve tüketim modelinin, dünyanın dikkate değer yeni alanlarına şimdiki biçimiyle orantılı bir şekilde yayılmasının, fizik olarak dahi imkânsız olduğu gerçeğine anlamlı bir şekilde tanıklık etmeye başladı.

Bu gün 3. Dünya, aynı sorunu en dramatik şekliyle yaşamaktadır. Bu modelin girişi, 3. Dünya'yı (üstelik, bu gün ileri uluslar olarak adlandırdığımız ülkelerdeki gelişiminden daha tahripkâr bir biçimde) katastrofik tahrip süreçleri dizisine sürüklemektedir: Ormanların yokedilişi, geniş alanların kumla kaplanması, toprak erozyonu, kaotik kentleşme toplumsal barbarlığa varan ekolojik yıkım ve çöküntünün yalnızca en çok görünen yönleridir. Bu gidişle, her yıl Macaristan büyüklüğünde bir alanı ortadan kaldırılan yeryüzündeki ormanlar, birkaç onyıl içinde, insan yaşamının devamlılığı için yeterli oksijenin üretilmesine olanak vermeyecek kadar küçülecek. Hâlâ nefes alabiliyorsak bunu 3. Dünya'nın ormanlık alanlarına borçluyuz. Kuşkusuz oksijenin ticareti yapılmaz, pazarda hesap edilmez ve değişim değeri yoktur. Bu yüzden 3. Dünya'nın oksijen zenginliğini karşılıksız olarak ihraç etmesi ve sanayileşmiş dünyanın asalak bir rol oynaması «normal»dir. Bununla birlikte, ormanlar kereste biçiminde satılabilir, böylece oksijen üreten sermayeyi yok ederiz. Böyle giderse, gelecek 20 yıl içerisinde tropik ormanların %40'ı tahrip olacaktır. Modern tarım ve sanayinin zehirli artıklarıyla, büyüme modelimizin tüm dünyaya uygulanması halinde eşitsizliklerin ortadan kalkacağına inanılmaya devam edilirse gelecekte elimizde ne kalacak? Bundan böyle, «Kuzey»in «Güney»i sömürüsünün en çirkin yönlerinden biri olarak, bu günkü modelin verdiği zararı saptamak için modern dünyayı karakterize eden bağımlı gelişmenin ekolojik yönünü de görmeliyiz.

Ekonomi bilimi, günümüzde yalnızca, talep sorunları, değişim değeri ve paraya çevrilebilir zenginlikler ile ilgilenmekte ve doğal kaynaklar ekonomisi tümüyle ihmal edilmektedir. Oysa doğal kaynaklar, tüm insanlığın ortak mirası ve hazinesidir. Ekonomik ve doğal süreçleri bütün bir sürecin parçaları olarak ele alan kapsamlı bir görüş oluşturabilmek için çok gerilere, insanın doğal bir çevrede uyumlu bir şekilde yaşamasının tartışılmaz bir hak olarak kabul edildiği günlere gitmeliyiz.

Halbuki tam tersine, ekonomik bilimler, doğayla bütün bağlantıların koptuğu, insanın küstahça bir kibirle, doğa üzerinde sınırsız bir güç sahibi olup, onu kendi egemenliği altına aldığı yerde ortaya çıkmıştır. J.S. Mill, «doğa» değişkenini yeniden ekonomik analizin merkezine oturtmayı denemişti. Bununla birlikte, doğa hakkındaki bazı atıflar doğal kaynaklardaki verimlilik azalışının nedenini kaba ve belirsiz bir biçimde yalnızca ülkelerin sınırlı verimlilik kapasitelerinde bulan (ve bu, Marx'ın onlarla tartışmaya girdiği alanlardan biridir) Ricardo ve Malthus' un görüşlerinden kopamamaktadır. Ancak, gerek 19. yy.daki gelişmelere eşlik eden sanayileşme ve pozitivist kültür, gerekse doğa bilimleri ve tekniğe bütün güçlerin üzerinde bir anlam yükleyen yanılsama, doğanın ekonomi-dışı bir kategori olarak algılanıp yorumlanmasına yol açtı.

Marxismin teori olarak, ama daha çok da işçi sınıfı hareketi içerisinde, insanî çalışmanın, verimliliği sınırsız bir şekilde artırma yeteneğine sahip olduğuna değgin bir yanılsamayı içerdiği sık sık ileri sürülür. Ne var ki, tarihsel olarak, Malthus'a karşı polemiği gerekçelendiren bu sav, aslında yanlıştır. Buna karşın, örneğin, ekolojik hareketin en büyük yazarlarından biri olan genç Engels'in, **İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu**'nda sanayileşmenin bireylerde meydana getirdiği fiziksel ve psikolojik bozukluklar ve do-

ğanın tahribatı yüzünden kapitalizme saldırısını da anımsamak yerinde olacaktır. Son yıllarında Engels'in insanın kendi maddîliği ve maddî çevresiyle ilişkisinin onun maddî sınırlarını ortaya koyduğunu kabul eden bir materyalizmi savunduğunu ileri süren Sebastiano Timpanaro'ya da katılabiliriz. Böyle bir inanç, kendisinin Prometheusvari «muhteşem ve ilerici kaderine» inanan 19. yy burjuvazisinin eleştirisinde önemli bir momentti. Marksist William Morris de vardı. Belki de, işçi hareketinin kültürünün uzun tarihini birbirine bağlayarak tamamlayan gelenekler karmaşasını işaret etmenin yeterli olduğunu söyleyebiliriz. Yine de kendimizi öncellerimize dayanarak savunmayalım.

Marxizmin tarihi yazılmamıştır; fakat, çeşitli eğilimler —krizin bütün katastrofik yokediciliği içinde ilerlemesini kolaylaştıran dogmatikler ve işe yaramaz, «Marxizm'in ötesine geçiş»leriyle akademisyenler— arasındaki tartışmaların ötesine geçmek istiyorsak bunu yapmak güncel görevdir. Ancak tarihsel buluşmalardan bağımsız olarak, kaynakların saflığına dönebileceğimiz düşüncesini saçmalık olarak kabul ettiği için Gramsci, kesin olmamakla beraber, bu gereksinimi vurgulamıştır. Gramsci, Marxizmin, sürekli bir özeleştiri atmosferi geliştiren sınıf eyleminin devrimci pratiğiyle bağlantılı aydınların eleştirel bakışlarının içinden gelişen sosyalist bir kültürün daha köklü bir özerklik kazanmasına yardımcı olduğunu düşünmektedir.

Marx'ı, ekolojik yetersizlik saldırılarına karşı «savunmak» ya da onu bir ekolojist olarak yeniden keşfetmek gibi bir derdimiz yok. Ne de Marxist geleneğin ekolojik temalardan uzak kaldığı gerçeğini saklayacağız. Herşeyin ötesinde bunun, son zamanlardaki çevre imhası ve nükleer tehlikeyi açığa çıkarırken biyoloji hakkında yeni bir merkezîlik ve yapıların evrimi ve biçimlenme süreçlerinin dinamiğinde

bir raslantı ve olasılık momenti yaratarak bilimin kendisine özeleştirel bir bakış da oluşturan yazınıyla ekolojik kültüre hiçbir yararı olmaz. (Bu yeni bilgi, içinde yaşadığımız devrimler yüzyılının pratik mücadeleleri ve aydınlar ile dolaylı da olsa bir bağ oluşturarak, Marxizmin yenilenmesinde de bir değere sahiptir.)

Bugünkü deneyimlerimizin önümüze koyduğu temel sorunlar ile, pratik amprik dayanaklarını Marx'ın eserinde bulan ve aynı biçimsel çözüm yollarına ihtiyaç gösteren sorunlar arasındaki bağıntıları kurmaya çalışmak, çok daha yerinde olacaktır. Eğer, Marxizmin bir üçüncü döneminin (II. ve III. Enternasyonal'lerden sonra) başlangıcında olduğumuz doğru ise, bu, önümüzde duran önemli bir görevdir. Burada, kendimizi, Marx'ın düşünceleri içindeki, ekoloji sorununun gelişmesi içinde kurucu bir rol oynayan ve özel bir uygunluk gösterdiği görülen belirli unsurları vurgulamakla sınırlamalıyız.

Öncelikle, Marx'ın, yazılarındaki çeşitli formülasyonlarında bulunan bütün ifadeleri bakımından «ilerlemeci» değil, devrimci bir düşünür olduğunu belirtelim. Kapitalizm öncesindeki «doğal» ve «zoolojik» insanın (şimdiye kadarki tarihin, sömürünün tarihi olduğunu göremeyecek olan) dogmatik düşünce ile nostaljik romantizm arasındaki bölünmüşlüğünü Marx —1844 «**El yazmaları**»ndan «**Kapital**»e kadar— daima burjuva düşüncesinin tipik kaypaklığı olarak görmüştür. Buna ek olarak, Marx, son yıllarını antropolojik metinleri ve Avrupalı olmayan toplumları inceleyerek geçirmiştir. Bu çalışmalarının, Rus popülistleri ve onların kapitalist dönemin «üzerinden atlama» projeleriyle ilişkisi tarafından yönlendirildiğine işaret edilmiştir. Böyle bir yaklaşım, ayrıca, Marx'ın düşüncesindeki, modernliğe ve onun belirmeye başlayan krizine karşı olan, Alman sefaletinin çelişkilerinde saklı düşünsel arkaplanı da kapsamalıdır.

İkinci olarak Marx, materyalist bir düşünürdü ve —hernasılsa bu cümle indirgemeci bir şekilde bir sıralılık olarak anlaşılabilmektedir— bir «diyalektik materyalist»di. O, eski materyalizmin temelini oluşturan Newtoncu bilimin mekanizmini reddediyordu. Nitekim, Newtoncu bilimde, olasılık ve rastlantıyı red (bu gün için belki de değiştirilemezlik demeliyiz) anlamında ince ve köklü bir idealizm buluyordu. Ekonomi politiğin bakış açısı olarak emeğin doğadan ayrılması ve insanın doğa üstü statüsü varsayımında, Hegelciliğin sınırlarının uzandığını saptıyordu. Paris Elyazmaları sırasında Marx, tehlikelerinden kaçınarak ve (bu güç bilimlerin, ekonomi politiğin eleştirisine girişerek ve kendini felsefeye vererek, tam bir çözüm için gereksinilen, belki de henüz sahip olmadığı formel araçlara ilişkin sezgisi vasıtasıyla) kesinlikle üstesinden gelerek mistisizm riskini göze alıyordu. («toplum insanın doğayla bütünsel özdeşliğidir»)

Burada, bu durumun tarihsel olarak etkisizleşip etkisizleşmediğini, ifadesini yalnızca «Lyssenkoizm» içinde bulup bulmadığını sorabiliriz. Olaylar bundan daha karmaşık olabilir: Belki de Marxizmin ve devrimin meydan okuyuşu yüzyılımızın biliminde, onun en büyük zaferi olan kuantum fiziği, biyoloji ve enformasyon teorisinde önemli bir rol oynamıştır... En azından bu, bilim adamlarının kendilerinin bize giderek artan bir sıklıkla söyledikleri şeydir. Bu süreçlerin zamanımızın kültürüyle nasıl içinden çıkılmaz bir şekilde içiçe geçmiş olduğunu ve bir bilimin krizinin, yalnızca bilimin kendi içinden türetilmiş bir çatının terimleri içinde anlaşılamayacak bir paradigmanın krizinden ne kadar uzakta olduğunu şimdi görmeye başlıyoruz.

Bundan başka (bu üçüncü noktadır), ekonomi politiğin eleştirisi çalışmaları bağlamında Marx'ın yaklaşımı da ekolojik bir boyut kazanmıştır. Marx'ın Malthusçu olmadığını hatırlatmaya gerek yok. Fakat

bunun onu Sol'un Ricardo'su yapmadığını da not etmek gerekir. Ricardo-Malthus çelişkisi, Marx için, «**Elyazmaları**»ndan beri, ekonominin, kendi sınırlarını aşmadaki beceriksizliğinin bir kanıtı olagelmiştir. **Kapital**'in birinci cildinde bu konuya değgin şunları yazmıştı: «Kapitalist tarımdaki her gelişme, sadece işçiyi değil, aynı zamanda toprağı da soyma sanatındaki bir gelişmedir. Verili bir süre içerisinde toprağın verimliliğini arttıran her ilerleme, aynı zamanda bu verimliliğin kaynaklarını kurutma yönünde atılmış bir adımdır. (M.E.W 23; s. 529). Bu konuya ilişkin atıflar üçüncü ciltte, Liebig tartışmasının devamında ve kimyanın tarıma uygulanmasında sıklaşır. «İlerleme» sözcüğü, belki de açıklamamız gerekir, ironik bir biçimde tekrarlanır: Ve Marx, bilimin ve tekniğin tarafsız ve kesinlikle ilerici olduğunu savunanlara karşı polemiğine devam eder: «Dolayısıyla kapitalist üretim sistemi, toplumsal üretim sürecinin bileşim ve tekniklerini, aslında tüm zenginlik kaynaklarını —toprağı ve işçileri— kurutarak düzenler.» (Aynı yerde) Bu gözlem, hiç de marjinal sayılmaz. Çünkü gerçekten de, toprak ve işçi, sermayenin kendi başına üretemeyeceği iki özgün ürün türüdür. Bu nedenle onlar, sermayenin çelişkilerinin, onun dairevi bir sürece ya da kesintisiz veya krizsiz bir akışa indirgenemezliğinin kaynaklarıdır.

Sorunumuz, Marx'ın politik inançlarının beyanı olarak adlandırabileceğimiz eserlerinden birinde açıkça konulmuştur. «**Gotha Programı'nın Eleştirisi**»nde Marx, işçi sınıfı hareketinin, parti olarak örgütlendiği ilk döneminde izlenen strateji ve taktiklere ve en çok da kültüre ilişkin radikal eleştirilerini dile getirmiştir. Bu metin, W. Benjamin'in de haklı olarak belirttiği gibi, II. Enternasyonal'in egemen anlayışını en açık biçimde mahkûm eder. Marx'a göre, kutsal sayılan iki kavrama yeniden gerçek anlamının verilmesi gerekiyordu: Devlet ve Emek.

Bakunin ve anarşistlere karşı polemiğinde Marx, bu kavramlara yöneltilen her türlü gerici eleştiriye karşı çıkar. Çalışmanın salt bir oyuna indirgenemeyeceğini; devletin salt istek, özgür irade ve kaba güçle ortadan kaldırılamayacağını belirtir. Tarihsel gelişimin bir raslantılar zinciri olmadığını, aksine belirli zorunluluklar içerdiğini ve etkin olabilmek için bu zorunlulukları kavramak gerektiğini söyler. Henüz yeni ulaştığımız tarihin ve politikanın toprağında yutulmamaya dikkat etmeliyiz. Tıpkı tarihin toprağı üzerinde bozguna uğratılması gereken bir düşman olan devletin idolleştirilmesi için olduğu gibi, emeğin idolleştirilmesi de sivil toplum ve ekonominin toprağı üzerinde yenilgiye uğratılmalıdır. Marx emeğe doğa üstü bir anlam yüklenmesine karşı bizi uyarır: «Emek yalnızca doğal bir gücün, insanın emek gücünün bir ürünüdür. Emek tüm zenginliğin **kaynağı değildir.** Enaz emek kadar **doğanın** kendisi de kullanım değerleri kaynağıdır; ki zaten maddi zenginlik de bunlardan meydana gelir». (MEW 19; s. 15) Görülecektir ki meta dolaşımı konusu artık emeğin değil emek-gücünün fiatı olarak düşünülen ücret teorisinin yeniden düşünülmesiyle açıkça bağlantılıdır.

Yani, yalnızca işçilerin üretici güç olduğu yanılsamasının Marx'dan kaynaklanmadığını söyleyebiliriz. İnsanın üretici kapasitesinin gelişmesini engelleyen bir doğadan-ayrılmaya yol açan mülksüzleştirme ve yabancılaşma, kendisini mümkün hale getirenleri kendisine mâletmek suretiyle oluşan kapitalizm tarafından teşvik edilir. Bu, aynı zamanda, insanın üretici kapasitesindeki gelişmenin, insanlığı herhangi bir özgül zoolojik konumla sınırlamayan (böylece insanla yeryüzü arasındaki ilişki saf olarak aletsel (intrümental) ve yararcı bir ilişkiden daha karmaşık bir ilişki haline gelir) insanın insan olarak özgül kaderi olan insanla doğa arasındaki «uzlaşma»ya uygun düşen bir gelişme olmasını da engeller. «Doğa, yaşa-

mak için gereksinilen bir araç değil, yaşamın ta kendisidir» der Marx **1844 Elyazmaları'nda.** (Tamam, doğadan insanın malı olarak sözeden de aynı Marx'dır. Ancak, Locke'dan Hegel'e, ondan da Marx'a uzanan bir geleneğin varlığı ve bu gelenek içerisinde de «kendine mâletme» kavramının «yabancılaşma»nın karşıtı olarak kullanıldığı gözden kaçmamalıdır. Bu bağlamda, Marx, mülkiyet kavramının bireysel kullanımını anlatmak için kullanılmasına açıkça karşıdır. Tabii araççı ve faydacı anlayışlara da.

Yani Marx ekolojiyle ilgiliydi, ama bir ekolojist miydi? Her zaman söylediğimiz gibi, sorun bu terimlerle kavranamaz. —Mistik atmosferine rağmen, demode olmaktan çok uzak olan, bu günün barış ve ekoloji hareketleriyle riskler açısından bile aynı özellikleri gösteren Elyazmaları'ndaki görüşlerine ve yaklaşımlarına dikkat etmeliyiz. Marx'ın bakışı temel olarak eleştireldir; eserinde, gerçekliğin olumlu tasarımı ve düşüncenin olumlu gücü daima devrimin teori ve pratiğine hizmeti bakımından belirlenmiştir..

Nasıl oldu da işçi hareketinin daha sonraki mücadele geleneği teorik çıkış noktasından bu denli uzaklaştı? II. Enternasyonal tarihi, «özgün» ürünlerin ilkinin, yani işçi sınıfının fiziksel ve kültürel varolma mücadelesinin acilliği tarafından belirlenmiştir. Faşizme karşı verilen başarılı bir mücadele ve ezilen halkların yeniden tarih sahnesine çıkması ile, emperyalizmin ölümcül kıskacı kırıldı. Böylece, geniş topraklara sahip bir ülkede gerçekleştirilen devrim ve III. Enternasyonal tarihsel işlevini yerine getirmiş oldu. Bu perspektif ışığında, beş yıllık planlarla ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilen sosyalist üretim artışını anlayabilmek için, bir yandan Malthusyen ve tekelci eğilimleri, diğer yandan ise, yüzyılın ilk yarısındaki emperyalist silahlanma eğilimlerini gözönüne almamız gerekir. Ancak, açıktır ki o dönem artık kapanmıştır. Ve sorun şu an kendini daha yüksek bir

düzeyde ve benim inancıma göre, sonsuzca daha büyük bir güçle, insanlığı ve doğayı benzer bir biçimde etkileyen, süreğen krizler içindeki bir sistem olarak kapitalizmin yapısal olarak yokedici eğilimlerinden ileri gelen geniş ölçekli bir sorun olarak koyuyor.

Marxizm, üretici güçlerin gelişmesini desteklemek ve yüceltmek adına global çevre sorununu ekonomik gelişmenin dayandığı çerçeveden ayıran —üretimin sınırsız, çizgesel gelişmesi gibi bir gelişme ideolojisine yolaçma olanağı bulunan— bir perspektif içinde de olsa çevre sorununa yer vermiştir.

Bundan başka, ancak çok yakın bir zamanda (bilgi için bkz. Georgescu Roegen'in çalışması) ekonomik de olmasına rağmen, nasıl yokedilebildiğini enerji ve bunların ekonomik gelişme ve insan etkinliği ile çevre arasındaki ilişkilerle olan bağlantısının araştırılmasında temel bir yön kazandı. Günümüzde üretim süreci açısından doğa, salt toprak ve su olmanın ötesinde bir işleve sahiptir; çok önemli bir ilksel madde olmasına rağmen, nasıl yokeldilebildiğini enerji ve oksijen örneğinde gördük.

Yalnızca şimdi, fiziki dünya bittiğinde üretimin süremeyeceğinin farkına varıyoruz. Ve böyle bir noktanın ötesinde verimliliğin, insan emeği tarafından yükseltilemeyeceğini de. Yalnızca bu gün, kısaca, canlı sistemlerin üretkenliğinin mevcut modern teknolojilerle, emek sayesinde pek değil ama, halihazırdaki enerjinin üretim kapasitesindeki azalmayla doğru orantılı olarak enerji aktarımıyla giderek artan bir şekilde yükseltilebileceğini biliyoruz. Böylece, yükselen üretkenlik düzeyinin dibini oyan enerji ve toplumsal örgütlenmedeki yıkım ve kirlenme maliyetleri ortaya çıkıyor.

Bu yeni gerçeklik, daima insanî gelişimin temelinin, üretici güçlerin gelişmesi olduğu varsayımından hareket eden işçi hareketi kültürünün temel unsurlarına meydan okuyor. Oysa tam da bu varsayım,

Marksizmi romantik ve metafizik akımlardan ayırır. Bu gün, Yeşil hareketin konumu bu terimler içinde ele alınmamalıdır. Yukarda belirttiğim olgular ışığında, ekolojist hareketin Marxizmi eleştirisi (bu akımlardan farklı olarak) toplumsal gelişme anlayışına yönelik değildir. Yeniden tartışılması ve üzerinde düşünülmesi gereken nokta; «üretici güçlerin gelişimi»nden ne anlaşıldığı, bu kavramın amacı ve ölçütünün ne olduğudur. Sadece tüketim mallarının çeşitlenmesi ve üretim miktarının artması, gelişim anlamına gelmez. Demek ki sorun, «gelişim»in niteliğini saptama sorunudur.

Yeşil hareket, egemen büyüme modelinin insanlığın çok büyük bir kısmı için fakirleşme anlamına geldiğini sezgisel de olsa kavramış olan 68 kuşağının ürünüdür. Sermayenin ideolojik ve yapısal gelişim süreci gözönüne alındığında, üretim sürecindeki ilerlemenin barbarlığa nasıl dönüşebileceği, ilk kez 68'de açıkça ortaya çıktı. Bu anlamda 68 tarihsel bir dönüm noktasıydı. Ekolojist hareket, 68'li yılların anti-kapitalist içerikli akımlarından kısa bir süre sonra, ancak, onlarla aynı zeminde ortaya çıktı, gelişti ve özellikle gençlerden oluşan bir çok kişiyi, gelişmenin gerçek amacının insanın kendisini üretmek, yaşamının kalitesinde bir ilerleme ve yeteneklerini geliştirme olduğunu doğrudan ve bilinçli bir şekilde koyabilecekleri/koymaları gereken tarihsel bir noktaya yöneltti.

Bu sırada sistemin krizi derinleşti, yeni bir genişlik ve nitelik kazandı. Kriz, üretimin amacının, doğal ve toplumsal çevreyi korumaya ve zenginleştirmeye yönelik olması gerektiği bilincini geliştirdi. Doğal kaynakların bu türden bir korunması, üretkenlikle bağlantılı bir yarışın ve extra kaynakları üretimin gelişmesinin hizmetine vermeye yönlendirmenin istemlerine paralel değildir. Bu extra kaynaklar, kendi üretiminin köklerini, yıkımdaki geometrik bir ar-

tışta bulduğu için kesinlikle yeterli olmayacaktır. (Yeşil hareketler, eskiden beri varolan orta sınıf çevre korumacı gruplardan tam da bu noktada ayrılır.) Üretimin böylesi amaçlarına bağlı olarak, gelişme maliyetlerinin değerlendirilmesince belirlenen ölçütler aramalıyız. Yaşadığımız günün, geleceğimiz üzerinde —tıpkı sermayenin yaptığı gibi— diktatörlük kurmasını istemiyorsak, büyüme kriterini, uzun dönemde üretimin bu yeni amacıyla bağıntılı olarak yeniden belirlemeliyiz.

Bu da büyüme anlayışının radikal bir biçimde gözden geçirilmesini zorunlu kılar. Yeni içeriği ile büyüme, kaynak ve araçlarını son derece tutumlu kullanmalı, ve toplumsal bölünmüşlüğü ortadan kaldırmaya yönelik «yeniden birleştirici» bir işlev taşımalı ve bütün yaratıcı kapasitelerimizin tam olarak kullanılması ve bütün dünyaya genişlemeye gerçekten yetenekli olma amacı üzerine oturmalıdır. Yani büyümenin amacı, tüketim ve ihraç mallarının çeşitlendirilmesi değil, çalışma ve yaşam arasındaki çelişkinin yokedilmesi olmalıdır. Bu çelişkiyi, hem, bilgi talep eden, ancak onu değerlendiremeyen bir emek süreci ile çalışma hayatında, hem de artan boş zamanımıza insani bir anlam ve toplumsal bir üretkenlik kazandırmadaki yeteneksizliğimiz ile özel hayatımızda her an yaşamaktayız.

Artık, Yeşil hareketin öne sürdüğü taleplerin hiçbir şekilde, modern toplumun mantığına karşı isyan eden yeni bir Luditte isyanı (Makina kırıcılığı-Ç) olmadığı yeterince ortaya çıkmıştır sanırız. Tam tersine, işbölümü, değişim değeri, tüketim eğilimi ve sanayileşme (uzun bir dönem için üretici güçlerin gelişmesine yardım eden fakat şu an bu rolü sona eren bütün faktörler) kavramlarıyla bir bütün oluşturan kapitalizmin üretim tarzı olarak aşılması zorunluluğu, sezgisel bile olsa, Yeşil hareketin temel talebidir. Üstelik bu talep, gerçekçi ve rasyonel diye sunulan arkaik

neo-liberal önerilerden çok daha çağdaştır. Zaten, Yeşil hareket, bundan dolayı kendisini, «sanayi öncesi» değil de «sanayi sonrası» olarak tanımlamaktadır.

Yeşil hareket, sistemin temel taşlarına (insanî gereksinimleri karşılamaktan çok, kâr ve sermaye birikimine dayalı üretim ve toplumsal ilişkilerin pazar ilişkilerine dönüştürülmesi) yönelttiği saldırısı ile aslında Marxizmin radikal ruhunu yeniden canlandırmıştır. Bunu ideolojik anlamda değil, şu an tarihsel olarak mümkün olan ve bu yüzden de genel ortak duyumun bir parçası haline gelen pratik gözlemin bir sonucu olarak yapıyor.

İnsanî yaşamın gelişmesi, yaratıcı çalışma, insansızlaştırılmış olmayan toplumsal ilişkiler için daha temel öneme sahip mallardan vazgeçme pahasına kesinlikle yararsız bir mal yığılmasına yolaçan sistemin akıl dışılığı, giderek daha çok kişiyi bilinçlendiriyor. Sanayi uygarlığının bedeli, yerine konulamaz olduğu kabul edilen ama şimdiden kıtlığı çekilmeye başlanan, saf su, zehirlenmemiş hava gibi şeylerin yitirilmesidir. İnsanlar, üretimden dışlanmış büyük bir kitleyi marjinalize ederken daha az insanı daha yorucu işlere koşan bir sistemin akıl dışılığını giderek artan bir şekilde hissediyor.

Böylece özünde, yeni bir anti-kapitalist eleştiri ortaya çıkıyor, fakat işçi hareketini yöneten kültürün dışında geliştiği ve işçi sınıfının ve onun geleneksel müttefiklerinin çıkarları tarafından organize edilmiş toplumsal hareketlilikle bağlantısız toplumsal hareketlerde ifadesini bulduğu için bu yönü tanınmıyor. Bu hareketler, sınıf esasına dayalı örgütlenmelerin farkında olmadıkları ve algılama kapasitesinde ve olgunluğunda olmadıkları anlayış ve gereksinmelerden doğmuşlardır.

Tam da işçi sınıfının daha az merkezî ve daha çok bölünmüş olduğu bir sırada bu tür hareketlerin ortaya çıkmış olması, kimilerinin Marksizmin krizin-

den sözetmeye başlamalarının bir nedenidir. Giderek, Marxizm tarafından önerilen toplumsal özneleri, devrimci süreçlerin ya da anti-kapitalist projelerin güncel taşıyıcıları ve destekleyicileri olarak nitelendirmek güçleşmiş görünüyor. Ancak, bu gün sınıfsal çelişkiler eskisi kadar belirgin değildir ve anti-kapitalist güçlerin sınıf siyasetinden farklı bir siyasi çizgi izlemeleri çelişkisi yaşanmaktadır.

Bu durum, birbirine zıt iki eğilim yaratmıştır. (Yeşil hareketin bir bölümü için de geçerli olan) bir eğilime göre, işçi sınıfı artık devrimci işlevini yitirmiş ve sistem içi bir güç haline dönüşmüştür. Diğer eğilim ise (Sol'un geleneksel partilerinin bir kısmı), tersine, yeni ortaya çıkan gereksinmeler ve toplumsal öznelerin anti-kapitalist içerikli olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla bu hareketler, devrimci süreç açısından tümüyle önemsizdir. Oysa eski veya yeni her anti-kapitalist toplumsal öznenin, kendi dönemindeki toplumsal hareketlerle (bugün için çok uzak bir olasılık gibi gözükse bile) ortak eylem ya da hiç değilse ortak bir bilinç geliştirmesi zorunludur.

Marx, işçi sınıfını, sayısal büyüklüğünden dolayı değil, insanî gereksinimlerini karşılaması olanaksız sömürülen sınıf olarak sermaye sahibi sınıflar ile doğrudan karşı karşıya kalması yüzünden devrimci sınıf olarak görmüştür. İşçi sınıfını, üretimi ortaklaştırabilmenin objektif koşullarını taşıdığından, pazar ilişkilerinin dışında varolabilen bir üretim süreci yaratabilecek yetenekte görmüştür.

Eğer, biraz önce değindiğim ayrışmanın ortadan kaldırılması için çaba gösterilecekse, Yeşillere sadece bu gerçekleri hatırlatmakla yetinmek anlamsızlıktan başka birşey olmaz. Çünkü, bu «klasik» gerçekleri hatırlatmak hiçbir şeyi açıklamaya yetmez. Klasik Marxizm'de proletaryanın devrimci rolü, ondaki radikal bir olumsuzlukla, yani, «zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmaması» ile ve sistemin değer ve meka-

nizmalarının (rekabet ve baskı) dışında olması ile açıklanıyordu. Ne var ki, bu yüzyıl boyunca, özellikle «sosyal devlet» döneminde elde edilen ekonomik ve siyasî kazanımları, bu olumsuzluğu karşıtına dönüştürürken, işçi sınıfına da kapitalist emek sürecinin gerektirdiği bazı özellikler kazandırmıştır: Üretici güçlerin gelişimine körü körüne bir güven, çıkarcı ve rekabetçi bir tutum ve hiyerarşik bir disiplin ve otorite anlayışı. Öyleyse, belki de kendilerini özel olarak işçi sınıfı içinde hissettirmeyen, fakat diğer insanlar gibi işçi sınıfından insanları da bütün yaşam deneyimleri boyunca kuşatan yeni gereksinimler ve çelişkilerin ortaya çıkması —her şeyden daha çok, işçilerin, fabrikayı toplumun merkezi ve sureti olarak görmeyi reddetmesi oranında— bu kısır döngünün kırılmasını sağlayacaktır.

İşçi sınıfı, devrimci sürecin, halâ temel bir ögesi olmakla beraber, yeni gereksinimleri ve oldukça radikal değişimlere yatkın gizli güçleriyle yeni çelişkilerin taşıyıcıları da tarih sahnesine çıkmıştır artık. İşçi sınıfının devrimin motoru olması «doğal» bir zorunluluk değildir. Bugün devrimin motoru olma işlevini tek bir sınıfa indirgemek yerine, bu işlevi yeni özneler ile işçi sınıfının diyalektik bütünlüğüne yüklemek çok daha sağlıklı olur.

Bunun yaratılması, karşı karşıya oldukları belirsizliklerin üstesinden gelmeye yetenekli ve anti-kapitalist eleştirinin bütün çeşitliliği içinde her bir temsilci öznesinin istemini karşılamaya yeterli olduğunu kanıtlayacak subjektif faktöre daha fazla bağlı hale gelmektedir. Bu, kesinlikle zor bir süreç olacaktır. Fakat kapitalizm, nicel üretimin toprağında muzaffer ise de (ve bu, kapitalist telâfiye ve devrimlerin zayıflama dönemlerine yolaçar.) tarihin sınırlarını çizdiği yeni alanda hiç şüphesiz zafer kazanmaya yetenekli değildir. Böylece, işçi sınıfı hareketine yeni devrimci yöntemler geliştirebilme ve hareket alanını genişletebilme ola-

nağı sağlanır. Bu da kapitalist egemenliğin kırılabilmesi anlamına gelir.

Ancak, politik bir etkide bulunabilmek için Sol'un, hem politik eyleminin biçimlerinde, hem de programında (yalnızca kendi ekonomik sınırlarını aşabilir ve sistem ve onun değerlerinin köklü bir değişimini öngörürse başarabileceği) yeni gereksinimlerinin ifadesinde başarılı olacak derin değişikliklere ihtiyacı vardır. Sözkonusu yeni gereksinimler (ekolojik talepler, çalışma ve serbest zamanın her ikisinin de maddileştirilmesi üzerine ısrar, kadın özgürlüğü) gerçekte hiçbir özel toplumsal gruba atfetmenin doğru olamayacağı genel çıkarları ifade etmektedir. Nitekim bunlar, toplumumuzda, sık sık yüzeye çıkmasa bile, toplumsal bünye boyunca bir eksen oluşturabilen özgül bir temsilciyi gereksiniyorlar. Maden yüklü ırmaklar gibi yeraltından akıyor aralıklı olarak görünür hale geliyorlar, oysa politikanın diyalektiği, çıkarların açık ve kararlı temsiline karşılık vererek ilerler.

Bunun, çelişki ve amaçların çok daha karmaşık bir kavranışına ulaşılması, Marxizmin, işçi hareketinin pratiğinde sık sık karanlıkta kalan kurucu esinlerinden birinin güncelleştirilmesi anlamında, toplumsal yapının her kıvrımındaki devrimci potansiyeli biraraya getirmeyi gerektirdiği açık değil midir? Marxizm, varolan toplum ve düşüncelerin radikal ve kuşatıcı bir eleştirisi olan doğasıyla, bütünüyle bireysel ve toplumsal yaşamın her yön ve boyutuna yeni bir görünüş kazandıracak olan yeni bir dünyanın inşaasında kurucu bir rol oynamayı arzular. Ve Marxizmin bu kurucu esini, tarih öncesinden tarihe, zorunluluktan özgürlüğe geçişi açıklayan ve yol gösteren, araştırma, bulma, ortaya çıkarma isteği, onu diğer kapitalizm eleştirilerinden en derin biçimde ayırır — sosyalist hareket içinde de devrimcileri reformistlerden ayırır.

Bugün bu ayırım, öneminden bir şey kaybetmiş

değildir; tam tersine, klasik biçimleri altında olmamakla birlikte gerçekte kendi taşıyıcılarını bulmaya yetenekli bir biçim değişikliğinin zorunlu bir koşulu olarak, daha ciddi bir şekilde yeniden beliriyor. Bugün bu radikal perspektifi gündeme sokan, geçmişteki gibi, kesinlikle, dramatik bir olumsuzluk ve olağandışı bir tarihsel fırsat olarak beliren sistemin krizidir. Durgunluk ve kararlılık taşımayan bir kriz içinde, yeni bir dünyaya giden yol kendisini ortaya koymaya çalışır. Bu kararsızlığı kavramakta, yalnızca yeni teknolojiler üzerinde düşünmeyi gereksiniyoruz. Bunlar, şimdikinden daha ileri bir marjinalizasyon, ve işsizlik, bilincin şimdikinden daha baskıcı bir kontrolü, çevrenin şimdikinden daha vahşi bir yağması, davranışlarımızda daha büyük bir itaat ve serileştirmenin araçları haline getirilebilirler. Bununla birlikte, bunlar, aynı zamanda, üretimde olağanüstü bir etkinlik, gerekli toplumsal emekte şiddetli bir azalma ve böylece insan özgürlüğünde büyük bir ilerleme elde etme amacına yakınlaşmayı sağlayabilirler. İçinde yaşadığımız krizin keskinliğini, geliştirdiği ümitlerden bir ölçüde —hem de hatırı sayılır bir ölçüde— ayırmak gerekiyor.

Sol'un böyle bir karşıtlık üzerinde kendisini tanımlamasının sorun haline geldiği bir zamanda, inanıyorum ki, «kızıl»ın bundan böyle «yeşil» olarak da tanımlanması gerektiğini söyleyerek olumlu bir sonuca ulaşabiliriz. «Yeşil» zengin imalar taşır, projemizi ayırdedici bir kimlikle donatır, bugün Sol'un, kendisinin, daha etkili üretim, daha eşit bölüşüm, **aynı** şeylerin daha büyük bir niceliği, **aynı** üretim ve tüketim biçimi etrafında örgütlendirilmesi için yeni yollar aramak değil; yeni teknolojik araçları yararlılaştırmak, **farklı** şeyler üretmek ve hepsinin üzerinde **farklı bir yaşam biçimi** arayışı olduğu gerçeğiyle kendisini tanımlamayı kabul etmesi canalıcı bir öneme sahiptir.

«Ütopyacılık» mı? Fakat Marx'da da, ütopyacılara karşı bütün hiddetinin (**1844 Elyazmaları**'ndan başla-

yıp **Grundrisse**'de süren ve **Kapital**'e kadar uzanan) sürekli dayanağı olarak, birbirinden farklı etkinlikleri birarada yürütebilmek için yeteneklerini sonuna kadar özgürce geliştiren bütünsel bir birey düşüncesini buluyoruz. Emeğin, artık, dış sınırlılık ya da zorunluluk tarafından belirlenmediği zaman ve artık (Marx'ın **Alman İdeolojisi**'nde yazdığı gibi) ücretli emekle eşitlenmediği yerde başlayacak olan özgürlüğün egemenliğinde herkes «çocuk yetiştirebilecek, evinin bakımını ve dekorasyonunu yapabilecek, iyi yemekler yapabilecek, müzik yapabilecek ve dinleyebilecek.» Öyleyse Yeşil hareketinin ütopyası böyle hiç üzerinde durulmaksızın reddedilemez. Ayrıca vurgulamak isterim ki, Marcuse'ün **Özgürleşme Üzerine Deneme**'sinde de belirttiği gibi, günümüzde ütopya kavramı da farklı bir içerik kazanmıştır: «Üretimin dinamiği, 'ütopya'nın da geleneksel gerçek-dışı anlamını değiştirmiştir. Artık 'ütopya' diye ifade edilen şey, yeryüzünde ya da evrende 'varolmayan yer' değildir, aksine yerleşik toplumlar tarafından gerçekleştirilmesi engellenen şeydir bugün ütopya.» (1969, s. 5)

MARKSİZMİN BUNALIMI YA DA DİYALEKTİĞİ

Wolfgang F. Haug

Sosyalist İdeoloji: Marksizmden başka ne sosyalist bir ideoloji vardır, aslında, ne de olabilecektir.

Otto Bauer (Eserler IX, 199)

I. Sindirimi güç gerçeklerin eksik dökümü

Gazete okumaya başlıyalı beri zaman zaman Marxizmin artık bir daha dirilmezcesine ölüp gittiğini de okur dururum. Marxizmin Bunalımı dedikleri söylem ise başka bir şey Bunun ne demek olduğu konusunda kimsenin kesin bir kanısı yok; halat çekiştirme yarışında halatın belli bir noktada sabit tutulamaması gibi bir şey. Kimileri için bu tarihsel bir yükü boşaltmak anlamına geliyor, kendi sorumluluğundan kurtulan birinin düşlediği o hafifleme duygusunu özlemesi gibi bir şey ki bunlar, Marx Frisch'in roman kahramanını andıran bir deyişle, «Ben Marxistim, ama şimdiden sonra adım Sakatayak» (*) diyebilenler. Sakata-

(*) «Gant» Almancada İtalyanca kökenli bir kelime olup «iflas» anlamına gelir. Biz, «Gantenbein» deyimini «Sakatayak» anlamında çevirmekle Frisch'in fantazisine uygun bir yakıştırma yaptığımız kanısındayız. (Y.Ö.)

yaklı bir varlığa yönelik hayaller bir çırpıda uçup gidebilir; ama gerçek olan kuşkusuz ki Marxizm'in her birimiz için bir yük oluşturduğu... Ama bu yükü yine de taşımak istiyoruz.

Marksizmin bunalımından söz etmek, kimileri için bir yükü atıp boşaltmak anlamına gelse bile, ötekiler için de tam ters bir anlama gelebilir. Başka bir deyişle, rahatlık ve rehavetin o korkunç gücüne karşı insanın kendi kendini göreve çağırması ve böylece yükü daha da ağırlaştırmanın bir biçimi anlamına... Bu görev, hareketi sürdürmek, tehlikeleri ve sahip olduğumuz zaafları algılayıp görmeyi öğrenmektir. Diyalektik, ağız şapırdatan söylemleriyle ortalığı vaveylaya verip kimseyi dinlemeden hükmünü yürütüyor deyip geçemeyiz. Diyalektik o zaman, bizim kimi «doktriner sözcülerimize bile öfke ve dehşet kaynağı olur; çünkü diyalektik yaşanan durumu olumlu veya doğrulayıcı biçimde anlamanın yanısıra onu aynı zamanda olumsuzlayıcı (doğrulamayıcı) biçimde anlamayı, bu durumun kaçınılmaz çöküşünü kavramayı da kapsıyor. Diyalektik, hareketin akışı içinde oluşan her biçimi onun geçmişteki çehresine bakarak da kavrıyor, hiç bir şeyin etkisine kapılmadan, özünde eleştirici ve devrimci davranıyor» (Marx, Kapital I, MEW 23, 28)

Yaşanan ilişkilere yönelik analizler ve bu ilişkileri değiştirme stratejileri o ilişkilerin kendilerinden daha tutarlı değiller. Tarihsel deneyimlerle ve geneldeki bilimsel düşünme araçlarının gelişmesiyle birlikte bu analizler ve strateji araştırmaları da yeni dürtüler kazanıyor. Bu gelişme sürecinin, farklı alternatifler arasından seçimler yaparak çelişkiler ve uzlaşmazlıklar boyunca, ama rizikolarıyla birlikte yürümekten başka çaresi yoktur. Bu süreci de öğrenmek gerekir, yoksa tek başına öğretinin kendisini değil sadece... Ve biz Marxistler bu süreci henüz yeterince öğrenemedik. Marxizmin bunalımı şu anlama gelebilir: Yeni bir öğrenme hamlesine çağrı; eldeki bilgi-

lerin düşünme araçları ve değişiklik stratejilerinin kendilerine yönelik Marxist bir özeleştiri. Marxizmde bu anlamda bunalımlar vardır ve yaşadığı sürece olmak zorundadır.

Büyük başarılardan bir süre sonra geriye, bir şeylerin kendisine yönelik eleştiriyi, bunalımın bilincini ve ömür boyu öğrenme ahlâkını uyuşuklaştıran ya da hatta küçük düşüren zafer çığlıklarıyla dolu söylemlerden başka bir şeyler kalmıyor. Ama öğrenmek «deneyimleri bunalıma sürüklemek» demektir (bak Frigga Haug, 1981)

Bunalım, ama rahatlık ve alışkanlıkların, tavır ve beklentilerin, kendince doğal sayılan gerçeklerin bunalımı. Oyuncular değişti, dünkü cepheler bugün başka yerlere taşındı. Sorunlar yığını başka biçimlerde gruplaştı, ama sosyal hareketlerdeki ittifaklar ve eylem biçimleri bu yığılmaları yeterince izliyemedi. Çokmerkezcilik dünya Marksizminin gerçeği olup çıktı, ama böyle bir merkezciliğe yakışan bir ve bütünleştirici yeni bir düşünce geliştirilemedi. O büyük ve sindirmesi güç problem yığınlarına bir kez daha göz atalım: Tekelci kapitalizm ve emperyalist dünya savaşları, sanayi kapitalizmine ancak yer yer yönelen bir ülkede komünist bir partinin iktidarı ele geçirmesi, batıdaki devrimlerin yenilgiyle sonuçlanması, işçi hareketinin yenilgiye uğraması ve genelde demokrasinin İtalyan ve Alman faşizmine yenik düşmesi, Sovyetler Birliği ile batının büyük ülkeleri arasındaki ittifak sonunda bu faşizmlerin ezilmesi ardından gelen soğuk savaş, ABD'nin güdümlediği kapitalist blok ile SSCB'nun güdümlediği Sovyet bloku arasındaki çok-yönlü sistem rekabeti, İkinci Dünya Savaşı sonundan miras kalan sınırlarda her iki tarafı da zorlayan ve köklü biçimlere giren mevzi savaşları, sosyal harekete özgü savaşların eski sömürgelere doğru yer değiştirmesi, sömürgelikten kurtuluş mücadeleleri ve sonunda bağlantısızlar grubunun oluşması... Teknolojideki geliş-

meler dünya pazarında yeni güç ilişkileri yaratmakta, dünya ekonomi düzeninin stabil dengesini bozmakta, siyasal güçlerin yok-edici kapasitesini dünya çapında bir düzeye getirmektedir. Dünya ölçeğinde bir atom savaşı imkân çerçevesine giriyor. Öte yanda ekonomik kalkınmaya yönelik geleneksel büyüme anlayışı çevre-bilimsel sınırlara çarpıyor. Biyogenetik ve informasyon teknolojisindeki devrimler yeni manipülasyonlara kapılarını açıyor. Bu gelişmelere paralel olarak, otuzlu yıllardan başlayıp meta tüketimi ve meta estetiği üzerinde odaklaşan **American way of life** kesin zaferini kutluyor. Marksizm karşı cephede meydana gelen bu kaykılmaları yeterince algılayıp vereceği cevapları hazırlayamadan egemen kapitalist ideoloji zaferini ilân ediyor. Yaşama tarzının bağrındaki dağınıklık, yeni iletişim araçlarıyla daha da körüklendikçe çalışan kitleler için artık sapma/dağılıp saçılma kaynağı haline geliyor. İşçi sınıfının aklı öteye beriye dağılıp gidiyor. Şaşkınlaşan, «kendini dağıtan» üreticiler, sınıflar-üstü yaratıklarmış gibi, bu kez birer tüketici haline sokuluyor. Sınıflarını temsil eden aktörlerin Marksist söylemlerle birlikte yaşayan eski isimleri giderek gündemden kalkıyor.

Tüketimcilik ve dünya piyasasını çığırından çıkarmaya yönelik olaylar, doğu-batı arasındaki mevzi savaşlarında otoriter bir devlet sosyalizmine tutunup kalan ülkeleri içlerinden vuruyor. Gramsci'nin deyimiyle bu ülkelerin çimentosu diyebileceğimiz şeyler kırılıp dökülüyor. Ve halk ile devletin birbirine düşmanca, ama birlikte yaşayışının bir biçimi haline geliyor. Üstelik bizim Marksist çocukluk dönemimizde hiç akla hayale getiremediğimiz şeylerle karşılaşıyoruz, yani komünist yönetimli ülkelerde patlak veren ağır ekonomik bunalımlarla... Çin'le Vietnam arasındaki savaşı, Polonya'daki askeri diktatörlüğü ve Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesini de bu çerçeveye sokmak lâzım.

Refah devletinin sosyal demokrat politikalar açısından hiç bir zaman şimdiye kadar dizginlerini koparmamış olan kapitalist dünya bunalımı sırasında uğradığı dünya çapındaki başarısızlığı ve işsizlik dalgalarını unutmuyoruz. «Üçüncü Dünya» ülkelerinde ise sosyal ekonomik ve siyasal süreçler bakımından Marxist söylemlerle ilgili çeşitli işlevler konusunda bir yığın deneyimler ediniyoruz: Tarımcı ve kabilelere bölünmüş toplumların Marksist yapılı ulusal birliğinden tutun ulusal burjuvazinin sanayileşme stratejisi hizmetinde rehin tutulan Marksist söylemlere kadar; bu arada sanayi-öncesi küçük tarımsal üretim koşullarında zar zor gerçekleşen Marxist bir devrimin çelişkilerine düşmeye hazır devrim ülkelerinden de deneyimler ediniyoruz.

Ama devrim ateşi yeryüzünün dört bir yanında herhangi bir yerden birdenbire patlak veriyor ve kurtuluş savaşları birden Marxist renklere bürünüyor.

İleriye doğru atılan adımlar toplumları bunalımlara götürebilir. Marxizmde üretkenlik doğrultusunda beliren bunalım ilerlemenin ilk adımlarını başlatabilir. Durum ilk başta bulanık gibi de görünebilir. Çağımızın dünya Marxizminin elinde kullanabileceği genel araçlar henüz tasarlanabilmiş değildir.

II. Marksizmin Özdeşliği (ya da Kimliklendirme) Sorunu

Marksizmin kimliğini nasıl saptarız? Deneyimler yaşandı. Yapısal bir öğreti olarak Marxizmi, ancak onu bir daha tanıyamamak pahasına kimliklendirebiliriz. Marx'ın kurduğu özgün yapıyı titizce yeniden kurabilir, Trier'de doğduğu evde olduğu gibi, içini ziyaretçilere gezdirebiliriz. Ama bu yapı bizim için artık oturulabilir halde değildir. Marksizmi, Marx'ın düşüncelerini yorumlamanın ve bunların yarattığı etkilerin tarihi olarak anlıyacak olursak yağmurdan kaçıp saçak altı damlalarına sığınmış gibi oluruz. Çünkü bu da ayrı bir karabasan: «Marksizm Marx tarafından

yaratılmış değil, Marx'ın görüşlerinin toplamı değil, tam tersine Marx'ın teorilerine ilişkin yorumların çok yönlü tarihsel bir ürünüdür» (Steinberg 1973, 35). Kısacası Marksizm Marx konusunda ikinci elde bir yığın literatürlerle dolu dev bir kitaplık ya da Marx'ın metinleri üzerine eğilen ve yorumların yorumlarını tartıştıkça sonu gelmeyen bir kongre.

Peki, Marksizm böyle bir toplam mı, Marx-yorumlarının tarihi içinde çökelen bir tortul kitle mi? Marksizmin kimliğini belirlemeye götüren uygun bir yol yok mu?

Daha onun adı bile Marksizmin iç çelişkilerine götürüyor insanı. Bu ad insan kişinin adıdır ve kurduğu teoriye kendi adını kabul ettirirken «Büyük Adamlar» yerine, tarihin itici güçleri olarak kişilerle hiç ilgisi olmayan güçleri kast etmektedir. Üretici güçler, üretim ilişkileri ve bunların arasındaki çelişkili ilişkiler, birbirlerine karşı mücadele veren sınıflar, ekonomik bunalımlar. Bu teoriye ve onunla bağlantılı olan politika ve örgütlenmelere «Marxizm» demek polemik kokuyor, aynı şekilde Weitling'in yandaşlarınca ellili yıllarda kullanılan «Marxian» teriminden tutun «Lassalleian» ile «Bakunist» arasındaki karşıtlığa kadar hep böyle. Marx ve Engels bu tür terimlere karşı idiler. Ama seksenli yıllarda Marx ve Engels'in yoldaşları ihbar kokan «Marksizm» terimini onur verici bir ünvan haline dönüştürmeye çalıştılar. Hiç bir plana uymayan anlam kaydırmalarının sonu gelmiyor.

> «Bizim kelime hazinemiz çerçevesinde 'Marksist' ve 'Marksizm' terimlerinin isim babalığını yapmış olmak Kautsky'ye düşüyor... Kautsky bunları 1882'den beri sistemli olarak tamamıyla belli bir bağlamda, ideolojik ve politik bir anlamda kullanmaktadır. Ve bu anlamın da terimin dille uyumlu olup olmamasıyla hiç bir ilgisi yok» (Haupt 1978, 305).

Kautsky'nin Marx'ın öldüğü yıl yayınlamaya baş-

ladığı «Neue Zeit» dergisi, işçi hareketinde «Marksist» bir hegemonya oluşturacak bir yayın organı olarak kuruldu. Marx'ın ölümünden daha altı yıl geçmemiştir ki Engels «Marxist» terimini, Lafargue'a yazdığı 11.5.1889 tarihli mektuptan belli olduğu üzere, zoraki kullanıyor:

> «Sevgili Lafargue. Biz sizleri kast ederken 'kendilerine Marksist denenler'den başka bir şeyi kast etmedik. Sizlere başka ne diyebilirdim ki.. Buna benzer başka kısa bir ad bulabilirseniz, kendinizi öyle tanıtın. Biz de bunu zevkle ve sakıncasızca kullanalım» (**MEW** 37, 202).

Bir ay sonra Engels «Sosyalist İşçiler Enternasyonal Kongresi»ni hazırlamak bağlamında anarşistlerle düştükleri anlaşmazlık bakımından Laura Lafargue'a şunları yazıyor:

> «Artık zaferi kazandık. Avrupadaki hemen bütün sosyalistlerin Marxist olduğunu dünyaya kanıtladık (Bize bu adı taktılar diye deliye dönecekler)...» (**MEW** 37, 235).

Engels'in «Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu» başlıklı yazısı da aynı döneme (1186 - 1888) raslıyor. Hareketin kendini Marksizm diye anlatabildiği süreç kendini şu sözlerde belli ediyor: «Bu akım özünde Marx'ın adıyla yakından ilgilidir» (MEW 21, 291). Sık sık alıntılanan şu dipnot da aynı doğrultuda:

> «Temeldeki, özellikle ekonomi ve tarih alanındaki öncü düşüncelerin çoğu, üstelik bunların kesin biçimde söylemi Marx'a aittir... Marx daha yukarlarda, daha geniş görüşlü, sorunlara daha kapsamlı ve çok daha çabucak bakıyor. Marx bir dehâydı, biz ise olsa olsa yetenekliydik. O olmasa teori bugün olduğu yere hiç bir şekilde ulaşamazdı. Bu yüzden haklı olarak onun adını taşıyor» (**MEW** 21, 291).

Dehânın yüceltilmesinde 19. yüzyılın burjuva havası var. Marx'ın herkesten «daha geniş» görüşe sahip olması bir eksikliğe de işaret ediyor. Marx'ın mezarı başında 17.3.1883 günü onuruna büyük üzüntü içinde yapılan konuşmada bu konuda şu satırlar yer alıyor:

> «...bu kadar şeyler yaratmış... ama daha çoğunu da geriye tamamlıyamadan bırakmış olması...» (**MEW** 19, 333).

Aradan yüz yıl geçti bu satırlar güncelliğini hâlâ koruyor.

«Marxizm» denen projenin insana azap veren tamamlanmamışlığı güvenceyi geçmişte aramak gibi bir sonuca götürüyor. Ama gerçeğin hepsi bu değil. Yönünü Marx'ın sırtına dayayan hareket kendine kendini kişileştiren bir ad buldu. Çünkü başlayan devrimin **radikalliği** kendine geleneksel kavramlar çerçevesinde doyurucu bir ifade veremiyordu. «Marxizm» denince,

> «Bilindiği gibi, bu kelime de ayrı ayrı anlamlara gelmesine rağmen kendi kariyerini kendisi yaptı. Hatta Engels'in meseleyi doğru olarak gördüğünü söyleyenler bile çıkabilir. Çünkü 'Marxizm' için önerilen eş-anlamlı terimlerden şimdiye kadar hiç biri tutmadı, yani Diyalektik Materyalizm, Praxis Felsefesi, Bilimsel Sosyalizm, Tarihsel Materyalizm, Marxizm-Leninizm gibi... Kuşkusuz ki bu terimlerden hiç biri, elimizdeki kategorileri aşıp geçmekte olan bir devrimi dile dökecek kadar verimli ya da tarafsız değillerdi» (Labica, **Marxizmin Eleştirel Sözlüğü**).

Marx'ın adıyla ilintili projenin azap verici eksiklik ve radikalliği etkisini Marxizmin birbirine rakip eğilimlere ve düşman partilere parçalanmasında gösteriyor, yani Marxizm açılıp gelişen sosyal demokrasinin —gerek Almanya'da, gerekse genel olarak II. En-

ternasyonalde— «egemen ideolojisi» haline geldiği sırada. En başta Kautsky'nin seksenli yıllarda «Neue Zeit»i yayınlamakla bilinçli olarak ve üstüne basa basa vurguladığı «Marxizm»in sahneye doğru resmen huruç etmesi onun daha kendi bağrında çeşitli siyasal akımların üremesine yol açıyordu. Ulaşılan tarihsel zafer Marxizmi de ilk tarihsel bunalımına götürdü. «Marxizm» sonunda «ortak paydasını sadece bir inancın ya da Marx'la ilintili olmanın oluşturduğu birbirine ters yönelim ve yorumları kapsıyor. Bundan sonra Marxizm'den artık genelde söz etmek lâzım, yani 'çoğul olarak Marxizm' diye» (Haupt 1978, 314).

1917 Devrimi ise bu tür eğilimleri yeni bir düzeye ulaştırdı:

> «Devrim devrimcileri düşman partilere ayırınca ötekiler olsun berikiler olsun en yüksek, en tartışılmaz otorite olarak hepsi Marx'ın sözlerine sığındılar. Ve Marx'ın söylemlerini yorumlama çerçevesindeki kavgalar devrim mahkemelerinde ölüm cezalarıyla son buldu» (Bauer 1923).

Marx ve Engels'in yazıları içerdikleri antagonist talep ve iddialar yüzünden kutsal sayıldı. Marx'ın yazılarını çözen kuşkulu bilginler türedi. Marxizmin tarihi, hesabın Marksizm'e ilişkin şu türden tasarımlarla görüldüğü biçimleri kapsamaktadır:

> «Bir yandan ortaçağ skolastikleri gibi olgulardan yola çıkmayıp da hakikate, boyuna İncil'deki sözleri haklı göstererek yaklaşanlara, yani Marx'ın sözlerini hırsla geveleyenlere saldırdılar. Öte yandan da Marksistler kendi aralarında kavgaya tutuştular; ortodoks Marxist olduklarında kuşkuya yer bırakmayan bir takım tezler üzerinde anlaşamadılar» (Lukacs 1923, 61).

Semitistleri aşağılayıcı bir tonda Stalin, Marx'a ve Marx-yorumlarına eğilen yazı bilginlerine «Talmudcular» diye sesleniyordu. Akademik zekâya duyu-

lan tiksinti kendini böyle kusuyor. Akademik intellektüellere karşı Engels bile anlayışsız ve itici davranıyor: Partiye katılmış olan «bir yığın öğrenci, edebiyatçı ve öteki düzeysiz burjuvalar» (MEW 37, 450). İlerleyen yaşlarındaki Marx için »ortaokul profesörü» (MEW 19, 362), aşağılayıcı niteliğinden pek rahatsızlık duymadığı bir nitelemedir. «Kürsü sosyalisti» ise özel türden başka bir kategori, yani kürsü ile profesörlük statüsü arasındaki siyasal farkı belirten bir kategori... Bu kavram burjuvalar tarafından öne sürülmüş (1871), sonra işçi hareketi tarafından da benimsenmişti (1). Marx'ın kullandığı dilin mantığı ya da filolojisi («Talmudizm») ve akademik intellektüellik («profesör almancası») gibi olumsuz dayanak noktaları, Marksizmi kimliklendirme sorununu bir fikir yapısı içinden çıkarıp «praxis»in içine, «hareket»in kucağına atıyor.

O halde Marksizmin kimliklendirilmesini işçi hareketinin örgütlerine dayanarak mı yapacağız? Demokratik Almanya'nın «Felsefe Sözlüğü»ne bir bakalım da, Marxizmin orada neyle ve nasıl kimliklendirildiğini görelim. Aldığımız cevap pek şaşırtıcı, çünkü sözlükte «Marksizm» diye bir sözlük maddesi yok,

---

(1) Marx 1879'da F.A. Sorge'ye yazdığı mektubunda, parti organlarında yuvalanan «kürsü sosyalisti serseriler»e küfür eder, bununla üniversiteden burjuva ideolojisini birlikte getirenleri kast etmektedir. Engels ise kürsü sosyalisti deyimini örneğin «Karl Marx'ın ölümü (1883) dolayısıyla» yazdığı makale dizisinde kullanıyor. Bu makalelerde Engels, bir profesörün kalkıştığı kirli bir oyunu eleştirirken bu eleştiriyi hiç olmayacak şekilde tüm bir meslek grubuna yöneltiyor: «Çünkü bu masum profesör beyler kendilerinin bir sürü sistemlerini ancak hakikati yozlaştırmak pahasına yoluna koyabilirler» (MEW 19, 347). Sosyalist ve komünist partilerde, başa belâ olan intellektüelleri popülizmin ağzına köpeklere kemik atar gibi atmak bugün demagojinin en büyük silâhı sayılıyor.

yalnızca «Marksizm-Leninizm» var ve o da şöyle başlıyor:

> «Marx, Engels ve Lenin'in bilimsel teorilerinden oluşan bütünlüksel ve kapalı bir sistem... Marxizm-Leninizm işçi sınıfı devrimci partisinin giriştiği pratik faaliyetin kuramsal temelidir..» (Buhr/Klaus 1969, II, 671).

Marxizmin böyle «işçi sınıfı partisinden» yola çıkarak kimliklendirilmesinde pek çok olumsuz deneyim yaşandı. Bunlardan birincisi belirsiz bir genellemeyle her şeyi mutlaklaştırıp evrenselleştiren bir partinin olgularla taban tabana zıt düşecek biçimde tekelcilik iddiasıdır. İkincisi parti denen **biçimin** tekelcilik talebi, yani Marxizmin nisbeten özgürce gelişebileceği öteki toplumsal biçim ve kurumların sessiz sedâsız sindirilmesi. Üçüncüsü ise, Marxizmin pozitif ve kendisini hep evetliyecek bir mekanizmaya bağlanması. Bu mekanizma Marxizmi temsil etmeyen sistemlerle aradaki farklılığı temsil ediyor. Bu kimliklendirme tarzının meseleyi hangi çıkmaz sokaklara soktuğunu görmek için Robert Havemann'ın alay edercesine belirttiği gibi «ebedî hakikatler baş müdürlüğü»ne başvurmaya gerek yok. Bu bağlamda, Marx'ın son zamanlarında yaptığı en önemli müdahalelerden biri olan «1875 Gotha Programı Eleştirisi»ndeki sorunları hatırlayalım. Wilhelm Bracke'ye yazdığı mektupta Marx, kendi kanısına göre «hiç kabul edilemiyecek ve partinin moralini bozacak cinsten bir programı diplomatik bir suskunlukla da olsa kabullenemiyeceğini» görev saymaktadır (MEW 19, 13). **Quod licet jovi, non licet bovi** (Jüpiter'in yaptığını öküz yapamaz) demeyip de susuyorsak kös dinlememişiz demektir. Sosyalist bir partinin aygıtları —yapısı, pratiği, stratejisi, «ilişki biçimleri», program ve resmi söylemleri v.b.— Marxist açıdan eleştirilebilir olmalı. Ama Marxist açının ne olduğunun tesbitini bu aygıtlara bırakmak Marxizmin kendi kendini ortadan kaldırmasıyla eş an-

lama geliyor. Partilere ve «Marxist kuramcılara» aldırmayıp da işçi sınıfının, «kitlelerin» ya da «halkın» spontan hareketinden umar bekliyecek olsak kendi kendini böyle ortadan kaldırmayı çok daha çabuk başarırdık.

III. Marxizm'in Bilimsel Sosyalizm Olarak Sunulması ya da Eklemlendirilmesi

Evet, Marxizmi **bilimsel sosyalizm** olarak söylemleştirmekle ne oluyor? Bu sunuş şekli bugün özellikle yaylım ateşi altında, Bilim ve Sosyalizmin bir arada söylemleştirilmesine pek çok eleştirmen karşı çıkıyor. «Marxizmin Bunalımı», F.O. Wolf açısından Marxizmin bilimsel bir dünya görüşü olarak «sonuna geldiği» şeklinde «sorumluluktan kurtarıcı bir karakter» taşımaktadır. Wolf, sonunda kendi yorumunun sonuçları üzerinde bayram etmek için «bilimsel dünya görüşü»nü bir zafer olarak yorumluyor:

> «Marxizm dünyadaki tüm bilmecelerin ilke olarak çözülmesi anlamında 'bilimsel bir dünya görüşü'dür» (Wolf 1981, 27).

El kitaplarına ve yapılan konuşmalara bakarak bu yönde özlü ifadeleri bir arada derleyip toparlamak elbette ki kolay bir iş olacaktı. Ve her şeyi bilirliğin ve her şeye gücü yeterliğin (2) zaferi de, elbette za-

---

(2) Marksizmin anlaşılış tarzını gerisin geriye dinsel bir düzeye kaydırmak isteyen Lenin, Marx'ın 30. ölüm yıldönümünde (1913) şöyle yazıyordu: «Marx'ın öğretisi doğru olduğu için her şeye kadirdir, kendi içinde kapalı ve uyumludur, insanlara bütünsel bir dünya görüşü kazandırır» (LW 19, 3). Böylesine bir zafer coşkusu içinde Lenin kendi halefi Stalin'e karşı yönelen direnmeyi de zayıflatıyordu. IMFS başkaca alıntılar yanında bu açıklamayı da Marx'ın 100. ölüm yıldönümü özel sayısının başına vecize olarak aldı (1982).

Wanja Heiseler, bu dipnotla ilgili olarak bir makalesinde

rarlıdır... ve çözülmemiş bir yığın sorun ve sorunların hiç akla gelmedik biçimde birbirleriyle çaprazlaşıp ayrıştığı göz önüne getirilirse düpedüz aksiliktir. İşte sahte bir zafer coşkunluğunun karşısına dikilen bu ve benzeri kanıtlardır ki **bilimsel** kanıtları oluşturuyor. Ve bilimsel dünya görüşünün bir zafer olarak kutlanan biçimi tam da bilim-dışı bir dünya görüşü olup çıkıyor. Bilimin adını inançlılığa çıkaran şu dürüstlük yoksunu bilim inançlılığına bakarsak bilim ile sosyalizm arasındaki ilintiyi ayrıştırmak için zorunlu bir neden yok. Buradan şu soru çıkıyor: Marxizmi «bilimsel sosyalizm» diye söylemleştirmenin rolü nedir?

«Marksizm» terimine karşıt olarak «bilimsel sosyalizm» terimini Marx kendisi kullanmıştır (3). Engels'in «Anti-Dühring»ten özetler halinde Fransızca yayınladığı «socialisme utopique et socialisme scientifique»in sunuş yazısında bu kez (1880) Marx şöyle yazıyor:

> «Bu broşürde söz konusu kitaptaki teorik bölümlerin en önemli özet kesimlerini sunuyoruz» (**MEW** 19, 185)

---

diyor ki Marx'ın öğretisinin her şeye kadir oluşu Lenin'in ilgili metninde şu anlama gelir: «İnsanın doğa ve toplum üzerindeki egemenliğinin gelişmesindeki **sınırsızlık**, bu egemenliğin genişlemesinin ilke olarak **ölçüsüzlüğü**... Lenin burada **vsesilno** terimini kullanır ki bunun tanrı-bilimsel bir geleneği vardır... Ama bununla o Marxizmi tanrı-bilimsel bir düzeye gerisin geriye iteliyor, sonucunu çıkarmak saçmadır, çünkü tanrı-bilimsel ifadeler tam Lenin zamanında bile çok belirgindi ve bildiğimiz gibi, Lenin Marksizm'deki pozitif ateist momenti boyuna vurgulayagelmiştir» (212). Olmaması gereken şey olmayabilmelidir. Sanki bir ideoloji sırf ateist olduğu için, dinsel biçimde kabul edilmekten masun hale mi gelecek, hele bu ideoloji devlet ideolojisi işini görüyorsa?!...

(3) Sonradan «Marksizm» diye adlandırılan şey, Marx ve Engels'in Bebel, Liebknecht ve ötekilerine yazdığı 17/18 Eylül 1879 tarihli genel bir mektupta «yeni bilim» olarak niteleniyor (**MEW** 34, 407).

Altı yıl önce Engels «Alman Bilimsel Sosyalizmi» terimini kullanmış ve o zamandan beri aktüelliği artan parti liderlerine bu terimle seslenmişti. Aşağıya alıntılanan ve sonradan Giriş bölümünün içeriğini oluşturan metnin, (1850'de kaleme alınan) «Almanya'da Köylü Savaşları»nın, Engels'in 1870 ikinci baskısı için verip (1874) üçüncü baskısına not diye eklenmiş olması, Marksizmin kavramlar tarihine ve oluşma sürecine dikkate değer bir ışık tutuyor. Metindeki paragraflamalar meselenin tarihini de yansıtıyor. Bu ek «uluslararası gerçek anlamını korumak» çağrısıyla sona ererken önce Alman okuyucusunun ulusal duygularını okşuyor:

> «Önceden bir Alman felsefesi, adıyla sanıyla Hegel felsefesi olmasa bilimsel Alman sosyalizminin —yani biricik bilimsel sosyalizmin— doğacağı yoktu. Bu bilimsel sosyalizmin işçiler arasında kuramsal bir anlamı olmasaydı onların kanına bu denli işlemezdi. Bunun ne paha biçilmez bir üstünlük olduğu bir yana, **bütün teoriler karşısındaki ilgisizlik'ten** belli oluyor ki bu ilgisizlik, tek tek sendikaların bütün o mükemmel örgütlenişlerine rağmen, İngiliz işçi hareketinin yavaş yavaş silinip gitmesinin başlıca nedenlerinden biridir...» (**MEW** 19, 516).

(Geçmişin bu görkemi Alman yazarı açısından bu günlere hayal kırıcı bir ışık tutmaktadır). Bunun ardından «işçi hareketinde zaman bakımından oldukça geç kalmış» olan Almanların kafasına, onlardaki sosyalist hareketin «İngiliz ve Fransız işçi hareketinin omuzları üzerinde gelişmiş olduğu» sokuluyor, onların deneyimlerini değerlendirip düştükleri yanlışlara düşmemekle gelişmiş olacakları... Bu arada, «pratik işçi hareketi»ni tamamlayıcı bir anlam taşıyan ve «bilimsel sosyalizm» ile eş-anlamlı olduğu belli olan «teorik sosyalizm» kavramı kenara itiliyor:

> «Teorik Alman sosyalizmi nasıl... Saint-Simon, Fourier ve Owen'in omuzları üzerinde duruyorsa...

Alman pratik işçi hareketi de öylece... İngiliz ve Fransız hareketinin omuzları üstünde duruyor...» (**MEW** 18, 516).

Bunu sınıf mücadelesinin «üç ayrı yönde» sistemleştirilmesi izliyor; yani «teorik, siyasal ve pratik-ekonomik yönlerde (kapitalistlere karşı direnme)» (a.g.e.). Sonraları Lenin «teorik» ile «ideolojik» terimlerini yeri geldiğinde birbirleri yerine (dolayısıyla çoğu kez eş anlamda) kullanacaktır. Daha sonraları bu anlam değiş-tokuşu yalnız «Marxizm-Leninizm» çizgisinde değil, örneğin «Avusturya Marxizmi»nde de yapılacak, «ideolojik» kavramını yeri geldiğinde kullanmaya gerek de kalmıyacaktır. [Lenin ve onun oluşturduğu geleneksel çizgi için bak, PIT (Proje İdeoloji-Teori) 1979, 19-38 ve 82]. Yukarki kavramsal yapıya bir kez daha bakacak olursak bu değiş-tokuşların hangi stratejik noktalarda yapılmış olduğu göze çarpar ki sonunda metinlerin bütün yapısında kavramlar arasında yapılmış olan mübadeleler de ortaya çıkar:

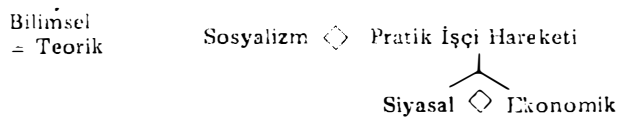

Bunun altında şöyle bir kavram mantığı yatıyor:

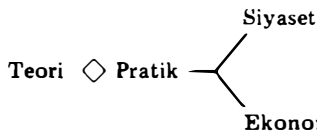

Bu tablo kuşku götürmeyen bir kesinlikte olmamasına rağmen biz soyut büyüklükler açısından işin içine giren kurumları şöyle yazabiliriz:

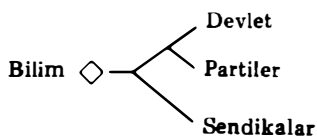

Önemli olan bu merci veya kurumların aralarındaki bağlantının ve birlikte nasıl çalışıp örgütlendikleridir. Bunlar elbette farklı mantıklara göre hareket ediyor ve bunların sosyalist anlamda eklemlenmesi çelişkili bir yapı oluşturuyor. Bilim/Teori'ye «ideoloji» rolü vermek bunları siyasete ve sonunda devlete bağlı kalmanın bir biçimidir. Bunları bu biçimde birer âlet haline sokmak, bilimi tarihin «kaldıraç»ı olarak gösteren mekanikçi benzetmesine rağmen, Engels'in anlayışına denk düşmüyor. Marx'ın mezarı başındaki konuşmasında o şöyle diyordu:

> «Yeni bir bilimsel ilerleme kaydedildiğinde, bunun pratik uygulaması henüz olsun veya olmasın, kimse onun kadar yalın bir sevinç duyamazdı. Ama bilimi her şeyden önce tarihin büyük bir kaldıracı olarak görüyordu, kelimenin tam anlamıyla devrimci bir kuvvet olarak...» (**MEW** 19, 333).

Marx'ın toprağa verilmesiyle ilgili olarak «Sozialdemokrat»a yazdığı haberde Engels, onun «İngilizce olarak aşağı yukarı şunu» söylediğini belirtmektedir:

> «Marx açısından bilim, tarihsel bir hareket yapan devrimci bir kuvvettir. Pratik uygulama yeteneği henüz belli bile olmayan herhangi teorik bir bilimdeki yeni bir keşiften öylesine keyif duyardı ki... Sanayide tarihsel gelişmeye çığır açan nitelikte bir keşif söz konusu oldu mu, onun sevinci de bambaşka olurdu. Örneğin elektrik alanındaki gelişmeleri... yakından izlerdi. Çünkü Marx her şeyden önce devrimciydi» (**MEW** 19, 336).

Bu mezar-başı konuşmasının yazılışından bu yana geçen bir yüz yılın deneyimleri ışığında artık her teknolojik gelişmeyi devrimci bir kuvvet sanmak bize oldukça çocuksu geliyor. Bilim ve tekniğin yıkıcı ve karşı-devrimci potansiyeli Hegelci söylemlerin diyalektik-dışı perspektifi içinde kayboluyor. Engels'in de bilimi yanlış bir bütünsellik ve genellik içinde yansıttığı söylenebilir; çünkü örneğin burjuva siyasal eko-

nomisini Marx'ın Politik Ekonomiyi Eleştirisi'nden ayıran mesafe ve karşıtlık böyle bir anlayışla ortadan kalkmış oluyor. Öte yandan Engels'in «bilim»i hiç değilse indirgeyici bir anlayışla ele almadığını da söylemek zorundayız.

«Bilimsel Sosyalizm», Engels'in köylü savaşları yazısına dokuz yıl öncesinden yazdığı ekte, partilere (ve liderlerine) bilimsel olma açısından yöneltilmiş taleplerin yer aldığı yapısal bir bağlantı rolünü oynuyor.

> «Kendini tüm teorik sorunlar çevresinde giderek aydınlatması, eskimiş dünya görüşüne özgü köhne lâfların etkisinden kendini gitgide kurtarması liderlerin görevi olmalıdır. Ve lider şunu daima göz önünde bulundurmalıdır ki sosyalizm, bilim haline geldiğinden beri, tıpkı bir bilim gibi ele alınmak ister, yani çalışılıp öğrenilmeli, incelenmelidir» (**MEW** 18, 517).

Bilimleşen sosyalizm tıpkı bir bilim gibi ele alınmak zorundadır. Belli bir döneme özgü olan bu öğretinin yapısını olduğu gibi kaskatı tutmak ve Bilimsel Sosyalizmin Teorisi diye ilân etmek olmaz. Tarih-dışı tutulan bir bilim bu tutukluluk için kahrolup gider, bilim olmaktan çıkar. Bir takım anlayış ve yönelimlerin «ebedileştirildikleri» her durum onları ideolojik kavramların ebedî hengâmesi içine iteler. Bilim sonu gelmeyen bir süreçtir, tıpkı «bilimleşmiş» sosyalizm gibi. Bu süreç ister istemez fikir ayrılıklarıyla karşıt karşıtına ve çok sesli yürütülecektir. Orada farklı kurumların birbirlerinden özerk birtakım rollere sıvanması gerekir. Bilimsel sürecin mantığı, bir iktidar merkezinden kaynaklanan hiyerarşik yönetimin mantığıyla bağdaşmaz, siyasal örgütün mantıkları altında uysal ve uyumlulaştırılamaz. Ya da Karl Marx'ın bütün sosyalist ve komünistlerin kütüğüne yazdığı gibi:

> «Bilimi, bilimin kendi içinden (ne kadar yanlış da olsa) kaynaklanan değil, dışardan bilime yabancı çıkarlara dayanan görüşlere uydurmaya çalışan bir insana ben 'adi'dir derim» (**MEW** 26.2, 112).

Politik Ekonominin Eleştirisi'nde Marx, sosyalizmden yana olması halinde bu eğilimin, bilimsel temellerine kadar köklü biçimde çözümlendiği bir bilim'in örneğini geliştirmiştir (Benim «Politik Ekonominin Eleştirisi bakımından, Görüş Açısı ve Sosyalist Perspektiflerin Önemi» adlı çalışmama bak). Devlet gücünün müdahaleleri ve bilim adamlarıyla kuramcıların devletle uyumluluğu, bilimsel sosyalizmde çıkan arızaları temsil eder. Ve bu sosyalizmin yıkımıdır. Bu, böyle bir sosyalizmin, kendi kurumları arasındaki etkileşmeye gösterdiği şu indirgemeci saygısızlığın sonucu olarak kendi bütünlüğünü yitirmesi demektir. sel sosyalizmi ayakta tutan bütünsellik tipi mantık larına gerekli hareket alanları açmak önemlidir. Bilimsel sosyalizmi ayakat tutan bütünsellik tipi mantık farklılıklarına engel olmayan tiptendir. Engels'in kimi cümleleri, ağızdan çıkan bir takım resmî onaylamaların tersine, tıpkı bilimselleşen sosyalizmin de bir bilim gibi ele alınması (4) gerektiğini belirten cümlesi gibi dikkate alınmamıştır.

Sosyalizmin niteliğini belirleyen bir sıfat olarak «bilimsel» terimi çok farklı, hatta tam karşıt bir anlama da gelebilir. Bilime yaslanmak bilim-dışı biçimlerde de olabilir. G. Haupt'a göre, Kautsky «bilim»de diretmekle kendi «Marxizm» tasarımına açılan kapının anahtarını uzatmaktadır. «Sermayenin Altınçağı» (Hobsbawm) denen klasik dönemin sonunda bilim olağanüstü bir otorite ve popülerliğe sahipti. Bilim adamı olmayanlar için bilim her şeyden önce doğa bilimleriydi ve bunlar Darwincilik çerçevesinde odaklanıyordu. «Darwinciliğin ateşli savunucusu Kautsky tıpkı

(4) Bilim anlamındaki yeni gelişmeleri eleştirel olarak değerlendirme süreci de bu doğrultuda yer alıyor. Toplumsal olarak anlam üretmenin bilimi bu arada anılmaya değer. Kimi Marxistler bilinçsiz olarak hâlâ semantik bir natüralizme alkış tutuyorlar.

kendi kuşağı gibi... 'Darwincilik' kavramının çekici kuvvetinden esinleniyor gibidir» (Haupt 1978, 309) (Y.Ö.1). «Marxizm» Kautsky tarafından tam da Darwinciliğin modeline göre kurulmuştur. Bu ikisinin birbiriyle sonradan «Sosyal Darwincilik» biçiminde kaynaştırılması beterin beteri sonuçlara yol açacaktır (özellikle Amerikan filozofları tarafından Taylorizm ve Fordizmi desteklemek yolunda-y.ö.). Marx ile Darwin'i paralelleştirme girişimi daha önceden Engels'in Marx'ın mezarı başındaki konuşmasıyla başlatılmıştı (MEW 19, 333). Bu girişim sonradan Liebknecht'in Marx'la ilgili anılarında tazelenir.

«Yöntem», Marxizm'den çıkarılan öğretilerin tersine, ilerdeki daha rasyonel girişim veya deneylerin parola'sı haline geldi ki aslında yöntemi Marxizmin biricik karakteristiği olarak Marx'ta bulmak mümkün. Bernstein'la giriştiği polemikte Kautsky, kendi savunma çizgisini yine bu yöntem sayesinde yeniden belirlemeye çalışacaktır. «Materyalist tarih anlayışının politikaya uygulanışından ortaya çıkan yöntem sayesindedir ki sosyalizm bir bilim haline geldi... Marxist sosyalizmin özündeki karakter oradaki yöntemdir, yoksa onun sonuçları değil» (Neue Zeit'in 10. yıldönümüyle ilgili makale, bak Haupt 1978, 309). Bir kuşak sonra G. Lukacs için, «Birinin Marxist olup olmadığına, tek tek bir takım tezlerin doğruluğuna inanmış olmasıyla değil, bambaşka bir nedenle karar verilir ve bu neden yöntem'dir» (Lukacs 1923, 61). Yöntemin «öz»ünü Lukacs şöyle açıklıyor: «Marx'ın yöntemi devrimci diyalektiktir». Onun, Marxizmin kimliğini açıklayan bu ölümsüz kıstası nasıl belirlediğini inceliyecek olursak, ölümlülüğünü haklı olarak geçmişe ait olmasıyla kanıtlayan düşüncelerle karşılaşıyoruz; yani kavram ile gerçeklik arasında fark gözetmeyen ve «Bütünün egemenliğinin kayıtsız şartsız öncelliği»ni şart koşan devrimci eğilimli Hegelcilik'le yüz yüze geliyoruz (a.g.e. 67). O. Bauer de kısa süre sonra —ger-

çi başka bir içerik çerçevesinde de olsa— ağırlığı yöntem üzerine kaydıracaktır: «Marx'ın bize tanıttığı çalışma araçları, tarihsel ve ekonomik araştırmanın yaratıcı yöntemleri» bu türden ifadelerin ömrünü aştılar. Yalnızca bir tek yol var: «Kendimizi Marx'ın düşünme araçları ve araştırma yöntemleriyle donatarak yeni deneyimler yığını üzerine atılmak» (Bauer 1923, 372). Lukacs'a baktığımızda gördüğümüz gibi, düşünme araçlarının ve yöntemin de tartışılabilir olduğu, özellikle bilimlerin genel gelişme doğrultusunda köklü bir değişime uğramış oldukları da gözden kaçıyor.

Buraya kadar bilimsel alanlara özgü kurumları vurguladık. Ama burada durup kalamayız. Marxizmin kimliklendirilmesine ilişkin düşünceleri kotarmak ve kimi söylemlerden ortaya bir anlam çıkarmak istiyoruz. Bugünkü deneyim ve ihtiyaçlarımızdan hareketle «bilimsel sosyalizm» denen **programlayıcı** kavrama bir kez daha göz atacak olursak, işgücü ve bilimgücü gibi kavramların Marx tarafından herhangi bir şekilde biraraya getirildiklerini görüyoruz ki biz bunları daha yakından incelemek zorundayız. Sosyalist niteliği işçi sınıfına **indirgenemez** ve hele bilime hiç bir zaman. Tam tersine bu niteliğin kaynağı çalışma ve bilimin özgül biçimde eklemlenmesi (artikülasyon)dir. Marx'ın çalışma (iş) ve bilim güçlerini, bunların kendilerini toplumsallaştırma perspektifi içinde biraraya getirdiğini söyliyebiliriz. Böyle bir perspektif, çalışmayı ve bilimi, onları **tepeden aşağı ya da yabancılaştırıcı** bir toplumsallaştırma yoluyla kapitalist ve devletçi toplumsallaştırma biçimlerine sokan konumlarından çekip çıkarıyor. Bu perspektif ya da ileriye dönük çekip-çıkarılma, kurumlaşmış praxis biçimleriyle çelişme halindedir ki Labica bunu yukarlarda anılan notlarda açıklıyor, yani Marx'ın getirdiği artikülasyon tarzında «Elimizdeki kategorileri aşan bir devrimin söz konusu olduğunu belirtiyor (Labica 1982, 563). Bu öyle bir devrimdir ki kavramlarımız

bile bu konuda henüz yeterli sayılamazlar, yani kavramlarımız sosyalizm denen programı yeni bir dilde oluşturacak (transkriptif) girişimlerden hiç birinin, hatta «bilimsel sosyalizm» deyiminin bile «Marxizm» kavramının yerine niçin geçemediğini açıklamaya yetmez. Spontan olarak «kullandığımız» kategorileri Marx «nesnel düşünce biçimleri» olarak anlamaktadır (MEW 23, 90; bak Haug 1976, 165), yani kurumsallaşmış eylem biçimleri içinde davranmaktan kaynaklanan düşünce biçimleri (Y.Ö.2) olarak. Aygıtlar bu türden praxis biçimleri arasındaki toplumsal düzenlilikte aranıyor. O bakımdan diyebiliriz ki bu kategorileri kullanan biz değiliz, tersine bu kategoriler bizi kullanıyor.

IV. Tarih Felsefesi ve Bu Felsefeden Kopmak

«Bir yığın problem çizgisi burada artık birlikte yürüyor, özellikle Bilimsel Sosyalizmin proje olarak karakteri ve de onun yeniden yaşanan biçimlerin içine kapılıp gitmesi. Böyle bakıldığında en çok ihtiyaç duyulan şey Marxizmin bir diyalektiğidir. «Bilimsel Sosyalizm» gibi büyüleyici bir isim salt isim olarak dinsel biçimine ve başka ideolojik biçimlere dönüşüp gerilemeye karşı hiç bir garanti içermiyor. Sosyalist projenin çelişkili tasarım tarzını incelemek zorundayız, değişik kurumlar ve mantıklar arasındaki etkileşmeleri, **toplumsallaşmanın diyalektiği** denen formül altında toparlanabilen ne varsa hepsini irdelemeliyiz. Bu diyalektiğin o ham haline teslim olmamak ve çelişkilerinden etrafından dolanıp atlamamak için onu iyice irdelemek lâzım. Bu sorunsal bizi Marx ve Engels'i yeniden okumaya sürüklüyor.

Önce Marx'ın felsefe geçmişi, Bilimsel Sosyalizmi toplumsal hale getirme sorununu, bu hareketi eylemeyetenekli duruma getirecek biçimde söylemleştirmek açısından onun kendisi için bir engel oluşturmaktaydı. Hegel'in özne-töz birliği içinde, dünyanın en acayip diyalektik tiyatrosunu oynayan böyle bir birlik çerçe-

vesinde düşünmek Bilimsel Sosyalizm projesiyle hiç kuşkusuz ki bağdaşmayan bir iştir. Bu düşünce modelinin kalıntıları bilindiği üzere İkinci Enternasyonalde kendilerini Darwincilikle başlarına gelmesi mukadder o evrim düşüncesinin kucağına attılar. Genç Marx proletarya ve devrimi henüz tarih felsefesi çerçevesinde kurgulamaktadır. Olgunlaşan, yani Bilimsel Sosyalizmin Marx'ı ise, kendisinin «analitik yöntem» (MEW 19, 371) dediklerinden çıkarılan sonuçların tarih-felsefesiyle yorumlanmasına giderek öfkeyle karşı çıkar. Tarih felsefesine dayalı bir kurgulama yalnız bir üniversalizmle ve o determinist kadercilikle ilintilidir.

Bunun için (1844) «Kutsal Aile»de proletaryanın nasıl tasarımlandığına bakalım. «Proletarya» deniyor. orada, özel mülkiyeti ve kendini ortadan kaldırmak «zorundadır» (MEW 2, 37). İşçi sınıfı «kendi insana özgü doğasının, bu doğanın en açık yürekli, kesin ve kapsamlı olumsuzlanması demek olan kendi yaşama durumuyla çelişmesi nedeniyle ...ister istemez isyana itilmektedir» (a.g.e.); «çünkü bu çelişkinin içinde insan kendini yitirmiştir» (a.g.e 38). Bunların ardından öyle ifadeler geliyor ki biz bugünküler. bunları sosyalist politikanın bunca yenilgisi ve de yozlaştırılmasından çıkan azap verici üst ve alt perdeden sesler olmadan dinliyemez hale geldik. Ve Gorz (1980, 11) «Aziz Marx»tan kopuşunun nedeni olarak yine Kutsal Aile'den şu alıntıyı yapıyor:

> «Şu veya bu proleterin ya da tüm proletaryanın hedef olarak bir arada **kendine neyi tasavvur ettiği** söz konusu değildir. Söz konusu, proletaryanın kendisinin ne olduğu ve onun kendi olduğu'na (bu varlık olgusu'na) uyacak biçimde tarihte ne yapmak zorunda olduğu ve olacağıdır» (**MEW** 2, 38) (5).

(5) Genç Marx'a ait olan aynı fikir, 1982'de kadınların hak eşitliği stratejisi çevresinde «Kurban-Fail» tartışmalarında

Marx o zamanlar işçi sınıfının hareket tarzının «önceden geri dönülmez bir biçimde çizilmiş» olduğunu kabul eder, görünüyor ki bu, geleceğin önceden belirlenmiş olduğu (predestinasyon) tasarımının materyalist biçimidir (Y.Ö.3). Proletarya üstüne şunları yazıyor:

> «Proletaryanın hedefi ve tarihsel eylemi, onun yaşama durumunda olduğu gibi bugünkü burjuva toplumunun tüm örgütlenişi çerçevesinde de besbelli olup önceden geri dönülmez biçimde çizilmiştir» (**MEW** 2, 38).

Sonraları Marx, birazdan göreceğimiz üzere, bu tür düşünce tarzına kesinlikle yüz çeviriyor. Ama daha «Kutsal Aile»de, İkinci Enternasyonal'in söylemlerinde o denli sevilen ve mekanikçi bir anlamda pek âlâ yorumlanabilen «tunçtan zorunluluk» anlayışı değil, daha da önemli olan **öznel ihtiyaç** konusu da yer alıyor:

> «...insanın ...artık savsaklanamıyacak, içine düştüğü ve artık güzel gösterilemiyecek olan o bezdirici **yaşam sıkıntısı** ...ki bu, **zorunluluğun** (sıkıntıya düşmenin-y.ö.) pratik ifadesidir... yüzünden bu insanlık-dışı koşullara karşı doğrudan doğruya başkaldırmaya zorlandığı için, proletarya kendini işte bunun için kurtarmak zorunda ve iktidarındadır» (**MEW** 2, 38).

Gorz'un çok yönlü gerekçelerine kenarından bir göz atmak bile onun Marxizmi, kesin bir dille söylersek, Marxizm-öncesi Hegelciliklere çivileyip asmaya niyetli olduğu belli oluyor:

---

belirdi. Yukarki alıntı Frigga Haug'un kadınları kendi ezilmelerinin yalnızca nesnesi olarak değil, aynı zamanda öznesi olarak çözümleme denemesine karşı I. Rudolph ve W. Haren tarafından ortaya getirildi. Rudolph/Haren'e göre, işçiler sömürünün nasıl hiç bir zaman öznesi değilse, kadınlar da işçiler gibi «sahte bilinçli» nesneler de olsa, tıpkı öyle ezilmenin daima nesnesidirler.

> «Ortodoksluk, dogmatiklik, dinsellik... bunlar Marxizmin hiç de rasgele görüntüleri değil, bunların hepsi Hegel yapısındaki (bu yapı «düzeltilmiş» bile olsa) bir felsefeye ait ve böyle bir yapıdaki kehânetçiliğin, peygamberin akıl-ruhunu aydınlatan vahiylerden başka hiç bir temeli yok» (Gorz 1980, 16).

Öte yandan Marxist proletarya siyasetinin, Gorz'a göre, klasik usta işçi kültürüne özgü, gerçek ama bu arada yıkılıp gitmiş bir temeli vardır. Ve kültür de nitelikli fabrika işçilerinin yarattığı «işçi aristokrasisi» çevresinde oluşmuştur.

> «Kendi özgünlüğü ve kendi değerleriyle bir işçi kültürü, işçi ahlâkı ve işçilik geleneği vardı (a.g.e. 37).

Gorz'un gözünde otomasyon bu türden her işçi kültürünü geri dönülmez bir sona götürmektedir. «Otomasyon işçiliği ve işçi kültürü» adlı denememde gösterdiğim gibi, Gorz edindiği gündelik izlenimleri tarihsel bir kurgu halinde genelleştiriyor. Usta işçi kültürünün bunalıma düştüğü hiç kuşkusuz ki doğru; âma otomasyonu, işçiliğin nitelik yitirmesi ve çalışmanın anlamının koflaşmasıyla bir saymak yanlış ve yarım yamalak bir görüş. Çağımıza özgü bu türden yoksulluk söylemleri öyle bir duman perdesi çekiyor ki sermayenin önüne, bu perdenin ardında sermaye otomasyon işçiliğini yine rahatça uyguluyor. Bu arada işçi hareketi önemi günden güne artan bu kesimi olduğu gibi bırakıyor. Yoksullaşma söylemi böylece **kendi kendini gerçekleştiren bir kehânet** olmaya yüz tutuyor.

Geriye Marx'a dönelim. Onun gençlik yazılarında bilmecemsi bir şaka karakteri seziyoruz: Tarihin «geri dönülmezcesine önceden çizilmiş» yolunun tarih felsefesi doğrultusunda kurgulanmış olan zorunluluğu yanında insanın önüne eylemle geçilebilecek dert ve sıkıntıları yer alıyordu. Bu iki mantık birbiriyle ilinti-

lenmiş bile olsa yine de birbirinden farklı. Olgun Marx'ı okuyanlar bu mantıkların ya birine ya da ötekine katılacak, böylelikle hatta Marx'tan birbirine karşıt iki ayrı izlenim edinmiş olabileceklerdir. İnsanın gözü önüne burada iki ayrı cephe geliyor: Pratik anlamdaki «çaresiz» (Not-wendigkeit)'e karşıt olarak mekanikçilik doğrultusundaki «zorunluluk» (Notwendigkeit) ve Lenin'in sonradan «somut durumun somut analizi» diye vurguladığı şeyin karşıtı olarak tarih felsefesi paralelindeki kurgulama. Marx yaşamının son yıllarında böyle tarih-felsefesi paralelinde anlaşılmış olmaya karşı artan bir tepki göstermektedir. Kendi teorisinin dogmatik yorumlarıyla, yani kendi yazılarından ancak materyal ve durumlardan soyutlanarak evrensel öğreti ve prognozlar çıkartan yorumlarla karşılaşınca Marx, sadece bir «sistem» (MEW 19, 357) ya da bir «tarih felsefesi »üretmiş olmasını değil, hatta genel olarak bir teori sahibi olmasını bile kabullenmeyen ifadelere kaptırıyor kendini: «Benim kapitalizmin Batı Avrupadaki Doğuşu'na ilişkin bir tarih taslağı» (MEW 19, 111) diye yanlış yorumlandığında «benim olduğu söylenen teori» diyecektir (MEW 19, 242).

Alıntıladığımız açıklamalar arasındaki bağlam bizi ilgilendirmek zorundadır. Bu bağlam, biçimsel olarak «bir tarih taslağı»nın kuramsal bir statüye sahip olduğunun varsayılmasına karşıdır, ama materyal olarak bu taslaktaki yanlış evrenselleştirme'nin ve oradan sonuç olarak «tarihsel bir zorunluluk veya kaçınılmazlık»ın çıkarılması karşısındadır (MEW 19, 112 ve 242). Lenin'in «sosyalizmin kaçınılmazlığı»nı sık sık ve acayip şekilde vurgulamış olduğunu düşünürsek, olgun Marx'ın görüşleri bunun yanında daha modern kalıyor ve geleceği daha açık.

Burada biraz durmanın yararı var. Yukarda Marx'ın metinlerini bilmeceli bir şakayla kıyasladık (ki bunu her somut metinde yapmak mümkün). Metinden farklı, hatta birbirine karşıt okuma-tarzları ge-

liştirmek mümkün. Şimdiye kadar gözümüze çarpan cepheleri genelde şöyle dökümliyebiliriz:

Tarih Felsefesi	• Tarih Taslağı • Analitik Yöntem
Mekanikçi ya da Doğa-yasalarına uygun Zorunluluk (Notwendigkeit)	• Pratik anlamda çaresizlik (Not-wendigkeit)
Tarihsel Kaçınılmazlık	• Eyleme, analize, deneyime, mücadelelere v.b. bağımlılık
Evrensellik	• Bölgesel Özgüllük

«Kutsal Aile»nin genç Marx'ında bu çok-anlamlılığı gözlemledikten sonra vurgulamalarda özgülden yana, analiz ve pratik zorunluluklardan yana korkunç kaydırmalara veya kaypaklıklara raslasak bile, cephe çizgisini genç ve olgun Marx arasına çizmekten kaçınmalıyız. O bakımdan Marx'ın bilimsel temel eseri birbirine karşıt anlamlarla dolu bir görünüm kazanıyor. Ve Marx'ın daha yukarda alıntıladığımız fikirleri «Kapital»in birbirine ters düşen yorumlarıyla ilgili olduğundan sorularımızı bu adrese yöneltmekle daha iyi etmiş olacağız.

Ernesto Laclau için mesele açıkça bellidir, o bilmeceli şakalarla hiç uğraşmıyor bile.

> «Bizi klasik Marxizmden ayıran o mesafenin bugün bir görüntüsünü verebilmek için —19. yüzyılın egemen bilgilenme biçimlerinin altındaki temel varsayımlarla uyum halindeki— Marx açısından, tarih ve toplumun birbirine nesnel ve zorunlu yasalarla birleştirilmiş olduğunu hatırlamak yeter. Öyle ki bu yasalar etkilerini önceden belirlenmiş bir doğrultuda göstermekte ve sosyalizmin gelişimi a priori olarak garantilemektedir» (Laclau 1982, 10) (Y.Ö.4.)

Laclau bir tek ve kesin anlama büründürdüğü Marx görüntüsünü 1867 Kapital'inin önsözünden ve

1873 ikinci baskısının sonsözünden yaptığı alıntılarla belgelendiriyor. İşte Önsöz'den (binlerce kez) alıntılanan pasaj

> «Aslında mesele, kapitalist üretimin doğa yasalarından kaynaklanan toplumsal antagonizmaların şiddetlenme düzeyinin alçak ya da yüksek oluşu değil. Mesele, bu yasaların kendisinde, etkisini daha **öncel bir kaçınılmazlıkla** gösteren ve böylelikle yerleşen eğilimlerdedir. Sanayii gelişmiş bir ülke daha az gelişmiş bir ülke için onun kendi geleceğine örnek sayılır» (Kapital I, **MEW** 23, 12).

Asya, Afrika ve Latin-Amerika'nın az gelişmiş ülkelerine bir göz attığımızda bu cümlenin, genel olarak alındığında, tutarsız olduğu görülüyor. İngiltere veya ABD, daha az sanayileşmiş (ki bu «daha az gelişmiş»ten daha isabetlidir) olan Hindistan için hiç bir zaman «onun kendi geleceğine örnek» sayılmaz. Sanayi kapitalisti metropoller etraflarında, etraflarında sanayileşmeleri kapitalist dünya pazarı ilişkilerine ters yönde olan ülkelerin oluşturduğu bir «çevre» meydana getiriyorlar. Ve bizler bugün giderek daha da açıkça görüyoruz ki ABD - sanayi kapitalizminin meta tüketiminde odaklaşan yaşam tarzı (way of life) ile birlikte evrenselleşmesi, maddesel kaynakların ve tüm çevresel (ökolojik) sistemin sınırlarına varıyor. Yeryüzünde nasıl bir cehennemin yaşandığını gözönüne getirmek için, ABD halkının motorize oluşuna ya da adam-başına harcadığı enerji veya su miktarına ait rakamları geride kalan dünya nüfusuna oranlamak yeter. Kısacası Marx'ın o cümlesi, genel bir yasanın ifadesi olarak alınacak olduğunda, sadece çürütülmüş olmakla kalmıyor, ona göre bir siyaset yürütülecek olursa aynı zamanda tehlikeli bir yola da sürüklüyor. Laclau'nun alıntı yaptığı metnin bağlamına bakacak olursak mesele elbette başka türlü gözüküyor. Çünkü orada öncelikle **İngiltere**'deki gelişmeyi analiz edip kuramsal olarak genelleştiren bir eserin **Almanca** bas-

kısının önsözü söz konusudur. Ve bu genelleme öyle bir dönemde yapılıyor ki o sıralarda Almanya, ulusal düzeyde hâlâ dağınıktır ve Prusya'nın öncülüğünde (Fransızların yenilgisi ve Paris Komünü'nün kanlı biçimde ezilmesinden sonra) kurulacak bir devletin ardından gelecek ekonomik patlamayı henüz yaşamamıştır. Marx'ın, Alman okuyucusunun analizi yapılan kapitalist sanayi ilişkilerini İngiltere'ye özel bir gelişme olarak kabul edeceğini hesaba katmış olması gerekiyor. Laclau'nun alıntıladığı pasajdan hemen önce şöyle deniyor:

> «Eğer Alman okuyucusu yobazca davranıp İngiliz sanayi ve tarım işçilerinin durumlarına omuz silkecek ya da oportünist bir tavır takınıp Almanya'da işlerin henüz hiç de o denli kötü gitmediğinden kıvanç duyacaksa ben de ona şöyle derim: **De te fabula narratur** (Bu anlatılan senin öykün) (**MEW** 23, 12).

Marx'ın Alman okuyucusuyla ve Almanya'da yaklaşan sosyo-ekonomik gelişmelerle somut ilişkiler içinde verdiği mesaj —verdiği evrenselleştirici izlenimin tersine— etkisini parlak biçimde gösterdi. Ama bu, Marx'ın mesajın içine alttan alta sokuşturduğu formülendirmelerin haklı gösterilmesi anlamına gelmez. Bu sadece, Marx'ın belki başka herhangi bir müellif gibi, boşboğazca bir dalaşma çabası içinde fırsat buldukça birtakım yanlış genellemeler inşa ettiğini, özgül durumları yeterince özgül bir çerçevede söylemeyip genel bir kuramsallaştırmaya kaçtığını gösterir. Bilim yerine ortaya böylece modern mitoslar çıkmaktadır Ama bu mitosun içinde iki kişi var. Çünkü bir metnin anlamı müellif ile okuyucunun ortak üretimidir. Laclau, örneğin metindeki özgülleştirici bağlamı dışarda bırakmış; o zaman alıntılanan pasaj da toplumsal gelişmenin genel yasalarıyla ilgili bir makaleden alınmış gibi gözüküyor. Biz, Marx'ın yanlış genellemelere sapan okunuş tarzından ürktüğü ve bu tür okuyucuları şid-

detle eleştirdiğini göstereceğiz. Ama ilkin Laclau'un «Kapital»in ikinci baskısının Sonsöz'ünden belge olarak alıntıladığı sözlere bir göz atalım:

> «Ve ikinci baskının Sonsöz'ünde Marx, kendisi hakkında yazan Rus eleştirmene katılarak ondan şu alıntıyı yapıyor: '... bunun sonucu olarak Marx yalnızca şuna çaba gösteriyor: Tam bilimsel bir araştırmayla toplumsal ilişkilerde belirli düzenlerin gerekliliğini kanıtlamak ve de çıkış ve dayanak noktaları olarak kendi işine yarayan olguları elverdiğince kusursuz biçimde saptamak... Bunun için tamamıyla yeterli olan durum şudur: Şimdiki düzenin gerekirliğiyle birlikte, aynı zamanda başka bir düzenin, yani insanlar buna inansın veya inanmasın, bunun bilincinde olsun veya olmasın, birinci düzenin ister istemez geçmek zorunda olduğu ikinci bir düzenin gerekliliğini kanıtlamak. Marx toplumsal hareketi, yalnızca insanların irade, bilinç ve niyetinden bağımsız değil, ama tam tersine onların istek, bilinç ve niyetlerini belirleyen yasaların yönettiği ve doğa-tarihine uygun bir süreç olarak görüyor...'» (**MEW** 23, 26).
>
> [Bu karmaşık alıntılama ilişkisini, kendi kendisiyle alay etmekten hoşlanmazlık etmeyen bir Marxist olarak açıkça göz önüne almak lâzım: Bu pasajı Laclau (1982, 11) alıntılıyor ki bu, «Vestnik Evropy» adlı bir Petersburg dergisinin 1872 Mayıs sayısında, Kaufmann'ın yaptığı «Kapital» eleştirisinden bir kesittir. Marx Kapital'in ikinci baskısının Sonsöz'üne işte bu eleştiriyi ama çok geniş biçimde almaktadır]

Kısacası Laclau, Kaufmann'ı Marx'ın ondan yaptığı alıntıdan alarak alıntılıyor ve iddia ediyor ki Marx bu alıntıyı Kaufmann'a katıldığı için yapmış... Peki Marx'ın ona katıldığı doğru mu? Hayır, değil. Çünkü «katılmak»tan bir metnin ayrıntılarına girmeden evet-

lenmesi anlaşılıyorsa, hayır (6) Oysa Marx ayrıntıya giriyor, araştırma tarzı ile sergileme tarzı arasındaki biçimsel farka ilişkin bilinen düşünceleri ön plana getiriyor. «Hiç kuşkusuz» diye söze başlamakla, meseleyi daha tarafsızca uzaktan bakarak asıl yerine oturmak istiyor.

> «Hiç kuşkusuz ki sergileme tarzını araştırma tarzından biçimsel olarak ayırt etmek gerekir. Araştırma, önündeki malzemeyi ayrıntılarına kadar özümlemek, onun çeşitli gelişme biçimlerini analizlemek ve aralarındaki bağı sezinlemek zorundadır. Ancak bu çalışma sona erdirildikten sonradır ki gerçek hareketi de ona göre sergilemek mümkün olur. Bunu yapmak kabil olur da malzemedeki canlı yaşam kendini düşüncede yansıtır hale gelince o zaman bu kimilerinde sanki a priori bir kurgulama yapılıyormuş gibi bir izlenim uyandırabilir» (**MEW** (23, 27).

Marx'ın ne katıldığı, ne de red ettiği var, o yalnızca meselenin ağırlığının başka yerde olduğunu vurguluyor. Bu vurgulama, şu arada onu da belirtelim ki, Gorz'un son zamanlarda «Aziz Marx» adına yaydığı görünüme taban tabana zıt düşüyor; yani onun Marx'ın **«a priori bir kurgulama»** yaptığı iddiasına. Metnin daha ilerki bağlamında Marx kendi metninin anlamını, başka bir kuramsal paradigmaya karşı çıkmış olmak ve toplumsal-siyasal bir praxis'i açıkça vurgulamış olmakla değerlendiriyor. Her ikisinin de açıkça görüleceği üzere, Marx'ın «benim diyalektik yöntemim» (a.g.e.) dediği şeyle ilintisi var ki bu da 1) «temelleri bakımından Hegel diyalektiğinden yalnızca farklı ol-

(6) Bu özensizliğin tarihte bir geleneği de var. İşte Lenin, hazırladığı Sözlük'teki (1914) «Karl Marx» maddesinin bibliyografyasında aynen şöyle diyor: «Kapital'in 2. baskısının Sonsöz'ünde Marx, Kaufmann'ın yorumlarını alıntılamakta ve kendi materyalist diyalektik yöntemiyle ilgili bu açıklama-sergileme tarzını doğru olarak nitelemektedir» (LW 21, 79)

makla kalmayıp onun doğrudan doğruya tersidir» (a.g.e.) ve 2) «eleştirel ve devrimci açıdan» burjuvaziye ve kapitalizme karşı çıkar (a.g.e. 28). Bu iki kesin ve açık değerlendirme de, Gorz'un umacı Marx'ına tam tamına ters düşüyor ve Laclau'un Marx'tan okuyup **anladıklarına da sapa** kalıyor. Ama bu, Gorz'un Marx'a alttan alta atfettiği eğilimler kanıtlanamaz ya da **hatta** Laclau'un eleştirisinde doğruluk payı yoktur demek değildir. Ne ki Laclau'un, Gorz'un derme çatma iddialarından kuşkusuz çok daha ağır basan eleştirisi, Marx'ın metnine birebir bir anlam yüklemek isterken kavramlardaki çok anlamlılığa insaf göstermiyor. Çünkü **Marx** tıpkı başka herhangi bir müellifin yaptığı gibi bu çok-anlamlılıktan kaçınmıyor. Okuyucu metnin içinde çok —anlamlılıklara dalıp çıkıyor, onları birbirine harman karman ederek örgütlüyor Ama bunun sorumluluğu okunan metnin kendisi değil, metnin müellifi olan yazardır. Laclau'un Marx'a yönelttiği eleştiri bir bakıma onun kendisine de dönüyor, çünkü kendi okuma pratiğinde ön plana çıkarma/geri plana itme, tercih etme/etmeme gibi bir takım farklılıklar (alternatifler-y.ö.) kurguladığını gizlemekte ve o bakımdandır ki kendinin de kınadığı bir günâhı işlemektedir, yani «kendi sonuç çıkarma biçimlerini dikkate almamak» gibi bir günahı (Laclau 1982, 12)

Marx'ın metnindeki çok-anlamlılıkları teslim edersek, Laclau'un getirdiği, o «yanlış yere evrenselleştirilen tarihsel bir otomatiklik» suçlaması gerçi uydurma değil; ama biraz fazlasına kaçmış da olsa insanın, Marx'ın bu türden kapital-yorumcularından beklediği öfkeli eleştirileri şaşkınlıkla karşılayası geliyor. Buna en başta Rusya'daki kapital-yorumcuları neden oldu. Bu konuda birbirinden üç yıl aralıklı iki belge var. N.K. Michailowski'nin bir Rus dergisindeki makalesi 1877'de, «öngörülen», «acımasızcasına», «kaçınılmaz» bir gelişme çizgisinin evrensel düzeyde gerekli olduğu sorusunu ortaya atıyordu. Aslında Marxistlerin kendi

aralarındaki bir tartışma sayılan bu kavga sermaye birikiminin tarihsel eğilimi ile ilgili pasaj (Kapital I, 24. bölümün sonu) yüzünden patlak verdi. Tartışmanın önplanında —burada bir yana iteceğimiz önemli ayrılıklarla birlikte— Lenin'in Kapital'in ekonomist yorumları ve ardından menşeviklerle sonradan girdiği tartışmalar rol oynuyor. Rusya, deniyordu, sosyalist devrimi aklına koymadan önce ilkin kapitalist gelişmesini mi tamamlasın, yani

> «Bu sistemin sancılarını yaşamadan, kendi tarihsel koşullarını geliştirmek suretiyle onun tüm meyvalarını tadamaz mı acaba?» (**MEW** 19, 108).

Somut olarak mesele şuydu: Rus köylülüğünün kalıntıları kendi başına sosyalist bir gelişmede dayanak rolü oynayabilir mi, yani Marxistlerin onları kapitalist bir çözülmeye karşı koruması, onlarla ittifak kurması gerekmez mi? Marx bu ikinci görüşten yanaydı, yani tarihsel bir durumun pratik alternatiflerini önplana çıkaran ve kaderciliğe karşıt pratik bir müdahaleden yana.

> «Rusya eğer 1861'den beri izlediği yolu yürümekte devam edecekse, tarihin kapitalizmin felâketlerle dolu tüm iniş-çıkışlarını yaşamak ve katlanmak için bir halka tanıyabileceği en güzel fırsatı kaçıracaktır» (**MEW** 19, 108).

Michailowski okuduğu 24. bölümün son pasajından tam ters bir sonuç çıkarmış olduğu içindir ki Marx bu pasajı onun adına bir kez daha okuyup yeniden yazıyor. Besbelli ki metnin bu şekilde yorumlanışı onun yazarında ters tepki yaratıyor ve kendisinin, nasıl olup da hiç beklemediği tarzda nesnelci ve praxis'i dumura uğratıcı biçimde yorumlanmış olduğunu kendi gözleri önüne seriyor. Kendi getirdiği açıklamayı dolaylı bir özeleştiri belgesi olarak da okumak gerek (kısacası Marx metnini sonradan başka türlü yazacaktı):

«Benim kapitalizmin batı-avrupada doğuşu konusundaki tarih taslağımı, o, muhakkak ki bütün halkların alnına kader gibi önceden yazılı genel gelişme sürecinin tarih felsefesine dayalı bir teorisine dönüştürmek zorunda.» (a.g.e.)

Toplumsal olaylar arasındaki en vurucu benzerlikler bile insanı böyle yanlış bir «genel gelişme sürecini» kabul etmeye itmemelidir. Marx örnek olsun diye, hiç bir zaman ücretli bir işçi sınıfına dönüşememiş olan eski Roma proletaryasını gösteriyor.

«Farklı bir tarihsel ortamda meydana gelen ve vurucu bir benzerlik gösteren olaylar bambaşka sonuçlara ulaştılar. Bu sonuçların her biri kendi başına incelenip birbiriyle kıyaslandığında bu görüntünün anahtarı kolayca bulunacaktır; ama oraya, en büyük üstünlüğü tarih-üstü olmak olan tarih felsefesine dayalı genel bir teorinin evrensel anahtarıyla hiç bir zaman varılamaz» (**MEW** 19, 108; yazılış tarihi Kasım 1877).

Bu sorunları keskinleştirici başka bir fırsatı da Vera Zassuliç bize (1881) başka bir sorun vesilesiyle sağlıyor:

«Son zamanlarda köy topluluğunun, tarihin... çökmeye mahkûm ettiği... arkaik bir biçim olduğunu işitiyoruz sık sık. Bu kehâneti savuranlar kendilerine onun öğrencisi, yani Marxist diyorlar.. Vatandaşlar, onların bizim köy topluluklarımızın muhtemel kaderi konusundaki ve de dünyadaki tüm ülkelerin, kapitalist üretimin tarihsel düzeyde tüm evrelerini geçirmesi gerektiğiyle ilgili teori konusundaki görüşlerini ortaya koydukları zaman... bizlere ne kadar büyük hizmette bulunacaklarını.. anlıyorsunuz» (Zassuliç **MEW** 19, 572'den alıntı).

Marx nisbeten kapsamlı iki taslak kaleme alıyor. Sonunda daha kısa bir metni gönderiyor ve orada tartışma konusu olan sorunda «kamuoyuna yönelik derli toplu bir bilgi» verecek durumda (MEW 19, 242) ol-

madığını yazıyor ve en azından «bana yakıştırılan teori» (a.g.e.) çevresinde doğan yanlış anlamalara son vermek istediğini bildiriyor. Köylülerin mülksüzleştirilmesinin «tarihsel kaçınılmazlığı» konusunda Kapital'in Fransızca baskısında yer alan ve bu konuda Almanca baskıdan farklılıklar gösteren bir takım pasajlara işaret ediyor ve şu sonuca varıyor:

> «Bu hareketin 'tarihsel kaçınılmazlığı' kesinkes **Batı Avrupa Ülkeleri** ile sınırlıdır» (**MEW** 19, 242).

Bu düşünceler —Marx'ın yandaşlarında olsun, eleştiricilerinde olsun ve sonunda Gorz ve Laclau'da olsun— öylesine dikkatten kaçmış ki daha yakından gündeme getirmenin yararı var. Marx ilkin, «Kapital» deki tartışmalı sorulara verilen cevapları **türetme**'ye ilke olarak karşı çıkıyor; yani kendi verdiği cevaplardan türetmeler yapma hakkını kendinde görmüyor. Onun cevabı toplumu değiştiren ve siyasal praxis'in mantığı içinde oluşmuştur. Kaçınılmazlıktan söz edecek yerde köy topluluğunun sosyalist bir tarım ekonomisinin dayanağı haline gelebilmesi için ne yapılması gerektiğini düşünmeye başlar. Yaptığı «özel incelemeler» onu bu kanıya itmiştir.

> «Bu köy topluluğunun, Rusya'nın toplumsal olarak yeniden-doğuşu için dayanak noktası olduğunu düşünürsek bu topluluğun bu anlamda etkili olabilmesi için ilkin her yandan onun üstüne üşüşen yıkıcı etkileri uzaklaştırmak ve ona doğal gelişmesi için gereken normal koşulları sağlamak gerekir» (**MEW** 19, 242).

«Rusya'da 1861 reformu ve onunla ilgili gelişmeler» konusundaki yeni incelemelerden sonra (MEW 19, 407-442) Marx, Komünist Manifesto'nun 2. Rusça baskısına yazdığı ekte (21.1.1882) Vera Zassuliç ve yoldaşlarının sorularına dolaylı olarak bir kez daha cevap veriyor:

> «Bugün için verilebilecek biricik cevap şudur: Rus devrimi, Batıdaki bir proletarya devriminin,

ama birbirlerini tamamlıyacak biçimde bir işareti olacaksa Rusya'da şimdiki ortak toprak mülkiyeti komünist bir gelişmenin hareket noktası olabilir» **(MEW 19, 926) (7).**

Laclau'un Marx'a ve özellikle Kapital'e yönelttiği eleştirilere bir kez daha göz atalım:

> «Mesele evrensel ve zorunlu ilişkiler çevresinde dönüyor.. Belirli bir ilişkiler bağlamı verildiğinde bundan sadece **bir tek** sonuç çıkar. Görüngüler arasındaki ilişki de böylece ebediyete kadar belirlenmiş olur» (Laclau 1982, 11).

Marx'tan söz etmek yerine belki de, içinden Marx'ın gördüğü gözlük neyse ondan daha çok söz etmem gerekiyor. Bu gözlük kuşkusuz Laclau'un icadı değil, tam tersine uluslararası Marxizm çerçevesindeki bir yığın geleneğin bir öğesidir. Marx'ı kendi metinlerinin yanlış yorumlanabilirliği yolundaki eleştirilerden masun kılacak değiliz. Yapılan suçlamaların sınanması kuşkusuz üretken bir tutum ve Marxistleri, kendi anlayışlarını daha açıkça kavramalarına zorluyor. Peki, «Sosyalizmin gelişini apriori olarak garantileyen» (a.g.e. 10) tarih yasaları döktürmek (Laclau'un Marx'a atfettiği) meselesi ne durumda? Rus yorumcuların, insanlar nasıl düşünür, ne isterlerse istesinler, «kaçınılmaz» olarak başka bir düzene dönüşmesi ge-

---

(7) Engels 1893'te Danielson'a yazdığı bir mektupta (**MEW** 39, 148) bu sorunlara geri döner. On yıl önce Marx'ın mümkün saydığı şeyler ona kalırsa artık kapanmış bir tarihtir. Daha ileri bir toplum biçimine yönelik gelişme, «ilkel-komünist karakterdeki temel»e dayanarak ancak «bu ileri biçimin başka bir ülkede **önceden yaşanmış** olması, yani örnek oluşturması» koşuluyla mümkündür. «Kapitalist üretim tarzının zorunlu sonucu» olarak bu ileri biçim «Önceden bir yerlerde yaşanan bir model taklit edilecek olmasa doğrudan doğruya bir köy topluluğundan çıkıp gelişemezdi. 1860-70 Batı Avrupası böyle bir dönüşüme hazır olabilseydi... Oysa Batı olduğu yerde kaldı, böyle bir dönüşümü denemeye kalkışmadı ve kapitalizm hızlanarak gelişti».

reken bir düzenle ilgili açıklamaları... bunlar hep bu doğrultuda değil mi, üstelik Marx'ın bunlarla çelişkiye düşmediğini göstermiyor mu? Ancak mesele aynı bağlamda yine de başka türlü gözüküyor. Çünkü Rus yorumcu, sosyalizmin gelişinin **apriori** olarak garantilenmesiyle hiç bir zaman ilgileniyor değildi (Y.Ö.5). Toplumsal düzenler, Kapital'de kendi aralarında bir bağlam oluşturacak biçimde analiz edilirken bu düzenlerin birbiri ardından genetik sıralanışı, yani ürünlerin birbiriyle takasından, altınla dolayımlanan meta dolaşımı ve sonunda kapitalist meta üretimi gibi bir sıralamayı Marx, kritik bir takım geçiş noktalarında açıkça şöyle, yani çok farklı bir dizi faktörlerin bir araya gelmesine bağlı olarak açıklıyordu. Kapital'in (ve taslakların) metni içine **Diyalektiğin Sınırları** (bak Ripaldo 1978) diye bir söylem sokuşturulmuştu ki orada bu tür dönüşüm veya geçişleri «diyalektik» biçimde kurgulamaktan kaçınmak gerektiğine en kesin biçimde işaret ediliyordu (bak Kapital I, 4. bölüm). Değer biçimlerinin geçirdiği gelişme aşamaları (bak Haug 1976) için, ama bu aşamaların sanki laboratuvarda imiş gibi (in vitro-y.ö.) soyut biçimde kavranış tarzını empirik tarihsel süreçlerle karıştırmamak şartıyla, geçerli olan şeyler sosyalist bir devrim için yüz defa daha geçerlidir (8).

(8) Burada ileri sürülenlerin tam tersine, «Bilimsel denen sosyalizm», Fetscher'e göre (Marx-öncesi) felsefeye dayanıyor: «Marx'ın aklı, Hegel'in realite'de yatan apriori akıl öğretisiyle, nesnel apriori aklın gerçekleşme 'güdüsüyle' dolup taştığı içindir ki sosyalist hedefleri ahlâkî anlamda temellendirmek ona fuzuli geliyordu» (Fetscher 1967, 31 ve 40). «Katolik Sosyalist Leksikon» da meseleyi benzer şekilde ideolojik düzeyde ele alıyor. «Bilimsel Sosyalizm» tam da tarih felsefesine dayanan bir kurguya bağlanıyor ve bunun gerekçesini G.E. Kafka, Marx'ın «Proletaryaya ve onun mücadelesine insanlık tarihinde biçimsel olarak belirlenmiş bir yer tanımış olması» diye açıklıyor. Ve diyor Kafka, bu sosyalizmin «bilimselliği ütopik sosyalizme olan karşıtlığından geliyor» (Kath. Soziallexikon, 2912).

Marksistler için sindirilmesi zor ve parça parça bir takım deneyimlerin yansıtıldığı bir katalogla işe başlamıştık. Ve Marxizmi kimliklendirme konusunda aramızda birbirimizi aydınlatarak anlaşmayı denedik. Ve bunu, her yönüyle değişmiş koşullar altında önü açık bir yoldan, bizlerin Marxist olarak öğrenme gü-

V. Çok-Merkezli Marxizm Yönünde

cümüzü yeniden örgütlememize ve çözülmemiş sorunların labirenti içinde, köhnemiş ve de kemikleşmiş cevapları sınamamıza izin veren bir yaklaşım yoluyla denedik. İlkin gerisin geriye Marx'a dönmenin tutarsızlığını iddia ederken sonra da Marx ve Engels'in problemler karşısındaki tutumlarını dil düzeyinde yeniden oluşturmak gibi bir çelişkiye baş vurduk. Ama bu çelişkili durumdan sıyrılabileceğimizi iddia ettik mi? Biz, Marxistlerin kendi çelişkilerini dikkate aldıkları kanısının tersine, bu çelişkiler içinde telâşla öteye beriye atlayıp durdukları kanısındayız. Biz Marxizmin diyalektiğini kabullenmekten yanayız. Böyle bir kabullenmeye imkân sağlayan görüş hiç bir öğretinin yapısında yok; sadece açık bir ortamda, **zorunluluklar ülkesinde**, sosyalizmi insanlık için bir ölüm-kalım meselesi haline getiren yaşamsal varlık sorunları diyarında var. Bu zorunluluklar Marx'ın zamanına oranla daha arttı, vurgulamalar yer değiştirdi. Sömürücü olduğu kadar anarşik olan kapitalist dünya sisteminin sürüp gitmesi insanlığı dünya çapında ekonomik bunalımlarla tehdit ediyor; ama konjünktürel dalgalanmalar sırasında da dünya nüfusunun büyük bölümünü hızlanan biçimde yoksulluğa itiyor, atom savaşına ve çevrenin yıkımına sürüklüyor. Farklı kültür gelenekleri sadeec yaşam standardının yükseldiği yerlerde çözülüp dağılmıyor; bu gelenekler tekellerin sürdüğü metalar ve onların estetiği çevresinde kümelenen üniform bir yaşam tarzıyla yalnız oralarda örtülüp kaybolmuyor. Ekonomik sıkıntılara, savaş tehlikesine ve

çevre bozgunlarının giderek yükselen dalgalarına kültürel bir sıkıntı da eşlik ediyor. Ama bu sorunlar ve onların mümkün çözümleri hep birbirleriyle içiçe... Bütün bu sorunların ardındaki sorun hep toplumsallaşma sorunu.

Marxizm açısından bakacak olursak birçokları arasından şu sonuçlar başgösteriyor: «Bilimsel Sosyalizm» formülünden feragat edinilecek değildir, ama onun içeriğini yoğun çalışmalarla geliştirmek lâzım, adımını bilimlere ve somut toplumsallaşma sorunlarına uydurması gerekiyor. Her şeyden önce Bilimsel Sosyalizm'i, hâlâ Marx-öncesi felsefenin büyüsünde (Marx'ın kendinde de kısmen olduğu gibi) kalarak anlama tarzını terk etmeliyiz. Bu noktada Althusser'in adını anmadan geçmek olmaz. Bugünkü Marxistler kuşağının tümü için denilebilir ki, bu kuşağın intellektüel biyografisinde Louis Althusser, bir zamanlar Ludwig Feuerbach'ın Marx ve Engels için oynadığı role benzer bir rol oynamaktadır. Ünlü bir deyim vardır: «Hepimiz bir anda birdenbire Feuerbach'cıydık». Ama bu deyim bugün de pek çok ülkenin Marxistlerince Althusser için söylenebilir. Althusser'in önemi, Bilimsel Sosyalizm teorisindeki bir dizi sorunları, şimdiyedek alışılagelenden daha köklü ve ilkelerine daha da inerek düşünüp taşınmış olmasındadır. Bu karakteristik, Marxist düşüncenin temeline farkında olmadan yerleştirilen ve Althusser'in —özellikle Lukacs'la ilgili olarak— **Açıklayıcı (dışavurucu) Bütünlük veya Totalite örneğine göre düşünmek** dediği bir mantık taşının meydana çıkarılması bakımından geçerlidir.

Bu düşünüş tarzı özünde, özden dışarıya yüzeyi aydınlatırcasına yayılan nitel belirleyicileri bir merkezde toplu ve yoğun olarak içermektedir. «Ekonomizm» ve «Sınıflara İndirgemecilik» eğilimlerindeki düşünce böyle bir çerçeve içinde hareket etmektedir. Buna karşılık Althusser başka bir düşünce çerçevesine işaret eder ki bu, Marx'ta da ifade edilen bir çer-

çeve veya modeldir: Somutu eklemli bir bütün olarak düşünmek (bak «Grundrisse»nin Giriş bölümü). Bizim tasarladığımız bağlam açısından bu iki düşünme modeli (yani eklemsiz bütünlükçü model ile eklemli bütünlükçü model-y.ö.) arasındaki karşıtlık birinci dereceden bir önem taşıyor. Bilimsel Sosyalizmi dışavurucu bir bütünlük mantığı çerçevesinde düşündüğümüz zaman herşey yanlış oluyor. Burada Marxizmin temel sorunu olan toplumsallaşma sorunu suya düşüyor. Oysa Bilimsel Sosyalizm denince bu, çalışma (iş), bilim ve kültür güçlerinin, aralarında dayanışarak toplumsallaşmaları ve doğayla olan ilişkilerini gelecek kuşaklara yaşanabilir bir gezegen bırakacak biçimde yapılaştırmaları perspektifinde yürüyerek birbirleriyle eklemlenmeleri zorunluluğundan doğan bir projedir. Bilimsel Sosyalizmin birlik ve bütünlüğünü ne önceden verimliş bir şey gibi düşünebiliriz, ne de **ayırımsızlık** olarak. Marx kimi zaman Hegelci düşünme modeline saplanır, özellikle genç Marx. Ama meseleyi çabucak görür, özellikle Heinzen'le girdiği tartışmada...ki Komünist Manifesto'nun (1847) yazıldığı günün öncesinde şunları kaleme almaktadır:

> «Ayırımı (farkı) görebildiği yerde birliği göremek ve birliği gördüğü yerde ise ayırımı göremek sağduyu'nun tüm hödüklüğünün göstergesidir. Farklı belirleyicileri sıraladığı zaman bunlar elinin altında hemen taş kesilir ve bu kavram-kütüklerini kafa kafaya vurup tutuşturmayı en bayağı düşünce inceliği sanır» (**MEW** 4, 339).

Marxizmin öyle bir düşünceye ihtiyacı var ki bu, birbirinden farklı olmakta devam eden, ama yine de bir birlik içine sokulabilen sorun ve hareketler arasında birbirine eklemlenmiş ilişkilerden bir bağlam kurabilsin.

Bununla Marksizmin başka bir temel zorunluluğu da ilgilidir. Dünya Marxizminin çok-merkezliliği artık geriye döndürülmesi imkânsız bir gerçeklik haline gel-

miştir. Marxizm çerçevesinde giderek önem kazanan bir sınır çizgisi, belirli bir pratik-kuramsal formasyonun sorunlarda yatan bu duruma katkıda bulunup bulunmadığından kaynaklanıyor (9). Mesele, aktörlerin ve yaşama gücü olan sosyalist bir projenin içinde konumlandırılması gereken eklemlenme merkezlerinin çokluğuna ilişkin toplum-içi sorunlarla ilişkiler açısından daha da kritikleşiyor. Dışarıya yönelik çok-merkezciliğe karşı toplumun ve siyasetin içe yönelik çokmerkezliliği denk düşüyor. Şu yanlış alternatiften —yani hiyerarşide daha üstte yer alan bir iktidar merkezinden yola çıkarak hareket etme zorunda olmamak ya da hiç hareket gücü olmamaktan— kaçınma yeteneğimizi diyalektik anlamda ne kadar geliştirebilirsek, merkeziyetsiz bir durumdan hareketle çelişkili bir yapı içinde hareket etmeyi ne kadar becerebilirsek, Marxizmin durumunu gözardı etmeye de öylesine az katlanırız, Marxizmdeki diyalektiğin yontul-

(9) Marxizmin bu yüzyılın başından beri çoğullaşmış durumda bulunduğunu kabullenme önerisinin tersine, Marxizmi tek-başına temsil etme iddiaları hâlâ sürüp gidiyor: «Leninizm, emperyalizm ve proleter devrimler çağının Marxizmidir» (Norden 1978, 456). İşte Buhr/Klaus'un ansiklopedik sözlüğündeki «Marxizm» maddesinin eksikliği, onun yerine sadece «Markizm-Leninizm»den söz edilmesinin gerekçesi de buradan anlaşılır. Kim Marxizmin tek-temsilciliğini sahiplenmek iddiasında ise bu temsilci-öğretinin (Marksizm-Leninizm'in-y.ö.) evrensel geçerliliğini de her türlü sosyal ve tarihsel ayırımlardan bağımsız olarak savunmak zorundadır. «Marksist-Leninist öğretilerin genel geçerliliği dünyanın devrimci yoldan yeniden biçimlendirilmesinde kanıtlamıştır kendini» (Norden a.g.e.). «Bu öğreti çağımızın temel sorunlarına genel geçerli cevaplar verdiği için onun etkisi de yayılmaktadır» (SED'in Marx-yılı dolayısıyla tezleri). «Öteki bütün ideolojiler... toplumsal gelişme yasalarını olumsuzlamaktadır ve onların toplumsal siyaset stratejileri de bu yüzden başarısızlığa mahkûmdur» (a.g.e.). Peki, ya barış, güvenlik adalet? «Bu istentilerin hakkını ancak Marxizm-Leninizm verebilir» (a.g.e.)

mamışlığından o denli az etkileniriz. Uzun zaman yalnızca lâf diye kabul ettiğimiz şey, yani toplumsal alanların —örneğin ekonomi, siyaset, bilim, kültür, ideolojik güçler— «relatif özerkliği» pratik anlamına o zaman kavuşuyor. Farklı pratiklere kendi alanlarındaki özgül yasalar içinde saygı göstermeyi öğrendiğimiz zaman, bu alanların birlikte çelişkili faaliyeti çerçevesinde kendimizi daha kolay hareket ettirebiliriz. Kapital'i uluslararası düzeyde altmışlı, yetmişli yıllara başlayan okuma hareketinden sonra, kültürel ve ideolojik nitelikteki şeyleri araştırmak açısından gerçek bir rönesans'ın patlak vermiş olmasını bu bağlamda anlamak gerekiyor. Bu eğilimler, eğer ekonomizmden kurtulduktan sonra tek-yanlı bir kültürcülüğe saplanmamışsa, ama tersine söz konusu praxis alanlarının eklemliliğini ve bunların birlikte faaliyetini, böylece aralarındaki ayırımların ve çelişkilerin anlaşılmasını sağlamış iseler bunlar yarına özgü bir Marxizmin hareket yeteneğine ve gücüne önemli katkılarda bulunacaklar demektir. Uzun mücadelelerden sonra Hristiyan kilisesine hak sayılan şeyler Markistlerin de hakkı olmalıdır: yani Marksist bir evrenselliğin oluşturulması, farklı Marksizmler aralarındaki uzaklığa rağmen üretken bir yakınlaşma hareketinin başlatılması.

Türkçesi: Yılmaz ÖNER

Y. Öner'in Arka Notları

(Y.Ö.1) Darwinciliğin Marx ve onun dönemi üzerindeki etkisi ve 19. yüzyıl bilimlerinin temelindeki bilgi-teorisinin —Marxizm dahil— bağrında yine Darwinciliğin açmış olduğu yaralar konusunda bak **Y. Öner:** (1) Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi, 1978, 2) **K. Korsch**'tan «Marxizm ve Felsefe» çevirisine yaptığımız Ekler (1986) ve (3) **G. Lukacs**'tan «Tarih ve Sınıf Bilinci» çevirisinde yaptığım **Tarihsel Pozitivizm Eleştirisi** (1987) Canlıların Diyalektiği, matematik ile biyogenetik arasında elbette ki sadece interdisipliner bir ilişki kurmak amacıyla yazılmadı. Bu türden biçimsel girişim-

lere pozitivistler, özellikle 1950 sonrasında matematik eğilimli biyogenetikçiler ziyadesiyle kalkıştılar. Oysa biz bu diyalektiği, Prodeterminizm (Olasılıkçı Determinizm) altında devşirdiğimiz yeni bir bilgi teorisinden, bilgilenme süreciyle ilgili yeni bir yöntemden yola çıkarak geliştirmeye çalıştık.

(Y.Ö.2) Kullanmak = nesnel anlamda amaçlıyarak fiilîleştirmek; Nesnel = nesnel anlamda (amaçlı veya amaçsız) fiilîleşmiş, aktüel, fiilileşmiş —nesnel; Davranmak = Kendini toplumsal anlamda (amaçlı, amaçsız) fiilileştirmek (fiilen nesnelleştirmek). Yukardaki cümleleri böyle bir sözlükle okursak aklımıza hemen «henüz-fiilîleşmemiş nesnel'in», yani Virtüel'in ne olduğu sorusu gelir ki bu, henüz şimdiki-zamanın önünde duran nesnel'dir, yani şimdiki-nesnel'in gelecekte bürüneceği, ama henüz ya da şimdilik bilinmeyen nesnel durumdur. Böyle bir bilinmeyen nesneli şimdiki zamana indirgemek, «geleceği öncelemek» (Antizipation der Zukunft) anlamına gelir [bak Y. Öner, Grundlagen zur Topologie der Zeit 1971 ve 1976 ve de sonrası yayınları; ayrıca F. Bloch, zur Ontologie des Noch-Nicht-Seins 1961]

(Y.Ö.3) İnsanın (1) hedefinin ne olduğu, (2) kendini eyleme veya davranmaya **ilerde** nasıl veya hangi belirli durumda karar verir görmek ya da (3) kendi varoluş —yani kendini aktüelleştirme, nesnel olarak fiilileştirme— biçimini **şimdiden** (önceden) ne biçimde, nasıl fiilileşmiş olarak görmek ister, sorusu genç Marx'ta işte bu «materyalist anlamda dışardan veya yukardan belirlenmişliğe ,kaderciliğe» saplanarak boşlukta kalır. Bu soru, kendine-yönelik bilinç (Selbstbewusstsein) veya kendine-yönelik determinizm (Selbstdeterminismus) ya da kendi kaderini kendi belirleme (self-determination) sorunudur ve çözümü, bizim anladığımız bir **Çarar-Verme Mekanizmaları Teorisi** çerçevesinde mümkündür. Bu teori, cansız-bilinçsiz kuanta-kuramsal maddenin bir müdahale karşısında «fiileşme»ye (fiilî gerçeklik halinde belirme'ye) ancak **kendi-özdeş olarak yeniden-üretme** sürecine veya faaliyeti'ne, dolayısıyla bu faaliyetin «aksamazlık» olasılığına -ki buna özdeşlik olasılığı da diyoruz- göre karar-verme imkânını belirleme anlamındaki bir «olasılıkçı determinizm», kısacası **prodeterminizm** teorisidir! Bu teorinin esas ilkesi, «gelecek veya henüz-fiilileşmemiş» durumları **virtüel olarak** —yani her **şimdiki an**'da fiilileşecekmiş gibi— **şimdi'ye indirgemektir.** («virtüel» tanımı için bak. Y. Öner, Canlıların Diyalektiği 1978, S. 322).

Kendine-yönelik determinizm sorusunun çözümü neden böyle olmalı? Çünkü hedef veya ilerdeki durum ya da kendinin gelecekteki fiilileşme (davranma) biçimi proletarya için BELİRLİ DEĞİLDİR. Başka bir deyişle, proletaryanın siyasal bir örgütlenmesi olmadığı için ve sürece, geleceğini kendi başına (1) pratik olarak belirlemek ve (2) ve belirlediği duruma yönelmeye (pratik olarak) karar vermek onun elinde değildir, kendine özgü ve yönelik bir bilinci ya da determinizm anlayışı yoktur. Bu anlayış, kendi yarınını —kendinin virtüel durumlarını, yani kendinin henüz fiilileşmediği, ama içlerinden herhangi birinin muhakkak fiilileşmesi **her şimdiki an**'da beklenen durumları— önceden veya şimdiden pratik belirleme ve belirlediğinde karar-kılma anlayışıdır.

Kısacası siyasal olarak örgütlenmemiş bir proletarya, makro-madde biçiminde örgütlenmemiş, ama üstelik müdahaleye de uğramış kuanta-kuramsal mikro-madde gibidir. Çünkü bu madde müdahaleye uğrar uğramaz aslında kendine değil, örgütlenmiş (makro) maddeye (klasik determinizme) özgü olan bütün o determinizmi de yitirir. Üstelik «kendine yönelik bir determinizmi» —yani kendi yarınını (virtüel durumlarını) önceden belirleme ve belirlediğinde karar verme yeteneğini— bu maddeye şimdiye dek hiç bir bilgi teorisi yakıştıramadığı içindir ki o, ortada «bilinçsiz» bir kitle ya da (Heisenberg anlamında) «belirsiz davranan madde» olarak kalır.

«Kendine-yönelik bilinç» nasıl insanın (bilinçli maddenin) ve örgütsüz proletaryanın meselesi ise, kendine-yönelik determinizm de cansız ve bilinçsiz, ama kuanta-kuramsal maddenin böyle bir meselesidir. Müdahaleye uğradığında bu maddenin gelecekteki durumlarını, VİRTÜEL (henüz-fiilileşmemiş, ama içlerinden herhangi birinin fiilileşmesi her şimdiki an'da mutlaka beklenen) birer durum oldukları için, evet, fiilileşmesi şimdi **ve her an** beklendiği için ŞİMDİ'ye indirgeyebiliriz, kısacası geleceği şimdiye önceliyebiliriz (Antizipation der Zukunft, bak Y. Öner, Grundlagen 1971). Ancak gelecekteki (yani henüz fiilileşmemiş) durumlar, «kavramsal olarak da mı henüz-belirlenemeyen» durumlardır yoksa? Ve henüz-fiilileşmemiş bir durumu kavramsal olarak belirlemek (yani belli bir nitelik ya da nicelik kavramı-tanımı altında ifade etmek) mümkün müdür? Bu imkân, doğanın veya toplumun gerçekliğini «dolayımlama» yoluyla yansıtan temel kavramların, uygarlık süreci bo-

yunca **gelecekte de** (henüz fiilîleşmemiş bir kültür dünyasında da) **geçerli** olmasına bağlı, yani dolayımların ya da temel kavramların bu süreç boyunca artmamasına, **sabit** kalmasına bağlı: Gerçekliği, hakikî —gerçekliğe en yakın— kavramlarla şimdi şu anda ne kadar iyi saptıyabiliyor, yeni dolayımlara ne kadar az ihtiyaç duyabiliyorsak «henüz-fiilîleşmemiş» bir durumu da o denli iyi belirleriz «kavramsal olarak». İşte bu **değişmez** sanılan (yeni dolayımlara yer bırakmayan) kavramların başında, doğada ilkin enerji, sonra da onun dağılımı geliyor; toplumda ise ilkin enerji-sağlayıcı ürünler ve sonra da onların bölüşümü... Enerjinin geleceğe dönük kavramsal belirlenme imkânı daha kolay, çünkü gelecekte enerjinin gerçekliğini daha köklü veya temeldeki bir gerçeklikle ifade etme zorunda kalmamız olasılığı pek zayıf! Oysa enerji-sağlayıcı ürünlerin kavramsal belirlenmesi sırasında araya yeni yeni dolayımlar ideolojiler girecektir. Bu yüzden toplumda yarını —henüz fiilîleşmemiş olanı, her an fiilîleşecek gibi de olsa— kavramsal olarak belirlemek ideolojik aygıtlara, iletişim örgütlerine bağlı kalıyor.

Ancak enerji-sağlayıcı toplumsal ürün kavramsal veya ideolojik açıdan nasıl belirlenirse belirlensin esas olan şey, **pratik** belirlemedir; yani bu ürünleri üreticinin hiç değilse «kendini özdeş olarak yeniden üretme» veya «kendini özdeş olarak fiilîleştirme» süreci içinde ve böylesine yaşamsal ve asgari —üreticinin kendini dönüştürmeyen, aynen yeniden üreten— bir sürecin **her an** yüzyüze geldiği o **kaçınılmaz** duruma göre belirlemek! O kaçınılmaz durum, **yarının her an fiilîleşmekte, yani şimdiki an'ın içine dursuz duraksız huruç etmekte ve sürecin y-üretilmek zorunda oluşudur.** İşte gelecek durumu veya hedefi, o nedenle virtüel olarak ya da **her an fiilîleşecekmiş gibi** «şimdiye indirgemek» gerekir! Prodeterminist yöntemin yola çıktığı ilke budur. (bak Defter, 1988 Haziran'da «Zaman Yüzeyi» başlıklı makale, ayrıca **Grundlagen** (1971) ve «Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik»).

Bilinçsiz canlı maddenin —hedefleme söz konusu olamıyacağı için yalnızca— **dönüşme sorunu** dediğimiz sorunu ile bilinçli maddenin **hedefleme sorunu**, pratikteki hedef ve gelecekteki durumu belirleme problemi ötesinde ardarda iki ayrı olasılığı ilgilendiren bir sorudur. Ve dönüşüm ya da hedefleme sorunu: (1) Söz konusu maddenin, kendisinin aynen-yeniden üretildiği şimdiki statüsüyle «çelişen» veya birer «arıza» sayı-

lan —üstelik hedeflenen— durumlarının, **yaşanan** mevcut birliktelik içinde, ama «aynen—yeniden—üretilme» olasılığı ve de (2) bu çelişen durumların bu kez bağımsız **yeni** veya henüz yaşanmamış bir birliktelik içinde, dolayısıyla başka bir yeniden ve aynen-üretilme süreci oluşturma olasılığı çerçevesinde çözülür (bak Canlıların Diyalektiği 1978, 324-330).

(Y.Ö.4) Marx'ın ve Engels'in soyutlamalarındaki mekanikçi ve özellikle 19. yüzyıl pozitivizmine özenen öğeler için, K. Korsch'tan yaptığımız «Marxizm ve Felsefe» çevirisinde yer alan (1986), bu arada Plechanov'a yönelik eleştirilerimize, daha önce de Canlıların Diyalektiği'ne (1978) bakınız.

(Y.Ö.5) Bu «apriori garantileme»nin ilk nesnel ve gereken önkoşulu kuşkusuz ki «kâr oranını matematiksel analizleme» yöntemidir. Çünkü bu yöntem (bak. Y. Öner, Bunalım Teorisinin Matematiği, 1983), yola çıkılan ve dönüştürülmesi istenen kapitalist sistemin ekonomik ve siyasal momentlerinin birbirinden ayırımlanmasına ve söz konusu «garantileme»nin gerçek ya da nesnel bir garanti olmasını sağlıyacak bir imkân'a, kapitalizmin dönüşeceği sosyalist ya da yeni bir sistemin nesnel «gerçekleşme imkânı»na ışık tutmaktadır. Öyle ya, kâr oranının perspektifi veya eğilimi, kapitalizmin **salt** ekonomik perspektifine mi özgü bir göstergedir, yoksa onun politik (hegemonial) perspektifine de mi özgü bir gösterge? Bu iki momenti matematiksel bir analiz çerçevesinde açığa çıkaramayan hiç bir apriori garanti (?) sağlıklı değildir.

Öte yanda öznel düzlemde mesele nedir? Kısacası, Marx'ın proje olmaktan öteye bir anlam taşımayan «apriori garantileme» ya da «önceden kurgulama» girişimi öznel düzlemde nasıl mümkündür? Bu imkân, ilkin elbette, **ideoloji** çerçevesinde mümkün; Bireyin «ütopik olarak beklediği nesnel gerçekliği» ona «kendine-yönelik bilinci» içinde göstermekle, yani «bireye kendisini, kendi varoluşunu böyle özlenen veya dolayımsız sömürüden uzak bir gerçekliğin içinde yaşıyor veya yaşayacakmış gibi **gösteren düşünce**» çerçevesinde mümkün...

Gerçekçi Determinizm ve İdeolojiye Bağımlılığı

(1) İnsanın varoluşunu (kendini-yeniden-üretme faaliyetini), özlenen —yani apiori olarak kurgulanan, dolayısıyla ancak gelecekte mümkün olabilecek, ama henüz fiilileşmemiş, kısacası virtüel dediğimiz— böyle sömürüsüz bir gerçeklik içinde

gösteren ya da başka bir deyişle, (2) böyle bir gerçekliğe, insanın «kendi varoluşunun bilinci veya kendine yönelik bilinci ya da kendine karşı nesnelleşme bilinci» içinde yer açan düşünce, yani İDEOLOJİ, bu gösterme veya yer açma momentinin önünde ayrıca belli bir nesnel ve gerçekçi determinizmi —yani şimdiki yaşanan gerçekliği özlenen veya apriori gerçekliğe bağlayan apriori ama nesnel bir yolu— de yaratacaktır, yaratmalıdır.

İdeoloji böyle bir bağlantıyı yaratamıyorsa, özlenen gerçekliğe de —bu kendini-y-üretme veya kendine karşı nesnelleşme ya da kendine yönelme bilinci içinde— bir yer açamaz. Sahte ideoloji olarak kalır, nesnelleşme bilincini de sahteleştirir.

Nasıl olmalıdır bu **gerçekçi** determinizm, yani **şimdiki** gerçeklik ile **yarının** özlenen gerçekliği arasındaki apriori, ama **gerçekçi** bağlantı?

(a) Toplumda, «ütopik veya apriori kurgulanan beklenti» dediğimiz (sömürüsüz) üretim-ilişkilerine uymayan (aykırı veya negatif-çelişen), yani sömürgen üretim-ilişkilerinin şimdi kullanıldığı (yani yeniden-üretildiği) **gerçeğini dikkate alan,** dolayısıyla (b) **bu çelişkili üretim-ilişkilerinin,** insanın o özlenen (yarın için öngörülen) ilişkilerini **daha şimdiden engelleyici şiddetini** —özlenen üretim ilişkilerinin şimdiden karşılaştığı riski— **hesaba katan** ve bu yüzden **gerçekçi** sayılan determinizmdir.

Kısacası toplumun, özlenen ilişkileri «aynen ya da tıpkı veya arızasız (çelişkisiz) olarak daha şimdiden y-üretme» olasılığına bağlı bir determinizm ki buna özlenen veya yarınki ilişkilerin **kendi kendileriyle tıpkılaşma veya özdeşleşme yeteneği** de diyoruz (bak Özdeşlik Sorunu İçin, Y. Öner, 1976, 1978, 1985 v.b.)

Biçim olarak görülüyor ki bu nesnel gerçekçi deetrminizm, «toplumun özlenen ilişkileri şimdiden aynen kullanma veya aynen y-üretme olasılığı» denen bir yeteneğe bağlıdır; ama fiilî olarak toplumu daha önce böyle bir aynen-y-üretime iten, topluma böyle bir aynen-y-üretimi **gösteren** düşünceye, kısacası ideoloji'ye bağlıdır. Ve her ideoloji ileriye dönüktür.

Her şimdiki-ideoloji de 1-önceki dönemin ileriye-dönük ideolojisi sayılır. Ve ideolojiler böyle bir dönemden ötekine birbirleri ardından sıralanırlar. Peki, ya bunların **ömürlülüğü veya yaşar-kalıcılığı?** Her dönem için olduğu gibi, şimdiki döneme

özgü ideolojinin de yaşar-kalıcılığı yine bir «aynen-yeniden-üretilme olasılığı» ile ölçülür, kısacası üretim-ilişkilerinin bu dönemde arıza çıkarmama olasılığı ile, başka bir deyişle **aynen** —yani sömüremezlik veya **pozitif çelişki** yaratmıyacak biçimde— **yeniden-üretilme olasılığı** ile.

Sömürü ve İdeoloji

Çünkü insanın sömürülüşü, onun üretim ilişkilerini veya faaliyetini tıpkılaştırma, aynen-yeniden-üretme, onu kendi **deneyiminin** içine hapsetme veya bu deneyimin kölesi haline getirme, dolayısıyla **özgürleşme** yeteneğini kısma eğilimidir. Deneyim ve Özgürleşme'nin, yani insanın faaliyetlerini tıpkılaştırma ve tıpkılaştıramama olasılıklarının, insanın bilincini oluşturan diyalektik momentler —birbirlerini dışlayarak tamamlayan momentler— olduklarını unutmayalım [bak K. Korsch'tan «Marxizm ve Felsefe» ile G. Lukacs'tan «Tarih ve Sınıf Bilinci» çevirilerimizdeki eleştirel ekler]. Öte yanda şunu da kısaca belirtelim ki İDEOLOJİ VE ÜRETİM TARZI, aslında belli bir yeteneğin —toplumda üretim ilişkilerinin aynen-yeniden-üretilme olasılığı dediğim bir ve aynı yeteneğin— iki ayrı yüzüdür, tıpkı paranın iki ayrı yüzü gibi...

ÖNSÖZ 5

Andre Gunder Frank/Sosyalizme ve Ioplumsal Akımlara Yönelik Siyasal Meydan Okumalar 9

Paul Sweezy/Kapitalizmden Sonra — Ne? 28

Harry Magdoff/Sosyalizmin Ekonomik Yasaları Var mı?... 43

Göran Therborn/Postaneyi Arkada Bırakırken 61

Elmar Altvater/Sanayi Akılcılığı Ötesinde Sosyalizm 96

Ernest Mandel/Sosyalizmin Güncelliği 116

Ivan Frolov/Sosyalizmin ve Uygarlığın Dünya Çapındaki Sorunları 137

Colette Audry/Yarın Sosyalizm 158

Samir Amin/Sosyalizme Geçiş: Çöküş ya da Devrim 176

Su Shaozhi/Sosyalizme Bakış Açıları Çin Deneyimleri ve Dersleri 204

Theotonio dos Santos/Sosyalizm Ülküsü ve Tarihsel Pratik.. 228

Adolfo Sanchez Vazquez/Yeniden İncelenen Sosyalizm Ülküsü 248

Oskar Negt/Ütopya ve Emek 270

Pablo Gonzales Casanova/Tarihin Bunalımı ve Akışı 293

Pedro Vuskoviç/Kapitalist Gelişimin Bunalımı ve Latin Amerika Sosyalizmi Üstüne Görüşler 304

Pietro Ingrao/Avrupa Solu ve Yeni Enternasyonal Sorunu... 318

Aleksander Grlickov/Eski Sosyalist Toplumlar: Sorunlar ve Gözlemler 335

Michael Harrington/Amerika'nın Bugünü ve Geleceği 353

Luciana Castellina/«Kızıl» Niçin «Yeşil» de Olmalıdır? 372

Wolfgang F. Haug/Marksizmin Bunalımı ya da Diyalektiği... 393

Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı

21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM

Uluslararası Dünyada Sosyalizm Konferansı her yıl Cavtat'da (Dubrovnik yakınında) yuvarlak masa toplantısı düzenler ve marksistlerle öteki sosyalist düşünürleri, değişik ülke, akım ve kökenlerden kişileri birlikte tartışmak üzere biraraya getirir. Bu tartışmaların amacı karşılıklı bilgilenmeye katkıda bulunmak, marksistlerle öteki sosyalist kuramcılar ve eylemciler arasında daha gelişmiş bir anlayışı ve eleştirel diyaloğu sağlamak, böylelikle bugünkü dünyamızda sosyalist dönüşüm kuramının gelişimine yardımcı olmaktır. Dünyada sosyalizm sürecinin değişik biçimler altında geliştiğini düşünürsek, değişik yolların tutulduğunu anımsarsak, Yuvarlak Masa tartışmalarının hedeflerine ulaşmada başarı sağlaması için değişik sosyalist pratiklerden, farklı gelenek ve kökenlerden kuramcıları ve eylemcileri bir araya getirmesi gerekir. Tartışmacılar toplantılara herhangi ülkenin, örgütün veya akımın temsilcisi olarak değil birey olarak katılırlar.

Türkçesi: Kudret EMİROĞLU
Yılmaz ÖNER

Derleyen: Miloš NİKOLİÇ

belge yayınları